Славица Гарања

Врт тајни

Српске женске приповетке до 1950. године

Vukotić Media

Славица Гароња

ЖЕНСКА ПРИПОВЕТКА
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДО 1950.

АНТОЛОГИЈА

2016.

Садржај:

Милица Стојадиновић Српкиња (1828-1878)

Видовдан у Врднику
У посети

Милка Гргурова (1840-1924)
Породица Смиљићева
Моја лепа сапутница

Драга Гавриловић (1854-1917)
Она је – срце му каже
Недеља пред избор кметова на селу

Лепосава Мијушковић (1882-1910)
Близу смрти
Болна љубав

Јелена Димитријевић (1862-1945)
Кир-Марикина прикажња (одломак)
Американка

Анђелија Лазаревић (1885-1926)
Михаило
Анета

Даница Марковић (1879-1934)
Хајдучка крв
Купачица и змија
Крст
Дозив нечастивог

Исидора Секулић (1877-1958)
Весник
Буре
Искуство на Божић
Мој шињел

Смиља Ђаковић (1885-1946?)

Ујак Аксентије
Безвлашће

Милица Јанковић (1881-1939)

Отргнути листићи из дневника једне девојке
Сликарка
Смрт и живот
Случај

Мара Ђорђевић Малагурска (1894-1971)

Вита Ђанина (одломак)

Јела Спиридоновић-Савић (1890-1974)

Госпођица Георгина
Сан Марије из Магдале

Фрида Филиповић (1913-2002)

Љубичице
Сестра Грација
Конфети

Јелена Билбија (1902-1964)

Судбина једног грамофона
Идризова кава

Милка Жицина (1902-1984)

Малча
Роман у наставцима
Рушење старих Теразија

РАСКОШНА ЛЕПЕЗА ЖИВОТА (предговор)

Приповетка, несумњиво, представља најпродуктивнији жанр у српској књижевности, а у оној, коју пишу жене, је доминирајући. Зашто су наше књижевнице старије епохе биле тако дуго заборављене, скрајнуте из досадашњих бројних прегледа и антологијских вредновања, комплексно је питање од дубљег значаја. За ову прилику, уместо замишљене обимније студије, или „правог“ предговора, определили смо се само за уводне напомене: навођење критеријума по којима је ова антологија српске женске приповетке настајала, као и општих увида коју нам је овај избор пружио. Пре свега, временско одређење ове антологије (приповетке до 1950. године), не само да пресеца један век, већ представља, по дубљим импликацијама и годину значајну за савремену српску прозу (после које почиње једна нова поетичка епоха). Чињеница, да су прву половину 20. века обележила и два велика светска рата, са комплетном променом културне климе после њих, прилично је битна за сагледавање феномена скрајнутости већег броја књижевница, овде заступљених – некада нехотичним заборавом, када су и физичким нестанком, за нову епоху неке од њих престале да постоје, касније често и као идеолошки неподобне. Овде изабране и поново „откривене“ као приповедачице, захваљујући пре свега интересу бројних истраживачица за њихово дело на почетку 21. века, приповетке српских књижевница нуде неочекивано нова, поетички разнородна, тематски и језичко-стилски изузетна остварења, чиме значајно богате мапу српске приповетке у новијој књижевности у целини.

За разлику од подухвата Рајка Лукача, првог такве врсте у нас (2002)[1], више панорамског, све до савремених књижевница (али са одсуством већег броја овде представљених имена), у овој антологији примењен је, уз естетски, и критеријум сажетог, мини-поетичког портрета сваке од заступљених књижевница, и то избором од једне до три приповетке, које карактеристично „покривају“ одређени прозни опус, у распореду где се и хронолошки, и стилски и поетички, ствара својеврсна „мрежа“ најдоминантнијих тема и мотива у женској приповеци, са нарочито квалитетним доприносом, например, „женским“ ратним причама (о Првом светском рату).

Водећи рачуна да и обимом заступљених прича, али и естетским дометима, свака од одабраних књижевница има подједнако место у овом избору, морала су се ипак, у појединим случајевима извршити и извесна одступања. И док се у сваком случају, родоначелницом српске женске приповедне прозе може сматрати Милица Стојадиновић Српкиња, чије се приче („скривене“ у њеном дневнику *У Фрушкој гори 1854*), које се, не без разлога, налазе на првом месту ове антологије – дотле је изузетно значајан огранак српске женске приповетке – дијалекатски – због обимности у форми новеле или малог романа, попут „Кир Марикине прикажње“ Јелене Димитријевић, „Недеља пред избор кметова на селу“ Драге Гавриловић или „Вита Ђанина“, Маре Ђорђевић Малагурске представљен само у одломку. То не значи да Јелена Димитријевић није овде заступљена у целини са својом, можда и најбољом приповетком „Американка“ (1918), чије се поновно објављивање у овој антологију, дешава безмално читав век од првог издања. Такође, готово једине до сада познате приповетке у официјелним антологијама, („Дозив нечаствог“ Данице Марковић или „Отргнути листови из дневника једне девојке“ Милице Јанковић, или „Буре“ Исидоре Секулић), само су део увида у изузетне приповедне опусе

[1] Зептер боок, 2002.

споменутих књижевница, са најчешће, до сада потпуно непознатим, а антологијским причама ових књижевница, важних за српску књижевност у целини.

Одабравши за овај избор 15 књижевница са укупно 35 приповедака (где би, као што је наведено, због обима изостављене, том богатству допринеле још барем неколике приповетке), можемо закључити да је реч о изузетном плурализму разноликих поетичких могућности и не малих уметничких достигнућа српске женске приповетке до половине 20. века (као и касније, што би био предмет другог дела замишљене антологије). Са књижевницама до 1950. године покривене су све значајне стилске епохе и правци у распону од једног века (од 1850): реализам (где М. Стојадиновић Српкињу можемо сматрати зачетницом овог правца), критички реализам (Драга Гавриловић, Милка Гргурова), неореализам (Даница Марковић, Милица Јанковић, Милка Жицина), модернизам (Исидора Секулић, Лепосава Мијушковић), интимистичка проза и песма у прози (Милица Јанковић, Јела Спиридоновић, Анђелија Лазаревић), кратка прича (Исидора Секулић, Фрида Филиповић). Тематски, женска приповетка такође показује завидну разноврсност, која понекад иде укорак са поетичким и идејно-тематским токовима у свету – од иронијског дискурса о друштву (Милица Стојадиновић Српкиња и Драга Гавриловић) родним односима (Драга Гавриловић), све до патетике у драмском климаксу препознавања (Милка Гргурова). У том смислу интересантно је напоменути, да чак три књижевнице за место радње, али и тему имају Америку (Драга Гавриловић у два примера, Јелена Димитријевић и Јела Спиридоновић Савић), па је запањујуће – колико је сан првих српских књижевница и родно освешћених наших интелектуалки с краја 19. века била Америка и њена демократија, где је Американка постала оличење ослобођене жене.

Но, у изворном смислу, српска женска приповетка, покрива превасходно српски културни простор – од инспирације дубљом прошлошћу на фолклорној основи (М. С. Српкиња, Даница Марковић), преко непатворене слике београдске средине пре Првог светског рата и између два рата (Милка Гргурова, Милица Јанковић, Анђелија Лазаревић), сеоског и паланачког живота у различитим регионима: Војводине (Банат Д, Гавриловић, Војводина Исидоре Секулић, Бачка М. Ђорђевић Малагурске), Шумадије (Д. Марковић, М. Јанковић), нишке средине (Ј. Димитријевић), Славоније (М. Жицина), до високо урбане и модернистичке прозе (Л. Мијушковић, Ф. Филиповић), са смислом за различитост у познавању и приказу Другог (Босна – Јелене Билбије, Далмација Анђелије Лазаревић, Буњевци – М. Ђорђевић Малагурске, Сарајева Фриде Филиповић, „турског“ Ниша Јелене Димитријевић, али и ширих простора, пре свих, Америке, или Лондона (Ј. Димитријевић).

Тематски (и идеолошки) српска женска приповетка такође покреће респектабилан низ друштвених тема. Може се нагласити да се већина прегледаних збирки приповедака наших књижевница тематски фокусира на приказ велике социјалне беде, како на селу, тако и у граду, кроз изразите класне разлике, дате нарочито кроз дечију визуру, или младих људи (М. Гргурова, М. Јанковић, Ф. Филиповић, М. Жицина, С. Ђаковић, као и незаступљена у овом избору - Надежда Тутуновић), како у предратном, тако и у међуратном периоду. Најзад, ратна прича (и то она, из Првог светског рата) даје српској књижевности изванредно важан допринос у женској приповеци: од антологијских примера Милице Јанковић, преко Исидоре Секулић (тзв. „српско питање“), до Смиље Ђаковић и Данице Марковић (као и других приповедачица, од којих нисмо све приче које то заслужују, због обима књиге, могли уврстити у овај избор), најзад и са јединoм причом о периоду окупације 1944. из пера И. Секулић). Такође, идеолошки раскол две епохе и политичко време

непосредно након Другог светског рата, заокружено је симболично, последњом и изванредном причом Милке Жицине – „Рушење старих Теразија“.

Најзад, у аутентично родном дискурсу, женска приповетка раскошно представља и све типове жена и облике родног питања у распону од „клете женске судбине“ у строго нормираном патријархалном друштву („Смрт и живот“ Милице Јанковић), често и језичко-дијалекатски бравурозно појачане у монолошком исказу (попут „Кир Марикине прикажње“ Ј. Димитријевић или „Вите Ђанине“ М. Ђорђевић-Малагурске), до идеала женске слободе – „Американке“ Ј. Димитријевић. Такође, реч је и о раскошној лепези друштвено нормираних женских типова - попут иронијски представљених „образованих“ и однарођених Српкиња (М. С. Српкиња), сељанки-мученица, мајки (М. Јанковић, М. Жицина, Ф. Филиповић, Ј. Билбија), интелектуалки (А. Лазаревић, М. Јанковић) до проститутки (М. Јанковић и Ф. Филиповић). Најозбиљније уметничке искораке у женској приповеци представља тематика ероса као таквог (Д. Марковић, Л. Мијушковић, А. Лазаревић), први еротски импулски („Љубичице“) или спутани ерос („Сестра Грација“) Фриде Филиповић, односно, ерос који води у злочин и смрт (Д. Марковић „Хадучка крв“, „Купачица и змија“), суицид (Л. Мијушковић) или хомоеротски односи међу женама (Л. Мијушковић, Ј. Димитријевић). Овај женски дискурс свакако доврхуњују примери од фантастике (Д. Маковић „Дозив нечастивог“), до библијске реминисценције и мистификације (Ј. Спиродоновић Савић). Када се сагледава положај жена уметница (нарочито сликарки и књижевница), прави авангардни искорак, још у 19. веку, чини Драга Гавриловић (и иначе оштар критичар друштва свог времена), у хуморно-иронијски интонираној причи о положају жена-књижевница у друштву, са радњом смештеном у Америци! („Сан“). Такође, и Милица Јанковић у антологијској причи „Сликарка“, сем

васпостављања ове уметничке професије као веома присутне у женској приповеци (М. Јанковић, А. Лазаревић, Д. Марковић), у њој даје и својеврсни критички тон и скептицизам према религији и догми уопште. Судар врхунских женских (естетских) идеала и (ратне) стварности тема је изванредне приповетке Јелене Билбије („Судбина једног грамофона“), док је теми детињства посвећено неколико антологијских проза (И. Секулић, А. Лазаревић), као и смрти као феномену у искуству (М. Јанковић, Н. Тутуновић). Иако ређа, хуморност као друштвена критика, или аутоиронија одликују, како наше најстарије књижевнице (М. С. Српкињу и Д. Гавриловић), тако и неке од последњих прича у овом избору (М. Жицина „Роман у наставцима“).

У сликању женско-мушких односа, сем осведочене мушке непостојаности у везама, али и снази женског ероса (А. Лазаревић „Анета“), интересантни су неколики примери женске оданости успомени на љубав („чекању“) до психопатолошког (Ј. Спиридоновић-Савић, Мара Ђорђевић Малагурска). Но, вредно је споменути и карактеристику да наше књижевнице подједнако успешно пишу како у женском, тако и у мушком роду (Ј. Димитријевић, М. Гргурова, М. Јанковић), односно, у мноштву приповедака, главни јунаци су, сем жена, често и мушкарци (Јелена Билбија „Идризова кава“, Милица Јанковић „Случај“, Јела Спиридоновић-Савић „Пале се светиљке градске“ и сл.)

У овој антологији - изједначене по учинку - српске књижевнице и њихове одабране приповетке - дају нам увид у једно веома обимно, а по књижевним вредностима (језичким, стилским, тематско-мотивским, поетичким) респектабилно дело. Мањи део ових књижевница су за живота стекле књижевно име и успеле да објаве своје збирке приповедака (И. Секулић, Ј. Димитријевић, М. Јанковић, Ј. Спиридоновић, М. Ђорђевић Малагурска), већини су оне остале расуте по периодици све до почетка 21. века и тек су однедавно предмет дубљег истраживања (Д.

Гавриловић, Д. Марковић, М. Гргурова, С. Ђаковић, М. Жицина). Неке су биле признате за живота, а потом брзо заборављене, неке су тек однедавно откривене и као врсне приповедачице (А. Лазаревић, Ф. Филиповић, J. Билбија). Неке су објавиле тек по једну збирку за живота, већина их је добила постхумно. Сто педесет година српске женске приповетке је стога добар временски распон да се ова слика комплексније сагледа у свом богатству својих садржаја. Слика коју нуди српска женска приповетка до половне 20. века – изузетно је разуђена, богата, поетички, тематски и мотивски разноврсна и провокативна – и што је најважније, она је и даље „са отвореним крајем“, јер, надамо се, да ћемо још доћи до неких открића, везаних, како за књижевнице које смо овде представили, тако и за оне, које тек треба открити.

1. 04. - 29. 05. 2016. СЛАВИЦА ГАРОЊА

МИЛИЦА СТОЈАДИНОВИЋ СРПКИЊА

ВИДОВДАН У ВРДНИКУ

Како је село наше сад пуно шума и вреве!

Вашарџије и слепци већ почињу долазити. Први са својим товарима само кроз сокак прођу, а други на колима и пешке, из куће у кућу сврћући, своје путовање до манастира св. Кнеза[2] продужује, певањем и у гусле свирањем, свој малени дарак заслужујући, као што и певају:

Крајцара је мален дарак
Ал' велика задужбина.
Христјанине, не пролази,
Мога дарка не пронеси;
Јер кад дођеш пред престоље
Ти судије небеснога,
Он ће тебе запитати:
Кажи, душо, шта с' чинила
На ономе кратком свету?
Јеси л' гладног наранила,
Јес' нагога оденула,
И слепоме уделила?

Такови' је гласова пуно село.

Испред две-три куће уједанпут долазе звуци гусала слепачки' песама; само треба имати милосрдно чувсво и — подашну руку. Наравно

[2] Манастир Врдничка Раваница на Фрушкој гори, где су се од Велике сеобе 1690. до 1941. чувале мошти св. Кнеза Лазара.

да се и наша врата од таквих полаженика сваки час отварају. За једним у таквим изађем да затворим врата, и чујем где нетко на сокаку ове пита: „Тко вам је уделио? Јесте л' њу видили“? А вођа изишавшег слепца одговори: „Видили смо једну девојку (а он ме је сам видео), она нам је и уделила, а како ти кажеш, то ће баш твоја кума бити“. Ја сам познала тко пита, и за кога пита, па изађем на сокак, и питајућој проговорим: „Кума Јело! Зар тако треба своју куму да не посетиш“? Она обори трепавице над очима вечитом ноћју покривеним, и стидно одговори: „Кумо слатка, стид ме је од старог кума и куме, а ја све за вас разбирам, и увек кажем нека вам Бог да и овог и оног света“. На то је позовем: „Ходи ти, кума Јело, нема њи' код куће“. „А ди су, слатка кумо“? упита. „Отац је отишао у винограде, неће доћи до подне, а мама је отишла у Ириг код сестре, него хајде унутра, а баш и да су они код куће, па опет треба своју куму да посетиш“, и с тим је уведем у кућу. „Седи, кума Јело, кажи, јеси л' за вино или за ракију“? „Пила сам, кумо, ракије“, гласио је одговор. „Кад си пила, а ти да ужинаш, па да се мало вина напијеш“. И тако своју куму почастим. — Напослетку јој рекнем: „Кума Јело, гласу певачица, хајде ми певај једну песму, али само жалостиву”. — Она вољно извуче из торбе гусле и гудало, којим неколико пута преко танки' струна повуче, и почне певати:

Везак кезе Госпођа баница,
Од те Босне, од земље поносне,
Везак безе, у небо погледа,
Небу Гледи, па сама беседи:
„Боже мили, чуда големога,
Свуда ведро — нада мном облачно!
Бог би дао да ми добро буде.“
Па погледа преко воде Дрине,
Преко Дрине у земљу Србију,

Тамо гледи, па опет беседи:
‚Ја шта ли ми моја мајка ради?
Шта ли раде до два мила браћа,
И Јелица сеја јединица?"

Једном исту певачицу, садашњу куму моју, са малим дететом дан један нађе у нашем селу. Отац мој зламенује дете, потом дуго време прође, а за крштење детета не долазе. Напослетку, у једну суботу дозове отац мој оца новорођеног детета, и упита га: „Море синко! шта ви ваше дете на крштење не доносите"? Питани тужно одговори: „Неће нико слепачком детету кум да буде. Говоре да је Циганче, они би кумовали, јер то ваља, ал' слепчету не ваља се нипошто кумовати". Мој отац пођути мало, па ме викне из друге собе, погледи ме и запита: „Јеси л' чула шта овај сирома' каже"? „Јесам, Аво, одговорим ја, па ја ћу том детету кума да будем". Отац се окрене обрадованом сиромаху, који је богаљ руком био, и рекне: „Сутра ће општинска бабица доћи по дете твоје, а ово моје дете биће му кума". Ја мом кумчету дала сам име *Божидар.* — Мало сироче, имало је све ручице опечене, како га је слепа мати близу ватре положила била. Мене је тај случај увео да познам колика је беда ти несрећни, и како враџбине нашег народа пуштају и гдекоју хрђаву клицу у његову душу. Као и то: кад сретнеш попа, то је несрећа, а Цигане сусрести, то је срећа!! Једанпут имадо' прилику смејати се онима који тако верују.

***

,

Јучерашња врева чисто ти се чини да ти је рој пчела преко главе презујао!

Са раном зором врвио је различан свет, гомилама пешке, и на колима у непрекидном карвану, да је од велике, силним људством

подигнуте прашине, чисто помрчина била, тако да си могао разумети ону врсту у књизи кнеза Лазара[3]:

Од прашине облак се навуче.

А који су увече месту свога благоденствија дошли, ти су се враћали, и с онима к манастиру идућим сретали, те си могао уједанпут видети у путу сву масу народа, који је подигао се к ћивоту свога „светог кнеза Лазара“!

Јеси ли пак код монастира био, то си видио како је црква од рана јутра, па до првог звона, без престанка пуна народа улазећег целивати светитеља, тако да сваког труда стане док се до ћивота протисне! — И како старице, или болни, или мајке с болном децом, прилажу жертве: пешкире, воштане котурове; воштанице свеће; или воштану ногу, руку, око, нпр. шта кога боли. — Могућни и од сребра доносе жертве.

Вјера твоја спасет тја.

Видио си како свештеници обучени у црковно одјејаније болнима молитве читају.

Видио си како је при служби црква дупком пуна народа, да ни на врата доћи не можеш, — нити око цркве проћи, јер је сву порту богомољни народ притиснуо.

А кад се литија око цркве носила, видио си како иарод у свом смиренију до црне земље приклони се, и болне понамешта да литија преко њи’ пређе! —

Видио си како је овде и онде каквог слепца, који уз гуслс коју народну песму пева, опколила гомила слушаоца обојег пола, старих и младих, па пева ли се јуначество каквог српског јунака, то ћеш приметити изражени понос на лицу слушаоца.

---

[3] Мисли се вероватно на тзв. „Лазарице“, веома популарне у 19. веку

А пева ли пјевац како је кнезу Лазару анђео на сан дошао и питао хоће ли царство небеско или хоће царство земаљско? Ако хоће земаљско, лишиће се небеског, ако хоће небеско, мора изгубити земаљско. Цар воле царство небеско, и сутра погубише га Турци на пољу Косову!

И песму:

Како су полетиле шарке тице, перјем шарене, од о*нога б*ојног поља Косова, и попадале на бијелу кулу кнеза Лазара! како је ишетала верна љуба кнеза Лазара, и питала шарке птице јесу л' вид'ле њеног господара, српског кнеза Лазара, и старога Југ-Богдана, и њени' девет мили' браћа, млади' Југовића, и десетог Милош Обилића. А шарке тице казују како су вид'ле да су Турци погубили њеног господара, српског цара Лазара итд. То ћеш онда видити озбиљног старца и веселог младића у жалости погружена, да им се и суза низ лице рони, а гдекоји се окрене и тужно осталима рекне:

„Ej, тужан и жалостан! ми смо нашу царевину имали, па све тако да пропадне“!

Тако се слави овде код нас Видовдан!

У ПОСЕТИ

Јуче и данас видило ме је сунце у равницама цветнога Срема, куд са мојом сестром идо у госте сродницима нашим. Оба ова дана пловило је оно по ведром небу преко равног Срема, а наши ужељени сродници да могоше би претворили дан у годину, да нас само по жељи угосте, и проведу лепо, па ипак не могаше мене проћи да, ходајући по разноцветном Срему, понесем самога цвећа за спомен, но морадо' и струк горкога пелена понијети!

Наши сродници извозили су нас у шетњу у своја добра, тако синоћ, враћајући се из кованлука, свратимо у прво село, да посетимо свештеника, кога насред авлије застанемо. Како нас смотри, обрадовано пође нам на сусрет и мени проговори: "А гле наше миле Српкиње! добро ми сви дошли! Заповедајте у собу. Имам госте из Б., па моја жена оде с њима мало у прошетњу до баште, са'ће се они вратити. Баш волем што сте дошли, нека виде нашу Српкињу[4], нашу дику сремску". На које му ја одговорим: „Молим вас, немојте казати за мене ништа друго до чија сам кћи, јер не марим да ме ту од главе до пете мере и да после приповедају да су видили Списатељку", које ми домаћин једва обећа да ће учинити. Питам, из ког су села ти гости из Б., и шта су, које нам он каже. — Ето и гости дођоше: један млад човек, за ког смо већ чули да је трговац, средовечна госпоја, његова сна' и сестра од стрица, девојка.

Домаћин обе стране представи.

Домаћини нас на вечеру заустављају. Љубазна домаћица пређе к мени и поче шешир дрешити, али мени први поглед, прва реч с њиним гостима проговорена, учини ми тако у несродној сфери осећати се да би

[4] Надимак Милице Стојадиновић, тад већ чувене песникиње.

чисто излетила оданде, па прехватим домаћицу за руке благодарећи јој, и кажем да је моја жеља да одма идемо, на које ми трговац онај рече:

„Фрајли се ваљда лангвајљуједу[5] у нашем друштву, а видите, ваше је друштво нама врло пријатно.“

Ја: „Није, господару, то што ви кажете, него сам ја страшљива, а коњи мога . . . . горопадни су, па би’ волела да се за вида иде.“

Домаћин: „Није него још штогод, горопадни коњи, ваљда су ово оне наше гудуре, да кудгод се макнеш, мислиш сад ћеш врат скер’ати, него ово је славни равни Срем, можеш летити као змај, па ни бриге те није! Него, доле тај шешир, морате ви остати“.

Па сам одреши шешир мојој сродници, узеде с кревета шешир и њеног мужа, па однесе у другу собу, стаде на врата и смејући рече: „Ајд сад“! Ми останемо на вечери. До вечере и при вечери проведо’ ја са гостима у следећем разговору.

Госпоја: „Раваница, је л’ то близу вас?“

Ја: „Нема ни један четврт сата хода кад се пешке иде“.

Госпоја: „Мора л’ се кроз ваше село проћи?“

Домаћин: „Баш покрај куће фрајлине“.

Госпоја: „Долазе л’ млого страни да бесухују[6] намастир“?

Ја: „Врло млого страни долазе: преко лета нема скоро дана да по које страно у манастир не дође“.

Фрајла: „То се ви често унтерхалтујете[7]; јер сигурно да и млади људи праве лустрајзе[8] до Раванице?“

Мој рођак: „Моја фрајлице! Не зна вам та шта је то унтерхалтовати се, она зна шта је то варјача, оклагија, посленика како треба оправити и дочекати, шта је преслица и разбој; сељанка је то права“.

---

[5] досађују
[6] посећују
[7] б
[8] излете

Трговац: „Молим, молим, не изгледа фрајла тако унгебилдет[9], као што ви кажете; њен је изглед троц[10] каквој варошкињи.“

На ово зачне се домаћин из гласа смејати, па устане и пређе к мени, па ми прешапће: „Да знаду они ко је та фрајла!“ - И ја се насмејем, - а домаћин, да поправи шапутање, рекне свом госту да ми је прешаптао да пазим комплементе које добијам.

Госпоја: „И које фрајла им фолн ернст[11] заслужује. Апропо, фрајли, познајете л’ ви какву списатељку у тој вашој Фрушкој гори?”

Сви моји сродни, домаћин, домаћица, погледаше у ме.

Ја: „Познајем је врло добро. И она је свештеническа кћи, село то, ди је она, лежи таки преко брега од нашег села“.

Сви гости: „Кажите нам, молим вас, што од ње?“

Ја: „Ја не знам шта ви хоћете да вам ја кажем“.

Моја сродница: „Кажите ми ви најпре шта сте слушали о њој; јер и ја њу познајем и могла би’ вам свеједно као и моја сестра каз’ти.“

Фрајла: „Њене Гедихте[12] су врло гајстрајх[13], али кажу да је она фантаста им хекстен град[14].”

Ја: „То, додуше, јесте, моја фрајла, да је само видите како изгледа!“

Госпоја: „Вирклих[15]? А ми чујемо да она носи косу пуштену низ плећа и да изгледа фантастично како само бити може.“

Трговац: „Да неке књиге чита, што су само за високоучене људе, и том да је себи тако занела главу да и она мисли да је високоучена, а овамо је права луда“.

„Луда“! плану’ ја, ал’ се брзо утишам, и погледим у моје сродне, ови сви упрли очи у мене, - а ја онда смејући се одговорим: „Јест истина, какве

---

[9] необразована
[10] упркос
[11] најозбиљније
[12] песме
[13] духовите
[14] у највећем степену
[15] Заиста?

вам та књиге не чита, и све нешто учи, сама се учи, сама се слиша, и све тако којекакве лудорије проводи. Узме књигу, се сама самцита заузме, оде ли у вођњак или на ливаду, седне под какву воћку, па по полак дана седи сама ка' луда, и чита, ако је радни дан, онда и чита и штрика, ако не то, онда лута по долови и брегови, заблене се у даљину, па тек извади из џепа плајваз и артију и нешто пише, ваљда те њене стихове, тад опет кажу да некакав свој дневник пише , и то кажу до преко поноћи у писању проведе. Е, ако није тако, ко што вам кажем, с књигом и артијом куд отишла, онда се завуче у собу, код своји' књижурина, ра по цео дан свецем и недељом преседи као куга сама".

Домаћин: „Фрајла, фрајла, како можете тако говорити?! Та она је дика нашег Срема"!

Ја: „Дика Срема? Е, то сте, господине мој, сувише рекли."

Госпоја: „Па кад је тако белезен[16], да барем чита штогод унтерхалтлих[17]: какве лепе романе. (К фрајли). "Шта оно ти, богати, сад читаш"?

Фрајла: „О, дас ист сер интересант[18] што ја читам: Ди сих аус либе гемордет.[19] Фрајла, ја вам не могу ' исказати како је то интересантно."

Ја: Не чита вам та такве књиге. Она чита историје, и не знам како ми оно мој брат рече да је пре застао да чита; чекајте, чекајте, ми-ми-хм! *Митологију*, и шта вам ја још знам, неке браћине штудије, и Бог свети зна шта још".

Моји сви у смеј.

Госпоја: „Па како то њен отац и мати допуштају? Они венингстенс[20] треба да су паметни".

Ја: „Тако, молим вас, сви се за њом занели, па ваљда мисле, Бог зна

[16] начитана
[17] забавно
[18] О, то је врло интересантно
[19] Они се из љубави убијају.
[20] барем

шта ће са њиовом кћером бити. Шта ту пријатељи њима говоре, да они то њој забране, ал' то је за њи' највећа увреда. Отац каже: "Ја јој тај дар нисам дао, не могу јој га ни закратити." Мати каже: "Што је свету брига да л' моја кћи што ради или не ради: ја њу кад станем удавати, сложићу у две фијоке њене књиге и артије, у трећу гитар и ноте, па застрти пешкиром, па ето дарова."

Трговац: „Ја би' имао вољу те дарове добити, па би свако јутро извадио по једну књигу, па најпре њу у главу па књигу кроз пенџер. Баш пер јукс[21] да је иштем."

Ја: „Мој господару, не би та вас ни гледала".

Он: „Охо, фрајла, ја мислим да би јој стале очи кад би ме с мојим еквипажом видила."

Ја: „Будите уверени да би вам с места казала ‚нећу', па ма да пун џак дуката пред њу изручите, јербо је она већ имала таки прилика, и на чудо свој околини, све их одбила".

Он: „Па да шта мисли та високоумна женска?''?

Ја: „Бог зна шта она мисли, само каже да није трговачка кућа за њу, ни она за трговачку кућу, тако би ви повукли што наши веле кошар, па још кад би га напунила каквим књижуринама" .

Фрајла: „Даклен су фрајли дихтерин хох хинаус[22]? Па да с ким дакле има она умганг[23]?"

Мој сродник пређе к мени као да ми наздрави, и рече лагано: „Та молим те престани, оћу да пукнем од смеја, а несмем да се смејем".

„Маните ме се", одговорим ја и окренем се одговарајући питајућој: „Е, моја фрајлице, да ви њу чујете како она садашње воспитане Српкиње критизира! Она каже да садашње изображење женско није ништа друго него уображење да су изображене, а овамо су отишле далеком

[21] За шалу
[22] Госпођица песникиња високо диже нос
[23] однос

странпутицом од пута који води к правоме изображењу. Родитељи троше на воспитање женске деце, али су сами неспособни означити правац који ће децу до правог изображења довести, већ по светском, и то само код нас Срба, начину пуштају родитељи да им се кћери образују. Кад тако имају воспитану фигуру у кући, која се зна добро кривити, комплименте правити, шкодљиве романе из руку не изметати; красни српски језик кварити са туђим реч'ма, онда родитељи мисле: Ал је наше дете изображено! Свет, кад такву једну фигуру види ди иде сокаком као на нокту, каже: Ал' је воспитана! Погле' само како иде, та познаје јој се да је у Бечу на воспитанију била".

Фрајла: „Даклем фрајли Дихтерн[24] и протестирају што се немачке речи у српски говор мешају? Али кад српски језик није тако фини па се на њему све аусдриковати[25] може? Нек она мени каже српски шмахтенд[26], ако зна каз'ти".

Ја: „То може бити да не би знала казати; јер и ја прилично немачки знам, а и српски у нашој се кући лепо и чисто говори, али ‚шмахтенд', то не би знала српски каз'ти, јер ни Србину ни Српкињи не би лепо стајало да изгледају ‚шмахтенд', а ја, кад би' морала српски за кога каз'ти да тако изгледа, ја би' казала: изгледа као преклана овца".

Госпоја: „Маните се ‚преклана овца', него што сте почели".

Ја: „Е, тако као што вам кажем, тако она о женском воспитанију суди, и по том воле да је грозница веже него у друштву такови' створова бити, јер вели, њиово воспитање није им свест озарило, чувства и мисли узвисило, па да у друштву с њима проведе часак пријатно, него док ступиш међу њи' врећа ти се твоје лепше чувство. Ома' ти се ту почне оговарање ближњи'; претресају се нове хаљине, и ди је ко био, шта је ко радио, а то зато што њине умне очи нису отворене, само на телесне очи виде, ове шта

[24] Песникиња
[25] исказати
[26] чежњив

виде него свет само, даклем држи тај свет. И тако вам она у свој околини не иде до само у две-три куће које су ваљда по њеној ћуди изображене. Али доста, молим вас, није вредно да се све о њој говори, ратос је већ било“.

Сви: „Молим, молим, нас то интересира“.

Госпоја: „То она ваљда на паоре и не гледи“?

Ја: „Да видите, није тако. Не знам како то њојзи њена фантазија доноси, ал’ с паорима зачудо лепо живи. Ко што вам каза да се као куга завуче у собу па по дана преседи сама, а кад кадгод зврцне јој у памет да на свет изађе, онда изађе на сокак, имају једну багрену код зида авлијског, седне под багрену, а комшинице чим је виде одмах се све скупе око ње, најпосле и деца потрче, па онда с њима седи, разговара се као да је с њима јуче на њиви била, и зачудо је сви воле. Знате да ни један сељак, коме је какву инштанцију адвокат написао, неће у суд предати док њој не донесе да види је л’ добро написано, или ако је какво писмено у општинској кући ком њеном сељаку прављено, то се мора њој на преглед донети; штогод солдати из њеног села има, свију сродници њој иду да им писма пише и новце оправља, и тако, кажем вам, зачудо је воле. Кад она путем иде, деца јој на сусрет трче; шта ћете већ више. И она вам у паорске куће иде, пред празнике они њу са колачима (плетеницом) зову да и’ у празницима посети, а има онде у селу што на селу зову „Грка“, тима она не иде, само их, кад покрај њих прође, лепо поздрави, па то је све. Сад кажите, није л’ то лудо“?

Госпоја: „Им хехстн град[27] лудо“.

Фрајла: „Какав би то смешан ајнфал[28] од мене био, кад би’ ја седила с паоркињама на сокаку! Ха, ха, ха,

Ми сви у смеј.

---

[27] [illegible]

[28] досетка

Трговац: „Та паор, кад пред мој дућан дође, мора капу да скине, а није да се ја с њим дружим. Да се дружим са оним који у свакој нужди дотрчи к мени да му новаца узајмим“!

Ја: „Ал’ списатељка у својој лудости другчије мисли. (А овамо посли: а кад дође јесен, ти за онај позајмљени новац бедном сељаку и кожу с леђа здереш). Него манимо се ње, већ дођите у Раваницу[29] пак ћете је лично познати, она ће ово дана код мене бити“.

Трговац: „Ауф један фал[30], само кад ћете ви кући“?

Ја: „Сутра“.

Он: „Ето нас дакле прекосутра“.

Госпоја: „Кажу да је Раваница врло тленценд[31], а игуман гешиктер ман[32]?

Мој сродник: „А заиста да је то вредан човек, тај је Раваницу тако украсио да, кад наступиш, мислиш, идеш у Рај“.

Ја: „Заиста је истина. Манастир нема дуга, црква је изнутра сјајно украшена; собе и покућство такво је да се може сам цар дочекати; само још да се северна страна зданија оправи, и ћелије покрију, пак ће Раваница бити прави царски манастир“. И тако, једва разговор други правац доби.

Али мени наново борбе када се повратисмо.

Прво моја сеја, као мала зоља, поче:

„А, сејо, чу ли сад како свет о теби суди! Ја сам још дете, али сам ти увек говорила: ‚Сејо, сејо, окани се писања, да ти свет једанпут мира да, а ти нећеш да слушаш, ето ти сад, чула си сама како те уважавају“.

Сви други ђипише да им кажем шта је напослетку са собом мислим? Небо је тако красно било, и звезде трептале, ја погледа’ тамо горе, и

---

[29] Врдничку Раваницу у Фрушкој гори
[30] Свакако, зацело
[31] Сјајан, блистав
[32] Умешан, вешт човек

помисли’: Тамо је Бог! Пак онда мојима одговорим: „Јесте л’ чули, човеку није дано ни за најближњи часак о себи определити, а некмоли за своју будућност. Није ли мудра она наша пословица: Ум за мором, смрт за вратом“. Што сам ја овака, то је хтео Бог, а шта ће Бог даље са мном, то ја не знам; зато сва та осуђивања света презирем. Људи ми нису кадри ништа дати, ништа одузети: Осуди л’ ми Бог несрећу, хајд’ нека је уклоне људи; нареče л’ Бог мени срећу, нек је пробају уништити људи, и тако верујући, ја се само са својом савешћу рачунам, па кад ми највећма затужи гоњење људи, а ја онда узмем мој гитар, па се затворим у моју собу, одсвирам и отпевам:

Нек су Теби, Творче, само
Дела моја повољна,
То ће бити дика моја
Кад престанем Твоме страшном суду,
То ће бити благо моје
Што ћу у гроб понети.

МИЛКА ГРГУРОВА

ПОРОДИЦА СМИЉИЋЕВА

У целом Београду нема гадније улице од Скадарске, и она нажалост лежи усред вароши. Прљава, искривудана, неравна калдрма, ваљда нема више ниједне душе живе која се сећа кад су је калдрмисали. Па какве су тек поједине куће, у којима седи сиротиња? То треба видети, па да човек добије појам шта је то сиротиња.

У једној од таквих кућа, у тесној и ниској собици владаше тако ужасна сиротиња да чисто човек не може да верује да је има. Цео намештај беху два кревеца покривена неким подераним пољавама. Између два кревеца један сто, од ког је четврта нога до пола поломљена и под њом подметнуто неколико цигала. Две сламне столице подеране; у једном углу неки стари сандук а у другом плехана пећ у којој је ретко кад горела ватра. По соби беху разбацане неке разбијене земљане чиније, крњаста тепсија.

И у том худом стану живео је пре двадесет и пет година неки Јова Смиљић, са својом женом и двоје деце. Говорило се да је он био некада ваљан мајстор, али се одједном пропио и прокартао, те мало-помало занемарио и свој занат. Почео је затим продавати свој алат, тек да може пити и коцкати се. Најпосле остаде и без алата и без заната. И кад више ништа није имао што би могао продати, а радити нити је више могао, ни хтео, сети се своје тамбуре у коју је некада добро свирао, те је тако ишао по најгорим механама и свирао за новац, који није никада односио својој породици него је још у истој механи и попио. А његова јадна жена прекиде се од рада по туђим кућама, тек да својој деци заслужи парче хлеба.

Имао је несретник лепа два синчића, један је ушао у пету а други у четврту годину. На несрећу жена му беше још и у благословеном стању. Јова се није бринуо за породицу, али кад дође кући пијан (друкчије га породице није ни виђала), развија их још куд које из оне јадне собице те често проведу ноћ под ведрим небом, ако се не би који укућанин смиловао да их прими у свој стан.

Једнога дана месеца јануара стегла јака зима, снег је вејао, и завејао све оне јадне кућице. На улици скоро читав метар висок, да је човек једва могао пролазити. Њега нема већ неколико дана да долази

кући. Међутим, жена дође однекуд са рада, мртва уморна, прозебла у лаком оделу, скоро без ципела, донела деци нешто за јело, и неколико нацепканих дрва да подложи пећ, те да се не би смрзнули. Ту ноћ осети јадна жена да ће се опростити бремена па замоли своју сусетку Петрију, што становаше у истој кући, да јој буде у помоћи. Али јадница које од назеба, а које од недовољне хране, чим се ослободи бремена, испусти и своју мученичку душу. Суседи беху у највећој неприлици. Мужа нема, запио се негде па и не мисли да дође кући и да обиђе своју децу. Суседи не знају како ће да сахране јадну жену, кад у кући ни паре нема. Најпосле скупише ови добри људи међу собом нешто новаца те сахранише бедну жену.

Петрија имађаше такође мало дете и подоји новорођенче, намири затим расплакану децу са нешто хране, подложи им пећ, пови одојче у свој јастучић да не озебе, па онда рече старијем.

-Чујеш, Божо, сине, ти си најстарији, припази на твога малог брата и сестрицу, жижак нека гори, али немој да га дираш, а ја ћу сад доћи.

- Тето, ја се бојим! – рече Божа плачући.

- Где је моја мама?

- Не бој се, чедо моје. Мама је умрла, не може доћи. Будите мирни, сад ћу ја доћи. Тако га утиша мало, па оде за часак да намири и успава своју децу.

Беше тако седам сати увече; напољу врло хладно, снег још помало веје, а покаткад се размакну облаци те се и месец појави. Деца тако у загрејаној соби и заспу. Жижак је слабим зраком обасјавао ту бедну сиротињу, која је још страшније изгледала усред те мртве тишине што владаше као у неком гробу. Врата се наједанпут отворише с највећим треском и пијани Јова још с врата бесно повика:

-Хеј, Јуло, где си? Имаш ли што за јело, гладан сам! - Деца се тргну на ту вику и застрашени погледаше несретног оца, који и не зна да му је жена умрла. Божа се заплака и рече:

- Мама је умрла!

- Хе, шта рече, ти дечко?! - одговори бесно. - Чекај мало сад ћу ја њу воскреснути! - те замахну штапом и удари по кревецу, мислећи да жена ту лежи; како је јако замахнуо, тако удари средње дете, које врисну, а својом вриском расплака и новорођенче.

Кад Јова чу плач малога детета, онако пијан разјари се, зграби онај јастук с дететом, отвори прозор и баци дете усрсд снега на улицу вичући:

- Шта ће ми то дериште, напоље с њим! На вриску дечију дотрча сусетка. Јова и не гледа никога, он само лупа својим штапом по мраку јер се и жижак беше угасио. Жена брже-боље похита да спасе децу. Божа истрча и сам напоље, а Петрија у оном мраку једва

напипа млађе дете, које се онесвестило од страха и удараца. Тек пошто га изнесе, сети се и најмањега. Али ко сме наново ући у собу. Онај тамо лупа, грди своју жену што није куће. Утом рече Божа:

- Тето! Тата је бацио нашу сестру кроз прозор.

Петрија кад чу истрча као без душе на улицу да спасе дете, док нису кола каква прошла и прегазила то јадно невинашце. Бадава га је тражила, детета није више било на улици. Петрија се вајкала и распитивала шта је са јадним дететом, ко га однесе.

На ову вику искупише се укућани сви у Петријину собу и ту се договараху шта да раде с децом. Да ли тога несретника да пријаве полицији? Док један не рече:

- Оставимо га до ујутру, шта се може с пијаним човеком? А сутра ћемо га пријавити, па ћемо поручити и у село његовим рођацима да узму к себи ову јадну децу, јер ће код овог несретника пропасти.

- Па сутра ћемо дознати и за дете; без сумње га је неко нашао, па се смиловао и однео кући.

***

Баш у онај мах кад је несретник бацио дете кроз прозор, прође неки човек, који је случајно оном улицом ишао рад свога посла и опази како је нешто излетело кроз прозор, и кад се саже да види шта је, зачуди се кад угледа повијено дете у јастуку. Подиже га, па хтеде унети у кућу, али кад чу ону ужасну вику Јовину, трже се и застаде, а у исти мах изађе из куће неки младић те га запита: "Ко то тамо виче, и ко избаци ово дете кроз прозор?" Младић му одговори да ће то дете бити, без сумње, те жене, коју су данас сахранили. А отац је тог детета неки Јова тамбураш, древна пијаница. На те речи помисли човек да ће најбоље бити да однесе дете засад својој кући, а сутра ће се већ о свему известити.

Човек тај беше трговац доста имућан, радњу је имао у Васиној улици, а звао се Урош Јоцић, беше врло поштен и добар човек, жао му би детета, носећи [га] путем, покри га марамом, коју је носио поред јакне око врата. Успут помисли како нема дете, те би могао ово сироче усвојити, а и његова жена воли децу. Дете плакати и он убрза кораке да што пре кући дође, бојећи се да дете не озебе. Кад дође кући, повиче још с врата својој жени:

- Савка! Де погоди, шта ти носим. - Савка виде нешто увијено и марамом покривено, рече тек да нешто рекне:

- Ваљда ми не носиш какво дете?

- Ех баш си погодила! Управо дете ти доносим! - Скиде мараму и показа јој дете. Савка пљесну рукама па повика:

- Та гле, баш дете! А где га нађе?

Урош јој исприча све како је нашао дете, а она се заплака, пригрли га па рече:

- Ај, јадно детенце, нека га бог поживи, он изгуби матер, али у мени ће имати другу мајку.

- А у мени другог оца, јер онај несретник одбацио га од себе.

- Е па онда ћемо га ми задржати - рече задовољно Савка.

***

Сутрадан Урош је отишао у Скадарску улицу да се извести о свему што је потребно. Добра жена која је децу склонила код себе исприча му све шта је било, па настави:

-Оно двоје деце однесе јутрос неки сељак из Ваљева, рече да покојница има тамо брата, ког он добро познаје, па ће и њему предати. Вели, да баш и је сиромах, па ће децу примитп, пошто сам нема деце.

-А где је отац те јадне деце? - запита је Урош.

-А ко ће га знати куд оде, кад му је синоћ мој муж казао да му је умрла жена у порођају, и да је он своје рођено дете бацио кроз прозор, он се намах истрезни, загледа се у нас тако, као да је, боже прости, шенуо памећу. Ухвати се за главу па само хукну и оде. Мислили смо да је отишао у своју собу, али га тамо нема. И тако од синоћ не знамо куд је отишао.

Урош је видео да ће најбоље бити да дете задржи, па запита: а да ли је дете крштено? И како се зову детињи родитељи? Жена му одговори да дете није крштено, да се родитељи зову Јула и Јова Смиљић. Кад је Урош то све чуо, опрости се с њоме оде. Путем је мислио да дете нема браћу, он би га крстио на своје име, а овако ће бити детету бар крштени кум. Одмах је јавио властима. Затим је дао дете крстити и дадоше јој име Нада. Обоје су волели то дете као да им беше рођено. А мала је Нада бивала сваки дан све милија. Она беше њеним добротворима права радост. Уживали су у том детету. И ни за што на свету не би се могли растати с њоме. Већ је била ушла у седму годину, и како беху имућни људи, то су се већ почели бринути и за њено образовање.

***

Једнога дана уђе у Урошев дућан нека скитница, по његовим похабаним хаљинама Урош помисли да тражи милостињу, па му и удели. Али скитница баци му новац па рече:

- Хе, господине, ти мени много више дугујеш, него тих десет пара што ми удели. Урош се зачуди па га запита доста строго:

- А шта ти ја то дугујем? Скитница мало поћута па рече:

- Хајдемо тамо у твоју канцеларију, овде не могу да говорим, јер има света у дућану. - Урош помисли да је то какав лопов који хоће да га покраде, па му рече:

- Чујеш, ако мислиш поштено, можеш и овде говорити, у овом углу од дућана неће нас нико узнемиравати, дакле говори шта желиш? И шта ти дугујем?

- Украо си ми моје дете - рече полугласно скитница - и ја сам дошао да ми га вратиш, јер ја се зовем Смиљић, и отац сам детињи.

- А, тако, а где си до сада био, кад си се тек сад сетио да имаш дете? А сећаш ли се да си то дете, које сад, после шест година тражиш, бацио кроз прозор, и да ја нисам случајно онуда прошао, бог зна би л га ко нашао, и дете би се смрзло на оној зими, и у оном дубоком снегу.

- Нисам знао шта беше у јастуку повијено, а да сам знао, не бих своје дете бацио. Али сад га тражим и молим да ми га даш.

- Па шта ћеш, несретниче, с њиме? Та код тебе ће пропасти,

немаш ни сам што да једеш.

- Ја тражим своје дете, а ти се не брини шта ћу ја с њиме.

- А где су ти друга деца? - Скитница се трже. А Урош настави:

- И шта си радио за све то време? Јеси ли се поправио, где ти је стан, и шта радиш?

- Много ме наједанпут питаш, али ћу ти ово казати. - После мале почивке рече: - Ону ноћ, кад ми рекоше да ми је жена умрла, заболи ме тако љуто глава и срце, као да ме је неко лупио. Тек тад осетих да сам волео моју јадну жену, те у моме очајању пођем на гробље. Нисам марио што је ноћ, и голем снег напољу. Али јака зима збуни ме тако да нисам знао куд идем. Осећао сам само да ми се коче удови, и да сам све теже корачао. Наједанпут ми почеше излазити пред очи неке аветиње, а затим заигра пред очима читав рој од звезда које изгледаху као неке мушице, па наједанпут побели све, нисам више знао где сам, нит куд идем. Заљуља се све око мене, а ја више нисам знао за себе. Кад сам се опет разбудио, нашао сам се у болници. Рекоше ми да су ме нашли на улици где лежим полусмрзнут.

Кад сам оздравио, отишао сам у мој стан који је већ други заузео. Питао сам укућане где су ми деца. А они ми одговорише да су у Ваљеву код брата моје покојне жене. Хе, мислио сам како тамо да одем, шурак ме није никада могао трпети. Ипак једног дана нађем прилику и одем. Кад сам ушао у кућу шуракову сретох у дворишту сина Божу, где се игра: кад ме угледа, дрекну од страха и побеже у кућу. А шурак напујда на мене псе те ме истера напоље. Тад сам лутао од села до села, па сам тражио рада, и животарио сам. Али сад сам, ето, ослабио, изнемога – не могу да радим.

- Па како мислиш, јадниче, да би могао издржавати дете које још треба неге?

-Та право да вам рекнем, господине, мени и не треба дете, шта ћу с њиме? Али кад бисте ми бар хтели дати што.

- Разумем те, ти би хтео да откупим од тебе то дете, није ли тако? Па шта иштеш за њега?

Јови засевнуше очи, и заплака се па рече:

- Господине, ја нисам рђав човек, никоме нисам зла учинио до самом себи.

- И твојој породици.

- Не, господине, она је нашла уточиште. Али ја сам најбеднији јер сам остављен од света, па и деце своје.

Урош имађаше добро срце, њему се ражали судба тог несретника па рече:

- Дед, говори, колико тражиш за откуп детета.

Јова мало поћута па рече:

- Рекоше ми да сте богат, па мислим да неће бити много ако ми дате хиљаду динара.

- Чујеш, Јово, да си човек на своме месту, а сиромах као што си, ја бих ти дао и више за љубав оног детета, које ми волимо као да нам је рођено. Али ти си пијаница па ћеш попити све што добијеш. Али најпосле то је твоја ствар. Него чуј ме, ја ћу ти дати колико тражиш, али ми мораш дати написмено пред сведоцима и пред судом да се

одричеш детета, и да никоме не казујеш да имаш кћер. Пристајеш ли на то?

Јова драговољно пристаде што је Урош од њега захтевао. Те тако и по други пут одриче се детета.

Урош чисто одахну душом кад га се опростио. Њему беше и жао несретника, али мислио је, сам је крив својој судбни. Урош се договори са женом да о тој ствари никоме ништа не говоре, а најмање самој Нади. Она не треба да зна да има таквог несретника за оца. Особито му је страх било да не би какогод дознали за то његови лакоми рођаци, који и овако мрзе Наду.

***

Нада је учила врло добро, па кад је свршила основну школу, дадоше је у вишу женску школу, где је исто тако била прва у свима разредима као и у основним. Они беху очарани њеним даром за учење, и њеним љупким осмејком којим је увек излазила пред своје добротворе. Тако једном рече Урош својој жени:

- Знаш ли, Савка, да нас је бог баш усрећио овим дететом. Откако њу узесмо, наше се имање удвостручило. И зато хоћу да јој дам хиљаду дуката кад је будемо удавали, а ако устреба и више. Лепу опрему и сав намештај који јој буде потребан, а и после наше смрти неће бити заборављена.

- Немој тако, Урошу, одреди ти колико ћеш дати Нади у мираз, па уложи те новце на њено име у Београдску задругу, то је најсигурније.

- И ја то хоћу, само док прикупим новац, а осим тога начинићу ја и опоруку у случају смрти, па нашој Нади неће бити ни бриге. Њој се мора њено издати, кад помремо.

- У добри час, само да нам је дочекати да је удамо, то би за њу најсигурније било.

- Па даће бог! Нисмо ми хвала богу још престарили. А Нада ето већ је девојка па догодине у ово доба свршиће школовање. Па ето ти онда удаваче.

***

Тако су се ти честити људи бринули о срећи своје поћерке док су их рођаци пуни једа осуђивали како навелико васпитавају то сироче које би просило, да је нису узели под своје, па ће један од њих рећи:

- Чујеш да Урош даје уз њу хиљаду дуката мираза?

- Ех видиш ти, молим те - рећи ће други - ни моја кћи неће имати толико, а та просјакиња да има више.

А сирота Нада није ни слутила какве душмане има. Она је мирно учила и развијала се те постала лепа и мила девојка.

Једнога дана, баш у недељу, седели су при ручку. Урош беше тај дан необично добро расположен, па рече:

- Надо, дете моје, данас ћемо у позориште, узео сам већ и ложу. Чујем да дају врло леп комад.

- Ох, тата, ала ја волим позориште, а воли и мама, је ли, мама?

- А то знаш, мама би пре пристала да један дан не једе, него да

изостане од позоришта, особито кад је тако леп комад.

- Богме тако је! - одговори Савка смешећи се - и кад би ти хтео, не бих ја ниједну представу пропустила.

- Данас сам ванредно расположен. А знате зашто? Управитељка ми је рекла да је наше дете најбољи ђак у школи. Вели да не зна шта ће више да нахвали, или њено владање или учење. Па видиш, зато сам тако и весео, што нам је наша Нада осветлала образ. У награду за то положићу сутра хиљаду дуката у Београдску штедионицу на твоје име. То ће ти бити мираз, Надо.

Нада га пољуби у руку, а затим и Савку, која од радости узвикну:

- Ех, човече, то је паметно! - Наточи затим чашу вина, подиже је у руке, и повика весело:

- Живело наше мило дете! Дај боже... но шта ми је? Дај боже сретна би... - Наједанпут се заљуља, рука му задрхта, испусти чашу и вино се просу по столу. Савка и Нада скочише брзо, и у који мах да му приђу у помоћ, он већ паде поред столице на земљу. Обе цикнуше преплашене, обе му притрчаше у помоћ, брзо послаше по лекара. Страх и ужас овлада целом кућом, једни му трљаху слепе очи, други га прскаху водом, али све бадава, он је лежао непомично, и док је лекар дошао, он је свршио.

Обе беху у највећем очајању. А Савка беше као ван себе, нит је могла што мислити, ни наређивати. А то је рођацима добродошло, они узеше све у своје руке. Јадна Нада ни сама није знала на коју страну да се пре окрене, или да негује помајку или да оплакује свога доброг поочима.

Кад сахранише Уроша и дођоше с гробља, Савка се не могаше држати на ногама. Ухвати је љута грозница која јој одузе свест. Нада беше у крајњем очајању и страху да не изгуби и своју добру мајку, те се није одмицала од Савкине постеље, којој је сваки дан све горе бивало, а лекари изгубише сваку наду да ће оздравити. А рођаци нису избијали из куће, и сматрали су већ као да је све њихово.

У тој кући пуној среће и задовољства завлада наједанпут плач и кукање. Ето, тако је то у животу, кад човек помисли да је најсретнији, наједанпут наиђе несрећа као нека олујина која све разори и уништи.

Једне ноћи болесница беше мало мирнија. Рођака која дође да придвори Савку захркала је на миндерлуку најдубљим сном. Само за јадну Наду није било санка, она је клечала поред постеље своје помајке и молила се богу за њено здравље. Док се она тако молила богу, Савка наједанпут отвори очи, погледа Наду и положи своју руку на главу јој. Нада кликну радосно, а она јој слабим гласом рече:

- Мир, дете моје, и саслушај ме што ћу ти казати... у моме орману... има једна књижица на твоје име... улагала сам за тебе у Београдској задрузи. То ти морају дати... а можда је покојни оставио и опоруку. У најгорем случају, ако нема опоруке, и они те истерају из куће, отиђи... мојој пријатељици Стани Мишићки. Она ће те примити. Она је добра душа, буди код ње док не свршиш вишу женску школу, па онда имаш своје ухлебије. То сам смислила док си се ти богу молила.

Савка беше сасвим малаксала, то неколико речи сасвим је

исцрпеше, а тешком муком настави:

- Ти имаш браћу... а можда... ти... је жив и... - још је само мицала устима нешто неразумљиво и изгуби свест.

Нада је с највећом пажњом слушала што јој је помајка говорила. И њена радозналост расла је све више кад јој спомену браћу, а још више кад рече: „Можда ти је жив..." али ко? И зашто јој о њеној породици никада ништа пре не рекоше. И где би је могла она потражити? И ето, помајка јој се занесе, и смрт јој ресече последње речи.

Чим је Савка умрла, рођаци се одмах пријавише као законити наследници. Опоруке нема, а новац који Урош хтеде положити за Наду нестаде, зграбише га пре но што је суд имао времена да попечати. Наду није нико ни гледао. Њој су само заповедали као обичној послузи. А кад дође до поделе, рођаци се почеше међу собом свађати, и отимати једно од другог. Наиђоше и на књижицу која беше на Надино име. Ту се опет породи препирка међу њима. Шта да се ради с том књижицом? Не може се поверити девојци која није још пунолетна, а на књижицу уложено је преко хиљаду и неколико стотина динара. А нико од њих не запита: а шта ћемо са девојком, и ко ће о њој водити бригу? Најпосле један од њих рече да они и нису дужни водити о њој бригу. Она беше само подсвојкиња или боље рећи служавка. А у тој књижици беше уложена њена плата, па то да јој се и да, и онда више немају никакве бриге о њој. Тако се једва сложише, те јој дадоше књижицу и рекоше да може сместа ићи куд јој је воља, али име Јоцићево не сме носити као до сада.

Сироту Наду прогнаше из куће у којој је она живела тако сретно као рођено дете у крилу својих родитеља. С болом и тугом раста се од свега овога што је волела и мислила да њој припада. Тако оде гђи Стани да је замоли за заштиту.

Госпођа Стана беше удовица неког трговца. Честита душа и добра срца. И мада је имала и она деце, ипак ју је драговољно примила, и желела да Нада доврши школу.

Нади су се једнако врзле по глави последње речи њене помајке. Чудила се зашто јој пре никада ниште не говораху о њеној родбини. А како би јој сад потребно било да има ког свога. Па ето и сад ништа не зна о њима. По својој кршстеници зна само да је кћи Јуле и Јована Смиљића, а помајка јој рече да има и браћу. Али где су они? И да ли су још живи? И како је то да они о њој никада ништа на распитиваху? Све је то за њу била нека загонетка. Зашто јој бар помајка не могаше све изговорити, смрт јој пресече последње речи. И тако остаде сама на овоме свету.

Нада беше ведра, паметна и озбиљна девојка, волела је науку и трудила се да је одлично и доврши. Тако је одмах и добила, као одлична ученица, добро место за учитељицу у некој паланци, а својом скромношћу задобила је наклоност свију становника, особито ју је

заволела попадија и њена ћерка Вида, која беше њених година, те су се те две младе девојке брзо и спријатељиле.

У истом месту био је и стари учитељ, који је такође са свога доброг начина предавања и скромности задобио љубав грађана, те је провео скоро цео свој век у истој паланци. Па како је остарио и почео побољевати, њега ипак не хтедоше кретати с његовог места. А како дође Нада, она га је врло радо замењивала у његовом разреду кад би се покоји пут стари учитељ осетио слаб. Он не имађаше никога свога, пре много година остао је удовац па се није никада више ни женио. Послуживао га је годинама неки чича, ког је он врло заволео због његове верности, био је миран, и није никад говорио, само је одговарао на питања. Више се пута опијао, али га учитељ никада пијаног није видео. У том случају чича би се сакрио у какав кутић у шупи, те би се тамо испавао, и устао опет трезвен. Учитељ му је давао своје изношене хаљине, хранио га је, и давао му је нешто и новаца.

А кад дође Нада, учитељ га јој препоручи да и њу послужује. Тако је он и ту службу отаљавао мирно и ћутећи.

Једном га запита Нада:

- Зар ти, чича, немаш никога свога? - Он одговори кратко:

- Немам! - и оде својим послом. Једном замоли учитељ Наду да га тај дан замени у његовом разреду, пошто се не осећа најбоље, што ова учини радо као и увек.

Учитељ како је остарио и оболео није имао довољно снаге да своје ђаке држи мало строже, те је Нада имала увек доста муке с њима, мада су је деца волела, па донекле и слушала.

За време одмора, док су се деца играла у дворишту, Нада је дотле заводила неке белешке, кад је наједанпут трже дечија разуздана вика: уа! уа! Брзо изађе да види шта се догодило и оде право у шупу одакле је и долазила та вика. И на њено велико изненађење, виде чичу где лежи пијан трештен на земљи, а деца га повлаче по шупи и по прашини, те је изгледао ужасно, сав прљав по лицу, а пун пликова од коприве коју су му деца метала под нос. Нада се толико озлоједи и згнуша на старца, а наљути на децу која му се ругаху, да је викнула тако заповедничким гласом да су деца намах ућутала. А она им укорно рече:

- То је срамота што радите, ако је он као стар човек и заборавио на себе те се опио, од вас је сто пута гадније што га не оставите на миру. И сад сместа да сте узели воде и опрали му лице. Требало би да се страшите и бежите од таквог порока, а не да му се ругате и смејете, па му још чините и увреду у његовом бесвесном стању.

Деца застиђена праведним укором послушаше учитељицу те стадоше старца умивати; које од воде, а које од пликова што га испекоше деца копривом, чича се растрезни, па овако посрамљен промуца само:

- Опростите, госпођице! - и сакри се у један угао шупе. Наду је тај призор врло немило дирнуо. Па кад деца уђоше у школу, она их још једном најстроже опомену да убудуће, ако још који пут тако што ураде, да ће их строго казнити.

Чича се стидео, неколико дана не смеде погледати Нади у очи. А ни Нада га није гледала. Он се једино пред старим учитељем, а особито пред Надом, чувао да га не виде пијаног. Наду је веома поштовао, па и волео, и био је сав сретан кад му се она љубазно насмеши, а сад га ето и не гледа више, и то га је заболело до срца. Па још кад помисли како га је одбранила од дечурлије, која му се ругаху онако пијаном, тад би чисто заплакао од жалости. И више је пута хтео прићи Нади, да је замоли да му опрости, али се ипак устручавао.

Једно јутро тек што је почело свитати, дође чича Нади сав уплашен, и јецајући једва проговори:

- Госпођице, брзо пођите старом господину учитељу жели да вас види. О, госпођице, сиромах господин тек што је жив! И не могаше даље говорити, загушише га сузе.

Нада беше добра душа, поплаши се, и брзо оде да види шта је са старим учитељем, ког је она заволела као свога рођеног оца. Још је на време дошла. Стари, иако је сасвим малаксао, ипак се насмеши кад је виде, па проговори слабим гласом:

- Хвала вам, драго дете, што дођосте, моји су часови избројани, ту је крај. Немам никога свога, па ни искренијег од вас, коме бих се могао поверити, други би ме можда и исмејали, јер ме не би разумели, што хоћу да препоручим оног пијаног чичу, а бог зна хоће ли га хтети нови учитељ ког шаљу на моје место задржати у овој згради. Па зато вас молим да не остављате оног несретног старца, који ме је десет година верно служио, и он је несрећа, нема никога свога, а већ је и сам изнемогао. Подајте му један кутић, где ће се склонити, да не остане на улици. Склањајте га кад га спопадне његова манија да се опије, као што сте га већ једном одбранили од ове деце која му се ругаху. О, дете моје, да знате како је плакао, како је плакао, како се стидео што се пред вама онако обрукао. Па ипак та несретна страст јача је од његове воље. А сад у његовој старости и не може се више поправити. Али ми га је жао оставити да скапа, као како живинче. Ето - то сам вам хтео препоручити. А уверен сам у вашу племениту душу да ћете моју последњу молбу и извршити. Па још нешто: кад умрем, подајте му све моје хаљине - и рубље, то је ионако све што иза мене остаје. Јелте, да ћете... се... од сад... ви бринути за њега.

Нада беше врло потресена. Она је учитеља увек поштовала, а сад се и дивила његовом последњем племенитом поступку. Она му стиште руку на своје усне, па рече неким свечаним гласом:

- Поштовани оче, заклињем се богом да га небу никада оставити

до саме његове смрти.

Учитељ се блажено насмеши, па рече малаксалим гласом:

- Хвала, дете моје, за то ће вас бог наградити. Дозовитс ми још свештеника, да се причестим, па онда могу мирно умрети.

Чим се учитељ причести, испусти своју добру и поштену душу.

***

Нада је одмах узела старца код себе, имала јс малу коморицу, коју је дала лепо окречити, дала му је чисту постељину, један сто и столицу, те је старац сасвим удобно у тој својој собици могао живети. А кад му је долазила жеђ, да се опије, давала је извесну меру ракије, а заповедила да се из собе не сме никуда макнути док се не испава и не истрезни. А он је из поштовања према њој њене заповести лепо слушао.

Стари учитељ је умро баш после школског испита. Затим је наступио и велики школски одмор.

Нада није бадава седела ни за време ферија. Она је спремала ону децу која беху слаба да узмогну прећи у старији разред. А међутим давала им је добре савете и примере. А чича, слушајући из прикрајка како деци паметно говори, сматрао ју је као неко више створење. Једног дана рече му Нада:

-Чича, сутра нам долази нови учитељ, данас гледај да ово одељење где ће се уселити почистиш и опајеш. - Што му је заповедила, било је и извршено.

На несрећу чичину, сутрадан по подне, кад је свршио посао, изађе кришом из куће, па неким неодољивим нагоном прође поред неке механе, а неки весели брат виде га, па га позове говорећи му:

- Шта радиш, чича? Откад те нисам видео, што болан не дођеш кадгод у механу? Чича се смешио и снебивао, а он продужи: - Море, чича, да се ти не мислиш посветити? Та дођи човече, да попијемо коју у покој души старом учитељу.

На такав позив не могаше се чича одупрети те прими понуду, у намери да попије само једну чашицу, па то му његова госпођица неће замерити. Тако оде у механу, где га је тај весели брат из свога задовољства частио, и једном по једном чашицом ракије сасвим опио, тако да сиромах старац једва се могао мицати.

Нада се већ навикла да се за њега брине као за какво дете, и одмах се узнемири, чим опази да га нема у кући, а почело се већ и смркавати. Сваки час је излазила на улицу и погледала на све стране иде ли откуд. Поплашена ходаше по дворишту, не имађаше нигде мира. Срце јој је стрепело као да је слутила какву несрећу. Сва је дрхтала као у некој грозници, па се чисто запита:

- Та шта је мени? Шта сам се узнемирила толико због тог пијаног старца који сам срља у своју пропаст? Ето, чиним што могу да га таквог старог сачувам, па ипак ми умаче. Јамачно оде у какву механу. - Последње речи још добро и не изговори, кад нека кола стадоше пред кућу. Она брзо истрча да види ко то долази, кад угледа неколико људи који окружише кола, а један од њих, кад је виде, запита је:

- Госпођице, молим вас, шта ћемо са вашим старим слугом?

Хоћемо ли га носити у болницу?

- Шта је с њиме, шта се догодило? - викну Нада поплашено.

- Па ето, прегазише га кола што довезоше новог учитеља.

Нада ужасно врисну, а људи се изненадише толиком саучешћу према том презреном, пијаном старцу. А она запита:

- Па је ли још жив?

- Жив је! - одговори један од њих.

- Онда брзо по лекара. А ви га, браћо, скините с кола, и унеситеу собу.

Људи, скидајући га с кола, згледаше се и међу собом шапутаху: „Како је милостива срца.

Кад дође лекар и прегледа старца који беше занесен болом, рече Нади да је старац веома повређен и да ће тешко преживети, затим му преписа нешто и рече:

- Ово ћете му давати сваког сата кад дође к себи, да му болови мало умину. Али, госпођице, ја мислим да би најбоље било да га дате у болницу, то ће за вас веома тешко бити да се око њега тако мучите.

- О не, господине, мени неће бити тешко да подворим овог несретног старца. Уосталом, овде у кући станује и нека стара жена, па ће ми и она помоћи.

Лекар слеже раменима и оде.

Нада остаде сама са старцем. Пошто даде донети лек, седе на столицу и мотрила је на сваки његов покрет као и на његово тешко дисање и чекала је само да се пробуди из његовог заносног сна, па да му да лек. Тако седећи при слабој светлости многе јој мисли прођоше кроз главу. Гледајући старца - како му је лице побледело, и црте му изгледаху некако фине и лепе, сасвим се преобразио - њој се нешто стегло око срца, па чисто би вриснула од туге, коју не могаше себи објаснити, откуда долази то њено велико саучешће према том старцу. Па наједанпут зажеле из свег срца да се старац пробуди из свог заносног сна, те да га запита одакле је, како му је име. Јер је нека чудна слутња обузе. Она не зна ко су јој родитељи, и да ли су живи. Зна само по својој крштеници да јој је мати Јула, а отац Јован Смиљић. Па да се случајно не зове овај старац тако? Како да јој никада не паде на памет да га запита, док беше још здрав, за његово име.

Тако задубљена у мисли, упрла је свој поглед на старца, поред ког јој излажаху и друге неке слике, и у својој машти представљала је себи целу породицу, оца још као младог, своју матер која је држи у своме наручју, браћу како се око ње играју. Све јој се то сад указа при тој бледој светлости као да су живи, и она би чисто полетела к њима па би их загрлила и љубила. Наједанпут се трже и прође јој кроз цело тело нека језа, кад отвори старац очи, погледа је тако укочено и чудно, као да ју је сад први пут видео, па с највећим напором подиже главу и изговори неким гробним гласом:

- Јуло, јеси ли ти то?! - Нада сва задрхта, са неким страхом приђе му ближе па запита:

- Кога то зовете?

- Моју жену Јулу! - Нади пројури кроз главу нека чудна мисао и викну:

- Ја нисам Јула, ја сам њена кћи! - Старац се сав затресе, отвори

очи колико је игда могао, па викну:

- Њена кћи!

- Да - одговори Нада - њена кћи коју одржаше Јоцићеви. - Старац се још више запрепасти, издиже се још више, усне му задрхташе, очи му се напунише сузама, па викну неким промуклим гласом.

- Моја кћи! Моја кћи! Ти си моје дете? Ах, опрости дете моје... опрости твоме несретном оцу...који те је двапут отиснуо од себе... двапут сам те се одрекао... опрости... опрости. – Нада превладана својим осећајима викну:

- Ти се зовеш Јован Смиљић - одговори сасвим малаксалим гласом. - Оче мој! - викну Нада, и паде на колена пред њим.

Он је хтеде загрлити, али га наједанпут стегоше болови, јекну болно и прошапута:

- Опрости... - Затим се сав стресао, глава му се завали, у грудима му нешто закркља, вилица му се отоболи, и - остаде непомичан.

- Стани оче, не одлази тако брзо - врисну Нада, скоро ван себе, и завлада гробна тишина. После неколико минута старац је свршио свој бедан живот.

Сутрадан Нада је седела покрај сандука несретног старца, задубљена у својој тузи. Сад јој је излазио пред очи сав живот бедног јој оца, кад се наједанпут врата отворише, и уђе у собу нови учитељ. То беше леп млад човек, изгледао је врло потресен и блед. Он приђе Нади, поздрави је врло учтиво па рече:

- Госпођице, мени је врло тешко што сам тако несрећан и био узрок смрти тог бедног старца. Кочијаш ми је био напит, а већ се било и смркло, па каже да није могао видети да неко лежи на путу - Докле је год говорио једнако је гледао Наду, и чудио се што је тако ожалошћена за својим слугом. Ипак и сам осећао откако је ушао у собу неки необичан бол и терет, па да га не беше стид и сам би се заплакао. Нада одговори врло хладно:

- То беше жалосни удес његов!

- Госпођице, допустите ми да вас још нешто замолим.

- Молим, шта желите?

- Допустите ми да га сахраним о своме трошку, пошто сам ја...

- О, не, господине - прекиде га брзо Нада - он ме је годину дана послуживао верно и поштено, па ми неће тешко бити сносити тај трошак. - Крунић остаде мало замишљен, посматрајући једнако Наду, која га није ни гледала, затим рече:

- Госпођице, верујте ми да делим вашу жалост. - Поздрави је озбиљно и оде. Нада је пристојно сахранила старца, а пошто су ферије још трајале, то неколико дана није ни излазила из куће, те је могла мирно ожалити свога оца.

А њена другарица Вида долазила јој је сваки дан, па и њој беше врло чудно што се она толико ожалостила за тим пијаним старцем, који је сам себи дошао главе. Нада се више пута борила са собом, да ли да јој каже ко је био њој тај несретан старац, па се опет уздржала, пошто беше још сувише потресена. Доцније, мишљаше, отворићу јој своје срце, и казаћу јој све.

Једнога дана, кад Вида опет дође њој, нађе је много мирнију, а

Вида употреби ту прилику да се мало и нашали, па рече:

- Знаш ли, Надо, да нам је нови учитељ већ трипут био у посети, то је врло леп и пријатан човек, па сиромах и он је тако ожалошћен због тог несретног случаја.

Пошто Нада ништа не одговори, то Вида продужи уједно трудећи се да је мало развесели.

- Чујеш, Надо, он се нешто врло много интересује за тебе, питао је тату откуда си, имаш ли родитеље, зачудило га је што је и покојни чича имао исто презиме као и ти. А тата му је причао да си ти сироче, и да су те Јоцићеви образовали. Готово цело поподне док се код нас бавио само је о теби говорио. Затим се тако замислио... Чујеш, Надо, ја сам збиља љубоморна на тебе. Мени се он врло допада. Па остави га болан мени!

Нада се и против воље насмеши па рече:

- Узми га, драга моја Видо, слободно, мени не пада ни на ум да га присвајам, сувише ме је ожалостио, да би ми могао икада омилити. - И Нада хтеде јој све поверити, кад неко закуца на врата, и уђоше у собу поп и учитељ. Девојке их зачуђено погледаше, а поп одмах отпоче овако:

- Госпођице Надо, ми смо дошли да се с вама о нечем известимо.

- Молим, шта желите знати?

- Јесте ли ви покојног старца познавали изближе, и јесте и знали пре но што допаде те несреће да се и он зове Смиљић?

- Не, господине, тек на његовом последњем часу рече ми да се зове Јован Смиљић, и рече ми да му се жена звала Јула, по том сам дознала да је он мој отац.

- Ваш отац?! - повикаше сви, а Крунић је нежно погледа и са највећим узбуђењем рече:

- Онда сам ја ваш брат, рођени брат. - Сви се зачудише, а он продужи. - Да, ваш брат, јер и ја сам рођен од Јуле и Јована Смиљића, као и ви. А ово име што га носим ујак ми даде, који ме отхрани и посини. Имао сам још једног брата, али тај умре још као дете. Дуго сам мог несретног оца тражио, а ето на какав га жалосни начин нађох. Надо, мила сестро моја, можеш ли ми опростити? - Нада уместо одговора баци му се плачући у наручја. А он је нежно притиште на своје груди, па јој рече:

- Надо, сестро моја, тебе је наш несретни отац у своме безумљу одбацио од себе, а ти му у његовом последњем часу затвори очи!

МОЈА ЛЕПА САПУТНИЦА

Једном сам путовао из П..., враћајући се кући. На станици било је толико много света да су сви купеи били препуни, али у једном купеу прве класе који ми је кондуктер отворио била је само једна женска. Седела је у једном куту, умотана у бунду, да јој је огрлица покрила све лице, а мали филцани шеширић натукла до очију, тако да никако нисам могао видети је ли млада или стара, лепа или ружна. Како је била ноћ, седох наспрам ње, умотах се и сам у своју бунду, и почех дремати, нисам више ни мислио на моју сусетку. Само сам опазио да је, иако се чинила да спава, некако изгледала узнемирена, као да ме се бојала. Хтедох јој рећи да се од мене нема чега бојати, нити сам какав злочинац, нити насртљивац. Али кад уђе кондуктер по обичају да прегледа карте, она му нешто тихо рече, мада нисам могао чути шта му је рекла, ипак сам могао слутити, а и кондуктер ме значајно погледа; ја онда, да бих је умирио, рекох кондуктеру: умирите госпођицу, ја сам поштен човек, покажите ову карту, па ако је кадгод чула за мене, неће се више узнемиравати. Затим му предадох своју карту. Но какво чудо! Чим госпођица погледа карту, она се разведри, па чисто одушевљено викну:

- Зар сте заиста ви то, наш велики песник? - Ја се насмејах, па рекох:

- Не знам, госпођице, да ли сам велики песник, али за мене је увек ласкаво кад чујем из лепих женских уста да ме тако зову. Она са усхићењем забаци свој шешир, из кога као неки таласи покуљаше дивни увијуци плаве меке свилене косе, спаде јој и огрлица од бунде и преда мном се указа дивна млада женска. Чисто ме очара њена дивна појава. А она као да се мало застиде, па навуче опет шеширић на очи и онда мало збуњено рече:

- Извините, господине, признајем да сам се поплашила кад уђосте малочас у купе, а и сами сте ваљда читали како се често догађају многе злоупотребе на путу, особито баш у првим класама. А ја сам морала узети прву класу пошто су купеи друге класе сви препуни. Али кад ми се казасте ко сте, да сте наш славни песник, ја сам се двојако обрадовала, прво, што сам имала срећу да вас познам, а друго, што сам уверена да сте поштен човек.

- То заиста и јесам, и можете бити сигурни, то јест, ако ми допустите, ја ћу вам бити и заштитник.

- Хвала вам, господине, у томе сам уверена.

Тако се упустисмо све више у разговор. Она је постајала све

милија и заношљивија. Ја је запитах куда путује. Одговори да путује за Б... Пријатно ме изненади њен одговор, па јој рекох:

- То ћемо онда заједно путовати у Б... пошто се сутра даје у позоришту први пут мој нови комад.

- Ох, каква срећа - узвикну она сва усхићена - само да добијем место...

- Не бојте се, госпођице, то ће бити моја брига да вам набавим.

- О како сте ви добри! - затим мало поћута, па упита: - А има ли добрих снага у позоришту?

- О, да, госпођице - па јој почех набрајати наше прве уметничке снаге. А она чисто ван себе рече:

- Како мора бити лепо кад глумац стекне тако славно име да га публика као великог уметника поздравља, па како се ви тек осећате кад вам у вашем делу, које сте са највећим одушевљењем написали, а они вам погодише ваше мисли, и изводе вам живе слике пред очи, слике, које сте ви стварали у духу свакога појединог, а глумци им дадоше облик и душу. Ох, то заиста мора бити за песника највеће уживање! Зар не, господине?

- Тако је, госпођице! - одговорих јој готово расејано гледајући то дивно створење, са каквим заносом, са каквим жаром све то говори. А она настави:

- Ја мислим да нема узвишенијег и племенитијега него бити песник и глумац. Један замишља разне карактере, а други их проучава, изводи их на позорници. Данас срећна, сутра несрећна створења која страдају. Сваки пут нове личности, читав свет, низ разних живота, разних природа. Свет недомашан, неодољив, очаран, пун...

- Пун илузије, јелте?

- О, тако је. Благо онима којима је дато да могу ступити на те чаробне даске.

- Па зашто и ви не постанете глумица? Или сте можда већ глумица?

- О, нисам, нисам, и врло ми је жао што нисам.

- Па ако нисте, можете бити. - То сам јој заиста казао искрено, пошто сам видео да има дара и темперамента.

Она наједанпут скочи са свога места, седе поред мене, па повика:

- О, ако ме ви будете протежирали, онда ћу заиста и бити уметница. - Затим поче декламовати неке стихове са таквим жаром и заносом да сам био изненађен. Па у моме усхићењу хтедох је загрлити. Али она се брзо измаче, па ме опомену шта сам јој обећао. И ја се чисто застидех. Међутим, она је једнако пијатно брбљала. Затим извади своју џепну мараму, која замириса неким заносним мирисом. Запитах је какав је то диван мирис. А она весело одговори:

- Јелте да је диван, то је најновији јапански мирис. - Па онда брзо отвори једну малу флашицу, поднесе ми под нос. Од тог јаког мириса наједанпут се занесох, очи ми се склопише, и...шта је после са мном било - не знам. Заспао сам тако тврдо да ме је кондуктер једва разбудио пошто стигосмо у Б..., а напољу већ и увелико свануло.

Протрљах очи, погледах око себе, али моју сапутницу не видех! Запитах кондуктера где је госпођица.

- Охо! - одговори он - откад је она изашла.

Сад ми тек пуче пред очима да је то морала бити каква „пробисвет”, брзо се опипах, да ли је новчаник код мене? Јест врага, нема га, а нема ни мога брилијантског прстена! Моја лепа сапутница увери ме да је у животу изврсна вештакиња!

Жао ми је само што јој никада не дознах име, као што никада не дођох до мога новчаника, ни до брилијантског прстена.

ДРАГА ГАВРИЛОВИЋ

ОНА ЈЕ - СРЦЕ МУ КАЖЕ

И госпођица Јованка Замислићева је Српкиња. И она је "наше горе лист", али је одрасла у Америци и то баш у Њујорку. По занимању је књиговођа неке велике модне трговине, а по ћефу је још и књижевница. Родитељи јој дошли у Америку, док је она још малена била. Оставили, као и многи други, своју домовину, Угарску да се у „новој земљи" назгрћу бразилијанских дијаманата и чувена богатства американског.

То је био мамац. Али та нова земља ко да је имала природу човечју. Светила се смелости њиховој; згрнула се пре времена над два гроба њихова. Умрли су, мучећи се јадом и чемером; а над том чувеном земљом остала тек као спомен госпођица Јованка, да се брине и мучи за себе, за своју млађу сестру Јелену и још млађега брата Јована.

Брига та и у Америци није лака ствар. Али госпођица Јованка је лепо и свесно одгојена; уз то је научена и даровита, те јој није баш тешко; Американци нису Јевропејци; они не уважавају дар и вештину тек китњастим фразама и цветним венцима, него је дижу и златом и доларима својим.

Лако им је, кад им је и Бразилија у близини, мислиће когод. А ја велим – тако је! Примедба није рђава; само бих рекла, да је ту и друга узрока... То одушевљење, та издашност американска природна јс послсдица – што човек старији, све штедљивији; а Јелена је према Америци, као баба према девојчици. И једиу и другу заноси сјај и богаташина; само што девојка хоће све да дели и ужива с другима, а баба чува све за себе и за смрт своју...

Требало би, бар такав је обичај, да госпођицу Јованку прикажем и по спољашиости. Како да почнем? То јс чвор! Јер колико знам, лепота је релативан појам. Она је ствар укуса. Неки веле индустрије, па и апотеке...

Рекнем ли да је висока, нисмо јој видели ципелице... Можда носи двоструке париске штиклице?

Кажемо ли да је витка и танка, држаће се да је јектичава. Спомнем ли да је пуна – то је продукт безбрижна узорна живота... Рекнем ли да је дебела – то је доказ флегматичне природе; доказ лењости, или чак предзнак шкрофулозне, и не знам какве болести...

Падне ли ми на ум да кажем да је лепо развијена; упутиће ме когод да загледам у варошке трговачке излоге. У њима је колико год

хоћеш најновијих мидера... На сваком крупно штампана или написана цедуља: „седам форинти комад“...

Споменем ли да је бела, показаће ми у трговачком и апотекарском излогу париски и театарски пудер... Рекнем ли да се на њој не познаје, показаће ми друге масне и течне „шминке“ и још неке апотекарске мазафларије. Почнем ли тврдити да их моја јунакиња презире, е онда је опет ту: глицерин, шпицерова и не знам каква помада, па чак и сирицик и жива...

Станем ли апеловати на бисер-зубе или их хвалити – ту су опет зубни лекари – умећу за пет форинти комад.

Почнем ли хвалити дугу косу – ко ће ми веровати да је баш њена? Данас ни муж не зна да је жена умеће... Кажем ли да је ошишана; ни то не ваља; била јој је пре шишања кржава, или показује ексцентричну природу, и ко би већ знао какве идеје... Станем ли хвалити: како је лепа, бујна па сјајна и без иједне седе... Е, онда опет: „Не мора то бити због младости. Данас је више младих седих и ћелавих, него што је старих; а ту је и „Хигеа балзам". Може се добити и ван Америке у свакој апотеци...“

Ако рекнем да је плава – данас има „воде“ и „водице", које начине црвену косу плавом, а проседу златном...Споменем ли да је црномањаста. Ту ћу тек насести! – У Србији је доста плавих често и најстаријих баба, црних обрва и црне косе...Почнем ли се позивати на боју очију – ни то неће помоћи – учинило ми се да су такве; стрења погледе, па се блистају или жмирка, па се не виде...

И тако ће најбоље бити да се у овој високоученој, скептичној и камелеонској епохи оставим описивања спољашњости. Данас није ништа стално, ништа постојано; па ко ће ми веровати да је баш госпођица Јованка изнимак?!...

Биће дакле најпаметније, да будем кратка, па да кажем – госпођица Јованка је обична симпатична женска појава. Разуме се, да је таква по укусу моме, но сме бити симпатична и другом поштеном свету... Нема на њој ничега што би било одвратно, или што би показивало прљава осећања и сумњив карактер... Само пробирачи могу њезиној спољашности што и замерити, но за ту врсту људи веле већ и наше бабе: „Пробирач нађе утирач.“

И тако смо сад упознали госпођицу Јованку, американску књижевницу, па да отпочнем своју приповетку. Иначе, ако и даље станем размишљати, могу бити зле среће... Може ми ко замерити да не знам правила приповетке... Данас је такав свет, па шта му можеш?! Апелација не помаже; и ’тица у гори је „црна грешница“, ако јој се прохтело да у своме лету друкчије размахне крили, него што су људска правила...

I

Недеља је после подне. Госпођица Јованка је код куће. Наслонила се на прозор, гледа на улицу, онако без циља. Мисли нешто. Ко би знао шта! Девојачке мисли не мож' увек знати, особито кад су још књижевнице...

Наједанпут неко закуца на врата.

Слободно! – одазва се она, чисто српски, чистије, него ми у Угарској. Овде дошла мода, па Србин каже: „сабад!“ и „херајн!“. И у собу уђе женска прилика.

Тетка Пијада! Откуд ви! – узвикну госпођица Јованка.

И она сад живи у Њујорку. Доселнла се још с покојним Јованкиним родитељима. У Јеврони је рано остала сироче, без сваке ближе својте. Драги је уз то изневерио. Оженио се ни бољом ни лепшом, већ богатијом. Њу то врло ражалило. Туговала дуго и тешко. После се ражљутила на читаву Јевропу, па дошла у Америку. У почетку је тешко живела; била је и праља и шваља, везиља и собарица, док није скуцкала доста злата. Сад га даје „под интерсс“, кад већи, кад мањи. Стога је и већој и мањој господи „милостива госпођица“. Она тај назив не тражи. Милије би јој било да је узео „њен“ Драшко, па да је у Јевропи постала госпођа папуџијница. Али шта може? Сад је у Америци; а и тамо је тај назив последица дубока пуна џепа...

Сад је и она „милостива госпођица“. Живи у својој кући, у којој је небројено укућана. Није се још удала, а може имати до... Али не године јој нећу казати. „То је неучтивост!“, говорила је увек покојна „фрајла Анка“. Која? – то не спада у ову приповетку. Доста, да је она тако говорила, и да још и данас тако мисли доста мушка и женска света, коме је већ „пало иње“ на косу и барду, а још би хтео да стане – било први, било трећи пут – пред олтар...

Бићу дакле учтива. Рећи ћу да је госпођица Јованка преживела, отприлике – само отприлике – двадесету годину; а диференција између њезиних и тетка Пијадиних година износи тридесет до четрдесет. Разуме се, опет отприлике...

- Ето пала сам, ко из облака – вели тетка Пијада. – Дошла сам прво теби, да ти проводаџишем. Чуј само!

- Извол'те се најпре скинути – прекиде домаћица, па јој скину шешир и одену велику мараму.

А где су ти брат и гошћа? – пита гошћа гледећи по соби.

Отишли у шетњу одмах после ручка. Не знам где су. Но ја се не бринем. Уверена сам да им се неће ништа десити. Бог чува сирочад. А чува се и сама. Патња је научила обазривости и размшљању... И иначе, не могу да сам уз њих. Па шта ћу се и недељом правити важна? Доста је кад им свет цртам у правом облику његовом кад год ми се даде прилика. Је ли тако, слатка теткице?

- Тако је, чедо моје – рече тетица, наслонивши се на канабе. – Него је грозна врућина! Молим те, мало воде.

- Одмах, одмах тетице – и домаћица изиђе из собе.

Кад се вратила, нађе гошћу пред великим огледалом како дотерује косу.

- Изволите тетице, лимунаде. Знам да је волете.

- Хвала ти. Како си ти добра! Него ми и не хвалиш моје нове „шишке“. Је л’ да ми добро стоје?

- Ваше нове шишке. Зар то није ваша коса?

- Ћурчице! Откуд мени тако бујна и угасита коса? Одавно сам ја седа, него сам купила нове шишке. Досадило ми бојадисати косу... Овако приденем на чело шишке а остраг увоштим, па мирна Бачка!

- Па шта то радите? Вама доликује седина.

- Доликује? Право велиш. И сама каткад тако судим. Али свет не суди тако... Добро је мени познато шта чека моју седницу. Седа девојка је отражак људски; већма је презиру, него да је била удата, па изневерила мужа... Јест’ девојко тако је то!... Не пишем ја књиге ко ти, па да са седом косом постанем интересна, како ли оно кажу?

- Интересантна, тетице.

- Јесте, тако кажу. Ал’ мени, часни га потрво, све интерес у глави – смеје се тетица. – Него, шта имаш против мојих шишки? Зар нису лепе? Можда ћеш их још требати... Радо ћу ти позајмити за какав „маскен-бал“. Лепо би ти доликовале.

- Хвала! – смеје се госпођица Јованка. – Мени не требају. Него кад се искидају даћете ми их да начиним „фризуру“ за лутку. Праљина Елиза ионако увек чезне за лутком са косом.

- Ето, видиш да ће ти тек требати – смеје се и тетка Пијаде.

- Наравно. Ништа на одмет... – рече домаћица, па се детињски засмсја.

- Што се церекаш?

- Ништа, тетице. Само ми пала на ум нека слика и песма у Чика Јовином “Невену”. Знате, то је онај дечји лист, што га добијам из Јевропе.

- Мани се ти Јевропе, него да ти кажем што сам дошла. Морам се журити. Дођ’е ми један клијент да понови меницу.

Тетка Пијада је звала своје дужнике клијентима.

- Ти си се, девојко, у срећан дан родила – наставила тетка Пијада. – Дошла сам да ти проводаџишем. Заљубио се у тебе Алексије Сергијевич. Богат човек. Прави набоб и „планташки крал”. Има грдне плантаже у Бразилији. И овде има трговину семења, баш на главном тржишту. Ти га ваљда знаш?

- Не познајем га. А где је он мене видео?

- Нигде. Не познаје ни од тебе, ал’ образован човек. Држи све новине, чита све нове књиге, па му се допадаш због твог писања. Каже, био би најсретнији кад би ти пошла за њега. Све о теби мисли и говори. Заљубио се човек... Па шта ћу више да ти кажем!

- И ви, тетице, то верујете? Ви, моја добра разборита тетица!

- А што да не верујем? – осече се гошћа. – Каћа Сергејевна ми каже. А она неће лагати. Она ми каже: „О слатка, мој Алексије да полуди за том вашом рођаком“. (Знаш, она мисли, да си ти мени род.) Тако, она једанпут, па двапут. Већ ми пало у очи: што она то мени каже. А кад јуче, она ти дошла мени. Сва се сирота запурила. Одмах сам помислила: та је донела какву новост! Таква сам и сама, кад ми ко

што повери. Све ме копка, док не кажем... Ето, зато сам се тако и угрејала док сам до тебе дошла.

Јованка се осмехну.

- Што се смејеш? Не шалим се ја. Сад ћеш видети. Откуд ви Каћо, вичем ја, а она мени: „ Не питајте! Биће сватов!“. – Па ми онда пружи ово писмо.

Тетка Пијада застала, турила руку у џеп, па тамо нешто тражи.

- Хи! – рече затим – заборавила сам га на орману. Бојала сам се, отпашће ми шишке, па сам још једанпут пришла огледалу. Ал’ ништа! Читаћеш га после. Донећу ја теби писмо. А руски, хвала Богу, знаш. Ја се слабо разумем. Слабо знам и српски. Мало сам ишла у школу. А после, већ шта ћу дати кажем. Чула си од твоје покојне матере. Сад сам се мало окрљала. А пре, ринтај, ради! То ми је било све. Онај ме папуџијски обешењак оставио, па сам хтела да се обогатим, па да ми завиди док чује. Ето, сад сам и богата, ал’...

Тетка Пијада тешко уздахнула, загледала се за часак у земљу, хоћу рећи у даске, па онда наставила:

- Донећу ја теби то писмо. Чућеш ти све. Лепо пише. Има, што кажу, леп штил. Како ли се каже? Горе сам се упрепастила, кад ми Каћа турила под нос – знаш, чедо моје, не мож’ жена да дође к себи од чуда, баш ко и ја. Него је то богат човек. Немој ваздан да отежеш. Нека дође, па нек’ буду одмах сватови. Може се попишманити. Има свакојака света. Хоће ма шта да лане; а човек је богат и заљубљен у тебе.

- Заљубљен, као и онај папуџија у вас! – смеје се и госпођица Јованка.

- Мани га до сто ђавола! Оно је био Јевропејац – срди се тетка Пијада.

- А ово практични Американац – смеје се опет домаћица.

- Био ко био, доста да се он заљубио у тебе и да те иште!

- Зато и држим да је каква лакрдија. Како се може човек заљубити у ону коју никад није видео?!

- Па чито човек твоје књиге, па се заљубио.

Госпођица Јованка не трепће, тако се загледала у тетку Пијаду, а око усана јој загонетан осмех.

- Што ме тако гледиш? Ваљда ми отпале шишке?

- Нису, тетице, него сам се зачудила. Нисам знала, да сте таква идеалисткиња... Ви сте престигли и мене. Ја допуштам према непознатим особама симпатију и пријатељско расположење, а ви верујете чак и у так’у љубав!

- Не знам ја твоју идеалисткињу и шта ти ту ваздан цифраш; само знам да те он иште и да је богат. Па сад гледај шта ћеш! Човек је ваљан и здраво те воле.

- Ал’ ја тетице, то не верујем.

- А што да не верујеш, кад ти човек каже? Ти ниси богата, па да те за то узима. А хвала Богу, лепа си; па што да те не воле? Шта ти фали? Погледај се само у огледало.

- Не фали ми ништа – смеје се госпођица Јованка. – Али он то не зна. Могу ја бити каква ругоба, наказа или тако што.

- Говориш којешта. Да би ти била ругоба! Та лепа си, чедо моје, ко уписана. Ходи, да те тетка пољуби.

Госпођица Јованка примила пољубац, па се осмехну:

- Знам ја тетице да ви мене волете. Знам и каква сам. Али ви велите да ме тај човек још није видео. Па кад ме није видео не може се у мени ни заљубити. Он не зна како ја изгледам. Могу бити и ругоба коју он можда не би могао ни трпити. То хоћу да кажем, а не да се ја не могу њему допасти.

- Разумем те, разумем. Ал' што сам само заборавила његово писмо! Одмах би и ти све знала. А Каћа каже, како само оно каже? Јесте, каже: „Он осећа да си ти и по спољашности онак'а, као што су и књижевна дела твоја." Каже Каћа у последње доба не да јој никад мира. Све и'те па и'те!

Писао би ти, каже он сам, али се боји, да ће те увредити. Каже Каћа, он каже, твоја је последња књига учинила читаву сезонију, како ли?

- Сензацију, тетице.

- Јесте. Тако је рекла. Сад знам. Враг ће увек трубити те господске речи!... Па ме Каћа пита како ти изгледаш. И њој чудно што те тако заволо.

- Зар ме ни она не познаје? А ја сам држала да ме је она видела код вас на слици, па ме њему описала или му однела слику.

- Е, рано, а где је твоја слика?! Немој да се срдиш, ал' ту сам се баш уштетила.

- Како тетице?

- Та знаш, албума немам. Шта ће ми? Него сам те заденула за икону, ту те свако види. ја сам, чедо моје, добро мислила. „Девојку не треба држати под застирачем", кажу наши стари.

Па зато нисам хтела да те метнем на сто. За иконом боље пада у очи; ал' ко се надо несрећи?!

О Ђурђицу дође ми један православни калуђер, проси. Каже био је и у Јерусалиму. Мени падне на памет да сам свечарица, па га замолим да ми освети водицу. Хоће човек. И лепо ми осветио. Ал' кад је отишао, видим ја да је твоја слика мокра. Цури ти вода с лица. Чедо моје, мислим ја, осветио и њу. А да се не поквари, утрем је одмах још чистим пешкиром. Па онда те лепо наслоним на зид од „шпархета" да се сасвим исушиш.

После почнем да правим сос од патлиџана. Отворила сам лепо стакло, па таман да успем, ал' оно „буђ!", па на твоју слику. Сва сам се препала. Одмах је зграбим и почнем прати; ал' остала жута мрља, баш на лицу.

Добро ће бити, мислим ја, да је протрем мало кредом. Биће боље. Почнем ти лепо трти, ал' хартија се сва сљуштила. Зар се данас што прави, ко што ваље?... Све сам „фелшерај".

- Тако је тетице – смеје се и госпођица Јованка.

- Дабогме, да је тако, чедо моје. Ал' ја сам готово плакала од једа. Сад је држим у орману. Показала сам и Каћи. Каже жена: „Лепа је."

- Шта тетице?

- Па хаљина – смеје се и тетка Пијада. – Лице ти, дабогме, не

види. Него кажи ти мени, хоћеш ли поћи за њега? Треба да сам већ код куће. Чекаће ме моји клијенти.

- Јавићу вам тетице, док се размислим. Пошаљите ми најпре оно писмо. Ствар је, знате, деликатна. Треба времена.

- Добро, послаћу ти; само немој да оклеваш. Може га ко преотети. Човек је богат. Облећу друге око њега, ко шашке...

Тетка Пијада се опростила и пошла. На вратима опет застала:

- Хоћу још нешто да ти кажем. Каћа ми казала да није нужно, ал' чуј све. Ја те волем као своје дете. Каже Каћа да је он је здраво заљубл,ен у тебе, ал' само тако ће те узети ако му пре венчања обречеш да никад нећеш писати. Без тога неће.

Још и то! Смеје се госпођица Јованка. – Па што ме онда узима? Ви рекосте да ме воле због мога писања.

- Јесте, зато те воле. Ал' он је здраво љубоморан... Боји се да ће се и други због тога у тебе заљубити.

- Ха, ха! Чувао би дакле мој дар тек за себе, као џимрија своје благо.

- Смеј се ти, колко волеш. Ал' баш то показује да те воле. Није му стало да се због тебе прослави и обогати, већ хоће да те узме тек што те воле.

Зачуђен поглед домаћичин паде на тетку.

- Можда имате и право – рече затим тихо и замишљено.

- Дабогме, да има право. Него буди ти паметна – рече тетка Пијада и оде.

II

Прошла два дана а госпођици Јованки једнако у глави разговор с тетком. Прочитала је и писмо Алексија Сергијевича што га је писао својој рођаци. Ни оно јој није много разјаснило. Сергијевич просто пише својој рођаци да му даде одговора о познатој ствари, но да девојци помене, да ће је, уз све то што је високо цени и воле, тек онда узети, ако му пре венчања обећа да никад неће писати.

„Чудна жеља“, мишљаше госпођица Јованка, „остало ми није смешно. Он је идеалиста. То је све! Рођака је ствар рђаво схватила. Ја га добро разумем. Њему се допадају моји књижевни радови. Слаже се у мишљењу и симпатише са мном; уз то мисли, ако му се допаднем, узеће ме. То није ни чудно ни смешно. Тетка и рођака нису га добро разумеле. Него чудан ми је његов услов – да не пишем. Шта само хоће с тим?[к]

Госпођица Јованка се довијала и довијала, па никако да одгонетне зашто јој просилац жели да се одрекне писања? Да ли да је куша? Не, то није. Него он зацело мисли да ће она због писања пренебрегнути домазлук и трговину. То ће бити. Није му замерити; он није књижевник па мисли да је дар и књижевна врлина карташка страст...

Ту се слатко насмејала. После поче мислити: шта да ради? Срце јој је слободно, па ако јој се Сергијевич допадне, да ли да пође?

Премишљала је о томе све до увече.

- Јованка! – рече за вечером мали брат њезин, живахан и добар дечко – моје се ципеле подрле. Купи ми нове.

Јованка се трже из мисли и погледа у брата.

Он дигао ципелу па показује приличну нову деру.

Она се насмеја. „Збогом илузијо“, мислила је, „ не смем се удати док овог на пут не изведем... Ципеле ће се дерати и после, а ко зна шта ће му одговорити будући шогор?...“

Обрекла је дечку нове ципеле и упитала га шта би волео бити?

-Доктор – рече он.

- То је лепо. Ал’ онда ћу и ја још почекати!...

Дете није смисао разумело. А она поче размишљати како би било да и она стави своме младожењи услов?... Да му нпр. каже да неће писати, али да браца Јова жели бити доктор...

Тако ће и радити, само ако јој се допадне младожења... И већ почела да смишља шта ће рећи тетка Пијади да каже Сергијевичу.

- Јованка, летња сезона већ ту – рече сад млађа јој сестра Јелена. – Почеће забаве по парковима а моја летња хаљина избелила. Купи ми, молим те, другу. Код „ловачког рога“ врло лепих јефтиних штофова.

- А, и ти си ту! – омаче се њој са усана. – Какав ћу услов с тобом...

- Шта ти говориш, секо? Ја те молим да ми купиш нову хаљину.

Јованка се осмехну, па се загледа у сестру као да је никад видела није.

- Што ме тако мериш? Ха, ха! – засмеја се она. – Красна мисао! То ће бити најбоље...

-Шта ће бити најбоље?

- Да ти купим младожењу, па нека ти он купи хаљину – смеје се Јованка. – Жени се лакше купује, него шогорици...

- Јованка! Шта ти је? Ја те вечерас не разумем.

- И не треба. То није твоја ствар – смеје се она. – Него реци ти мени, јеси ли завршила ону приповеткицу што си је зимус започела?

- Нисам.

-А зашто?

Јелена се збунила. – Та нисам имала каде. Знаш да увек спремам собе... Па треба да шијем. Па онда Јован... Не да мира, зове ме увек у шетњу...

-Није, секо! Зове она мене – брани се дечак.

- Добро, добро – смеје се Јованка. – Ништа не чини! Него сад ми још кажи Јелена, зашто си ти отпочела ту причу? Осећаш ли ти да ће она бити добра па да треба да је кажеш; или си хтела њоме тек да ме обрадујеш?

Јелена је погледа неодлучно.

- То ми је жеља.

- Реци само све, искрено.

- Хтела сам да те обрадујем и да ти помогнем – прошапута Јелена.

- Добро. А зашто си превела оних неколико причица? Волеш то да радиш?

- Не волем ни то – рече одлучно Јелена. – Ја сам преводила да докажем да и ја знам старне језике... Зашто да је други бољи од мене?...

- Дакле, ти не волеш да пишеш?

- Не волем.

- Е, онда је добро! – узвикну весело Јованка. – То је твоја срећа... Хаљина ти не фали.

III

Сутрадан устаде Јованка раније него обично.

Облачила се врло споро. Све редом хаљине пред огледалом пробала и скидала. Ниједна јој није по вољи. Најпосле обукла неку хаљину своје покојне матере, а место шешира повезала црну мараму од чипака.

Што си се ти тако прерушила? – пита је млађа сестра.

- Идем тетка Пијади, па хоћу да протресем материно одело. Знам да ће се тетка обрадовати кад ме тако угледа.

После зауставила једне затворене кочије и одвезла се тетка Пијади. Старица се зачудила кад је виде.

- Право вели Чика Јова да ништа није на одмет – смејала се Јованка. – **Е**то, дошла сам да вас молим за ваше шишке. Сутра **ће** бити „маскенбал“, па би да се оправим с њима. Што ћу куповати друго? А лепо ће ми стајати.

- А, је л’, неваљалице једна, требају ти? А онда се смејеш мени! – вели јој тетка.

- Само сам се шалила слатка тетице.

Тетка Пијаде јој даде свој „украс", наручивши да пази да их не изгуби. Биле су врло скупе.

- Пазићу их, као очи своје; само лепо молим, да ми их дате на недељу дана. Па молим и вашу велику мараму; биће још један бал, па ћу онда опет тако, само ћу огрнути велику мараму и обући другу, ево ову хаљину. Сад дошла мода, па „маскенбали“ све у лето...

- Та јест’ јест’, ал’ вечери су хладне, па се може и назепсти – вели тетка Пијаде. – Добро се сети моје мараме. Мека ко душа, а велика као поњава. Даћу ти, како не бих дала. Па се, чедо моје, лепо умотај. Немој ти баш много да гледиш на моду... Па немој много ни да играш. Можеш добити јектику.

- Нећу, тетице. Него знате шта сам решила? Хоћу да пођем за вашег младожењу.

- Хоћеш?! О, слатко чедо моје, та паметна си ти! Па да идем да кажем Каћи да му јави? Или да одем сама? Брже ће ићи.

- Немојте, тетице! Не треба то нико да зна. Може ко „метнути

прст“ па све покварити. Шта знам ја шта мисли и госпођа Каћа? Можда и њој није право што јој рођак хоће да узме сироту девојку, па ће можда баш она покварити посао.

- Право велиш. Ал’ како ће он знати да ти хоћеш? Ја му већ не могу отићи; позајмила сам ти шишке. А оне старе баш сасвим отрцане, па избелиле, ваљда их фризер правио од седе косе. Да, куповаће он скупу косу! Седа је јефтинија.

- Наравно. Али не треба ви никуда да идете. Ја сам му све писала; само не знам адресу његову па молим да ми је дате. Вама је зацело позната?

- Знам је добро. Чекај само, док се сетим. Јест’, овако је: Алексије Сергијевич; трговац семења, на „главној пијаци“, Улица Вашингтонска.

То је адреса. А кад прођеш, лако ћеш га наћи. На вратима је насликано више џакова са разним семењем.

- Хвала вам! – рече Јованка. Па немојте да се бринете. Све ће добро бити. Само ви тајите од свакога... Не треба нико да зна.

- А кад ћу ја чути шта се свршило?

- Јавићу вам чим се удесимо. За недељу дана неће ништа бити. Онда ће бити главни „маскенбал“, па сам му писала да се тамо састанемо.

- Тако? Него знаш шта? Онда скини малко велику мараму, да те види и онако... Ваљда нећеш баш одмах озепсти.

- Скинућу – осмехну се госпођица Јованка, па се опрости и оде.

IV

Госпођица Јованка скочила на кола, заповедила кочијашу да тера у Вашингтонску улицу и навукла завесу на прозоре.

Кад се кола кренула, огрну она тетка Пијадину мараму, придену је под грло; узе из своје котарице огледалце и теткине шике, придену их за своју косу, па се онда опет повеза.

„Тако“, мислила је огледајући се, „сад ме баш нико познати не може. Очи су, наравно исте, али шишке су црне; па онда ово одело, па крем-пудер... све ме то прави много старијом. Бадава ме је видео, сад ме не може познати. Сасвим сам пристала за тетку госпођице Ј. Замислићеве...“

Ту јој прелетео преко лица несташан осмех, а после се озбиљно замислила.

Замало и кочије стадоше.

- Зар смо већ ту?

- Ту смо, милостива госпођо. На уласку Вашингтонске улице рекосте да станем.

Јованка рече кочијашу да је чека, па пође улицом.

Читала је све фирме редом док не нађе: „Главно стовариште семена за Јужну Америку, Алексија Сергијевича."

Госпођица Јованка застала, накашљала се, погледала неколико пута око себе; затим махнула руком преко чела, те одлучно ушла у трговину.

- Шта желите? – пита је услужно неки дечко.

- Желим да говорим с Алексијем Сергијевичем. Треба ми семена за моју трговину.

- Добро сте трефили. Овде је још од јутрос – вели дечко – иначе је највише овде његов компањон Семен Сергијевич.

- Дакле, његов брат?

- Брат од стрица, милостива.

- Па где су господа?

- Господин Семен оде некуда, а господин Алексије и момци раде у магазину. Треба неколико товара да отправе за Вашингтон, Бостон и Чикаго. Изволите само сести, док дођу помоћници. Одвешћу вас к њему. А сад ће доћи.

Јованка седе, а сваки јој тренутак читава вечност.

После неколико тренутака дође и неколико помоћника. Сви јој се учтиво поклонише, а дечак јој понуди да иде господину.

- Он је већ у својој соби – рече неки помоћник. – Одведите милостиву тамо.

Дечко је одведе.

-Имам ли част с Алексијем Сергијевичем? – рече она по трговачки и на руском.

Он јој се учтиво поклони.

- Треба ми семена за моју трговину.

И затим испрекидано поче ређати врсте семења.

-Могу служити са сваким – рече он. – Је ли по вољи да дам донети пробу, или да одемо у магазин? Тамо јеу већој количини.

Можемо и тамо; само бих најпре молила једно питање.

- Изволите.

Па је понуди да седне.

-Хвала – рече она седајући – морам се журити. Може нас ко прекинути. А ствар је врло важна и деликатна. Тиче се ваше понуде госпођици Замислићевој.

-Госпођици Јованки?! – узвикну он, а по челу му се осу лака, тек једва приметна румен.

Она га за часак пажљиво посматрала. Могла је, оборио је очи.

„Симпатична појава“, мислила она. Но видећемо, хоће ли му

„љубав“ издржати и жртву... или ће бити згоднија за шогора...

Он дигао очи, а она их оборила, те дрхтавим гласом поче:

- Варате се, господине. Она се, истина, свуда потписује Ј. Замислићева. Али то значи Јелена. Јованка је њена сестра. Она никад не пише. Она је књиговођа у једној овдашњој трговини модна еспапа.

- Како то? Каћа, моја рођака, вели да јој је име Јованка.

- Госпођа рођака се вара. Она је чула од тетка Пијаде. Ви је зацело знате? А тетка Пијаде брка њихова имена. Ја тек морам знати. Тетка сам им.

Сергијевич се поклонио врло учтиво. А затим је питао за штовано име.

Госпођица Јованка за часак оборила очи.

- Шишковић – осмехнула се затим.

Он је погледао.

- Је л' те – смешила се она – мало чудно име? Преци мог покојног мужа беху Бугари. Отуда ваљда то име. Морали су бити Шишан, или томе налик.

- Ви сте удовица? – пита он, мерећи је.

- Давнашња – вели она, па стаде купити мараму око себе.

- Па смем ли знати, шта вели госпођица Јованка, хоћу рећи, Јелена? Ја је верујте, високо ценим и поштујем.

- Она се у тој ствари ослања на мене, рече Јованка. Ја јој заступам место матере. Биће вам познато да је рано остала без родитеља?

- Чуо сам нешто и о томе.

- Дакле, не знате о њима ништа подробно?

- Не знам. Ја сам у Њујорку тек од ове године. Него сам чуо да јој је име Јованка.

- Погрешно, мој господине, врло погрешно. Тако мисле многи, али се варају. Јелена пише, а Јованка је, као што рекох књиговођа. А вас је, може бити, баш то Јелени привлачило?... Радњи као што је ваша то је врло важно... Но, као што рекох, Јелена није књиговођа.

- Госпођо! – узвикну поносито Сергијевич. – Ја за то нисам питао. Да госпођица Јелена има сестру која је књиговођа, чујем тек од вас. Мени се госпођица Јелена допада због њених мисли које сам читао у току ове године у њезиним делима; уз то ми је Каћа, моја рођака, разјаснила, да оно Ј. значи Јованка. Па, молим вас, немојте ми наметати те спекулативне мисли. Ја сам трговац, али у браку нећу да тргујем... Ту тражим чисто срце и ваљана друга.

- Врло лепо – рече Јованка. – Тако сам и сама судила кад сам полазила за мог покојног. И верујте, ми смо сретно живели. Нисам му однела ниједног долара. Сав мој мираз била је тек моја чиста љубав и поштовање према њему.

- То је довољно – рече Сергејевич. – Више не тражим ни ја од жене своје. Нека ми је веран друг и нека уме на добро употребити и чувати оно што ја заслужим, па ми је доста.

- О, то сам умела – поче госпођица Јованка басовским тоном –

умела сам још те како! А како и не би чувала, кад је поред мене издржавао и мог брата и сестру... Сестру смо лепо удомили, брата смо изучили за доктора. То је доста коштало, па опет ми никад није ни речи приговорио, издржавао их као своју децу.

- То је, богме, редак човек – примећује Сергијевич – издржавати свасту и шурака није мала ствар... И најимућнији мора то осетити. Данас се тешко живи.

- Господине, то није било данас!... То је било пре четири до пет десетина година, а тада беху људи друкчији... Љубав је тада била љубаи; данас је и њоме овладао „дух времена“, овладао рачун...

Јованки се зажарише образи и очи се необично засијаше; бујна њезина природа беше за часак заборавила какве се улоге латила. Сергијевич је погледао зачуђено.

- Јесте, мој муж је био редак човек – трже се она – никад га нећу заборавити. Добар, као добар дан. Увек говорим мојој Јелени: да ти је так'а мужа добити, и ја бих се код тебе склонила... Принела бих ти оно мало „удила“, па да се бар под старост моја душа одмори. Ја је, господине, волем као своје дете.

Алексије Сергијевич нагло узе свој ценовник са стола, па га механично стаде превртати и загледати, као да га први пут види...

Јованка се осмехну.

„Згоднији си ти за шогора“, мислила је и тада отпоче:

- Тако јој увек велим. А сад кад вас видим, сва сам сретна. Врло сте ми симпатични. Таман пристали мојој Јелени. Она је врло добра.

- Верујем, верујем – вели Сергијевич. – Госпођица Јов... хоћу рећи Јелена мора бити анђелска душа. Али ја вам опет не бих саветовао... Верујте, најбоље је, кад је човек свој господар. Знате... сплео се и застао.

-Није практично – заврши смешећи се она. – Може се десити неспоразум или тако што. Женске су чудне... Могу се и посвађати.

- Јесте, то сам и ја мислио – одахну Сергијевич. – А где вам је трговина, ако смем молити?

- У Чикагу. Тешко живим. Једва крај с крајем. Каткад је баш јад и чемер.

- Да. Тако је данас свуда... Зато и велим, да је најбоље кад је човек свој господар...

- Разумем, потпуно разумем... Зато сам и световала Јелени да јој брат остане код Јованке. Дечко је, додуше, добар, али тек ће радије слушати сестру него шогора. С њом се већ свикао.

- Тако је, тако – одобравао Сергијевич. – То је практичније. А колики је то дечко?

- Има му четрнаест година. Но као што рекох, он ће остати код Јованке. Она толико заслужује, колмко је нужно за двоје.

Сергијевич се замисли, па упита:

- А како је то да је госпођица Јованка књиговођа, а Јелена није?

- Сасвим природно. Јелена заслужује писањем, а једна се мора држати и домазлука, те остати дома, па је пала коцка на њу. Она то већма воле.

На његовом лицу указа се задовољан израз:

- Погодила сам – мишљаше она – овај неће да му жена пише. Што се боји, да ће тада запустити домазлук. Но да видим је ли тако!

Ту хтеде нешто рећи, но Сергијевич упаде:

- А шта вели госпођица Јелена за мој услов? Зацело јој је необичан?

- Боже сачувај! Она налази да је ваша жеља обична. Сваки муж жели пре свега добру домаћицу; а књижевнице су извикане као лоше кућанице..

Сергијевич се трже.

- То вели она – питаше, а преко лица му прелети лака румен.

- Тако ми је бар казала, па се, опростите, слатко смејала.

- Смејала? А чему?

- А Бог би је знао. И ја сам је питала.

- Па шта вели? – пита он, а у гласу му звучи нестрпљење и радозналост.

- Не могу баш потанко сложити. Говорила је врло много; само се сећам да је рекла да она може оставити и писање за љубав мужа кога воле. Каже, књижевна вештина и дар није дуванџијска и карташка страст...

- Хм! – изустио Сергијевич, па се загледао у под, а она наставила:

- После ми је рекла да честит књижевник не пише тек ради славе. Он пише да лечи мане људске и друштвене, а по себи се разуме да свесиа и ваљана жена неће писати, ако јој то муж или домаће околности не допусте. То се, каже Јелена, може средити са забавама и баловима. Ретка је женска која не воли играти, зато се и најстраснија играчица уме одрећи балске дворане, кад јој материнска и домаћа дужност прошапће: „То није за тебе!“. Само лакомислена, покварена и неразборита жена тераће ћеф свој на уштрб своје породице. А књижевница се ваљда тек не сме рачунати у те жене?!...

Сергијевич ћутетћи преврће свој ценовник а Јованка с осмехом наставила:

- Јелена каже, мој господине, све зависи од карактера. Прави, ваљан књижевник обично је чврст карактер и поштен човек, а као такав, ако се узео на себе дужности оца и мужа, или жене и матере, умеће је и савесно испуњавати. Истина, каже она, да се такви људи жртвују често за идеје, али та времена су сад већ прошла... Па каже, баш и да нису прошла, опет се човека карактера никад не треба бојати; он ће своју дужност увек савесно испуњавати. Пожртвовање за општу циљ никад не одводи карактерна човека на странпутицу... Он ако и пати, пати сам. Други не трпе ту никаква уштрба. Каже Јелена, ето, и узор пожртвовања, наш Спаситељ још и на крсту се брине за своју матер, дајући јој овде на земљи другога сина и препоручујући је

њему.

- Госпођица Јелена добро говори – примећује Сергијевич. – Али људи нису Бог... – смејао се победоносно.

- И ја сам јој то рекла. Ал' она каже да баш зато што нису Бог, треба их најпре добро познати, треба се уверити да ли се бар приближују Богу... Ако се приближују, можемо бити мирни, па звали се они књижевници или како му драго; дужност ће своју увек тачно вршити. А ако се не приближују, бадава су сви услови и сва обећања пре венчања... Они ће проћи као сапунска пена... – погледала га је тријумфујући.

Чинило јој се да му је доказала како је његов услов лудорија, без свакога смисла. Али како се тргла, кад јој поглед сретоше место два ока четири! До отворених врата стојала је друга мушка прилика, па је испитујући мерила од главе до пете.

- Ах – рече ова – ја и не видим да нисмо сами.

- Ништа не чини, госпођо. Ја од њега немам никаквих тајана. То је мој рођак Семен Сергијевич.

- Милостива је по свој прилици рођака госпођице Замислићеве? – рече он. – Из последњих речи што сам их чуо могу то да изведем.

- Тетка сам јој – рече „госпођа Шишковићка", а лице јој доби, и уз крем-пудер, боју турчинка. Застидила се, па и збунила. Чинило јој се да је ова друга мушка прилика не само симпатичнија појава, него и бољи физиолог и психолог од њезиног младожење; те се јако бојала да не прозре њезин маневар. Бар то је показивао његов зачуђен, скептичан поглед, који није скидао с лица њезина.

Усилила се, и румени с лица нестаде.

- Јесте – рече сад она – ја сам јој тетка. Дошла сам да узмем нешто семена за своју трговину. И да донесем одговор Јелени.

- А тај је? – упаде Алексије Сергијевич.

- Она високо уважава понуду вашу. Али моли да нас удостојите посете своје. Треба најпре да се лично познате. Без тога не иде, мада јој је срце потпуно слободно.

- Слободно? – узвикну радосно Алексије Сергијевич. – То сам хтео да дознам. Друго се само по себи разуме. Још сам хтео да чујем, да ли госпођица прима мој услов?

Јованка се осмехну. – Јелена, као што рекох, вели да може и писање оставити за љубав мужа кога воли и поштује. Но ви би, мој господине, добро чинили да о томе с њоме много не говорите. Врло је осетљива и поносита... Доста је кад јој једанпут то поменете. А ја вас уверавам да неће писати ако рекне да ће поћи за вас. Свечаних изјава немојте од ње тражити; то може све покварити, баш да вас и заволе. И она има своје особене назоре и слободну вољу, Алексије Сергијевичу... Сасвим вам је дорасла...

Насмешила се.

Алексије Сергијевич погледао, не разумевајући, а Семен се још

скептичније загледао у госпођу „Шишковићку“...

- Него, ја сам се дуже задржала но што сам мислила – журила сад она. Кола ме чекају. Молим, наредите да се то мало семена однесе у стан Јеленин. Ја ћу одавде још и даље; а неће бити тешко, узимам тек за пробу.

Извадила адресу и метнула на сто.

- А зар нећемо у магазин? – пита Алексије Сергијевич.

- Нашто? Узимам тек нешто, за пробу, а уверена сам да ћу бити послужена. Него, молим рачун.

Рекла је каква ће семена и колико од свакога.

Сергијевич јој предаде и „рачун“.

Исплатила га је и пошла. На вратима застаде и рече:

- Гле, заборавила сам најглавније! – Молим вас, Алексије Сергијевичу, дођите још сутра. Ми ћемо вас чекати. Ако се што сврши, нека буде док сам ја овде. После недеље дана одлазим. Сад сам овде да Јелена не буде с братом сама, док Јованка не дође. Узела отпуст на десет дана па отишла родбини у госте, у Балтимор.

- Доћи ћу, кад ми допуштате – рече Сергијевич – само ми назначите доба, да не дођем у невреме.

- Одмах изјутра. То је доба најподесније. Ми рано устајемо – рече она, па се опрости с господом и оде.

Пријатна женска – примећује Семен, кад је Јованка отишла.

- Да је ђаво носи! – гунђа Алексије.

- А што брате?

- Хоће да ми се наметне за пуницу и да дође мени на врат и у кућу.

- Па шта би ти фалило? Старија женска у кући много вреди.

- Не могу да је трпим. Несносна ми је – вели Алексије. – Једва сам чекао да оде. Ни поглед ни покрет њезин не могу да трпим. Једнако се смеши, као да хоће да ме изазове на свађу. Укратко: несимпатична и досадна жена!

- Досадна?! – узвикнуо је Семен. Но, и ти се разумеш!... Уосталом, укус је различит. Мени је то симпатична појава.

И с тим оде у магазин.

Јованка, међутим, села у кола и кренула се дома.

Путем размишљала је ли лепо, је ли поштено, што је предузела да чини?

„А што да није?“, мислила је, „сугра ће се видети, на ако се једно другом допадну, узеће се. Шта ту има неупутнога? Још треба да ми је захвалан. Дајем му млађу од себе. А то код мушки тек нешто вреди!... И стогодишњи старци траже младу... Па онда, он жели у жени тек добру домаћицу и чисто срце, а од моје Јелене у том погледу неће наћи бољу. Па и услов му може лако задовољити... Неће писати баш

никад."

Смејала се. После скинула теткине шишке и почела озбиљно да размишља како ће најбоље ствар да удеси.

Тако стиже и до свог стана.

V

- Јелена, ходи мало овамо – рече после ручка Јованка својој сестри улазећи у другу собу.

Јелена радосно пође. Држала је да јој је купила хаљину, па хоће да је изненади.

- Седи до мене – вели Јованка – па немој да вичеш. Јован и девојка не треба да чују. Ствар је врло важна.

- Ваљда ти господар фалирао? – пита устрашено Јелена.

- Није, душо, него имаш младожењу.

Јелену обли румен. – Шта ће мени младожења? Ти си старија.

- Али он мене неће! Хоће тебе – смеши се Јованка.

- Допала си му се због твојих превода. Види, да си светски образована. А он је трговац, па му је нужна жена која зна више језика.

- Па знаш их и ти – упаде Јелена.

- Наравно. Али он не воле књижевнице. Мрзи их, ко врагове. И тебе ће узети, тек ако му обећаш да никад нећеш писати, па ни преводити.

Јованка застала, па напето мотри сестру.

- Па ја не морам преводити, а писати и не умем – шапуће Јелена оборених очију. Само, ја нећу да се удам. Ти си на реду.

- Мани се ти реда – рече озбиљно Јованка. – Он није прилика за мене. Не воле књижевнице... Него је то прилика за тебе; ти си му симпатична, па ако се и он теби допадне, било би детињасто да га одбијсмо. Алексије Сергијевич је ваљан, образован и врло богат човек.

- Ко ти је казао?

- Па тетка Пијада, твоја проводаџијница, а видела сам га и сама. Јутрос сам била код њега у трговини.

- Онако обучена?! – узвикну Јелена. – Иди само! Како ти није било срамота? Шта ће о теби мислити.

Од стида се још већма заруменила, а од зловоље набрала чело и обрве.

- Не брини се. Не зна он да сам ја твоја сестра. Рекла сам да сам ти тетка која станује у Чикагу.

- А што си то чинила? Шта ћу му после рећи кад чује да немам тетку?

Јованка се осмехну. „Ова полако пристаје“, мислила је а гласно

рече:

- Не мора дознати. Рећи ћемо да се тетка Шишковићка, одселила натраг у Јевропу.

- Шишковићка? – смеје се Јелена. – Какво је то име?

- Као и друго – смеши се Јованка. – То ми прво пало на памет, кад ме питао за име. Да се прерушим, приденула сам теткине шишке, па се прозвала по њима.

- Теткине шишке! Зар и она носи туђу косу?

- И ја сам се чудила. Но ево их – Јованка јој даде теткин украс.

- Како си дошла до њих? – пита Јелена, па стаде пред огледало да их себи прибоде.

- Позајмила сам за „маскенбал“... Стара је жена па не сме све знати... Могла би ме одати, а биле ми нужне да се прерушим.

Јелена се замислила.

- Шта се мислиш? – пита је сестра.

- Чудан ми твој поступак. Нашто та комедија кад је могао доћи у кућу па да га видим?

Јованка се збунила. – Доћи ће он и тако – рече – ал' и то је било нужно.

- Ни најмање! – примећује Јелена незадовољно. – Ако сам му симпатична, он ће доћи да га видимо, а ако се мени не допадне, шта вреди што си га ти видела?

- Наравно – смеши се Јованка – мора доћи да се видите. Ја те нећу силити, тек ако се теби допадне. Али ја сам имала друга разлога за ту посету.

- Каква? – пита Јелена, а једнако преврће шишке.

Јованка заћутала. Пажљив посматрач би лако видео да је због одговора у неприлици.

Јелена ју је упитно гледала.

- Хоћеш ли да знаш и то? – рече старија сестра, усиљеном збиљом, која је требало да имитује срдњу. Добро. Чуј и то! И ја и ти смо девојке, па како да дочекамо мушког саме?! Овако ћу га дочекати ја, као тетка Шишковићка.

- Па могла га дочекати тетка Пијада – вели незадовољно млађа сестра.

- Тетка Пијада? – узвикнула Јованка. Затим настала дужа пауза. Јованка није знала шта ће да одговори.

- Па, да! Она је и онако проводацијница – протестира једнако Јелена.

- Све је то лепо и красно – вели сад Јованка оборених очију. – Али овако је боље. Ја имам обавезе и према себи. Дочекаћу твог младожењу као тетка. Сестра ће ти бити дотле у Балтимору код родбине. Доћи ће тек кад буду твоји сватови. То теби неће шкодити, а мени ће уштедети немилу ситуацију да ја, и сама девојка, удајем млађу сестру...

Јелена се трже. – Опрости – рече, грлећи је – ја се тог нисам сетила. Не, ја нећу да се удам пре тебе! Тебе то мора врећати.

- Не врећа мене – теши је Јованка. – Ја се радујем твојој срећи од свег срца, па ако ти се Сергијевич допадне треба да пођеш. Једва чекам да те видим удомљену. Ја се ионако нећу удати док Јована на пут не изведем. Само је сад свакако боље да младожењу дочека тетка, а не сестра. Учини ми то по вољи, па ћеш видети да ће добро бити. Него, ако се удаш, не смеш се одати да немаш тетку и да сам је ја заступала. Ни тетка Пијаде не сме то знати. У њен се језик ње уздам... Може ми се осветити што сам терала комедију с њеним шишкама. Ја сам их искала од ње за „маскенбал“.

Јованка се насмешила а с њоме и Јелена. Опет се развеселила. Имала је вере у сестру, а била се већ и свикла да се Јованка за њу стара.

После овог разговора започеше Јеленина запиткивања: како ће да пође кад „није спремна", шта да обуче да дочека младожењу, како да се влада при дочеку? А напослетку рече да је њој та комедија врло смешна, те се боји да се не ода. Сплешће се и збунити, а можда ће пренути у смех кад је види с теткиним шишкама.

Не бој се, све ће добро проћи – храбрила је Јованка. – Што није за тебе говориће тетка...

Јелена се смејала, а Јованка рече да сад мора ићи у трговину да изиште отпуст на две недеље. То је врло важно. А ако ко донесе какво семе, нека га прими. Она га је јутрос купила да се Сергијевич не досети с ким има посла.

VI

Те ноћи спавао је Алексије Сергијевич врло рђаво. Једнако мислио о својој сутрашњој посети. А све му у глави и госпођа Шишковићка. Шта ће бити ако му опет дође на врат? Можда ће госпођица Јелена бити и сувише благодарна својој тетки?...

То му није дало да спава. Сувише му била одвратна тетка Шишковићка... Та како је само с пецкањем говорила о његовом „услову". Госпођица Јелена зацело тако не мисли...

Сутрадан дође он доста рано у Јованкин стан.

Дочекала га госпођа Шишковићка врло усрдно. Пружила му пријатељски руку и понудила да седне.

Тек што је примио понуду, а на вратима друге собе указа се женска прилика.

Он је погледа. „Она је, срце ми каже“, мишљаше он, па дрхћући, као ђаче на испиту, уста, да јој се прикаже.

Јелена се заруменила као ружа кад му је пружила своју руку да се рукују.

То руменило доликовало је врло њезином нежном лицу и искреним полудетињским очима, те Алексија Ссргијенича намах занесе и спољашњост његовог непознатог идеала. Био је у себи решио да уступи и од свога услова, ако баш мора бити... А ако не буде, примиће у кућу и госпођу Шишковићку... ваљда се неће ни она заковати за овај свет? Стара је.

Поглед му оде и њојзи. Али, гле чуда! – Данас му, као упркос, изгледа много млађа...

И она је румена, скоро ко Јелена. Гледи у њега некако испитујући, што њему не годи. Али опет мора признати, те очи нису одвратне. Налик су на Јеленине; само је у њима неког слободнијег и озбиљнијег израза.

Погледао је опет. И сад нађе да је Семјон имао право. Госпођа Шишковићка није сувремено одевена, али је за стару жену доста лепа, скоро и сувише... Но, шта га се тиче њезина лепота? Без пунице је свакако боље... Па ако пристане Јелена, он неће за тетком узданути...

Те мисли беху дело тренутка. Он се ману њих па отпоче разговор с Јеленом.

Прво почео о књижевности. Навео, како је читао њезина дела, како му се допадају, те је увек желио с њоме да се позна, но да се није смео усудити итд.

Јелена се само збуњено смешила, а тетка је приметила да је то сасвим природно. Ето Јелена, рече она, није баш стидљива, а сад је само гледим, збунила се, као ђаче пред учитељем.

Јелена је сестру само молећиво погледала, па се још већма заруменила, а Алексију Сергијевичу сијаше лице од задовољства. Приписивао је Јеленину забуну у своју корист. Годило му што се од њега застидила, те рече:

- Ништа не чини. Стидљивост није грех. Тако сам ја увек госпођицу замишљао.

Те речи осмелише Јелену и она поче бивати слободнија.

Долазиле на ред разне теме: домазлук, трговина, позориште, свирка, игра и забава и Сергијевич беше свуда разумевањем Јелениним задовољан. А она виде у њему, ваљана, врло симпатичма човека.

Било је крање време да се посета сврши. Скоро два сата

пробавио је код њих, те Сергијевић отпоче:

- Госпођице! Ви знате зашто сам овде. Па сад, молим вас, будите искрени па реците, примате ли моју руку?

Јелена оборила очи па ћути.

- Реците госпођице, једно ма које! – моли Сергијевич дрхтавим гласом. А верујте да вас љубим из свег срца.

Она упрла питајући поглед у сестру.

- Говори, душо, онако како осећаш – вели јој она. – Нико те не сили. Ту имаш само ти да решиш. А добро се промисли. Сети се да та свеза није за један дан, већ за читав век. Позно кајање је увек већа жалост. А ја сам уверена да и господин жели да чује од тебе праву истину.

- Тако је, госпођице – вели и Сергијевич. – Молим вас говорите искрено и по срцу!

- Ја вас поштујем – прошапута Јелена.

- То ми није доста. Хоћу да чујем, примате ли понуду моју?

- Примам – и она стидљиво сакри лице на сестрине груди.

- Хвала вам! – кликну радосно Сергијевич.

После младожења почео с тетком да уговара кад да буду сватови. Хтео је да се што пре сврши.

То је желила и тетка, те би углављено да се венчају већ после недеље дана. Младожења је журио што ће после да путује у Јевропу, наиме, у Италију, па је у друштву пријатније... А тетка је рекла да мора што пре дома. Трговина много губи због њезина одсуства.

То се Сергијевичу врло допало, те се од њих опростио као најсретнији вереник.

Дошао је и сутрадан. Опет нашао с Јеленом само тетку. Јован и слушкиња беху и данас у шетњи...

Тако је трајало више дана, те се приближио и дан венчања.

- Сутра морам дома – рече наједанпут тетка, кад се опет Сергијевич ту десио. – Телеграфисали смо Јованки да се Јелена удаје и она ујутру стиже.

Он је, обичаја ради, задржавао, но она остаде при своме.

Стога се опростила с њиме, препоручила му Јелеиу и онда га враголастим осмехом запитала шта мисли с условом својим:

„Хоће ли Јелена смети писати, кад буде његова жена?“

- Моја жена сме радити по вољи својој – вели он, гледећи у Јелену. – Но мени би милије било да не пише.

- Нећу писати – смеје се Јелена. – Не пуца ми баш срце за тим послом.

- Знате шта, децо моја? – упаде журно тетка. – Због тог проклетог

писања може се десити међу вама и неспоразума. Најбоље би било да се закунете да нећете једно другом преговарати нити се разговарати о писању и књижевности.

- Кунем се! – викну Сергијевич и пружи руку својој вереници.

- Не тако! – смеши се тетка. – Мени се морате обећати, а не тек једно другом.

- Обричем коме год хоћете – смеје се он, пруживши јој руку. А шта велиш ти Јелена?

- Ево и моје руке – смејала се и она.

VII

Сутрадан дочекала Сергијевича место тетке Јованке без шишки и у својој обичној одећи.

Сад је био дома и Јован и Јелена приказа веренику свог брата и сестру.

Вереник се загледао у Јованку; али не рече ништа. Тек сутрадан је приметио Јелени да Јованка има сличности с тетком Шишковићком. Особито у очима, као да су украдене с лица њезина.

Јелена је поруменила и оборила очи. Он није опазио; баш га нешто питао Јован, који се са својим титуларним шогором већ јако опријатељио.

Дан венчања дође и прође, те младенци отпутоваше, бавиће се у Јевропи дуже времена.

Испратила их и тетка Пијаде. Била је у сватовима, али није била весела. Јованка јој после недеље дана однела „шишке“ и рекла да од њезииих сватова нема ништа. Она није могла на „маскеибал", него Сергијевич дошао у кућу, па кад видео Јелену, заљубио се у њу; те ће се за који дан и венчати.

Старица није могла да дође к себи од чуда. Љутила се, па и плакала. -Ти си, девојко, моје среће... – јадала је, па хтеде да оде и изгрди Јелену што полази „преко реда“.

Јованка је задржала. – Немојте – молила је. – Ако ви то урадите, ја ћу се одмах убити... Јелена нипошто не сме знати да је Сергијевић хтео мене да узме. Каква је осетљива одмах би покварила. А мени то не би помогло. Ја сад не бих пошла за њега па да одере колена клечећи преда мном...

- Ја сам се знате, чим сам видела да је он бацио око на Јелену, чинила да не знам да је он мене по вама искао. Показала сам се као да мислим да је он Јелену просио. Знате тетка, писала и она неколико приповедака, па сам то употребила на своју корист. Направила сам се, што ви волите „Аврам простул“.

- Та јест! Јест! – вели тетка Пијада. – Али ти си Јованка, а не Јелена, па ће знати, да си ти писала.

р – Не може он знати. Ја сам се свуда потписивала Ј. Замислићева. А Ј. може значити и Јелена.

- Но, то је баш добро! – вели старица. – Не једим се ја – рече она. – Но можете замислити да ми је немило да когод дозна како сам прошла. Зато баш хвала што ћете казати госпођи Каћи! А Сергијевичу и Јелени немојте ни помињати ни речи. Ја ћу се, као што рекох, одмах убити.

То је ућуткало добру старицу. Но у сватовима је била невесела као на дући каквој. Крадимице је брисала сузе. А кад виде да је Јованка весела; уздахну тужно: „Претвара се!“

***

Прошла увелико година од када се Јелена венчала.

Вече је. Пред нама је укусно и богато намештена соба. На средини је постављен сто, а на њему божићни колачи. Знак, да је Бадњи дан. То показује и слама на поду.

У соби су Јованка и Јован. Играју се са одојчетом неким.

Замало, па уђе у собу нека женскиња. То је Јелена. Сва се зајапурила од кујнске ватре.

- Вечера је готова – рече она узевши дете. – А шта ради мој син? Ваљда је плакао?

- Није. Него где му се баба задржао? Позвао нас још јуче а сад га ваздан нема – вели Јованка. – Дабогме, он не зна да сам ја данас „једноудила“ да ноћас сањам суђеника...

- Можда ћеш га видети и на јави – примећује значајно Јелена.

Јованка није чула, прелиставала је неку књигу што је лежала на прозору. Наједанпут се обрте сестри и рече:

- Јелена, немој се срдити, ал' реци ми искрено; јеси ли ти задовољна са шогором?

- Шта ти је сада пало на памет? – вели зачуђено Јелена. – Што да нисам задовољна? Он је ваљан човек, а волемо се.

- Волете се?

- Па наравно, зато смо се узели.

- Разуме се – рече збуњено Јованка. – Само ја мислим, ја сам се бојала...

Тргла се и застала.

- Шта си се бојала? Ти Јованка криво оцењујеш Алексија. Он је најбољи човек и муж – вели поносито Јелена. – Данас је, зацело, морао дуже остати. Иначе је увек још зарана код куће.

- Не осуђујем ја твога мужа – смеје се сад Јованка – само су мушки чудни. Сећам се, да је имао неки „услов“ кад се женио.

- Па мислиш да ми пребацује, што сам као девојка почела да пишем и преводим? – смеје се Јелена. – Не, то ми никад није поменуо. Изгледа као да хоће да одржи реч тетка Шишковићки...

Јелена се смејала.

- Но, то је била комедија без нужде - наставила је. – Више пута сам хтела да му све кажем. Знам да би се смејао.

- Зар он још не зна? – трже се старија сестра. – А ја сам мислила да си му ти још у Италији све казала, па ми чудно како ми никад не помиње, како ми се не смеје?

- Нисам му казала. Ти си тако желела, па сам ћутала, ради тебе.

- Да... ради мене! – вели расејано Јованка. – Па молим те, немој ни да му кажеш. Срамота ми је. Него чудно ми је, како да не посумња?

Заћутала је.

- Шта да посумња?

- Рђаво сам се изразила – трже се Јованка. – Хтела сам рећи, како те не пита, је ли ти жао што си му обећала да нећеш писати?

- Не знам. 'Ал мени изгледа, да је тај његов „услов" био тек шала.

- По чему судиш?

- Док смо били још у Италији, заболе мене глава, па нисам могла да будем весела као обично. А он ме загрлио, па вели: „Сад видим да све зависи од карактера. Но мој је услов био непромишљен. Пиши кол'ко ти је воља, само буди весела."

- А што си ти рекла? – пита радознало Јованка.

- Рекла сам, да не волем да пишем и да нећу никад писати.

- Ваљда се обрадовао?

- Тако изгледа. Пољубио ме, а сузе му биле у очима. Добро сам видела да му је право, али да не верује да ја не волем да пишем; јер од то доба никад не говори о књижевности. Кад ја што почнем, он само порумени и заћути. Не знам зашто? Или се стиди због свог услова, или мисли да је мени тешко што не смем да преводим? Зато сад и ја избегавам све што би га подсетило на тај случај. Штавише, ретко и читам. Пред њиме баш никада. Имам доста забаве с Миланом – пригрлила је дете к себи, па га љубила.

Јованка отпочела разговор с Јованом, али је мислила о другим стварима... мислила је: „Како би било да вечерас све каже сестри и шогору? Они се љубе. То јој сад јасно, па ваљда ће јој поступак опростити. А већ јој се досадило писати под туђим именом."

Утом уђоше у собу Алексије и Семјон Сергијевич.

- А, ту сте? А ми се мало закаснили – вели весело Алексије, загрливши дете и жену која му пошла на срет; а Семјон оде Јованки па се пријатељски руковаше.

- Мислио сам да нећете доћи вели он седајући.

- Скоро је тако хтело да буде – рече она. – Православни хришћани вечерају данас сваки код своје куће. Но Јован ми не даде мира. Хоће да се игра с Миланом.

Поглед јој оде сестри и шогору. Они се поверљиво разговарају.

Њој прелети задовољан осмех преко лица.

Почеше вечерати.

Сви ћеретају, само Јованка ћути. Види се, да премишља а крадимице посматра сестру и шогора, штудира им сваку реч, сваки покрет...

- Што си ти, тетице, тако тужна? – пита је шогор.

Она се трже.

- Не знам шта јој је? – рече брижно Јелена. – И ја сам приметила да није као обично. Кажи нам, молим те, шта ти је, своји смо.

- Добро – рече она. – Реците ми, искрено, јесте ли сретни једно с другим?

Глас јој дрхтао а била је сва бледа.

Алексије и Јелена се загледаше.

- Још можеш питати? – рече узрујано Алексије и загрли жену у чијем је наручју мали Милан.

- Е онда чујте! Само се не срдите. Ја сам обома желила срећу. Но сад ме тај поступак чешће мучи, те ће ми бити лакше, кад дознате.

Ту им испричала целу, нама познату историју.

Кад је свршила, Јелена јој приђе, па је са сузама у очима загрли, а шогор јој шаљиво рече:

- Зар ти се баш тако нисам свидео, кад си ме тако лако одбацила?

- Не, ти си ми био симпатичан, али у браку хоћу љубав. Уз то сам видела, из разговора с тобом, да би због Јована и Јелене могао међу нама наступити и раздор. А ја их нисам могла напустити. Јелену је требало удомити, а Јова, као што знате, хоће да буде доктор.

За часак је настала у соби тишина, као у цркви, кад попа навешћује... Јелена је тихо јецала, а муж је пригрлио к себи, па јој сузних очију, глади косу. У очима му пише најчистија љубав према њојзи а поштовање према Јованки. И Јован је све разумео, па се приљубио уз сестру која није хтела да га остави... У Семјоновим очима нема суза, но прса му се нагло дижу. Види се да је и он узрујан. Не скида ока с Јованке а у погледу му пише необична благост и љубавни жар.

Јованка диже очи и погледи им се сретоше.

- Јованка! – рече узрујано он. – Ја сам све то слутио. Зато сам и осећао и према старој Шишковићки неодољиву симпатију... Слутио сам, али нисам био начисто. Па кад сте одбили Алексија што није хтео да подели с вама бригу о Јовану, реците ми искрено, примате ли помоћ моју? Ја вам нудим срце и руку своју.

Она се заруменила и оборила очи.

- Смела бих код вас писати? – смешила се после неколико тренутака, али уздрхталим гласом.

- Колико вам је воља! Кад није књижевница сметала брату и

сестри, ваљда неће ни мужу.

- Е онда морам питати тетку Пијаду – смеје се усиљено она, па нагло устаде и узе малога Милана.

Села је на канабе, те се играла с њиме.

- На дај се! – шану Јелена своме деверу. – Узрујана је, а то је добар знак. Биће од вас скорим пар!

Да ли је погодила – нагађајте!

НЕДЕЉА ПРЕД ИЗБОР КМЕТОВА НА СЕЛУ (одломак)

У замену твога последњега писма иштеш дакле ни мање ни више, него тек неколико речи и о нашем општинском кретању и животу овде на селу.

Жеља ти је, додуше, врло скромна, али није баш природна те за мене и немила. Тема је то, што наши веле, за мушке, а и сувише тугаљива и сувопарна ствар, па сам уверена да ћу ти њоме – ако си осетљива – повредити тање жице; а ако си огуглала да ћеш уз њу – по обичају већине нас – и задремати.

Па да избегнем и једно и друго; а и тебе да задовољим; вијни се ти – онако у мислима – мало овамо, и пођи за мном, онамо куда те ја будем водила. Па кад се тако својим очима о свему увериш – суди како ти је воља.

I

Недеља је, па као добре хришћанке, хајдемо најпре у цркву.

Црква је као што видиш малена, но и опет доста празна...

Помолимо се Богу, и онда пажљиво слушајмо – али не свештеника, већ што побожни народ међу собом шапуће. Данас нисмо ради молења у цркви, па ће то Бог ваљда и нама опростити.

Или још боље – моли се ти за мене и себе, па ће нам Бог лакше опростити; а ја ћу ти после рећи шта сам чула и опазила.

Немој се вазда мислити. Ништа то што ти ниси православна, Бог је један, а колко сам се ја пута – док бејасмо у заводу – у вашој цркви својски молила. Та да ми Бог испуни тек половину те молбе, била бих пресретна!

- Гле, како је данас пуна и мушка црква – примети једна бака уз мене својој друзи.

- Та знаш, друго, сад ће се бирати варошани (општинари) па мислу да ће попа давати придику.

- Баш си тревила. Бриге је њима за придику; зар ти не знаш да нам попу многи већ и фрчу, него што – бож' опрости ми греха, и ово свето место – попа на њи...

- Па з'ото ко и суди. Знам да се глођу; е оно дошо је чак и Вукашин Забадало, а његова црква други пут знаш ди је...

Бака се закашља; а ја се, драга Илоно, загледах у мерило светог Аранђела, на икони што је баш преда мном била, те за часак заборавих рашта сам ту. Некако ми се у том тренутку наметну мисао да и за самога Светитеља мора бити врло трудан посао и позив, мерење греха који је тако јако срастао за већину наших људских душа...

И тако прође и „достојно“.

Бака се, међутим, закашљала и ваљда и намолила, јер и опет чух:

- Малтене нисам погодила. Ено дошо је и Стеван Добричина, па ту је и Душан Себидерић; а Проку Подбадала и Лецу Улагивала јоштер сам превидла.

- Па з'ото и кажем, о'ма сам ја то прорачунала – то су све п'ртаја...Па гле, како се из потаје меру; све севу очима једни на друге. О, слава ји убила, мислиш да су једни другима очи вадили!...

Ух, друго, кажи ти меника, какви је то бес од нико доба у нашем селу? Све чујем ова партаја, она партаја, па који је то враг и ошта се толико глођу?

- Манеш ји упусто, а зар и они знаду!...Ето научили да се глођу, а мрзи људе код своје куће да раду, па то је...

- Пондак друго, сваки би да је бољи од другог и да се каже да је први; па не да другом право, па макар му очла кућа с главе и село суноврат. И зато ви'ш сваки забада, подбада и себе дере...

- И мени с' чини. Ал' која је партаја барем боља?

- Бог с тобом друго, а кад су још партаје добре биле?! Чим је партаја о'ма не ваља па макар која била. Ди год се она подадере о'ма иде све суноврат.

- Ух, а што то?

- Е што? З'ото што нема слоге. Ето на прилику: ни ти ниси рђав, ни ја нисам рђав, ал'се не слажемо; ти пркосиш ондак мени а ја теби, па кад треба што заједно да радимо, а ми се само свађамо. Пондак ти 'оћеш једанпут баш добро да удариш, ал' нећу ја, з'ото што то 'оћеш ти; други пут опет 'оћу ја добро да ударим, ал' нећеш ти, з'ото што 'оћу ја, па се тако увек посвађамо и не урадимо ништа. А кад већ морамо што да радимо ондак урадимо макар натрашке, текер да није ни моје ни на твоје...

- Ај туго моја, да сам ја и мој покојни тек малчицо паметнији били, имали би сад наша деца и кућу и земљу, па се не би ја с њима по туђим кућама вукла и прела другоме. Ал' док бијасмо млади а онај мој покојни ко

човек штогод пофали – а воло је, Бог да му душу прости, и да шара – а ја ти друго, оман у преко, и удри у пцовку: таки си, па таки си, и шта ти ту не ценкам. А он опет, друго, не да себи докасти, већер ома: е ти си боља, а по кадикад опет зграби чизму па да она суди.

После он 'ајд под сувају јел' у бирц, а ја опет по три дана не дођем; а и кад дођем а ја врчем на једну страну а он на другу, па све једно другом у штруц; а ни једно не ради ништа, већер само троши док тако нисмо иштруцирали и избирцузирали све...После кад нам је Шваба продо земљу, и ми смо се смирили, ал' вешћер било доцкан; шта ћеш с празним зидовима, па тако ће се ви'ш, друго, и те партаје бости док не сатру и себе и друге...

- О, друго, па кад је то тако зло, што се устаман не слажу? Они бар нису просте жене ко ми, па знаду куд што иде...

- Па то ме чуди и мори. Чим помоли заба, ома: шта ти знаш! А они – токорсе иму шешир на глави и чуваш им пут а овамо раду све натрашке и гложу се по сто пута горе него, да опростиш друго, и ово свето место, ми жене и једне... – И ту бака, драга Илоно, прогута једну реч од четири слога.

- Е, па шта ћеш им кад су људи. Него гле када ће попа да навешћује ил' ваљда ће бити придика.

- То ће и бити, ено већ је почо. Па гле само како се Вукашин Забадало нарамезио, све шмрка; а Прока Подбадало ено већ пљуцка, па се меру, друго, можда ће се сад шчепати...О, света Мати Божија и Света Богородице, и у цркви им је до тог, а па како је нескружиш!...

Бака ту ућута, и сад се чуо тек глас свештеника у придици.

- У, друго – натави опет бака кад је свештеник свршио – баш ми је у срце дирн'о с том његовом придиком. Како оно само рече: ни по бабу ни по стричевима већ по правди Бога истинога. Пондак: да ћемо ми Србљи с неслоге пропасти.

- Па то сам ти и ја рекла, па ви'ш, сад и он каже. Дабоме ко паметан човек: само не знам што су се на њега једни изузели, канда им је очи копо, а ви'ш, како лепо говори...

- То јест, друго, тако говори, ал' како ради?...

- Па оно јест', има и он бува, пофали и он ко човек, ал' ниједни људи не раду право; што год попа уради и рекне није им право; тели би да је мањи од макова зрна, а забога, он је попа па би да и његова реч што вреди. Ето како Швабе њиног попа почитују.

- Е, њин попа, њин попа је ветији а и не меша се свудека...

- Ето ти је на, право каже, говори како ко зна. Њин попа је садека светији...а баш си погодила, ваљда зато што нема своју децу па слаже банке за куварке!...

- Гле јако шта жена говори! Ал' право и кажеш...

- Па дабоме, је ме чудо кад тако говориш; све је комад у туђој руци слађи, а кажи ти меника који је још човек свет? Је л' ниједан – доста је кад је поштен...

- Право кажеш. Па кад рече за поштење; баш сам ти ја ове године у живини зле среће. И мој би Мита да га биру за кмета, а њени синови сви иму гласа...

„Буди имја“ зачу се у исти мах. – Бојим се да ми неће судити. Знаш, не сму ником да се замеру. Пондак...

- Јо', а што?

- Та рђаво се легла, па имам ти и нику напаст од комшијнице – на шта мете шаке, не пусти.

- Па, што је не тужиш?

- Та чекам док прође ова хука с варошани. Ако је сад тужим...

- 'Оћеш ли по навору?

- 'Оћу, збогом, нисам вруштуковала...

То је, драга Илоно, што сам у цркви чула, па док побожне баке приме навору, 'ајд'мо ми из цркве. Ено и учитељица је већ пришла деци.

VI

Видим Илона, да се смешкаш, а знам и да мислиш сањалица остаје сањалица, где ћеш ти наћи човека с тим особинама обдарена? На то питање заиста не умем да ти одговорим. Али ако заиста и не може бити таквих људи, онда не може бити ни Србину спаса; у том случају биће нас још који десетак а можда и стотинак година, а после потражи нас да нас нађеш. Разуме се као – народ.

Него ја сам ти се упустила у читаву придику, а ено се почиње већ и мрак спуштати, а нисмо још са шетњом готове. Хоћу још на једно место да те водим, па онда морамо свршити; у четири сата сад је зими већ сумрак, а по мраку шетња већ није за нас женскиње.

Напред дакле, па смо брзо! Немамо „гардедаме“, па иако је село може нам се опет замерити...

Тако, сад смо близу мете, умери дакле кораке. Па, гле, пред оном кућом тамо што у соби гори лампа, стоје два човека па се нешто разговарају. Разговор им је врло тих, ал' ваљда ћемо штогод научити, хајдмо дакле ближе, па добро слушај!

- Та шта ће мој један глас да помогне? – говори један од те двојице, зацело домаћин те куће. – Имате ви још људи. Ја нећу нигди да гласам. Нећу ни с једним а се забадава мрзим. Кад ми нису ништа ни они криви – додаде затим брзо.

- Ха, човече, како би било забадава! А зар ће њина партаја тако водити бригу за село ко наша! Него гласај ти за људе за које ћемо ти ми дати цедуље, па ћеш видити да ће све добро бити. Видићеш док наша

партаја надјача како ће све бит' у реду. Па нећемо толико плаћати ни попи, ни нотарошу, ни доктору па ни учитељима ни учитељки, свима ћемо ми плаћу смањити, па ћеш видити да ће о'ма бити све боље.

- Та шта нам је то асна, кад ји нећете сасвим збацити? – рече домаћин, а преко лица као да му прелети подмукао осмеј.

- Па можемо ји баш и збацаити; само не иде то тако оман, већ треба времена.

- И ја ко тако велим – примећује домаћин, а мени се Илона чини да у том гласу има и ироније.

- Па није да велиш, већ гледаћемо и то; ако баш попу не узмогнемо, учитеље и учитељку збацићемо пошто-пото, нисмо бар ми метли, па ћемо лако с њима. Не мору наша деца баш знати читати, је л' ћемо тражити јефтиније.

- Јест', а 'оћете л' наћи?

- Па ако не нађемо, зар баш морамо имати школу? Нек сваки учи своје дете сам, јал' нек га да у мађарску школу.

- Хм, хм! Тако каже и пријатељ Подбадало.

- Подбадало! Та он је, човече, од оне друге партаје!

- Хе, хе! Па дабоме да је, ал' каже сад шта мару они за попу и учитеље, само ако може збацићеду ји и они, па з'ото да гласам на њину партају.

- Не верујмму; само вас тако вара. Ди можеду они то урадити? Зар је попа и учитељ слуга да га можеш отерати кад 'оћеш!

- Хо мај! Па зар ми ниси и ти казо да ће те ји и ви све збацити, па чак и нотароша и доктора?!

- Ја?---Па дабоме да ћемо ји збацити...ал' знаш...они...овај...ми то можемо...'оћемо...јер онај...ми...они нему узрока ко ми...

-Хо, човече, шта си ушепртљио; знам ја да сте ви бољи, ал' јопет не могу нигди гласати, не могу баш нигди.

- Па добро, ал' оди још нешто да ти кажем – и ту се наже домаћину на ухо, па ено га неко време шапуће. Домаћин се на то неколико пута закашља и рече:

- Добро, видићу! – па му пружи руке, те се рукују; у одлажењу још онај примећује. – Упамти добро на две стотине!

- Хи-хи-хи! – смеје се пригушено домаћин и улети у кућу. Па погледајмно и ми Илона кроз завесу у собу.

- Помоз' бог! – рече домаћину неки човек што је с газдарицом у соби седио, кад овај у собу ступи.

- Бог ти помого! – рече зачуђено домаћин – А откуда ти тако?

- Ја? Па ето дошо сам да вас...овај...видио сам оног ди стоји с тобом, па сам дошо да ти кажем – и ту обазриво погледа по соби, кад ено домаћица излази из собе.

- Дошо сам да ти кажем – наставља гост – да ти је наша партаја поручила – и ту приђе домаћину, те и он нешто шапуће.

- Не могу! Не могу! – нећка се домаћин, и онај увређено узима шешир и полази; но, на вратима застаде, те још нешто шану домаћину. Домаћин се и опет задовољно накашља, те стаде трти руке и напослетку рече.

- Добро видићу! Донде има још недељу дана.

- Па зато сам и дошо, да ти кажем, ни две стотине није баш лако наћи да ти се ко потпише.

- Хо мај! – говори домаћин домаћици кад су сами остали – јако баш не знам ди ћу; и једни и други 'оће да ми се потпишу у шпаркасу на две стотине, а не би'ни једнима да се замерим.

- Па иди тамо ди онако више обећаву.

- Хе-хе-хе! Иди тамо, ди више обећаву! А дед ти погоди који више обећаву! И једни и други обећаву ти сад већ толико да после ни они нећеду знати шта су говорили. Нондак, нањушкали људи да је нама сиромасима сваку крајцару тешко плаћати, па мислу да смо ми већ и без Бога и без срца, па ћемо за коју крајцару мање плаће продати и своју веру и школу. Гледај ти њи! Плаћаће вам царство учитеље. Та ваљда нисмо ни ми већ најгори да продајемо своју школу и децу Маџарима јал' чивуцким учитељима у шаке! Плаћаће нам царство школу. Хм, хм! Кад ми само не би знали да и царство има доста бриге и да нам не може ни крајцару штајера да опрости. А они нас јако 'оће да вару да ће нам царство забадава дати школу. Аја, није то ништа забадава; добро ја то знам, већер све има свог узрока.

- Хо, човече, како се ти одједаред опамети и умилостиви; а већер знам да би другдаш продо и матере божије покров! – руга му се жена.

- Пст! Језик за зубе! – одговара домаћин – И ја погрешим, ко човек; сирома' сам па шта ћу; продајем све штогођ морам, ал' зато још имам Бога па нећу своју веру и народ издати, знаш како ти је син данас чито у песмарици: „Ко изда свој народ, да рђом копа док му је колена“. Па нећу ни ја да будем Вук ни Вукашин.

- Јест, тако садека говориш а кад налијеш главу и тај твој тарчуг (стомак) ондак је другачије...Него веле ми не однеле вас људе; ево ми жене не ваљамо, а ви људи не жалите по пет, шест пенгеша и по форинту уједаред у бирц потрошити, а кад треба на читаву годину толико на своју децу и школу да дате оман вам је млого. Па ондак још ти умеш да кажеш да нећеш да си Вук и Вукашин. Хај? Што ћутиш? Ето и сад ћеду се за тебе потписати, па ће'ш новце шућ-муђ, а нит' ћеш што у кућу купити, нит' ћу ја видети бундицу – рече газдарицва и треште вратима и оде у кујну, ваљда да донесе вечеру.

Па хајдмо и ми, Илона, шетња нам се свршила.

ЛЕПОСАВА МИЈУШКОВИЋ

БЛИЗУ СМРТИ

I

И једва једанпут кола стадоше пред окружну болницу. На прозору се указа мушка, космата глава у белој капи па ишчезе. Одмах затим приђоше колима два плећата болничара, један ме од њих узе лако на своје снажне мишице и понесе унутра. Љут, несносан бол бесомучно је кидао у грудима све, и ја јекнух два три пута немоћно. Положили су ме на кревет и свлачили хитно и пажљиво, а ја сам дисала брзо и тешко.

Убрзо су дошла три лекара, међу њима и оператор. Он је наредио да ме пренесу у операциону салу и ту су ме сви опет прегледали... Ослушкивали дисање... Бројили било... Гледали кроз увеличавајуће огледало округлу, крваву раницу на левој страни груди, одакле је сваким дахом избијала сукрвичаста пена. Прали је, трљали је... Ја сам шкргутала зубима од бола, стезала шаке у песнице, а сузе су саме текле низ лице... Они су на то вртели сумњиво главом. Говорили дуго нешто. Одредили операцију у девет и по часова исте вечери. Увили ме пажљиво у завоје и пренели у прву собу до сале, где су лежале још три болеснице већ прездравеле. И разишли се.

Било је седам часова.

Соба, тмурно, слабо осветљена заударала је на петролеј. У глави ми је трештало као да се електричне струје укрштају ту, као да хиљаду иглица

боду мозак и ја осећам лепо како чине: крц... крц... крц... пробадајући га... Од стомака ка грлу пело се нешто тешко, каменито и притезало силно прса, не дајући ми да одахнем. И место дисања чуло се крчање и животињско рикање... И ја сам се очајнички борила с тим што хоће да ме угуши, умртви. (Скакала сам са постеље, савијала се у клупко, цепала завој с груди, кидала ноктима месо са својих голих мишица и питала једнако: хоће ли скоро девет и по часова... А време је пролазило споро, спорије од вечности...

- Дакле то је смрт?... И ја се ово са њом борим?... падало ми је ипак јасно на памет - Како је страшна! Како је неодољива!... Боже, зар се овако умире?... Јао!... И опет кркњање и опет ропац и очајни врисак...

Из сале је допирао неки тежак мирис и чуло се ужурбано кретањс. Часовник откуца лагано један,.. два,... три,... девет. Ја сам бројала. - Сад ће! Сад ће! О, што ме већ не преносе тамо!... Живот или смрт!... - понављао је нестрпљиво још онај остатак свести у мозгу.

И најзад су ме пренели тамо. Лекари су већ били сви ту. Један од њих метну неку малу, обложену тулом, справу на лице и одозго је сипао кап но кап загушљиво јаке течности... Рекли су ми да бројим. И ја почех: 1, 2, 3, 4,... 30... Осећам како ми се у глави мути, како ме у грлу гуши... Зидови, таваница и под примичу се једно другом, примичу... ја сам у средини... и ето ће сад, сад да ме пригњече!... Ја покушавам да се уклоним, алн немам моћи ни прстом да макнем... И ја бројим, бројим једнако... 41, 42,.. 50... И, ето, нешто слатко, голица ме око срца и дражи на спавање... - Ох, како ми је слатко! - мрморим кроза сан и бројим даље... Носи ме, носи!... И учини ми се као да неко подиже лагано оно платно испод мене... и нија ме... нија тихо... заношљиво.. успављујући... И ја бројим још... осам... де...сет... дв...а... ос...ам...де...сет... три... и уснух.....

II

Касно у ноћ пробудила сам се - једва... Груди и трбух увијени тврдо завојима, и ја осећам само то и више ништа... Крај мене седи болничар и запиткује ме час по... Ја га не разумем, јер ми се чини да му глас долази из бескрајне дубине, једва га назирем; глас потмуо, безбојан... И оне три болеснице говоре нешто, и њихов говор долази ми као зујање пуне кошнице пчела...

Смеју су...

- Тај смех?... О, тај смех!... Ти звечећи, крти, испрекидани звуци, што тако грубо парају ову самртничку тишину... Нашта ли ме то подсећају они?... Ама шта је то све са мном било? питам се једнако и трудим да дам мислима један одређени ток...

- Ах, сећам се, сећам...

Освануло је чисто, светло, окупано јутро после кишовите ноћи... Ја сам стајала на сред собе лицем окренута прозору и гледала далеко, далеко тамо... Преда мном, на столу, лежао јс пун револвер... Часовник је куцао тако тајанствено, тако тајанствено... У празној, закључаној соби било је тихо, тихо до ужаса... А у мом растрзаном, узнемиреном бићу водила су очајну борбу, борбу на живот и смрт. Два гласа његова: глас Душе и глас Тела...

"Ти не смеш да обмањујеш више себе!" заповеда ми глас Душе. "Где ти је свест?... Где ти је понос свесног човека? Како неосетно постајеш аутомат, жива машина покретана телесним нагонима само?... Зар не знаш да је подло бити свестан свога пропадања и гледати га равнодушно? Не, ти не смеш то да допустиш!... Ти не можеш и не смеш да обмањујеш више себе!"...

"Да не обмањујем себе!... Да не обмањујем себе!" понавља са најгорчијом иронијом глас Тела. "Зашто да не обмањујем? Ко се још не обмањује? Ко сме да верује да је све баш онако као што се чини?... Зар не обмањује и мисао и осећање исто тако, као и моја чула? Ти се мораш

навићи да сносиш притисак неопходнога, притисак живота. И свесно, и свесно баш мораш обмањивати себе, јер треба живети!... Треба живети!... Разумеш ли, треба живети!..."

"А мене?... Зар ти мене није жао?" јеца глас Душе.

- Ох, жао ми те је, Душо моја! Тебе ми је жао много! - говорим ја плачно.

"Душа!... Ха... Ха... Ха... Ха..." упаде заценив се глас Тела. "Душа!... А шта је то? Коме треба она?...

Душа!... Ха... Ха... Ха..."

И она тишина, онај ужас те празне собе, прихвати тај подругљиви, отегнути смех и још силније разлегну се: "Ха... Ха... Ха... Душа!..."

- Душа... шапућем и ја бесвесно, и страшљиви шапат разби се кроз онај тихи ужас и отуд се врати још силније, још јаче но мало час: "Да, Душа... а шта је то?... Ха... Ха... Ха..."

Ја се осврћем око себе и суманутим шапатом преклињем даље - Престани... престани... Ја умирем... престани.

"Ха... Ха... Ха... Душа!"... јечи и даље непрекидно подругљиво.

Часовник куца тако тајанствено, тако тајанствено... По столу лежи пун револвер... А све више сазнајем страшну истину, ја све јасније осећам шта треба да чиним...

Рука се сама пружа за револвер, грчевито стискам хладно, језиво гвожђе, као да се боји отеће јој га неко, и ја осећам како ми придолази нека необична снага...

- Јесте Душу, моју Душу ја хоћу да спасем!... Још то само могу!... говорим ја сад слободно, гласно.

А подругљиви глас прсну на то још грохотније: "Ха... Ха... Ха... Ха... Душу да спасе... Ха... Ха... Ха..."

И ороз кврцну - и један тресак заглуши све.

А где ли сам ја ово сад?... шта ли је то после са мном било?...

Ах, јест, јест, тако је: Ја сам умрла!... Или овако: Моје је Тело умрло, али Душа?... Душа, ипак, жива!...

И лепећи се за ту мисао ја видим све даље... И ево!... Видим лепо сад своје Тело... млитаво, безмоћно, испружено у кревету, Тело... ту масу испаранога, крвавога меса...

- И то је моје Тело било?!... Моје Тело?!... Како је гадно**!...** Како је грозно!... Ух!... и стресајући се са одвратношћу, хтела бих да га не гледам више... Да не гледам то грозно Тело шго је хтело да удави моју Душу...Али ја сам умртвила њега, да Душу спасем!... И спасла сам је!...

- И како је то лепо!... Боже, како је лепо!...

III

Свитало је... Мартовско, свеже јутро освајало је неосетно прозрачну тамнину у соби и сенке су бледеле...

Промолив главу само на вратима, болничар ми је дуго објашњавао нешто, но ја га нисам разумела. Видела сам само како силом задржава некога да уђе овамо... Најзад тај "неко" гурну јаче врата, она се раширише и отуда се појави мило лице мога пријатеља.... Наглим корацима приђе она к мени, узбуђено ме шчепа за руке, зауста да ми нешто каже, наши се погледи сукобише – и ова ућута... Гледала ме је запрепашћено... Опазила сам како се напреже да прочита оно што је било изражено на мом лицу... Али узалуд - није могла прочитати!...

А ја сам се чудила откуд она ту сад и зашто. - Да ли сам ја одиста жива или је ово само слика моје Душе? - питам се. - О, па ја сам већ умрла, ја сам мртва!... уверавам даље себе.

- Доћи ће ти отац! - каже ми она, и пази добро какав ће утисак то да учини на мене.

Ја чујем њене речи, не разумем их, али осећам да треба нешто да кажем.

- Да, отац... велим ја и ућутах: не знам шта ћу више да кажем...

- Ево чека Јела да уђе?

- Да уђе... понављам њене речи и настављам опет прекинуту мисао: да ли она зна да сам ја већ умрла?... Сигурно да зна! Па шта хоће **о**на то од мене ј**о**ш?...Зашто би хтела да говоримо?... Ваљда тако треба да буде... Нека... нека!... Мора бити да тако треба да буде.

Седела је дуго и отишла. Више није говорила ништа.

Кад је затим опет дошла, видела сам на њој неку тупу, бесвесну преданост свему и, не знам зашто, то ме је радовало.

И већ се хватао сумрак, кад неко, без пријаве, несигурно отвори врата и уђе... То је био мој отац. У први мах нисам га познала! Како се променио! Овај велики, снажан, поносити човек, за непун дан и ноћ - остарио**!...** Плећа се повила мало, а на слепоочницама пробила кроз косу густа седина.

Са болним осмехом пришао ми је и усиљавајући се да буде обичан, говорио ми је нешто... Ја га нисам слушала, нисам се чак ни потрудила да га слушам. Само тај његов претворни осмех и усиљено држање - дражили су ме непријатно...

Још кад се измакао више моје главе, до прозора, где га нисам могла да видим и кад сам чула неке пригушене звуке и ушмркавање и разумела да је то плач **-** са ужасом сам се питала: па шта сам ја то учинила? Па шта сам то учинила? Шта хоће ови људи од мене још?... Зашто ми чак и сад бране да сам срећна?...

Више нисам могла да трпим крај себе те који су ми пре били толико драги. Све ми се чинило да су они ту само зато да ми силом наметну оно од чега сам ја сад тако далеко била и чега сам се гадила... толико гадила; а да ми отргну ово што ме је бескрајно усрећивало... У погледу, у покрету, у свему што је од њих долазило, видела сам прекор и разумела да они

полажу неко нарочито право на мој живот и да је, отуда, много више њихов но мој - и то ме је бунило...

IV

Тешка ноћ затим и још тежи дан, прошли су у агонији. Ја већ више нисам била свесна ни себе, ни онога око мене.

Иза друге, и најтеже, ноћи - пресрео ме је пун боје, топлоте и зрака дан... Малаксала, готово мртва, без и једног јачег знака живота - заспала сам; први пут откако сам ту...

И ено гомиле веселе, бујне младости, жури се некуд и, као, ту сам и ја!... То здраво, бујно весеље и младост заноси ме... У даљини одблескују бледо - зелени, шумовити брежуљци према младом, пролећњем сунцу, преливају се у безброј прелива и маме неодољиво к себи... И ми хитамо тамо!... Смех, песма јечи пуним, звонким тоновима младости и љубави, лети испред нас, а ми за њом - тамо!... - Куда?... - Тамо... тамо!... И ето смо ту!... Глуха, сањива тишина шуме разби се очас нашим помамним весељем и стара, подмлађена шума запева с нама заједно силну песму младости и љубави... И песма брује громко, складно,... узаврела крв шиба кроз жиле, палећи младо, уздрхтало тело... Душа дрхти... а ја притежем, притежем рукама прса, задржавајући силом махнити врисак да не поремети савршену складност песме... Али и осећам како не могу да га задржим, и како је баш то добро што не могу... Неодољива бујица страсти навире све јаче и јаче, ја се упињем да је задржим, али снага малаксава... И још мало само... и још мало и - брана пуче!... Ја посрнух, па цикнух махнито, дивље и падох у траву...

У истом сам се тренутку разбудила.

Више мене стоји отац, прска ме водом по лицу и пита шта сам сањала. Ја га гледам, гледам као да га сад први пут видим ту и осећам како га

волим, волим много... Волим као кад сам била мала, кад му скочим у крило и тапшући рукама поцикујем радосно: - Тата!... Тата!... Слатки мој тата!...

- Тата!... Тата!... Јадни мој тата!... кличем ја и сад раздрагано, нежно и пружам руку да га загрлим као некад...

Он се сагиње све више... све више... И ја видим како му се широке груди брзо надимају и купе... Чујем како јеца!... Јеца мој јаки, велики отац?!!... И ја га волим, грлим исто као некад, и осећам како ми се повраћа нешто што сам откад изгубила, како испуњава целу Душу и како се отуда покреће толико младих, здравих снага изнова пробуђеног живота...

Сунце је залазило. Његова последња, јасно-жута и руменкаста светлост заигравала се несташно по мојој, до мало пре тужној, болесничкој соби...

Један широк зрак пробио се кроз прозор, зауставио се на супротном зиду, баш више мога кревета, па трепери, трепери. Та златна, прозирна и топла зрака!... Ја подигох несвесно руку, као да бих да је ухватим... И ја држим је тако подигнуту према њој, ширим и скупљам мршаву, провидну шаку и осећам како ми кроз тело лази пријатна, слатка топлина, како се срце растапа од неке преслатке милоште и како би да свему тепа: љубим те... љубим... љубим...

* * *

Те ми је вечери лекар, осмејкујући се први пут задовољно, после прегледа рекао:

- Ипак је слатко живети - зар не?

Ћутећи одобрила сам му.

- Кроз десет до петнаест дана оздравићете...

Ја бих на то да му кажем што, али не могу... Само га стежем за руку, стежем... а срце јасно, чујем га, шапуће: Боже, како је добар, како је мио човек!...

БОЛНА ЉУБАВ

I

Зашто сте ме затворили овде? Међу ове тамне, дебеле зидове спутали сте мене?!..., Мене, и ако толико волим сунце, ваздух, слободу, и ако толико чезнем за животом ван!... О, Господо моја!.. Ви мора бити да не знате моју црну, слатку причу, ту причу која живи у мени, коју храним ја својом душом, својим срцем, коју, сваке ноћи, кад се све утиша, кад останем сама са собом, понављам од речи до речи, тачно, - бојим се, заборавићу је... Ви мора да не знате то, иначе нашто бисте ме држали овде? Нашто?

Сада хоћу да вам кажем ту причу, и ако је саслушате, ако је разумете, - пустићете ме. Морате ме пустити.

Чујте ме.

* * *

Друштва је било много и веселило се махнито. Велика, пространа кућа тресла се од игре, песме и музике. И ја сам се веселила. Веселила се страсно, необуздано, уносећи у то сав жар једног бујног, младог живота; сваки се мишић мога тела грчио, душа је клицала раздрагана музиком, песмом, самом собом.

А тамо у углу, издвојен из друштва, сам, седео је он, мој ћутљиви пријатељ, и два крупна, светла ока његова мотрила су ме целе вечери, напрегнуто, чудно... Ниједан мој покрет није прошао неопажен. Отуда је

била једна огромна снага, снага што жели да сатре, да освоји: притискивала ми је деспотски душу и под тим очима, мени је било неугодно. И ја сам први пут тада осетила моћ нечег силног ван мене, што је кадро да сруши сав мој дотадашњи духовни живот; први пут сам осетила жељу да живим само за себе и своје уживање; први пут сам схватила тако јасно како се греши и уплашила се од себе саме. И наједаниут, постало ми је отужно у томе загушљивом шуму!... Зажелела сам да изађем неопажена.

Изашла сам.

Ноћ је била сјајна, топла и тиха, бескрајно тиха, ноћ пуна сенке и светлости. Вијугава, бела стаза губила се под дрвећем далеко у мрак. И ја сам пошла њом. Ишла сам брзо, насумице; само даље, само даље, - напред. И у тој тишини ноћи, и у тим дугим, лелујавим сенкама, што су се нијале у благој жутој светлости, било је нечега лепог и тужног, нечег што се тако нежно дотиче душе и што је узбуђује до суза. И ја сам ишла све брже и брже. Ишла сам једном, другом, трећом стазом, газила ван стаза, враћала се натраг, па ишла онет напред. У мени је кипило поново, сирово осећање, и жеља да га изразим ма како мучила ме. Ја сам нервозно кршила руке, приносила их својим устима и ту, осећајући своја топла, суха уста и мирис своје крви, онај врући, раздражљиви мирис - долазило ми је да закликћем од слатког, разузданог бола.

Испрекидани тонови музике и жагор допирали су једнако до мене и заносили ме још више. Уставила сам се да их слушам. И чула сам: неко је корачао за мном - тихо, опрезно, корачао је неко. Окренула сам се, иза мене је био мој пријатељ.

Језива, тајна мисао сину ми кроз главу и ја се стресох.

- Ти!... шта ћете!... дрекнух ван себе од узбуђења и опружих руке

према њему као бранећи се.

Он је стајао преда мном, озбиљан, миран, а из очију је сијала још јаче она моћна, заводничка снага. Осећала сам како ме те светле очи прождиру.

- Ја вас волим! - чух пригушен, тежак шапат... - Видео сам кад сте изашли и пошао за вама. Прикрадао сам се као лопов и видео све... и ја вас волим!...

Дрхтала сам и трудила се да схватим све што је шапутао. А он је шапутао даље, шапутао дуго, непрекидно.

И лагано се губиле поједине црте његовог лица, и ја више нисам видела њега. Само сам га осећала. Осећала сам ту тамну, моћну прилику над собом, и слушала шапат што је излазио из ње, шапат дуг, страстан, болан, пун суза и чежње, шапат у коме је била душа што чезне, шго пати за мном, што би ме хтела, толико би ме много хтела за себе! И наједном, - мене обузе неодољива жеља, да увијем ту душу својом душом, да је милујем, да јој тепам, да је љубим, да ме нестане у њој. И та је жеља расла све више, расла брзо, невероватно! Пекла ми и душу, и срце, и мозак, и све!... И - доста!... доста!... рекла сам тихо, мукло... па раширих руке и нагох се тамо откуда је долазио шапат.

И две се руке скопчаше око мога тела, подигоше ме увис и понеше трком кроз ноћ.

II

И ја сам волела!...

Ја сам толико много хтела живота, толико много љубави, и снага да

угуши ту жељу - није постојала! Моја љубав била је и мој живот... То није било оно свакидашње отужно осећање што се натура са стране и одржава подстицањем отуда!... То је било чисто, само моје осећање, излазило из мене саме, захватило ме сву и носило, као бесни вихор перо, куд му се прохте. И ја сам се са заносом подавала томе ковитлању. Ја сам волела.

И ко је могао осетити истинитију срећу, ко се умео искреније одушевити него онда!...

Целе немирно проспаване ноћи ишчекивати жељно зору, па се нечујно искрасти на врата, погледајући узгред на добродушно, пуно морала лице моје успаване рођаке. Одлетети тамо где већ дуго чека мило, нестрпљиво драго. Обиснути му о врат и гледати усхићено у оне радосне јасне очи. Наћи у њима себе и љубити их, љубити дуго, заносно, до замрлости. Затим, јурити цели дан с њим, кроз поље, кроз шуму, опијена сунцем, зеленилом, слободом, док врео сунчани дан одблескује и у нашој души, док из свега око нас и из нас самих бризга један бујан, здрав сок општега живота! О, тих дана најјаче сам осетила, да јесам нешто, да живим и љубим све!...

- Јесмо ли ми сасвим срећни? - питала сам једног таког дана свога пријатеља.

- Не знам!... Па ипак, тако сам срећан, тако срећан! - додао је брзо.

- Ти ниси казао оно што мислиш! - рекла сам му и погледала га у очи. - Мени се чини да ово није потпуна срећа! Кад бих те осећала једнако уз себе, кад бих прекршила све и пришла ти сасвим... Ето, то би, чини ми се, била потпуна срећа!...

- Девојко!... узвикнуо је изненађено. - Ти ме плашиш, ако сам погодио шта мислиш!... Ако ме после не би волела? Ако би се покајала?!... Шта би?! Куда би?!...Ја то не бих смео чинити, да сам на твоме месту!...

- Зашто?... Никад се ја нећу кајати што волим! Никад! - одговорила сам му убедљиво. - Да ли ћеш разумети ово! Ја у своме срцу носим једну јасну, добру књигу и одатле учим истини своју душу и слободи своју мисао! Ето, одатле учим ја и свој морал! И тако је просто то што мислим: волим те и хоћу да сам твоја! Или, можда ти не мислиш тако?

Узео ми је обе руке у своје и стежући их узбуђено, нежно, говорио раздрагано:

- Ја тебе нисам вредан! Научи ме како бих те био вредан!... Како бих те волео, да те не изгубим!... Осећам да имати тебе значи имати све!... И разумем те сад, тако те разумем!... Душу си ми дала, а где би младост твоја?

Где би?

И тога дана вратили смо се много доцније, но обично, кући, и моја ме рођака корила љутито... Најпосле као често, додала је и сад свечано: "Ти знаш добро причу своје матере! Свет ништа не опрашта!... Пази шта чиниш!..."

Ја сам се насмејала гласно, весело на то и замакла у своју собу. Сирота жена! Ни слутила није колико ћу је тек изненадити баш те ноћи.

"Околина... свет... она..." наметало ми се затим у мислима, кад сам остала сама, и задах трулежи што је избијао отуда давио ме!... У исти мах отвори ми се пред очима и моја мати, коју нисам знала. Моја грешна мати!... Грешна зато што је волела, што је мени дала живот, па га онда себи одузела!... Како сам је разумела тад и опростила јој све и жалила је... Јадна моја мати није имала снаге да истраје до краја. А ја? Ја ћу је имати, имаћу је толико! - зарицала сам се, стресајући са себе једним махом сву ону мемљиву, наметљиву ругобу околине... Ах, драга моја рођако! мислила сам

даље. Узаман си и ти и сав свет, кад ја хоћу да живим, кад хоћу да сам своја и слободна, слободна као бог!... Кад би душа заплакала, бисте ли је хтели тешити ви?... Насмејали бисте се, - знам! Али ја не дам да до тога дође!... Ићи ћу за својом душом, својим срцем. Ви ћете ме осудити, али шта мари! Ја ћу бити задовољна собом, а зар то није најзад оно што бисте и ви хтели?!

И исте ноћи - одбегла сам своме пријатељу...

III

Време је пролазило, а ја нисам опажала како пролази. Ја сам само волела!

Волела сам нашу малу, белу кућу што је вирила иза зеленила, несташно и мило. Волела сам и онај стари храст пред њом, под којим смо често остајали доцкан у ноћ, и слушали оно једнолико потмуло брујање њено, када се чини да је све поспано и само још дух безвољно блуди кроз ту утрнулу, језиву тишину. Волела сам људе, волела сам, све што се дотицало мене онда: у свему сам налазила само љубав и нас двоје у њој.

И кад у ноћ све ишчезне, све замире, а нас двоје останемо будни, сами, - ја дрхтавим рукама тражим крај себе топло, страсно тело, тискам се уз њ, тискам узбуђено. Мисли нестају, крв заструји, дамари бију, тело се грза, срце куца нежно, слатке милоште, уста се зането, немо упијају у врело месо. - Још!... још!... још!... шапуће буновно ненасита жеља, а страст јури бесна, несавладљива, јури, кида, руши све, и ја се притајим, притајим и слушам, слушам ту хуку страсти, слушам, слушам, и губим се...

Иза таквих ноћи, мој је пријатељ бивао цели идући дан тужан, немиран, ћутљив.

- Тебе нешто мучи! Ти кријеш нешто жалосно, тешко, у својој души: осећам ја, а мени нећеш да кажеш? - питала сам забринута његовим таквим изгледом.

- Зашто би хтела да знаш и оно што ја само слутим? - одговарао ми је увек благо. - Кад бих ти казао, можда не бисмо били срећни као сад! А можда? Ко зна!... Ја сам помало и болестан, можда је и отуда то!...

И ја сам престајала да га питам и били смо срећни!...

Али како је дошла та вечер, ја не знам!...

Били смо опет под нашим гранатим храсгом. Он је седео на клупи, наслоњен на широко, испуцало дебло. А ја сам, недалеко од њега, лежала у трави, гледала над собом у раскриљено, испрскано звездама небо и удисала пуним дахом онај оштри мирис свеле, жуте траве. Вечер је била од оних доцне јесени, што наслућују близину нечег бескрајног и тајанственог, према чему је човек ништа, и што га, незнано откуд, растужује до јадиковања...

И срце задрхта! Отуд из дубине његове крену се један непознати бол, неутешна туга прели душу и ова заплака! Две велике, врује сузе сваљаше се низ слепе очи у косу помешану с травом...

- За чим те сузе?... Зашто ми је толико жао њега, себе, - нас обоје? Шта се то откиде из моје душе сад... ето сад? Откуда ова грдна рана ту? - питала сам се. - Ох! како то боли, боли, боли... понављала сам, пипајући руком место где ми се чинило да ће пући од бола.

- Тешко ми је!... рекла сам тихо, немоћно. И он ми приђе, узе ми главу међу руке и загледа ми се у лице.

- Како си тужна!... Ти плачеш? Шта ти је?

- Ево овде - положила сам му руке на срце - ту боли, толико боли!... Чини ми се да је излетело нешто одатле што неће да се врати никад више! Никад!

И ја опазих како се он устресе сав.

- Ох! - јекну он очајно, и загњури главу у моје крило. - Чега сам се бојао, ето!... И зар је морало да дође? Па тако брзо!... Тако брзо! - грцао је кроз сузе. -

Скочила сам узбуђена.

- Чега си се бојао? И шта сам ја то рекла? Један тренутни утисак, који је прошао већ, узнемирио те толико зар? Ја те не разумем! Устани!...

Устао је и дошли смо до клупе.

- Седи овде... крај мене!... Ближе!... Још ближе! Тако!... И обгрли ме рукама и стегао уза се свом снагом, као да би ме хтео склонити од некога што хоће силом да ме отме...

- Али ја не разумем ништа од свега тога, пријатељу!... Шта се десило?... Реци ми!... молила сам.

И са упртим погледом далеко пред собом, шапнуо ми је тајанствено. - Пази!... Рећи ћу ти!... Слушај!... Слушај! .. И погнуо се унапред и ослушкивао пажљиво нешто, и ја сам то исто чинила. - Осећаш ли како се свака секунда, сваки милионити део њен откотрљава одмерено у вечност и са собом носи одређени делић нас самих. Осећаш ли?... Шапутао је тајанствено. - А ми смо видиш пренебрегли то, пренебрегли снагу времена и у најјачем заносу! Све пролази, све, све... Прошла је и моја срећа!... Прошао сам и ја за тебе овога тренутка, сад!... Осећаш ли?...

- Ја осећам само да те волим и ништа више!... приметила сам исто тако тихо, под утиском тога тајанственога шапата.

Погледао ме је замишљено.

- Јесте!... јесте!... додао је затим тужно. - Ти и не можеш осетити како те нестаје, јер имаш и сувише живота у себи. - И говорио је даље, као да са собом разговара, тугујући: - У теби живи оличена вечност, бесмртна љубав, и време над тобом нема снаге. Тело ће ти онемоћати, то мора бити, али ће и у томе извешталом телу живети ипак силна, слободна душа, душа пуна милоште и осетљивости за све око себе, душа која ће моћи да заноси до издисаја! А ја?... тргао се. - Ја сам бедник, ја тако јасно осећам како ме нестаје!... рекао је он загушено и окренуо се опет мени... Слутиш ли, како ти ја ускоро нећу моћи ништа да дам до само свој, без вредности, свој јадни живот!... А шта ће теби то? Теби треба свежа, увек млада љубав, а ја тога немам откада још! Ја ћу...

Прекинула сам га уплашена:

- Ућути!... Тако ти бога ућути!... Страх ме је кад говориш тако... Страх ме кад те гледам таквог!... Ућути!...

Но он није ућутао!... Говорио је дуго!... Говорио пригушено, брзо, гутајући половину од речи и реченица. И ја сам нагађала несвршене мисли и осећала како ми се свака урезује дубоко у душу.

- Зашто си ме прекинула? - настављао је - зашто? Нека ме, да кажем све што ме мучи!... Сад хоћу да ти кажем и оно жалосно што носим у својој души откад, и шта си ти хтела једнако да сазнаш!... Сад морам да ти кажем све!...

Устао је и ходао преда мном узнемирено, посрћући.

- Сећаш се кад си ми пришла сасвим? Ја нисам требао, нисам смео онда да примим оно што си ми дала, јер ја нисам имао шта теби да дам! Ја нисам имао више ни младости, ни љубави своје. Све то већ дотле страћио сам био крај жена празних, без душе, којима је љубав била проходња као и мени

тад!... Трађио сам то своје највеће благо немилице, лудо, без љубави, и мислио да волим!... И колико беде, колико јада у томе!...

Застао је и одахнуо. Опазила сам очито напрезање док је то казао и осећала да има тек сад да ми каже оно што му је најтеже било. У души ми се комешало: шта је имао то још да ми каже? Шта? И он је наставио још грозничавије, још брже:

- Затим сам познао тебе, и зажелео да будеш моја!... И ти ниси могла да ме одбијеш!... Јер си била друго но остале жене: имала си душу препуну љубави; била си слободна и чедна у исти мах. Уз тебе сам тек дознао шта је истинска љубав и како од човека прави бога!... Али заман, ја већ више нисам имао у себи оно што би ме могло начинити таквим!... И ја сам онда крао тебе: живео сам од твога живота, љубио сам твојом љубави, а ти си мислила да је то мој занос!... Крао сам те и стрепио од тренутка кад ћеш дознати то. И тај је тренутак дошао. И... застао је опет и одмахнуо рукама од себе, као да би тиме да искаже оно што му је најтеже било.

И ја сам га разумела.

- И ти мислиш да ја тебе нећу волети више?... довршила сам са стрепњом то што је мислио. - Али ја те волим, и волим толико још, и волећу те, осећам, до краја!... додала сам благо и утешљиво.

- Волела би ме кад бих ја био други него што сам, кад бих био то што и ти, али оваквога не! - пресрео ме је болно, раздражено... - О! ти и не знаш како се ужасно развијаш!... Само ја знам колико сам се упињао да идем упоредо с тобом, да разумем сваки утисак твоје слободне и широке душе! Више не могу! Ево, ја видим тако јасно нас двоје како идемо путем љубави... Ти идеш смело за њом, обгрлила си је свом душом, и она те уводи у свој пространн истинити свет, узноси те на такву висину одакле ја добијам вртоглавицу. - А ја, како се кукавички вучем поред тебе. Ја се плашим вратоломног узлетања. Колико сам бедан био! Брзо ћеш и ти бити

свесна тога и биће те стид што си мене волела. И затим? Затим, ја ћу умрети! Умрећу пре но што ти упознаш у мени тога бедног човека. И у твојој души остаће само онај човек кога си волела и кога ћеш волети једнако.

Уставио се преда мном, стиснуо главу међу шаке, нагао се к мени, тако да сам осећала врелину његова даха на своме лицу и устрављено гледала у влажие, велике очи што се цаклиле, као два пламена, из поразног бледила...

- Боже! колико те волим и... и како је слатко за тебе умрети!... простењао је кроз зубе... – Али ја хоћу да живим! да живим крај тебе! да те крадем још!... И ко би ми те смео отети?! Ко?... цикнуо је затим претећи и занео се да падне.

Придржала сам га. Ушли смо у собу и он је говорио још дуго, дуго... Тело је горело, бунцао је...

"Шта се то догодило сад?" питала сам се, стојећи крај постеље и гледајући у оно бледо, нагрђено лице и уста, што се мицала непрестано грчевито... Тражила сам одговор у својој души на то, но одговора није било. Пред њом се дизала непровидна, дебела преграда и ја нисам знала шта је сад иза те преграде. "Да није откуд све ово истина што је говорио? Све пролази! Али, ја то не осећам!... Ја осећам да живим, да волим и да ћу волети једнако!... И, Боже мој! ја морам да волим... морам... И шта да радим?... Шта је све ово било?!"...

IV

Ноћ је, иза тога, била страшна. Преседела сам је крај постеље свог болесног пријатеља, мучећи се да дознам, шта се дешавало у мојој души иза те непровидне преграде... И чим би, малаксала од напора, склопила очи - одмах је излазио преда мном грдан човек, као мој пријатељ, и прилазио

ми мучки, лагано, погнут унапред!... Ја знам да хоће срце да ми ишчупа и лудим од страха... Ето га све ближе... све ближе!... И наједанпут - незграпна ручетина шчепа ме за прса и један силан замах - и ја скачем са столице полумртва, усплахирена...

Затим ме опет мучиле нејасне мисли, опет савлађивао полусан, опет излазило исто привиђење, опет сам скакала са столице, све тако до јутра...

И тек се пред вече освестио први пут мој пријатељ. И обухватајући јасним, свесним погледом целу собу - уставио се на мени и гледао ме дуго...

- Оди!... рекао је после дугог ћутања слабим, нежиим гласом, - хтео бих да си једнако уз мене! Жељан сам те, толико сам те много жељан сад! Оди!

Примакла сам му се још ближе и спустила главу на његово узглавље. Он је притиснуо своје врело лице уз моје... Ћутали смо...

- Овако бих волео умрети! Ето овако!... прекинуо је ћутање усхићеним, тихим шапатом и прибио се још јаче уз мене. - Зашто сам оволико сад срећан?... Никад овако' нисам осећао љубав: волим те више но икад а не бих те могао пољубити никако!... И хтео бих да ти кажем нешто тужно, слатко, оно што осећам па не умем да нађем таку реч!...

Ућутао се опет и предао сав томе нежном осећању. Ја сам га гледала, тако изблиза, и учини ми се, да му никада до тада нисам видела на лицу такав израз! Ту је било толико узвишене патње, толико болне, дубоке нежности, да потреса до срца.

"Ако га изгубиш?" згоди ме посред срца. Душа се згрчи од ужаса на то и сузе навреше у очима... Стегнула сам руком чело, као да бих да угушим ту мисао и гутала сузе што ме гушиле. Ћутећи плакала сам...

- Слушај! - пренуо ме из плача. - Ти знаш песму "Изгубљену срећу".

Кад би хтела да ми је певаш сад!...

- Изгубљену срећу?!... Како си дошао на ту мисао?! - узвикнула сам запрепашћена.

- Јест! Изгубљену срећу! Моју срећу! Моју љубав! додао је. - Чини ми се да је у тој песми она слатка, тужна реч што бих хгео да ти је кажем... Певај ми је ти, молим те!... - и поче је...

Несвесно ми се оте први тон из душе, за њим други, трећи, и ја се занех... Тонови се низали и казивали нашу љубав. Неосетно се отклањала она преграда пред мојом душом и ја је опазих сву! Чежња, страст, сумња промицали су ту једно за другим и ја сам их певала... Најзад је наишла туга! Најпре тиха, сетна, па све јаче, све силније... И наједанпут - тонови задрхташе, зајецаше, - последњи јаукну и замре!... Песма оста несвршена.

Кад сам свратила опет поглед на њега, он је лежао ослоњен на руку и гледао ме тамним, празним очима...

- Издахнуло је нешто сад, чуо сам јасно!... Ту... ту... крај мене... у теби, чини ми се, ... да ли си ти осетила? - питао ме и загледао ми се у очи.

-Да!...

- Шта лежи у твојим очима, што до сад нисам видео?

- Изгубљена срећа!... Сарањена љубав, можда!...

- Моја љубав?

- Наша љубав!

- Наша љубав! - поновио је и замислио се. - Наша љубав није умрла!... Ти ћеш живети!... Ти ћеш волети још... још... и она ће тако живети у теби!... Ту је умрла само моја срећа! Ту сам умро само ја!...

Завалио се опет назад и затворио очи...

V

Недељу дана затим рекли су ми да сам изгубила свога пријатеља!... Но ја нисам веровала! Тако неочекивано, тако невероватно нисам га могла изгубити!

И ја се сећам лепо онога утиска кад сам ушла у собу и видела на столу испружено, неприродно укрућено тело, са скрштеним рукама на грудима и жуто-зеленкастим лицем... Како сам са ужасом стукнула назад... То је личило толико на мог пријатеља а ипак није био он...

- Где је мој пријатељ? - упитах оне што су ту били.

Они се загледаше међу се и ја опазих у томе згледању нешто толико страшно, да ми се коса подиже у вис...

- Где је мој пријатељ? - вриснух, - и као да ми две гвоздене руке притегоше главу, мозак се стињи, све ишчезе у мрак, соба се наже на једну страну, под ми се измаче испод ногу, и ја се сруших.

Истог дана, одвели су ме својој рођаки.

Кад ме је видела, загрлила ме и заплакала се. - Јадно дете!... Јадно дете! муцала је кроз сузе и увела ме у моју собу.

Ту је било све исто као што сам оставила. И мени се учини да сам све ово преживела у једном дугом сну и сад се пробудила.

- Ништа ме не питај, ништа, ништа, - рекла сам нестрпљиво својој рођаки, кад је хтела да јој причам шта је било. - Ја хоћу само мир!...

И она ме оставила, и ја сам потонула у један тежак, загушљив мир.

И дани су милели споро, несносно; осећала сам их такве. Један по један притискао ме и ја сам се угибала под тим теретом. Ноћи су биле још теже! Са отвореним очима прележала бих их целе, лутајући погледом по тамној соби и заустављајући се већ толико пута на истим стварима. Сна није било

ниоткуда. Каткад би ме текнуло кроз тај дубоки мир: "Где је мој пријатељ?..." и одмах ми излазила пред очи она страшна слика... И онда сам стресала све са себе, устајала из постеље, ишла дуго преко собе и све ми се чинило: сад, сад ће ето сазнати то!... И кад ми је најближе било то сазнање - намах је нестајало свега!...

И та се мисао гњездила све више, све више у мој мозак и најзад сам је опазила учвршћену, јаку, целу, ту... Више ме се није тицало ништа, мене је занимала само моја мисао!... Некад би ми се учинило да мозак гори, пламти, осећам како цврчи, и да ће и она изгорети. Али ипак! Она је остајала јасна, неповређена, цела!... Некад би ми дошла воља да је истиснем ја одатле. Онда сам ударала главом о ма шта; мозак се љуљао а она је ипак остајала цела, јасна, непомакнута!... Мира ми никако није дала!...

Врх свега, и лекари ме мучили: долазили, записивали нешто, прегледали ме, па одлазили, и опет долазили... Све тако из дана у дан, и ноћу каткад!...

Зима је лагано одмицала...

VI

Једног дана, на измаку зиме, пробудио ме из тишине бујан, весели шум са улице! Пришла сам прозору и погледала тамо. Улица се сва купала у јаркој светлосги!... С једне и друге њене стране јурио је мутан, брз поточић растопљена снега... - Пролеће - зар?!... отрже ми се са усана и ја остадох до вечери крај прозора, замамљена тим првим пролећним даном...

За неколико дана снега није било ни на улици, ни на крововима, а сунце је блистало све зрачније, све топлије!... Обновљени живог дисао је снажно свуд, захватао и мене, и потајни немир поткрадао се испод толико

наслагане учмалости, да избије ван... Узалуд сам се трудила да га ућуткам!

И једно поподне, кад се жарки зрак расипао мазећи меко, узбудљиво све - изашла сам из своје собе.

Мирис влажне земље, ваздуха, пролећа, занео ме и повукао за собом у поље. Као у сну пролазила сам крај знаних места и свако ме поздрављало радосним клицањем: "Камо те?!... Где си до сад?!..." И то клицање треперило је салетљиво око мене, завлачило се у саму душу и милујући је тепало: "Камо те?!... Где си до сад?!..."

И душа се будила!... Збуњено сам ишла кроз тај разиграни, пробуђени живот. Млака крв јурила је сад плахо кроз оживело тело: душа се будила!...

Дан је био исти као онај кад сам с мојим пријатељем пролазила ту. И ја осетих, тако блиско, тако блиско, око мене онај познати, мили дах његов! Он је морао бити негде ту! - Само да га видим! Само да му кажем што!... Ох, како чезнем за њим сад!... говорила сам са собом и презала на сваки шушањ, изгледала сам га ма откуд!... Но он није дошао... није ми се јавио!... Тражила сам га, дозивала сам га, тепала сам му, плакала сам... Но он није дошао!... А зашто? Није ми се јавио, а ја сам умирала од жеље за њим!...

Вратила сам се кући доцкан. Улетела сам у собу с тугом и срећом у души: можда је ту био! можда ме ту чека, док га ја тамо тражим! - мислила сам. Но и ту сам га осећала само, али - видела га нисам!... И ту је облетао око мене онај његов дах, и ту је био он, - само га видела нисам!... И ширила сам руке, да загрлим то његово што је облетало око мене... И отварала сам похотљиво уста да га удишем у себе... И он је био свуда око мене, био и у мени самој, у мојој души, у мом срцу, био је мио, чежњив, осећала сам га, - само га видела нисам!... Где је мој пријатељ?!... Кад ћу сазнати то?!...

питала сам плачно... И притајила сам се и слушала, слушала да чујем кораке, - можда је долазио!... И у другој соби до моје корачала је моја рођака, уставила би се пред мојим вратима, па би опет корачала... - Можда она смета!? Чекаћу док се све утиша!... И он ће опет доћи!... Чекаћу!... И ућутала сам се и чекала. И најзад се све утишало!... - Сад, сад, сад ћу сазнати еве!... шапутала сам и стала насред собе. И ослушкивала сам напрегнуто, непрекидно... Пролазиле су секунде, минути, сати, - ја сам слушала непомично, непрекидно... И - претрнух! - Ето, ето!... Тихи жамор смешаних гласова долазио је из даљине све ближе, све ближе... И ох, туго моја!... познала сам у том жамору глас свог пријатеља!... Најзад ми се јавио?!... И глас се издвајао све јаче од осталих гласова, све јаче, и сад сам га чула јасно!... Његов глас сам чула!... Певао ми!... Болно, меко певао ми:

Ја копним, чезнем,

Душо, чујеш ли:

Жељкује живот мој!...

А тебе нема!...

Ох дођи!... дођи,

Сладак да јекне пој!...

Дођи... дођи... ој... до...ђи!... упадали су остали гласови тихо, мелодично, и сложни акорд ишчезавао јецајући све тише и тише кроз ноћ...

И са напрегнутим чулима, са целом собом, слушала сам песму, слушала његов глас, слушала га и гутала... И он је певао даље:

Кућица наша

Тужна је... Знаш ли

Без нас како је њој!...

Љубав те зове!...

Ох, дођи!... дођи

Сладак да јекне пој!...

Дођи... дођи... ој... до... ђи!... Упадали су опет гласови.

И моја се душа кидала од бола и чежње... И ја нисам могла више да чекам!...

- Не тужи, слатко драго!... Не тужи више!... Ето ме!... Идем!... шапутала сам занесено и опружених руку пут песме пошла вратима и отворила их.

Преда мном је стајала моја рођака.

- Куда ћеш сад у ноћ?! - упитала ме и обухватила око паса, задржавала ме.

- Зар ниси чула ништа?!... Зар ниси чула песму?!... говорила сам јој живо. Пријатељ ме зове!... Он ме чека тамо... сам, тужан у ноћи чека ме... Он жељкује за мном... Пусти ме! Кућица наша тужна за нама, а ја сам је оставила откад... Пусти ме! Љубав ме зове, зар не чујеш?!... Пусти ме да идем... да љубим... љубим... још... Пусти ме!...

И молила сам је и преклињала сам је да ме пусти - но она ме није пустила! Притезала ме још чвршће себи и плакала...

И онда су дошли неки људи... И њих сам молила да ме пусте и они ме - преварили!... Рекли су да ће да ме воде моме пријатељу и довели ме овде!... И ви сте ме затворили!...

****

Па зашто сте ме затворили? Зашто?!... Чули сте моју причу и сад знате, да ја нисам никоме ништа учинила, да сам само волела, и зар зато сте ме затворили?!... Хоћете ли ме пустити сад?... Ха!... Нећете!... Знала сам то!... Знала сам и знате шта сам хтела овим?... Хтела сам да видим ваше душе, и срца ваша... И видим их јасно!... Видим мрачне, прљаве душе и губава срца, видим и пакост, како отуда помаља своје оштре, страшне нокте, да рашчерупа, удави све што дочепа!... И сад разумем зашто сте ме затворили!... Хтели бисте тако да угушите љубав!... Тешко вама зато!... Љубав не умире, вечито, бесмртно, подмлађује се једнако! У себи и свуд око мене ја осећам њу како живи, како дише - и певам је!... Уз моју црну, слатку причу певам њу!... И још нешто ја осећам!... Да ли и то да вам кажем сад?... Осећам како ми она даје, мало по мало, једну ужасну снагу, како је свакога тренутка та снага све већа и већа у мени... И ја чекам онај тренутак кад ћу је осетити толику да провали ове зидове, да искида ово гвожђе - и онда ћу ја изаћи одавде!... И онда, - тешко вама што сте ме затворили били!... Тешко вама што сте љубав хтели да угушите!...

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

КИР МАРИКИНА ПРИКАЖЊА
(одломак)

Недеља је, пост, говорило се о посној чорби, о ћуфтетима од сецкана празилука, о црноме луку на тепсичету, о копривама – које ваља окусити уз сечка[33] у луду среду – о „љијену“ бобу, што се, кад буде готов, сече на хамајлије и меће у калајлије, итд. Часни је пост, јер док стигох из своје Београд-махале до Ћир-Костине улице добро осетих топлоту зрака пролетњега сунца, што сијаше као око Петрова дана; а плавооко девојче мојега ручнога девера, чијој сам се кући упутила, истрчавши преда ме, пружи ми киту цвећа, весело говорећи:

- Поле, стринке! Мачица, љубичица!

Колико се обрадоваше мени, ненадну осту! Јетрвина ми мајка повика:

- Сћа зборешемо за теб', жива ми Јола! И ти отутке, та на врата!

Прошло два, а они још за софом, тј. за столом! Ђаконије, леблебије, а поред елога вина црвени се вино „испод комину“.

Осим мојега девера, јетрве и њене мајке, овде су још и ове две старе Нишлике: аџи-Настасија и Ђул-Марика.

Оне ме не познадоше; виђале су ме још по мојој удаји, кад сам им седела у комшилуку; али кад им каза моја јетрва која сам, обрадоваше се, нарочито Ђул-Марика, и рече:

- Туго, Бошке![34] Да су ти, ћерко, рекнали да заповедаш сас лимон ели каранфил, па, види ми се, не би дошла у овакав саат, у какав, еве, дојде незвана.

- Ако, пријо! Баш ми мило...две ми очи, јако ме мило што дојде, и то јоште такој ананс'з,[35] - говори домаћица а сви се устумарали да ми што боље место направе.

Села сам, према Ђул-Марики.

- Па добро ни си дошла! – узвикнуше и две старе и домаћица.

- Боље вас нашла!

- Па ш' чинић? Здраво ли си?

- Добро, фала Богу, здрава сам.

---

[33] Сечка – фебруар месец

[34] Бошке – деминутив од – Боже!

[35] изненада

- Како ти је другар? Здраво ли је, добро ли је?

- Добро, фала Богу!

- Е баш си згодила у добар дан да дојдеш...Јутрос сам водила јетрву ти, лаусу[36] на молитву[37] - вели Ђул-Марика и радосно, и весело.

....

Али колико се Ђул-Марика обрадовала мени, толико и ја њој, и још више, много више, јер није ми једанпут јетрвина мајка рекла: - „Салте да чујеш баба-Марију...Ђул-Марику једанпут да чујеш, Ђул-Марикину прикажњу једанпут да слушаш, па виђе...“ И ту би одмахнула и главом и руком, што значи: мани се!

Па та Ђул-Марика и није баш толико стара, једва ако је прешла шездесету. Раста је осредња. Црномањаста је, само с где-којом седом власи. Чела је прилично уска, испупчена; очију црних, живих, веселих; зуба здравих а лице јој је мало смежурано, јер се, ваљда, није белила турским белилом; сухоњаљва је: говора је брза, с кратким нагласком, онако по нишки. Очешљана је како су се у опште чешљале старе Нишлике за време турско: с коцаком [38], накриво толико, да јој се дотакао чак уха, с пусћулом[39] по целом фесу, маленом, наврх главе, с колбашем[40] црним, танким а широким, што јој крије углађену косу готово до чела. За ухом јој је гранчица босиљка, закитила се пред полазак у цркву. Обучена је у „морав фустан“ с покраћим струком, што је озго до насред груди раскопчан, те јој е види од српскога платна, проткавана жутом свилом, кошуља, коју је, како ми каза, сама откала, сашила и онако лепо опточила ситним мемицама уз „пазуке“, око огрлице и око рукава. Преко груди нема кафтана[41], скинула га зар од врућине као и ћурче. И кушак[42] јој није око паса, виси крају ње на миндерлуку... Ђул-Марика! Седи с једном ногом под собом а другу је испружила, те јој се види цела чарапа, бела, вунена, шарена на прстима и пети, а горњиште јој није дуже од шаке. Нога испружена, чарапа кратка, а засукала се, случајно, ногавица гизија шалвара...И Ђул-Марика, као све старе Нишлике, не може без шалвара испод фистана. Пре их носила што је био адет, а сад из навике. А, јест, још и то. Опазила сам јој испод кошуље на грудима црно бућме[43]; а да ли је на бућемту кеса или зхамајлија нисам питала.

Испрва се, уз вино „испод комину“ и леблебије, говорило о јелима, нишким, како се које готови, шта спремају, или, управо, шта су спремали о слави, свадби; којим се редом приносило; шта се износило пред званице за

---

[36] породиљу

[37] Четрдесет дана после порођаја

[38] плетеница

[39] кита

[40] Шамија за повезивање

[41] Марама за прекршћање

[42] појас

[43] Свилена врпца

ручак, шта за вечеру или пред зору на славу, патарицу, рукавицу. Па говори8ло се и о „женском ручном раду“, садањем, у Нишу, и негдашњем, кад Ниш бејаше под Турцима. Све говоре, али Ђул-Марика највише. И прича ово, оно из доба своје младости, из дана старога Ниша. Весела, разговорна, разговорнија, чини ми се, и од покојне Кате Кафтануше. Па и ова хоће као и пок. Кафтануша, као и друге старе Нишлике, мало, мало, па тек по коју шалу, или „прикажњицу“ која је, Бога ми, мало...

- Е, Ђул-Марике, несмо саме! – опомене је домаћица. А она рекне: - Нећу, Севетке, више, и мало, па заборави...

- Прикажи ни онуј твоју прикажњу, две ти очи! – рекоше укућанке; а она:

- Какву па моју прикажњу?

- Ђојем се не сећа!

- Заш' се будиш?

- Заш' кршиш ђердан![44]

- Прикажи ни гу, жив ти Бог!

Све се окупише. Молбе, заклињањна, преклињање, умиљавање. И шта ће, куд ће? Пристаде. Мени ће причати, тако рече. И замоли те изађе из собе домаћин: нема, вели, воље да прича „при мужи“. Још више се завали на јастук, наслони главу на руку и загледа се према себи у зид, у једну тачку само, где, без сумње, виде читав големи свет свој, далеку прошлост своју, младост, радост....

I

Татка и беше име аџи-Костадин, мајку пак аџика Костдинка. Сас овој искам да почнем, јербо тој ми је шан:[45] по татка ми и мајку ћеш'да знајеш каква сам си била. Кућа ни беше у овју малу. И она је била како и друге чорбаџиске куће по Ниш што бе'у: собе, собе, а напред гу голема ћошка.[46] Таван гу истина нисак, ама пенџери млого, врата шарена, и на долапи врата шарена и дајма[47] све бело, опрано, е, Боже! У голему собу миндерлаци од орозан и тугле, у друге од одаске, напрјени кад и кућа; и по друге собе такој; по њи' душеме и ла-чова дори гори, и јестаци таки, ашија ги је како и душеме уста-Миле, јорганџија. По килими, у голему пиротски, у друго кипровачки. На пенџери пердета[48] шарена, од селемију па сас пушке наокол. На рафови зарфови и филџани, а крај њи' стоју дуње дори до Велиг-дан! ...Јоргани ни све џанфеслије[49], на турли-турли[50], жути, зелени,

[44] Тврдиш пазар
[45] Име, глас (реноме)
[46] доксат
[47] увек
[48] завеса
[49] свилени
[50] различни

модри, црвени, па на грањке, та кад ни дојду гости, девојчики, жене, па наместимо легала, ако је зима у голему собу, лете на ћошку, а оно се видеше како леје једна салте чубар, друга цвеће смиљово, трећа зумбул, четврта иста како сас божур. У кућу тепсије, калајлије, санови, големи мангали, бак'р, бак'р, па дајма све чисто, мани се! По собе шавдани[51] убави, шарени па големи како мене к'д бе од седам-осам године. У голему собу на један дувар пак висеше ми татко: на груди му срмалија џемедан, озгхорке од чову фермене; око шију белеје му се кошуља; на главу му фес; једна рука стоји му на траболоз, у другу држи од цара ферман, да се знаљје што је бератлија. Мустаћи му црни, големи; веће црне, густе и широке, две ми очи, како прс', а влакна гим дугачка, па се наднела над очи како жалне врбе над кладенци; око пак – огањ!...З'л беше јако, та си имаше од њег' стра' нана ми (мајку не викашем како што ни беше адет, дада, но нана). Завалија[52] нана бојеше се од њега – мани се!...И нана ми беше јако убава, ама она не висеше на дувар. На онуј пак страну – ту показа према истоку . стојеше у иконостас Св. Богородица и Св. Никола, јербо ми татко Светога Николу служеше, па Јерусалим, а пред овеја иконе, ете, зар што ми татко беше аџија, гореше кандило дајма. Долапи пак што су, мани се, не ли ти реко: дајма опрани, бели, бели...У њи си стојеше легало.

Лети и у пролет из7 башчу не искачешем. У башчу су: бре осмалаци, бре ошав[53], бре шимшири голеи како сливке, бре каква ти цвећка неје. У пролет: зумбул, лале дори сјају. Лете: шебој, каранфил, ружица, ј'лд'з[54], лангир[55] дори гору. По обор се прострела троскот трава како зелена чова. А под чандије сепечики[56], и у њија гугутке, па кад стану да поју у пролет у самнување, оно мани се! Дојдо ти и мило и жално дори да се заплачеш!...

...А, моје му татку кућа!...а, Ниш! Срма ђумиш![57] Убав ли у моје младо време беше!...

У делници сам у башчу, работим: плетешем, шијешем, ама понајвише сам била при гергеф. Па што појешем!...Татко не ме је караја за појање никад, освем ако беше у комшилак болево (болесник), ели ти, чувају Бог, ники жал. Ама заш'? Несам била серсем нити толико шашава та да појем к'да си ништо неје за појање.

А к'да бидне празник онакој, ели ти недељски дан, татко си је сас брата ми, аџи-Сотира, дом', јербо т'га бројешеју паре што су преко недељу препазарили.

Татко броји а брат писује; ја си пак поједем на сокакња врата да видим – бећари. Таман, јадна, поједем а татко ми чукне у џам[58] та ме врне.

---

[51] свећњаци
[52] јадна
[53] воће
[54] Лепа Ката
[55] георгина
[56] котарице
[57] Чисто сребро

Мене ми мука, мука – ш'ћу?! Ш'ћу, лелке, ете: мило ме да си берем глеткам бећари, к'да не смем сас њи да зборим. Мислим се врћејећи се: „ш'ћу?“ па си тике та поза кућу ајт'. Проваљим тамо дувар, па наместим око та гледам на сокак: тражим да видим бећари Нишлије, ђокси ђумишлије...[59] О туго!...А да ги видим. Бошке, а оно ми добро! Добро! Добро!

Такој, такој, па улего у седанаесту годину, и татко ме тѓа даде за Димитрија Ђошиног, ћурчију. Ич ме и не пита, а дае ме. Такав ни адет онаг беше.

Даде ме за Димитрија...Туго! Што си па беше тај Димитрије! Висок како топола, убав како цвећка, па здрав; лице му бело а коса, веће и трепке – црн ибришим! Пусте онеј трепке! Дугачке, густе, та си му испод очи правешеју ладовинку дајма. К'д да би пак погледаја у човека, из очи му тамнина идеше. А онија пусти мустачики салте га бе'у жѓнули; усничке му се црвенеју како лис' од каукђул ружицу, а зуби белеју како јагањички у торљак! Убав беше, па се убаво и носеше. Дајма си је на човали-чакшире, узацке, ишаране сас гајтани низ бутине, око џепови и око ногавице, а шарен, свилен траболоз зафатија га од џепови дори до под пазуке. Подколенке му свилене, шарене, па сас пусћулчики. На груди му џемедан салте срма. Преко џемедан златан синџир од сат, дебел како малић. Озгорке је у доламу како Грк; на главу му фес исти како у Турци што је, а на ноге, и зими и лете, беле чарапе и роганлије јаре-путине...[60] Убав беше јако!...

Татко ме даде за њег' у меснице у редовату недељу, а била сам под нишан[61] чак до Митров дан.

Виђувала сам се сас Димитрија сваки ч'с у сви добри и недељски дни, јербо ни доодеше сас кумашини и комшије, ете сас Дору Митичинога, Шишка-Косту и Ђорђа Ћурчију...Доодеше. По ники пут фаћаше си момчадија оро...Играшемо, ја и он, ама не један крај другога. Ја си играм, дори леткам, ништо ме издиза на горе, а и сама не знам што је, н' умем да кажем, мило ме...Дојду си по ручак једнаг, а не видим к'де се ст'ни. А к'да ће си виђе пројду, а мене ме жааал! ...смучи ми се, ст'мни ми се, ама не ми се ст'мни од тамнину, но што ће си иду...

К'да отидну, ја си се у мисал сас њега мајем. Кол'ко се ники пут замајем, не си чујем нанино зборење. Чујем, ама не знам што ми збори. К'да ме по ники пут викне јако: - „Ај, мори Маријо! Што ти је?“ Ја дори како да се разбудим, и скоро се словеднем та си ништо ђојем докачим, а у лице сам, познавам, станула како панџар[62], јербо сраљм имашем од нану ми. Мислим....Море што ти несам мислела! Ч'с по ч'с, па како казујем на

---

[58] Стакло на прозору

[59] Сребрних груди

[60] Лаковане плитке ципеле

[61] Под обележјем

[62] цвекла

Димитрија кол'ко ме мило на њега; после па он мене овој збори. Од тај мисал и мајање, ники дан на нану зар се видешем како шашава, та си чу што једно јутро...Одоклен чу, ћерко, да се чудиш.

Јоште к'д бе'чучка (мала) имала сам адет да си се бутнем у долап, ели ти да турим уво при врата, та да чујем оно што ми се видеше куде кутају од мене. И ћутек сам си ручала за тај поган ми адет, па фајда ич. И од татка сам га изручала барем најмало, најмало седам-осам пут: а татко неје тепаја често, ама кад фати да тепа, мани се! Улегне у башчу, осече фидан од дут, ели нику сливу, па ме не тејаше по фустан, но...

Бешем у долап, а нана на Таску Манину, пријатељицу си, комшику...А што ми је нана са компилак живувала, не знаш. К'д има нико гајле[63] она га, две ми очи, не каже ни родови, но на овуј Таску Манину.

Ете и тај дана нана ми та на туј Таску:

- Мори, Таске, мори! Не знам што ми је на девојче; ништо неје баш...Ја зборим, питујем гу ништо, а она ме салте гледааа, како, чувају Бог, да си је....Да ли, мори, да гу просипе баба-Мада од мађије, ели да гу водим у ники маностир та да гу чатију од намер?...Да ли да вика Захараћа екимина?![64] А? Што ми викаш да прајим Таске, мори?

Таска узе те се насмеја колико може, а ништо не одговори.

- Што се смејеш, две ти очи?...Образи гу бе'у како ружице, а с'га....

Оваја се па насмеја, па вика:

- Ај, мори аџике! Одртела си, ет, а за по нику работу јоште си аџамија. Што ти је на девојче? Ништ. Маје се у мисал сас Димитрија, за тој те не чује; копнеје за њег' , за тој неје црвена...Заш' не прајите свадбу? Што је на аџију? Ђојем има млого девојчики, па му оваја неје имала сас што да напраји чеиз[65] и да сташе.

А један дан, пак, седејећи у башчу при гергеф, мислешем: како ете ти га Димитрије та ашићаре на сокакња врата, па тѓ у обор – тражи татка ми: па како улезе у башчу при мене, а мене приигра у срце баш под ложичку, та не мога да му се дигнем; а он, ете, како словедну се – да ме пољуби, а мене ме пишин[66] стра, а после помисле: „нак ме пољуби“. Он па нека, мене ми мерак ама кршим ђердан[67]. Такој, такој, па како превара ме пољуби ме, а ја рипну...Истина сам рипнула и дигла руку да си обришем оној есто куде ме пољубија, па тике спушти си гу: жал ми дојде да се бришем, жал, жал, како да је истина...

---

[63] бриге
[64] лекар
[65] дарови
[66] прво
[67] Трвдим пазар

Ако се убаво обучем: „заш' га нема, да ме види!“ Ако нана ми напраји нику убаву манџу[68] ја питу: „заш'га нема, да ручка!“ Он да руча, а ја ич: сита ћу сам к'да си глеткам њега...“.

Ја њега гледашем, а он мене...Срамежљив беше, е Боже!

Срамежљив. Доодеше, доодеше а ич ме не ктеја погледа. Гледа у мужи, у нану ми, овам' , онам', - а у мене ич.

К'д у један празбник, баш беше Велиг-ден...Неје...Јес', такој, Велиг-ден, он дошеја сас онија тројицу, друсто му, а ја, како сваки пут, принесо да му предадем шикерлеме и воду.

Он узе а не ме погледа.

Предадо му и кафу. Не!

Мука ми, мука! Ш' ћу? А бешем си, пантим како да је било јучерке, у шалваре и фустан што ми он напраји8, за Цветнице, к'да идо на Панталеј да се причестим. (Онаг ми је тој аљине прајија, а к'да се врну из цркву најдо дом' пуну тепсију врује мекике: пратија да ги изручам сас жене и девојчики, за тој што сам се причестила).

Ете у тој њигове аљине била сам, па ми дојде мило да ме погледа и да види колико сам убава, а он...

Сети се нешто. Ћу да напрајим да ме погледа, нема чаре...

Улазејећи у собу и собувајући папучке при врата на орозан, узе те се ђојем соплето. Јооок! Не ме погледа!

После одејећи по кућу, сети се што Дора Митичин правеше цигау, та скоро пођо у собу сас ћибрит.[69] К'д дојдо при њи, испушти максуз[70] кутију, словеднејећи се да гу докачим фрљи очи у Димитрија. Не ме погледа!

Па излего, мислејећи се: „Ш' ћу?...Ћу га нагазим. Ама како?...К'да?...“ Тој се сети што несам збрала филџан. „А! С'га ћу...Не!...Мош' си помисли да сам бесрамна, и кој знаје заш' му ступан нха ногу...Ћу га нагазим...Оћу. Туго, ако запази ники! Ако види друсто му...Дора Митричин баш је при њега...

- Маријо! – викну ме нана.

Улего једнаг у собу.

- Филџани! – рече нана, па погледа баш у Димитријев филџан, мрдну сас главу мрвка на горе и подиже леву већу.

Пишин узе филџан од Дору Митичинога и онија други, па пођо на куде Димитрија...У срце ми тике ништо притупка, уз образ ми се укачи огањ: не знам к'да му дојдо – покрише му се ноге сас мој фустан...нагази га!....А он? Не ме погледа, но спушти очи та у зем'!

К'д опази овој, две ми очи, ће да паднем. Обрну ми се и соба, и Димитријево друсто, и Димитрије – тешем да испуштим филџани. Излего

---

[68] јело

[69] палидрвце

[70] Нарочито, намерно

из собу спотурајући се како пијана. Стра' имашем од друсто му, од нану ми...Срам ми дојде...Никако ми се учини, две ми очи, како да сам Ниш поарала, како да сам никога утепала. Сама си се на себе учини како ајдук, исто како катил...Туго, мајке, што напраји! ...Пишин ми беше мука, а после ми дојде криво, расрди се и узе да зборим сама по кућу: „Божном мушко, а срамује се. Срамује се у таткову ми кућу, пред нану, а ништо да излегне нана, ели к'д би ме ништо среја у маалу, он би ме: ем гледаја, ем би се око мене задеваја, како и други бећари сас девојчики што работају.“

Пусти аџамилак!

К'да је отишеја дом', зар се замислеја што сам га нагазила та је једног пратија чирака[71] и дете, брата му најмлађега, те да ме на сокакња врата извикају...Извикаше ме, и дете рече:

- Ете, питује бата тражиш ли ништо од њег'?

- Кажи на бату што несам ништа тражила, - рекну, па узе та обрну главу: чак ми срам дојде од дете и од чираче, како да и они знају што сам уработила. А затварајући сокакња врата, мислела сам: „а, кучка! Да би кучка! – заш' да га нагазим?...Ш'ће ми рекне за овој к'да се удадем за њега?....Ако ми што рекне, ја ћу па да л'жем...морам да л'жем. Ете оћу си га сл'жем ђојем чудејећи се: - „Кој? Ја сам тебе нагазила?! Неје, мој Димитраћ; јоок! Како па да те нагазим?“ Рекне ли ми мене па: - „Јеси, нагазила си ме.“ Ја ћу њему: -„Не знам. Максуз знам што несам тој напрајила, а онакој, кој знаје, белки...“[72]

Такој. Ми напред имашемо срам, а с'г. Дор је девојка под нишан не се кута но се води сас младожењу, иду од малу до малу, од сокак до сокак, како божајци. Идејећи тако самач'чки, гледајући се, зборејећи све што искају – изгостирају се; а кад е веначју несу тазе но бајат: виду се једном другом како ћуфлија[73] сирење.

Довде, слушајући Ђул-Марикину прикажњу, само се по каткад осмехнусмо, а овде се гласно насмејасмо. А Ђул-Марика:

- Заш' се смејете? Не ли је такој? Пишин имашемо срам, а с' г....Чувају Бог!...

[71] шегрт

[72] Може бити

[73] буђаво

АМЕРИКАНКА

I

Ја сам био казао збогом љубави, опростио се с њом за навек с претешким срцем, јер она мени није била живот него циљ живота. Прошле су биле муке, али је дошло нешто горе, досада и празнина. На једанпут сам се осетио сасвим сам на овом великом и хладном свету. Нико није имао да ме растужује, али нико ни да ме весели. Равнодушност. И с таквим расположењем, без љубави и мржње, пођох у свет.

У једној великој европској престоници, највећој вароши на свету, где милиони јуре у мучну и страшну борбу за опстанак, и где јутарња магла личи на пару а вечерње небо на бакар, ја се упознадох с једном Американком. Упознадосмо се у нашем заједничком хотелу, малом и симпатичном, што много личи на удобни честити дом, и где се човек осећа као да је у гостима код својих најбољих пријатеља, у хотелу каквих је још доста у овом најпријатнијем крају вароши.

Она је била госпођа, и не беше ту сама већ с мајком, једном за чудо живом старицом као снег беле косе, која се још од првих дана разговараше са мном као с каквим старим познаником, распитујући о мојој земљи као о једном од седам чуда на свету.

Још одмах, и пре него што сам и помислио да ћу се моћи с ким упознати, ја сам се интересовао за Американку, јер она је била интересантнија од свих женских гостију. Млада, а црна коса јој је прошарана сединoм као сребром или пеном из Океана који је прешла први пут у животу. Висока и поносита, она је својом појавом личила на неку краљицу из Новога Света, који је оставила и дошла у Стари Свет да краљује над свим женама, или на, какву »доларску принцезу«. Обучена је просто — сваки дан у другој белој блузи — а елегантно. Намирисана је мало — мирисом од лаванде — она је знала колико треба да се намирише... Она није била тако лепа, а ипак колико лепа! Њена лепота била је у ономе што се не преноси ни кичицом на платно, ни фотографијом на хартију: у покретима, где се видела игра валова и чула њихова музика, и у гласу, где су се преливале све боје цвећа и ствари. Али оно што је мене заносило, највише занело, то је

њен говор, за чудо необичан, не амерички, већ специјално њен. Ја тај њен говор сравњивах час са звуцима некаквог непознатог музичког иструмента, час с песмом тице којој имена не знам. Једанпут, она рече: „Хау хес хи а вајт хет?«[74] а ја узвикнух: »В у г а!« Учини ми се као да пева вуга. Али пошто је име те птице на мом језику врло неестетично, управо ружно, ја га више не поменух. А једанпут, сдушајући је, помислих: »Шевино певање«, па то сасвим одбацих: банално. Док седи: обична жена, готово чак не лепа; кад иде и говори — лепота! Сва се преобрази, и ја бих сваки њен покрет, сваку њену реч грлио, љубио као њеке руке или лице...

Поред овога, она је заносила човека и својим држањем и понашањем. По држању краљица, по понашању дете.. Као човек слободна, а као дете искрена и природна. Она, нова жена подсећала ме је на стару, прву жену — пре њеног изгнања из раја ... Можда је специјално она таква, као њени покрети и њен говор... Пред вече, у соби за одмор, она је пред свима слободно легала на оофу, да се у хоризонталном положају одмара од дуге шетње по тој огромној вароши и од утисака који су наваљивали на њену душу, да сања о дотле невиђеним стварима, које је тога дана видела; и док је она лежала, жмурећи, људи, и млади и стари, подједнако, с упртим погледима у њу седели су и ћутали... И кад су већ били сви изишли, ја сам још седео не мичући се, не дишући, не скидајући очи с ње, не одвајајући своје усне с њених усана... У ње, жене можда већ више година, било је све девичанско: очи, уста ..., и ја сам желео да то љубим. Док је она лежала тако мирно, какав сам ја изгледао! Мењао сам боју; од сваког њеног покрета трзао сам се као неко који је почео да краде или да врши какво друго рђаво дело. Њене ноге, у плитким ципелама, што су вириле испод лаке хаљине, доводиле су ме до безумља... Колико сам био искварен животом, дружбом са женама што пред човеком не смећу с ума да су жене, те удешавају ход, говор, поглед, осмех, и поцрвене од сваког његовог погледа, ја тек сада видим.

II

И ако слободна као човек, она је од свих жена у хотелу била најозбиљнија и најосетљивија, дакле ипак највише жена. Она је била интелигентна и образована. Она је из најкултурније државе Северне Америке, која се зове Масачусец, или како је она редовно звала скраћено: Мас (Mass). По неко после подне, кад би остала да се одмара, она је говорила о великим енглеским и америчанским песницима, и било јој је врло пријатно што те песнике и ја познајем, нарочито што сам их читао на њиховом, на њ е н о м језику. Због тога сам јој био духовни сродник, и тражила је да се са мном разговара. А кад смо ћутали, или кад је она говорила о другим стварима, ја сам био само мужјак... Трпећи муке, ја сам проклињао

[74] Why has he a white hat? Зашто он има бели шешир?

своје васпитање. У мојој земљи нико и не слути да може бити друкчије!... Из разговора, она од мене чу да код нас жене не иду ноћу саме. Била је неисказано радознала. »Зашто?« А кад јој ја, видећи да сам се изговорио, одговорих слегањем раменима, она навали на мене питањима: »Можда се боје помрчине? Можда у вас има сувише лопова, па пуштате ноћу и улицама псе са ланца? Можда кад падне мрак у варош вам силазе из шуме зверови?« Ја сам тада осећао један стид како никада до тада, при помисли да нам жене не иду по вароши ноћу саме због мушкараца. Али да сам јој то казао, она би нападала наше жене: зашто су нас тако васпитане; грдила би, можда, наше мајке; или, можда, не би разумевала. И ја ћутах.

Једнога дана позва ме на излет. Ја сам био изван себе од радости. »Сад је прилика да вам се односи измене«, мислио сам и радовао сам се. Али она је била на путу као у хотелу: природна, слободна: с мушким сапутницима разговара се као с пријатељима, са мном се понаша као с другарицом; а кад се ја једном занесох и хтедох да останем од воза, она ме ухвати за руку и узвуче ме у воз, па ми се смејаше. О кад би знала зашто сам био занесен! и да ме је додир њене руке доводио до безумља: да клекнем пред њу, да јој љубим руке, хаљину, и да јој говорим о најлућим стварима, да је молим да ме не оставља, да живимо заједно као муж и жена... Али она ми је повраћала разум својим слободним понашањем. Мушки слободна, она је имала сва својства свога женскога пола: да се брине као мајка чак и за оне од којих је много млађа. Она се тога дана бринула за мене као за сина, да пажљиво силазим из воза, и да нешто не заборавим. Док је она седећи према мени гледала у дивне пределе једне земље што личи на башту обрађивану вековима и обрађену до савршенства, у зелене ливаде и горе и црвена села, у бело небо, дотле сам ја у њу гледао и горео од жеље да метнем своју главу на њена колена чију сам облину наслућивао под лаком хаљином и готово губио свест. У мени је било нешто злочиначко . .. Ја сам водио борбу с чулима, а она се усхићивала природом узвикујући:

» I d e a г ı y ı o v e n a t u r e !« (Ја много волим природу), употребљујући прилог d e a r ı y, по амерички. О да је знала да ћути, да не чујем њен говор! О да је знала да седи; да не видим њен ход! Од тога нисам осећао душевно узнемирење ... Једном похитавши прозору, она ме додирну коленом, па и не извињујући се, исто као дете она ме зваше да гледам живописне слике. Ја сам се од тога њеног додира изгубио... Прибрах се пре но што бих учинио какву лудост, брзо одох и стадох поред ње, пазећи да је не дотакнем. Пред нама се пружала долина као какво бескрајно зелено море, а од шумарака чиниле су се лађе. Даље се видело друго, плаво море. То је било дно неба које је давало потпуну илузију мора. Више њега била су два дугачка густа облака, и оба као да су по средини пуна злата, а около пуна чађи. И кад би се сасвим згуснили, из њих би пала златна и

чађава киша; она златна разлила би се по средини плавога мора и личила би на какво жуто водено цвеће. Једна висока црна мотка, оцртавала се на томе плаветнилу и изгледала је као катарка с лађе коју је потонула. Американка се усхићавала овом сликом и обраћала ми пажњу на њену целину и на делове, разумевајући се много у уметност, јер је о њој говорила с једним дубоким осећајем. "Од свих лепота на свету, ја највише волим жене!« узвикнух ја до крајности узбуђен и погледах је оштро у очи. Она од тога дрског погледа не обори очи, и ово не прими као алузију на себе, како би примиле жене с којима сам се ја дружио, црвенећи и смејући се, или бледећи и уозбиљујући се. Она ово прими као једну моју исповест... Над свим тим лепотама сијало је једно мало северно а ипак топло сунце. Ја сам тога дана видео да као мирис и музика на чула утичу и предели. Они на чула утичу као бела топла летња месечина или као леп пролетњи дан. Под сваким дрветом у хладу ја сам замишљао себе поред ње, и све ми је било мило и слатко, и сваки мој живац вибрирао је, а у мени није било ничега духовног. У тим тренутцима, ја искварен животом човек нисам личио на човека.

III.

То тако трајало је скоро три недеље, а тад се деси нешто што ме преобрази...

Ја сам се с њом састајао свако јутро и свако пред вече. Јутром, пошто смо се састали у соби за одмор и поразговарали се, или управо пошто је она говорила а ја ћутао, или муцао дрхтећи као кривац, ми смо се разилазили. Али по томе колосу где јутарња магла личи на пару, и то на пару што се диже из каквог огромног басена, у коме се овај колос купа, спирајући са свога џиновског мрко-црвеног тела чађ палу из хиљада фабричких димњака, по томе чудовишту које песници називају градом пресићености и глади, ја ни за тренутак нисам био без ње; она ме је свуд пратила као моја сенка; ја сам је замишљао поноситу и слободну и био сам бескрајно радостан. По неки дан, ја нисам смео да запливам у таласе од света, јер не бих умео пливати па би ме однели ти таласи. Тада сам обично бежао у један парк, који, како ми се чинило, краја нема, и пролазећи кроз бујно зеленило седао сам или се пружио на ледину међу бескућницима; над главом су ми шумели стари храстови, а ја сам кроз њине гране гледао у тешко оловно небо, или у лако као од беле свиле, и сањао о Американки; а после сам одлазио у средину бескрајнога парка и седао на једну усамљену зелену клупу једног језера с белим лабудовима, и ту, духовим очима, гледао милу жену, миловао је, имао је сву… Па сам скакао и бежао из парка, залазио у хучне улице колоса, града пресићености и глади, магле и дима, који се распростирао по свој вароши, и кад је време лепо, дизао се у вис, разређивао се и мешао с облацима; а кад је ружно, падао на земљу као магла. Тражио сам да се

изгубим, да се ја, један ништаван делић, утиснем у ту мрку целину, да ме нестане у њој.

Једно јутро пуно магле и песама уличких певача, што певајући зарађују насушни хлеб, удаљујући смрт од глади, ја одох, као и прошла јутра, у хотелску башту, где се осећао мирис дима, влажне земље, траве и бршљана разастртог по свој високој огради; а високе акације шумеле су тужно како обично шуме у влажна магловита предјесенска јутра. Преда ме истрча мала Нели сва у бело с црном мачком и разговара се са мном... . »Смем ли, Мис Нели, да вас једанпут пољубим?« упитах тобоже озбиљно. »Смете, али само једанпут«, одговори ми она као у шали и запрети ми прстићем. Ја је пољубих. Она се несташно насмеја и пољуби ме, и одмах безазлено рече: »Ја путујем .. . у суботу«. Ја осетих бол .. . После сам отишао у собу за одмор где на мене навали сета због одласка мале Нели.

И она је Американка. Обе имају дрне очи. Само што она има златну косу, а она друга сребром прошарану. Ја сам се на њу толико навикао: она се полако неосетно увлачила у мој живот.

Седох за сто поред прозора из баште, да пишем. У соби не бејаше никога, а да није пуцкарао угаљ у камину и шкрипало моје перо била би потпуна тишина. Чак се није чула као вечером уличног живота хука, која се у даљини, по оделењима те баште претварала у шум и личила на зујање пчела у кошници... . Моја рука летела је преко једне карте кад се отворише врата и чу се лаки шум корака и једва чујно шуштање хаљине… »То је она!« осетих ... и зацело сам био блед као крпа ... Знао сам да је она пре но што је замирисала лаванда..... Окренуо сам се, одговорио јој на американско, на њено добро јутро. Њено Добро Јутро! Оно је мени било читава песма, и то песма не као нешто духовно, већ материјално, и ја сам желео да метнем своја уста на њу. . . Осетио сам где ће сести, али се више нисам окретао, него сам писао једном своме пријатељу, уносећи у свако слово њу, или управо пишући о њој. Кад бих нешто сад пошао од рођака до рођака и од пријатеља до пријатеља да потражим своје карте из те вароши, ја знам да бих у свакој карти нашао њу и сваку бих чувао као једну реликвију. Све те карте, ја знам, топле су, јер се у њима осећа срце. »Ја сам још овде. Моје друштво још није отишло«, исказивало је моју срећу мојим пријатељима. »Поред своје уске отаџбине где сам се родио и коју волим као што сам волео мајку, ја имам и једну широку отаџбину; она ми је досад била, свет, а сад ми је свет — ова варош«. Тако сам писао; а да ли бих ја ту варош толико волео да у њој није била она, и то је један проблем који ми остаде нерешен.

Ја сам се сваки час окретао, а она је подизала главу, погледала ме и осмехнула се. Било је тренутака прошлих дана, нарочито на излету, кад сам се љутио што сам се заносио, још у почетку, њеним детињским понашањем, и спопадао ме бес што не поцрвени, кад ја поцрвеним, што ме не погледа чежњавим погледима, кад у њу ја тако

погледам. Па тако је било и ово јутро. Ја сам је желео сасвим друкчију . . .

Прође прилично, ја се не окретох, јер се зарекох да се не окренем; писасмо обоје, ја сам чуо шкрипање њеног пера. Ја осећах да ме она осећа, и да ме гледа, и не могавши издржати више, окретох се: поглед ми се сусрете с њеним погледом и учини ми се да то гледа старија сестра у млађега брата. У том тренутку, у њеним очима било је неке топлине, неке нежности старије сестре. Као да ми је говорила: »Дечко, пишеш о жени… рано је то за тебе«. И ја спонтано скочих, и као њен млађи брат, и ако старији од ње, слободно, како никад дотле, приђох њој. Она заустави руку с пером, и подигнувши главу погледа ме у очи с осмехом и као да ме пита: »Дечко! шта хоћеш од мене?« Ја брзо рекох, први пут не муцајући: »Ова соба ми је празна без вас«, и пољубих је као пре пола часа малу Нели, не тражећи од ње допуст као од мале Нели… Додирнух јој уснама лице, али у том лаком пољупцу, на мојим уснама, бејаше сва моја душа. Она изненађена весело узвикну: »А!« и пољуби ме као пре пола часа мала Нели… Ја се не макох од ње, осећајући да и она осећа да сам је пољубио душом, и да познаје колико сам срећан: »Ја путујем… у суботу«, рече она безазлено с осмехом исто као мала Нели, а ја осетих неисказану бол… Не, то осећање имена нема. Она учини главом на моје место, као да ми каже, као братићу: »Добио си што си хтео, па сад ме остави: имам да пишем«, и ја је послушно оставих, и седнувши на своје место узех писати. Писах, писах, писах, осећајући непрестано њу. А шта писах? Шарах по чистој хартији, али у свакој шари, чак у сваком потезу бејаше она… Она се полако, неосетно увукла у мој живот.

Устадох и пођох без збогом… Она ме погледа и осмехну се. И ја се осмехнух. И у том осмеху била је моја душа. Крај врата се заустави и окретох се, пречишћен, преображен, препорођен, сасвим други. Не, то сам био ја, само у другој нијанси, светлој као да је обасјана сундем. Јер и небо: јутром, у тој вароши, обично је сиво, вечером црвено, а у подне бело као снег, и ипак је једно исто небо... Погледах у њу, а она, у белој блузи, седећи право, писаше… Не окрећући се пише, пише, пише као да хоће да испише све болове срца и да пером реши све проблеме душе. У огледалу над камином видим јој профил осенчен палминим лишћем и црну косу прошарану сребром и пеном, по којој трепери један златни сунчев зрак, пао, у том тренутку, кроз прозор из баште где су се још играле црна велика мачка и мала Нели сва у бело/м/.

IV.

Улицама сам ишао као луд. Ја тога дана нисам могао далеко, несвестан кроз свесне милионе као дух кроз материју, немајући очију за ону густу непробојну шарену масу, што надире с грдним шумом кроз улице опточене мрким зградама. Као узбуркане морске воде кроз

мореузине крај којих се дижу црни кипариси… То је све споља, та гужва света, то куцање била, ударање огромног срца једног колоса; а ја за спољашњи свет тога дана нисам имао ни очију ни ушију. Мене је носило нешто јако, велико из мене… Ја сам њен пољубац осећао, непрестано, на овоме лицу и додиривао сам то место прстима, на прсте љубио, или боље рећи целивао сам их као свештеник црквене утвари. Он ме је мењао сваки тренутак, и ја сам био час као некакво крилато ванземаљско биће што лети пут неба, час као земаљско, човек, велики, највећи војсковођа, који је покорио свет. У самопоштовању одох до крајности. Да мене пољуби она што је дошла из Новога Света у Стари Свет да краљује над свим женама! Да мени да одличје које, као краљица, даје само изабраном међу изабранима! Срећа, понос што ли је то било, обузе ме до крајности, и ја не видећи ништа чулним очима, увучен сав у себе, пробијах се кроз густу непробојну шарену масу, која ме је носила, чувала, износила на чистину, где сам се предавао једном чудном интензивном осећању, што ми је долазило као познато из давне давнине, из прве младости. Ништа нисам видео, чак ни оно што сам до тога дана гледао више но највеће знаменитости и због чега ми је ова варош, крај све своје суморности, имала весео изглед; нисам видео жене, оне лепе жене израсле као јеле… После сам се расвешћавао и нисам смео запливати у страшно узбуркано море. Силна светина, тиска се као морски таласи, таласа се као узбуркано море. То су морски валови, жути, плави, црвени, безбојни, тај свет, светина, та кола, ти аутомобили, трамваји, омнибуси, и та лупа, треска, хука, жагор, жуборење, као кад се узнемири море. Оне таласе од воде утишава трозупцем Посејдон; ове таласе од света обуставља руком жандарм. И ја тренутно свестан, чекао сам да се дигне рука каквог младог лепог дива, »човека у плаво«, па да претрчим… То јако осећање водило ме је, носило ме у тишину, где ћу моћи мирно осећати њен пољубац на своме образу и неузнемираван гледати њу, гледати је у белој блузи, осенчана профила палминим лишћем с једним сунчевим зраком у коси … Тај моменат ми ју је дубоко урезао у свест.

Лутао сам до само подне, без одмора, не осећајући умора, час до крајности весео, час до крајности тужан. И у једном и у другом случају, ја сам био сав душа. Час сам био као нека друга, трећа особа која иде са мном да гледа борбу два осећања, што се боре у мени, — радости и жалости. Радост је дошла због пољубца, а жалост због одласка миле жене. И кад би победила радост, ја сам клицао, пљескао, а кад би победила жалост, ја сам био неисказано тужан. И наједанпут расвестивши се, почех бежати од света на улици, брзо уђох у мени мили добро познати бескрајни парк; али и ту свет.. Пожурим се од главних алеја, где је врило као на улици, небројена кола, небројени коњаници, пешаци многи људи без бркова као жене, све жене корачају као људи, сваки са својом љубављу или мржњом или

равнодушношћу, или радошћу и жалошћу, као ја…; упутих се у самоћу, зеленом језеру с белим лабудовима. …Али кад спазих ону усамљену клупу зелену као трава која беше, овог дана, окићена, готово сва покривена жутим лишћем опалим с једнога огромног старог храста, ја се тргох као од каквог светог места које сам ја обесветио, и појурих натраг, у светину, да се изгубим у њој…

Кад год би ме обузела жалост, бол, један интезиван бол због њеног одласка, ја сам се сасвим свесно питао: »Шта је мени та страна жена? Зар сам ја мислио да она неће никада отићи?« О шта је она била мени?! А да сам ја њој само један симпатичан fellow traveller (сапутник), то јест један мио познаник из хотела као и њеној малој сународниди, ја то сам најпосле тога дана видео, то јест сетио сам се тога. Обе су се понашале према мени другарски, као моји мушки другови, и ма да су у сукњи, обе су ме пољубиле као друга или као брата. И у место да ми је мило, ја се растужих, и пожелех од срца да је то био само сан, да ме она није у истини пољубила…

Најпосле, вративши се грдно уморан од хода и од осећања, ја не одох тамо где сам њу оставио, него у своју собу. Кроз отворене прозоре видело се подневно сасвим бело небо, где су се јасно оцртавали с кућа мали црвени димњаци »који изгледа.ју као тек извађени крвави зуби«, како каже Хајне, и са старих величанствених цркава и палата огромна црна кубета што изгледају као сенке џинова; а мало северно сунце сипало је хладни златни прашак на моју постељу. Ја се на тај златни слој стропоштах, али не у мислима с њом као пре наших пољубаца. У мени се пробудио један други виши човек … Али кад осетих мирис постеље која је мирисала на-физичког човека, у мени се појави једна страст, једна жеља, једна мисао; једна оригинална мисао која ме свег обузе: да је неко љуби. Неко, не ја. И тај неко да у своју љубав унесе сав свој жар, сву своју чи стоту…

Ја се сетих једнога младића. Тога младића од пре неколико дана ја бејах видео више пута у соби за одмор где она седи или лежи, да седи према њој, и никад ништа не помислих. Ко је био тај младић нисам распитивао, јер он је мени био само човек. Као да се тако звао. И ја сам га, увек гледао у његову човекову главу обраслу густом кудравом косом, у његово човеково лице, и ма да је обријаних бркова, у његове руке од самих мишића, нарочито ноге у кратким жућкастим црно карираним панталонама и дугачким црним чарапама које су покривале његове обле готово женске листове. Морао је бити велики спортист; и зацело челичних живаца… Погледа је чистих као у детета, а јак и чврст као да је од бронзе. Овакав је морао изгледати први човек… Кад би највећи вајар нашега доба хтео да ствара од бронзе човека, онога првобитног пећинског човека, он би требао за модел да узме овога младића … И наједанпут, ја видех на својој постељи њино миловање … »Они су и телом и душом једнаки, онај стари човек и ова нова жена. Не, они су обоје нови… Како ће бити здрав плод њине

љубави!... И кад би се овако здрави родили милиони, излечило би се наше болесно доба«. Ја сам то доцније мислио....; онда нисам умео мислити.

Док сам желео да је љубим, ја сам непрестано гледао да сам с њом, да седим близу ње, да је гледам и осећам; а кад је пољубих, ја је избегавах и нађох другога (ваљда што је бољи, достојнији) да је љуби… Ја бих сад од физичког додира с њом умро ...

V.

Два дана је не видех, не хтедох да је видим — стидех се. Какву сам улогу ја играо после наших пољубаца… Док сам је у мислима љубио излазио сам пред њу и црвенео сам, али не од стида већ од пожуде. Сад, стид. О кад би она знала! И избегавао сам је, с намером да је не видим до њеног поласка, ни кад пође, те да ми се чини да је овде, изишла у варош, исто као кад ми неко мио умре: ја не идем да га мртвог видим, ја не пођем за његовим ковчегом, одајући му последњу почаст, само да ми се чини да је жив, отишао куд год на пут.

Али још првог дана, ја јој се сретох с мајком и поздравивши је, најљубазније, збуњено упитах: »Ви путујете у суботу«. — »Ко вам то каже?« упита она. »Ваша кћи«, изговорих ја с једним болним осећањем. — »Моја кћи!« рече она зачуђено. Па тад, готово шапатом додаде. »Да, треба да путујемо у суботу, али... она неће. Никад нисам ни помислила да ће јој се овде оволико допасти. Она воли ову црну варош!« заврши с чуђењем. Мене тренутно обузе радост: зашто воли овде. »Због мене«, смело помислих и почех се нервозно смејати од радости. Али то би за тренутак, као што рекох, па опет бол.

Другога дана тачно у пет, кад се пије чај, био сам у хотелу. Не могу да издржим више, морам да је видим. У својој соби опрах се од чађи, обукох се у хаљине за које ми она рече да јој се допадају и сиђох у приземље. У трпезарији се још пио чај и јело масло и мармелада, а ја сам пошао к вратима… Али на једанпут, ја чух њен глас и глас некога човека ... Застадох ... »Ми путујемо у суботу«, рече она. — »Натраг у Америку?« упита он. » О, не ... На континент...« Мушки глас ми је непознат. Нагласак америкаиеки. Зацело један рођи постарији Американац, јер он са сваким говори, свакога, запиткује . . . И спонтано извирих у трпезарију и видех њу с мајком за столом код прозора, а ниже за другим столом видех њега, онога младића, спортиста, бронзаног тела и челичних живаца, свога првобитног човека: она се с њим разговара… Тргох се као од уједа гује, па и ако ме она спази, ја је не поздравих, не уђох, вратих се и појурих уз степенице као да ме понесоше нечастиви, улетех у собу и угледавши оно место на својој постељи, где сам њу с њим замишљао, једним скоком дођох до њега, смакох чаршав и узех га цепати. Кад сам их замишљао да се милују, ја

сам био миран. Кад их видех да се разговарају, ја бесним. Никад нисам помислио да. ће ми бити и најмање криво кад је видим с оним кога сам јој ја изабрао…

Па дођох до прозора и нагло га отворих. У собу појури свеж предвечерњи ваздух. Погледах у небо: оно је као од чађи, а на њ као да је просут један млаз крви у облику срца… То је био млад месец. Ја се од тога месеца тако крвавог стресох, и окренувши се, зазвоних… На вратима се појави, пошто је закуцала, витка плава девојка, у плаво с белом калицом. »Дајте ми други чаршав, молим вас… Ја ћу овај платити«, рекох показујући на беле комаде. Она ме погледа уплашено, муцајући: “Хвала!....Хвала!...” и пожури се напоље, мислећи ваљда да сам полудео, јер зацело сам изгледао као луд.

Ја стрчах низ степенице. Дугачким ходником тихо су ишле девојке у плаво с белим капицама, и не правећи никаквог шума износиле су из трпезарије шоље од чаја, посуђе . . . »Свршено је ... Сад ће изићи она«, помислих и задрхтах од сусрета с њом, па побегох на улицу....

Не мислећи ништа упутих се к вароши увијеној у вечерњу танку провидну маглу, кроз коју се помаљао један страховит пожар. То није био пожар него осветљење вароши: палиле су се миријаде лампи и сијалица на излозима и рекламама и по тротоарима на високим гвоздееним стубовима; и на једанпут сва варош затрепта, засија се као у огромном пожару с пламеном који лизаше пут неба; оно малочас чађаво небо поцрвене, постаде бакарно: као свакад и сад своју ноћну боју доби од земље; она црна суморна, варош претвори се у бели чаробни вилински град. У споредним готово празним улицама. распростирао зе мирис бензина, аутомобили су се помаљали подмукло, без шума, као какве подмукле звери и летећи по глаткој калдрми час попуштали су глас који је личио на песму сирене, потом на звиждање ветра изишло из меха Еолова. Хроми су остављали своја закупљена места за рад, не за прошњу; тротоарске ноћне певачице у изанђалом оделу и упалих образа, на којима је извајана глад, прикупљале су се и удешавале су свој тужни »Прелид« за своју Песму суза. Ја сам за све то сад имао тако мало очију и ушију, јер ме је целог била обузела само једна мисао: још вечерас њу да видим. Ја се морам с њом још вечерас састати. Али како? Нисам могао наћи ништа због чега бих јој се приближио. О, Боже, зар сам пре тражио узрок за приближавање!... Да, је питам хоће ли да путује у суботу. Због тога… нема смисла. И кроз главу ми сену једна мисао: »Да је замолим да ми каже који ћу поклон дати сестри«.

Пожурих се у хотел, и да би ми се што пре отворило, не зазвоних него лупнух чуком на вратима: ударих јако једанпут. Швајцарац отвори врата, и ја уђох баш у том тренутку кад је из трпезарије излазила она… Сретосмо се; ја узех муцати више него икад:. »Молим вас да. . . у студио ... дођете… — Моја мајка? рече, то јест отпева она

брзо. „Не… ви. Један поклон… за сестру... Ја не знам шта је за њу, па ви да ми кажете, који…« — »Да се јавим мајци«, прекиде ме она и оде у собу за одмор; а ја се спремах шта ћу све да дој кажем. Мислио сам да јој кажем да је волим, и да је преклињем да бежи, што пре, одавде, да је ја не обесвећавам својом профаном близином. Јер нешто што ми је сад најсветије, то ми је она... Она се одмах врати и уђе са мном у студио. Била је врло озбиљна. Не проговоривши ми ништа, брзо разгледа поклоне, које сам ја већ био из џепа извадио и наредио их по столу, и за један сат с бразлетном, што врло радо и много носе жене у овој вароши, рече да је то лепо за моју сестру, јер то је нешто локално: према месту где сам био, поклон. А ја сам био просто нем, и узимајући ствари пазио сам да јој се не дотакнем руке, не од страха да се не изгубим и да јој не говорим лудости него да ме не обузме још теже осећање. »Дакле ја бих то сестри дала«, рече она, и показујући руком на сат, пође; а ја је ухватих за прсте, да јој пољубим руку, и промуцах: “Excuse me (извините ме)!« Она направи неисказано строго лице и много поцрвене, извуче прсте, као лед хладне, па не проговоривши ништа брзо изиђе. Мени зазуја у ушима, ухватих се за столицу да, не паднем… После одох у своју собу посрћући.

У тој соби сам остао врло дуго, и кад сам сасвим прибрао снагу, ја пођох у собу за одмор да је видим. Она је зацело тамо, мислио сам, ја ћу је питати шта јој је било мало час.

У тој соби сећаше она, мајка и »човек«. Он је седео тамо где сам седео ја оно јутро кад сам је пољубио. Она је седелавза столом где оно јутро. Ја сам онда био окренут леђима њој, она сад њему. О кад их видех овако заједно, у троје! У ушима, ми зазуја и сад као у студиу, и ја се спустих на једну столицу према њој и њеној мајци. Оне подигоше главу, она поцрвене, ниједна ми не одговори на моје добро вече. Колико сам желео да поцрвени. А сад кад је поцрвенела ја сам тако несрећан; Па ипак, ја нисам више онај човек који сам био до пре два дана. Ја сам сад виши човек, духован човек, па како сам тужан! Али да сам се умео сетити да сам и ја као и сваки други бољи у тузи него у радоети, ја бих се утешио, зацело.

»Човек« устаде и изиђе не проговоривши ни речи и не рекавши лаку ноћ. У осталом, ја њега до мало час нисам био ни чуо да говори. Вечито ћути. И нисам опазио да у икога гледа и да га ишта интересује. И њена мајка оде. Остадосмо нас двоје потпуно сами, као пре два дана па ипак каква разлика! Обоје пишемо, не проговарамо, не гледамо се и ако седимо једно према другом. Мени се чини да она зна како сам је замишљао с човеком и зато нисам смео да је питам зашто је у студиу била онаква, зашто је истргла своју руку из моје руке. А она?... зашто ме она није гледала, зашто је љута?

Али она није била љута него озбиљна. Једна ледена крута озбиљност била је на њеном лицу. Сасвим друга! Нити сам ја исти нити је она иста. Ја сам сад дух, она загонетка. У сваком човеку има по

два човека, по три… Моје боље, више ја устало је из мртвих кад сам се приближио овој необичној жени, жени-девојци, детету.

Па ипак, то је она, само у другој нианси, у другој боји. Море, час је плаво час зелено, сад је као опал, после као смарагд, најпосле се прелива у све на свету боје, и свака боја у све ниансе, и ипак је увек — море.

Дуго смо седели једно према другом пишући. Ја сам само писао њено име, које не знам… »Госпођа Дим, Госпођа Магла«: нешто непровидно, нешто што ишчезава остављајући у нама нешто загонетно ...

Најпосле устадох; она не подиже главу да јој кажем лаку ноћ.

»Дакле она је у мени волела онога чулног човека, овога духовног не воли«, шаптао сам ја ушавши у своју собу. Али да је покушала на милион начина да ме начини онаквим какав см био, не би могла. Она је опет имала и лице и очи и уста, али не да то ја љубим устима. Од једнот физичког додира с њом ја бих чини ми се издахнуо. Она је сад била виша од мене, виша од сваког земаљског бића. Онај лаки мирис с њене хаљине утицао ми је сад на душу. У оном малом симпатичном хотелу осећао сам сад присуство Бога више него у старој катедрали. »Она је жена какве једном морају бити све жене. Кад буду све искрене као деца и слободне као људи у њима човек неће гледати своју женку него свога друга. Како ће се бити срећно кад нестане лажнога стида! Жене ће нас пречистити, препородити. Васпитачице ће нам бити друкчије, боље, и ми ћемо бити друкчији, бољи«. Ја сам овако много доцније мислио онда нисам умео ништа мислити. Био сам тужан, неисказано тужан.

VI.

Зарекао сам се да у суботу не сиђем у приземље до само подне, а ја сам сишао пре девет часова, Оишао сам за читав час раније него што обично оне излазе из своје собе. Затекао сам их у соби за одмор тако рано, и знао сам шта то значи. Оне ће данас да путују... Дакле, ипак, субота је дан њиног одласка. Чинило ми се да је то један од оних тужних али свечаних дана, кад се ми сасвим изменимо, немајући ништа земаљско и осећајући се ближе Богу него људима.

Кад уђох, ја их поздравих некако и свечано и тужно као светитељке или мртваце. Мајка не диже главе, писаше, кћи ме погледа и одговори ми очима.

Ја клонух у једну наслоњачу. О, да, оне ће данас отпутовати: пре него. што би изишле у варош увек би биле у белим трикоима; сад су у хаљинама за излазак... Њена мајка, мој разговорни пријатељ, ћути, не гледа ме! Увређена је, држи да сам јој кћер осумњичио, повиривши на врата кад се разговарала с човеком. А она..., љути се или што мисли да је осумњичена или што је избегавана два дана. Или ... Ко зна како сам се ја понашао? Оног дана кад сам био љубоморан, лупнуо сам

вратима на соби за одмор... Моје понашање према њој новој жени било је као према старим женама, с којима сам век провео, које су ме васпитале по своме васпитању. Не, ја према овој нисам умео да се понашам. И ј**а** се сетих како сам је безочно погледао у очи оног дана на излету кад сам узвикнуо да од свих лепота на свету највише волим жене. Према овој новој жени, или боље жени будућности умеће се понашати будући човек, кога ће она васпитати и спремити за дружбу с њом. Ова Американка је жена будућности.

После сам мислио, гледајући је: »Заборавила ме ... И њој паметној дошао је један луд тренутак... Пуцкарао је угаљ у камину, изгрејавало је сунце, она се раздрагала, и заборавила се . . . ; и она се стиди, а прави се као да је тужна, љута . . . А њена мајка, жива и духовита, осећа, види да је нешто било између мене и њене кћери, па се љути на мене«...

Њина отворена лица сад су била књиге затворене са седам печата. Њина промена је проблем који ми остаје за свагда нерешен.

Кад бих могао описати то своје осећање или написати историју душе за тих неколико кратких тренутака!

Тек што сам мало поседео, на неисказаним мукама, гледајући у њено озбиљно лице што непрестано мења. боју, у собу утрча мала Нели у црвеном мантилићу по коме се таласала њена дугачка златна коса. Не, ово јутро није била златна, него као да је од пшеничних влатова који су тек почели да зру. Њена косица мењала је боју као небо, као море и као душа. Она ми се готово попе на колена, и пољубивши ме у лице једним дугим топлим пољупцем брзо рече: »Збогом, пријатељу... Данас је субота«. Ја се од тих речи тргох. О ако она понови и ове Нелине речи као оне ономадашње! И пожелех да сам јак као »човек«, да су ми живци као челик, железо. Ја пољубих девојчицу страсно да јој поцрвене обрашчићи и погледах у Американку: она поцрвене како ниједан пут дотле и учини ми се неисказано тужна. »Она воли ову црну варош!« синуше ми кроз свест речи као кроз облак муње. Девојчица одскакута, а ја је не испратих, јер немадох моћп да устанем.

Американка! И с овом озбиљношћу и тугом она је била искрена као дете. Јер кад би умела да се претвара, она не би била онаква. Овакве једном морају бити све жене, и људи. О како ће тада бити леп свет! Како ће се милити живот!... »Искреност је непоквареност, здравље душе«. Овај афоризам није ми пао на памет онда, но сада. После пола часа, она је била у дугачком суром путничком мантилу и шеширу од панаме који јој је крио више од половину лица, а дуг плавичаст вео личио је на маглу у коју је још била увијена ова, црна варош. Она зазвони и у собу уђе Швајцарац. Она поручи »такси« а ја последњи пут чух тичју песму, њен говор, који ми је сад узбудио душу. ... А кад пође, последњи пут видех игру валова, њене покрете, од којих ми је сад задрхтала душа... Био сам се спремио да је питам: зашто се променила; а кад је видех, то ми се учини лудо, као кад би питао

сунце: зашто је јуче изгрејало око подне, а данас изгледа да неће ни изгрејати. Сваки је од нас један мали свет и сваки је од нас једна велика загонетка.

Чу се пиштаљка нашега Швајцарца. Колико сам јутара ту пиштаљку чуо и остајао равнодушан. А ово јутро!... Он, млад и крупан, гологлав, на раскрсници дува у њу као аутомат, зовући за Американку »такси«, и мислећи на нешто десето; а мени је то танко пиштање парало срце. »О ако отиде без збогом!« То није била једна мисао него једно осећање. Али оне — рекоше ми збогом. »Ја сам тужан«, рекох ја. — Зашто бисте били?« рече она... И то њено збогом бејаше читава песма... Њено добро јутро, њено добро вече и њено збогом, то су три пеоме лепше од свих песама које сам ја икада чуо. Последња је најискренија, јер ми је изазвала сузе....

Седоше у такси, и он их однесе као циклон оставивши за собом пустош...

А ја одох у своју собу, отворих прозор и гледајући преко црвених кровова пут станице куда се она одвезла, пустих један очајан крик и гласно узвикнух. »Ја те волим!« као да би ме она чула; а за тим падох на постељу и заплаках...

Из собе не изиђох вас дуги дан: туговао сам за њом и писао њој писмо. Написах јој само две странице; али на те две мале стране метнуто је једно велико срце; у тим ситним словима осећала се једна крупна љубав. Ја јој нисам писао да бих јој говорио о љубави, већ да бих јој казао свој бол што се променила, да бих је питао: зашто се променила... Срце, љубав! — где да јој пошаљем писмо с толиким благом? ... Она је отишла на континенат Европе: где да је нађем? Послах јој га у једну од Савезних Држава Америчких, у Масачусец, њеној кући, не бојећи се да ће га читати њен муж: ти тамошњи из Новога Света брачни парови поштују један другом слободу. Али да га и отвори, он ће у писму своје жене наћи једно узвишено. осећање.... И зар је његова жена крива што је неко воли?

И сутра-дан, после предаје писма на пошту, мени би лакше. Али у приземљу се не задржах, да не гледам. пустош...

Пред вече, тога дана, ја се сетих њега, »човека«: он је ту, леп као бесмртни бог. Како сам га могао сравњивати с човеком, и то с недовршеним човеком. Овога је култура довршила, начинила га потпуним. И он ми дође мио: у њему ћу гледати ње у . . . Па стрчах низ степенице, потрчах по приземљу, из собе у собу: у собу за одмор, у собу за ручање, у собу за писање, у собу за пушење, у собу за говорење, у собу за ћутање, у студио, у башту, свуд идох, али га нигде не беше. »Зацело је изишао у варош«. Кад се сви скупише, као обично, у соби за одмор, ја њега тражих — нема га. Чеках га, можда је кудгод даље отишао па ће се доцније вратити — не дочеках га. »Отишли су заједно!« пролете ми кроз главу мисао, и ја пожелех да их нађем и да их обоје убијем.

У »Црној Вароши« седех још читаву недељу дана осећајући се сасвим сам и ако су се око мене тискали милиони. Само у соби за одмор било је некога, зато што је ту заостало нешто од ње. То нешто од ње, један део од њене душе и задржа ме овде још читаву недељу дана.

У очи мога поласка, једна оригиналиа уседелица, мала, мршава, као ружа спарушена на бокору, што не пропушташе ниједан духовни концерат и недељом ићаше на службу у главној катедрали, и која се много разговарала с Американком и њеном мајком а са мном никад ни речи не проговори, само ми даваше да читам у новинама »чуда по свету«, обележавајући их писаљком, — та уседелица, у очи мога поласка, пружи ми једне с двадесет страна новине, дотичући прстом на претпоследњој страни једно место. Ја разумедох да то треба да читам, и читах: »Сентиментални Херк у л е с«. — У нашој вароши бавио се до пре неки дан један нови Херкулес, један див. Тај див је Американац. Заљубио се у једну своју сународницу пре три године. Она му на љубав не одговара. Он је свуд прати као њена сенка. У очајању што нема одзива, једанцут је секао себи жиле на руци, једанпут је скакао у воду с једног високог моста, једанпут се гушио п а р о м . . . И остао је жив да је прати свуд као њена сенка«.

»То је он! мој бронзани човек, челичних живаца«, помислих и скочих. И сто глава појавише ми се у свести које одобраваху: »Да! Да! Да! а глава оне оригиналне уееделице - која се у том часу журно увијаше у црн дугачак огртач, да не одоцни за духовни концерат - тресаше се као да по хиљаду пута одриче: »Не! Не! Не!« ...

У свет сам пошао с једном равнодушношћу, из њега сам се вратио с једном љубављу. То није била каква путничка неозбиљна љубавна авантура, него једна озбиљна љубав. Чула су водила борбу с душом, и победила је душа. Американка ју је пречистила, преобразила, дала јој снагу за победу.

Последња љубав, а лепа као прва и велика као прва. Моје срце не зна за године. За моју душу године су само уображење.

***

И данас, после годину дана, при свршетку ове приповетке, то јест песме — јер и ове реченице певам и пишем — ја понављам по хиљадити пут питање: зашто се била променила?... Понекад имам дрскости да поверујем: била се заљубила у мене, и дижем главу тако поносито као да сам покорио свет. Много пута имам храбрости да помислим: она је волела онога што. . . ; али ова мисао стално ми остаје недовршена... Можда оно тешко осећање није било само туга због њеног одласка, него и стид што ми се чинило да сам понижен? ... Да

ли бих ја био онако тужан да смо се растали друкчије? Питања, питања, и само питања. На свако питање добијам небројено одговора и опет остајем без одговора... Како ћу да разумем туђа осећања, кад не разумем своја? ...

Сваки је од нас један мали свет, и сваки је од нас једна велика загонетка.

И једнога дана заборав ће пасти на све што сам у тој огромној вароши видео, на цркве и палате и на безбројне величанствене грађевине, које је време оденуло у црну чађ а окитило зеленом маховином, Заборав ће пасти на све само не на жену коју сам ту срео. Она ће у моме памћењу остати за свагда. Моја свест ће је сачувати од свега споља, па и од онога што врши измене над сваким и свачим, од Времена. Њена црна коса вечито ће бити само прошарана сединoм, а њен стас остаће поносит и прав и кад јој на плећа спусте терет године. Увек ће јој се у говору чути тичја песма и у покретима видети игра валова...

... Сад свршавам песму и затварам очи.... Ја данас понова преживљујем све што сам преживео пре годину дана; обнављам наше састанке и разговоре; чујем њено добро јутро и њено добро вече; слушам шум њених корака и шуштање њене хаљине; осећам мирис лаванде; а погледавши дубоко у себе видим њу у белој блузи, осенчена профила палминим лишћем, с једним сунчевим зраком у коси. . .

АНЂЕЛИЈА Л. ЛАЗАРЕВИЋ

МИХАИЛО

I. Санке

И САД, ПОНЕКАД још кад затворим очи, чини ми се да пред собом видим старинску дедину кућу и велику башту око ње. Башта је доста запуштена, и по њој расте кисело дрво, чији су изданци истерали чак на улицу и пробили кроз зид од опале штале.

Поред плота, међу дрвећем, стоји баштенска клупа од обичних нерендисаних дасака, и исти такав сто. На клупи седи човек средовечан, необријан, у похабаном оделу и са улубљеним, жутим полуцилиндром. Пред њим на столу, гледајући нетремице у њега, седе дечак и девојчица: дечак крупан, црномањаст; девојчица ситна, бледуњава, са танким репићем смеђе косе и поплашеним очима. Деца, то смо мој брат и ја, а човек је Михаило, муж наше куварице Ленке.

Човек прича, а деца слушају. И што човек дуже прича, у врховима старог дрвета почиње да шуми и шапуће, а девојчица се све више прибија уз свога брата. Јер Михаило увек прича страшне приче. Од њега смо сазнали да у шумама живе црне жене, високе као јаблани, које даве путнике ако у шуми заноће; сазнали смо да ноћу пустим друмовима језде коњаници без глава; да у напуштеним воденицама станују утваре, и да се у свакој црној мачки скрива враг. Те мачке је Михаило вешто кувао о поноћи на раскршћима, и на тај начин стицао је силу којом је владао над људима. Он је могао учинити зло или добро, како је коме хтео, и према заслугама које је дотични имао.

Даље смо знали - истина Михаило нам то није казао, али ми смо ипак знали - да Михаило има негде закопане, пуне ћупове блага, и да ће се појавити једног дана у свој, својој слави; да ће награђивати заслужне, а зле ће кажњавати - кувајући за њих црне мачке, палећи наопако свеће и читајући „оченаш" од последње речи.

Не, не, ви не знате шта је био Михаило!

Али поред тога што је нас забављао мајсторски, како је само он умео,

и што се хранио бесплатно у кујни поред Ленке, Михаило је имао и једно важно и достојанствено занимање. Рано зором излазио је на друм, пресретао Цигане и сељаке са живином, куповао је по јефтин новац, и доцније односио и скупље продавао по вароши.

Тако смо скоро увек ујутру затицали по неколико пари пилића, којима смо доносили воде и хранили их мрвицама хлеба са нашег длана.

„Види сиротог петлића, колико су му стегли ноге!", казала сам Миши жалосно, показујући страшне чворове на ногама шареног петлића.

Мој брат седе поред мене на земљу, и обоје покушасмо да бар мало раздрешимо и олабавимо канап.

Наједном, уз страшно лепршање и кокотање, петлић се нађе насред баште.

Био је то сасвим млад петлић; мршав, дугоног, са још малом крестом и кратким перима у репу, која су одавала његово мужанство.

Он стаде какећући непрестано, дижући једну по једну рањаву ногу, гледајући нас час десним, час левим оком.

„Побеже петлић!", рече Миша, осврћући се на Михаила.

Михаило на прстима пође за петлићем али овај, поплашен, дерући се из свег грла, прну и прелете преко плота у комшијску башту. Отуда се зачу узнемирено кокотање и ларма суседових кокошију.

Михаило, увек одмерено и не губећи нимало од свог достојанства, приђе плоту и просто се пребаци на другу страну. Зачу се дрека узнемирене живине, а мало затим преко плота се врати Михаило носећи у рукама петла који је доиста много подсећао на одбеглог петлића, само се нама учини да је нешто већи и пунији, и да су му реп и креста дужи.

Али, зар би се Михаило могао преварити!

Дедина кућа у којој смо становали састојала се управо из три зграде. До велике зграде дозидана је мања у којој су кујна и једна соба за ручавање, а преко дворишта, сасвим одвојена, налази се стара ниска и опала зграда у којој је некад била штала. У тој најстаријој згради преграђена је једна собица, и у њој станују Михаило и Ленка.

За нас је, разуме се, та најстарија зграда имала и највише дражи. Михаило нам је причао о буљинама и слепим мишевима на њеном тавану, говорио о полутрулим гредама у којима куцају невидљиви сатови, чији

сваки ударац означава смрт понеког човека, и још о многим другим тајанственим стварима.

Па ипак, нас је нешто неодољиво привлачило старој штали: не знам јесу ли то била баш та невидљива бића, или сам Михаило; ми смо били срећни кад нас је пуштао у своју собицу, кад смо смели сести на његов кревет, или кад је пристајао да се заједно са нама удуби у најважнију књигу на свету - буквар. И често, да је неко прошао кроз велику дедину башту, чуо би још издалека, из Михаилове собице, три сасвим различита гласа како гласно и сложно читају: „н-о-с - нос; п-о-п -поп."

Ми смо тако заједнички, корак по корак, ступали напред у европску културу.

Али нисмо ми волели само књиге: позориште је било исто толико омиљено код нас.

Шатра на Малом Калемегдану, где се играла увек једна и иста, али чувена трагедија, била је место где смо остављали сваки уштећен новчић.

А не знам кога је та трагедија више занимала, Михаила или нас. Тек ми смо одлазили ревносно и гледали је неуморно. Пролазили смо Васином улицом поносито; јер зар је било кога импозантнијег од Михаила са његовим дугим, црним жакетом и жутим полуцилиндром, и зар смо ми могли доживети већу част него ићи с њим главним улицама и држати га чврсто за руку.

И тако се десило једног дана да смо, улазећи у шатру, затекли ту неког одрпанка који је, као и ми, дошао да гледа представу, и стојао закрчивши нам пролаз.

„Мичи", рече му Михаило полугласно и кроз зубе.

Младић се не помери, већ само преко рамена погледа Михаила.

„Мичи, кад ти кажем", понови Михаило истим тоном и дижући само обрве, али не и очи, „јер ако те ја склоним прелетећеш преко Дунава заједно са шатром."

Младић се живо окрете и премери Михаила дрским погледом; али угледавши његов дивовски стас и херојско лице, уклони се с пута.

Знали смо ми да се сви боје Михаила и да га сви поштују.

И тако нас троје гордо уђосмо у шатру...

А кад је у зиму велики снег завејао дедину башту и брежуљак недалеко од наше куће, ми смо начинили санке.

Кажем „начинили смо", јер Миша и ја смо ревносно помагали.

Михаило је седео на циглама у кујни раширивши ноге, а пред њим је лежао сандук од шећера који се под Михаиловим вештим рукама претварао у најсавршеније санке које смо икад видели. Просто као у вилинским причама!

Ми смо стајали поред њега нагнути, гледајући га нетремице, и на његову кратку команду додавали шта је требало.

„Ексере!", чуло се; „клеште", „чекић". Кажем вам, ви не можете ни да замислите шта је био Михаило!

А кад смо санке извукли на брег, Михаило је рекао да ће прву пробу учинити он сам.

Па пошто је био и сувише велики да би могао стати у мале дечје санке, легао је потрбушке - глава и ноге далеко су му стрчале на обе стране - и рукама се опирао да санке пре времена не иду низ брежуљак.

„И видећете, ако не пролетим чак кроз онај плот на крају пољане."

Не знам колико је Михаило озбиљно мислио, али је буквално извршио своје обећање.

У трен ока сјурио се низ брежуљак, прелетео преко пољанице и главом пројурио кроз стари, опали плот. Даске попуцаше, и Михаила нестаде с оне стране плота.

Ми од смеха попадасмо у снег.

Тако нешто умео је само Михаило!

Тапшући рукама од одушевљења, стрчали смо затим низ брежуљак, тетурајући се по снегу, падајући и устајући. Али, ми смо кличући потрчали да му изразимо дивљење.

На плоту се видела само дера, а Михаила, и саоница, и свега осталог, беше нестало.

Дотрчали смо до плота, а ту нас одједном заустави неки непознати глас: и то само ако те видим! Ниједно читаво ребро, јеси ли разумео? А сад марш одатле!"

„Марш!", дрекну тај непознати глас, и неко снажно ногом удари сонице, које излетеше кроз деру скоро истовремено кад и Михаило.

Ми се нађосмо очи у очи са нашим дивом.

Он застаде за тренутаку недоумици, очигледно незадовољан што нас ту види. Жути полуцилиндер стајао му је у затиљку, а на челу су се јасно виделе црвене чворуге и огреботине које је добио приликом проласка кроз плот.

Онај глас није се више чуо.

Ми смо гледали зачуђено Михаила, у дубокој неверици да може бити некога ко с њим говори на тај начин, некога ко је Михаилу смео рећи „марш"!

Ауторитет је висио о концу. Али Михаило се брзо прибра.

Једним од својих енергичних покрета, и не марећи нимало за огреботине и чворуге, он натуче полуцилиндер на очи, испрси се и викну:

„Напред марш!"

Ми га погледасмо озарена лица.

„Марш", дрекну Михаило.

И ми уздигнуте главе, вукући за собом санке, у тријумфу одмаршираcмо кући, са Михаилом на челу.

II Лутрија

Једног лепог јесењег јутра по нашој башти шетао је диван ћуран. Био је бео као снег, са дугачком црвеном крестом која му је падала с једне стране кљуна, и са репом који је, раширен, био велики као воденички точак. Лепше тице ми дотле уопште нисмо видели.

Михаило је седео на ниском прагу своје собице, у свом црном жакету и са жутим полуцилиндером у затиљку. Он је са уживањем посматрао ћурана грицкајући пикавац од цигарете. Кад год би ћуранова креста побледела и велики точак се савијао и спуштао земљи, он би вадио остатак од цигарете из уста и почињао да звижди. И креста би понова поцрвенела, а дивни бели реп ширио се као огромна лепеза.

„Немој да га продајеш", почесмо да молимо и ја и Миша.

„И нећу да га продајем", рече Михаило, „дићемо га на лутрију."

„Како? Коме ћеш га дати? Где ћеш да правиш лутрију?"

„У кафани код Недељка."

Ми зинусмо од чуда. То ће, дакле, бити права, велика лутрија.

Знали смо ми ту Недељкову кафану, то је била једна од многих палилулских кафаница: чађава и пуна дима, са шареним чаршавима на столовима. Много пута кад смо са Михаилом одлазили у шетњу, он би нас за тренутак оставио пред кафаном и свраћао, да само сркне мало „љуте". Ми смо га за то време чекали стојећи на улици, или седећи на једном од три прљава степена, преко којих се улазило у кафану.

Дакле, лутрија ће бити код Недељка!

„А кад ће бити лутрија?"

„Сутра после подне. А ви ми морате помоћи."

То није требало ни питати.

„Мишо, набави два, три табака чисте хартије, па ћемо писати срећке."

Миша трком оде у кућу, и врати се са неколико листића хартије.

Уђосмо у Михаилову собу и поседасмо око стола. Хартију исекосмо на четвртасте комадиће, а затим Миша кришом, са татиног стола, добави мастило и перо.

Михаило засука рукаве, сасвим завали полуцилиндер, леже лактовима на сто и поче да пише. Перо је страшно шкрипало и на белој хартији имало потпуно облик ластиног репа; али сем две, три мрље, не остави другог трага. Михаило се почеша по глави.

„Не ваља перо", рече, писаћемо плајвазом.

Он узе оловку у руке, али већ после првих потеза остави је и окрете се Миши: „Боље је да ти пишеш: не треба да се позна мој рукопис."

Миша тако исто леже лактовима на сто, узе оловку у руке и упита: „Шта да пишем?"

„На првој цедуљи напиши 'ништа'."

Кривећи главу и плазећи језик, после приличног труда, Миша написа.

„А сад", рече Михаило, „пиши 'нећеш омастити брк'."

Миша поче.

„А како се пише? Јели код ћурана 'ћ', или код 'чаше'?"

„Код 'чаше'."

Миша је писао, а Михаило диктирао: „'Подварак, али без ћурана' па онда; 'преварио си се'. Па после кажи: 'Ако ти не треба.'"

Михаило је био неисцрпан.

А најзад, скоро на последњој цедуљи, би написано „ћуран".

„А сутра ћете рећи мами да ћете са мном у Ботаничку башту, па ћемо код Недељка. Да видите шта ће бити!"

Мама, не слутећи ништа, радо нас пусти са Михаилом, само се зачуди кад виде да је Михаило понео ћурана.

„Продао сам га Илији бакалину, па ћу му га однети у пролазу."

Да би заварали траг, ми се упутисмо поред Илијине бакалнице, па сврнусмо у сокаче и, скоро трчећи, одосмо код Недељка.

Кад се Михаило појави са ћураном, у кафани се диже граја.

„Одржао сам реч, ево га", викао је Михаило. „Грош и по срећка, шесет пара. За шесет пара свако може добити ћурана. Видите, браћо, какав је."

Он диже ћурана високо и показа га свима у кафани.

„Свако може да га добије. Ћуран за подварак. Фини!"

Он смести ћурана под један сто у кафани, затим скиде свој жути полу-цилиндер, напуни га испресавијаним хартијама и протресе га.

„Плаћајте, и узимајте цедуље. Ево, дете нека држи шешир, да не мислите да је подвала. Грош и по срећка."

Мишу попеше на столицу у сред кафане и дадоше му у руке Михаилов шешир са цедуљама. Ја се сабих сасвим уз врата, и најзад седох на праг од кафанице.

„Ево, ја купујем први", викну Недељко кафеџија, „деде промешај,

бато."

Новац звекну о сто, Миша протресе шешир и Недељко извуче срећку.

„Чекајте, браћо, станите!", викао је Михаило. „Нико нека не отвара цедуљу док се све не распродају. После ћу ја да ударим три пута шаком о сто, и то је сигнал. Онда сви отворите."

Гости почеше редом прилазити: новац је звецкао, а Миша је тресао шеширом. „Ко још није купио? Шесет пара, господо, а вид'ли сте ћурана: као лабуд."

Шешир се празнио.

„Још три срећке само. Ко није купио?"

„Дај мени још једну", рече Недељко бацивши новац на сто.

„Па и ја ћу још једну", вачу се глас Глише берберина.

И његов новац звекну о сто.

„А, ево, ја ћу последњу да купим", викну Михаило бацивши и сам новац на гомилу.

„И ја купујем срећку за мог ћурана. А сад..."

И он јако лупи три пута штапом о сто.

У кафани се диже паклена граја, узвици и смех.

„Добро је што ћеш појести ћурана", дерао се Глиша берберин, завирујући у Недељкове цедуље.

„А појешћеш га и ти!", одвраћао је Недељко смејући се.

„Ко је добио, чији је ћуран?", чуло се са свих страна.

Михаило је стајао растворених уста, смејући се и не верујући својим очима.

„Браћо, ја добио ћурана! Добио могћурана, за мојих шесет пара!"

Он поче махати цедуљом више своје главе.

„Како? Шта? Ко?", орило се кроз кафану.

„Михаило добио свог ћурана!"

„А, то не може", осуше неки с протестима, „он је подвалио: џабе само покупио наше паре."

Није подвалио, сами сте вадили цедуље.

Препирка поче ватрено.

„То није поштено", викали су једни. „Свог ћурана меће на лутрију и сам купује срећке. Ко је то још видео!"

„А што, што да није поштено?", надвикивао их је кафеџија Недељко. „Купио човек поштено срећку, и платио."

„Јест', платио самоме себи."

Граји није било краја.

Међутим, Михаило је напунио џепове добивеним грошевима, узео ћурана испод стола и са Мишом пошао вратима. На вратима још скиде шешир, поздрављајући оне који су остајали:

„Па хвала, хвала вам, браћо, на овим грошевима." И ми пођосмо кући. А дуго још чуло се за нама из кафане:

„То није поштено!" „Што да није, јесте: платио човек шесет пара." „Ко је то још видео!" итд.

Ћуран је после још два дана шетао по нашој башти између високих стабала, пућкао, и на Михаилово звиждање ширио свој велики бели реп, а затим га је нестало, и ми га више никад нисмо видели.

III. Свети Никола

Тек што смо завршили с вечером и Ленка изнела прљаво посуђе, кад неко закуца на врата.

„Слободно!", рече мама.

У вратима се указа једно непознато лице са дугом седом брадом, каква се уопште код смртних не виђа. На глави је имао велику капуљачу, као дедин кочијаш Алекса, а на плећима хаљетак са широким рукавима, баш као на старамајкиној бундици.

Тата и мама насмејаше се, а ми као пилићи побегосмо у мамино крило.

Тај непознати био је Свети Никола, ми смо то знали, а није га било тешко познати већ по дугој белој бради, а и по врећи коју је носио на леђима и витком пруту у рукама.

Свети Никола застаде одмах код врата и поче погледом прелазити по соби, свакако тражећи некога.

Напослетку упита: „Има ли ту какво дете које се зове Миша?"

Мој брат се одмаче за корак од маме и мало несигурним гласом рече:

„То сам ја."

„Хм", учини Св. Никола и замаха прутом. „Ја све знам шта ви радите: од мене се ништа не може сакрити. А ко се ту зове Марија?"

„То сам ја", рекох стежући чврсто мамина колена и дижући главу из крила само толико да сам Св. Николу једним оком видела.

„Ја сам вам донео поклоне", рече Св. Никола скидајући велику врећу с леђа, спуштајући је преда се и дрешећи је. „Донео бих вам и више, али нисте увек били добри. Ти си се, Мишо, ономад тукао с децом на улици, а то није лепо."

„Они су мене први напали, а ја сам се само бранио."

„А ти си, Марија", настави Св. Никола, „скинула кајмак с млека кад мама није видела."

„Ја сам узела само мало... А Миша је узео цигаре из татине табакере."

„Ја сам их дао Михаилу. Мени је Михаило тражио." Свети Никола као да се осети мало незгодно.

„А пре је Миша разбио прозор код доктора, па је побегао да га не виде."

„А ти си од бакалина тражила бомбоне, а од пиљара си примила једну крушку."

Ја сам киптела од жеље за осветом.

„Јесте, а Миша је у кафани вадио срећке из Михаиловог шешира."

„Шта, шта?", упиташе тата и мама истовремено.

Миша поче да плаче бришући очи длановима.

„И Марија је била у кафани."

„Ја сам била само мало, па сам после седела на басамацима од кафане, а Миша је вадио лутрију."

„Нисам вадио, они су вадили сами. Ја сам само држао шешир."

„А кад је то било?", питала је мама.

„Још пре, док је било лето. Онда кад је Михаило имао оног белог ћурана."

Тата и мама необично озбиљно и скоро тужно упреше очи у Светог Николу. Он се наже, претурајући по својој великој врећи.

„Па добро сад, чули смо доста", рече тата. „Ни једно од вас двоје није било добро, али се надамо да ћете се поправити. Ти, Свети Никола, ако си већ донео какве поклоне, подај им - па после можеш ићи."

Свети Никола ћутећи извади неколико играчака и слаткиша, метну их на сто, па, не везујући више своју врећу и не пењући је на леђа, скоро нечујно изађе из собе.

Мама и тата узеше нас на испит, укоравајући нас благо и испитујући о свему до ситница.

Најзад се сврши тиме што полегасмо и поспасмо са играчкама у наручју и сузама у очима.

Како је леп снег осванув идућег дана! Чим су нас, добро обучене, пустили из собе, ми се поваљасмо по снегу, остављајући отиске наших тела, раширених прстију и малих носева које смо после јако трљали да би их опет загрејали.

„Михаило, начини нам санке као лане!"

„Михаило, Михаило!"

Он је у тај мах баш излазио из кујне и прелазио у своју собу. Кад виде да смо му потрчали у сусрет, пође брже, у два скока стиже до собице, уђе и затвори врата.

Ми залупасмо песницама о врата.

„Отвори, Михаило!"

Мртва тишина, као да нема никога унутра.

Ми продужисмо да лупамо ударајући и рукама и ногама о врата, док одједном из собе допре до нас неко тајанствено режање и гребање. Михаило је сигурно разговарао са невидљивим силама. И ми на прстима, полако, полако, побегосмо од његових врата.

Али и кад га други пут видесмо, он оде од нас не проговоривши ни речи и затвори се у своју собу. И тако увек, и увек, као да је постао глув и нем за нас.

„Михаило је љут", закључи први Миша.

И пред затвореним вратима, ми почесмо питати.

„А зашто си љут на нас? Ходи да направимо човека од снега."

Али из себе се чуло само једно и исто тајанствено режање које нас је поплашене терало од врата.

Тако је прошао Божић, тако је дошла Нова година.

Сутра дан по Новој години стајао је Михаило наслоњен уз довратак његове собице. На глави, у затиљку жути полуцилиндер, а под левом мишком велики завежљај. Снег сув и ситан вејао је непрестанце по жутом полуцилиндеру, наслагао се већ дебео слој, а тако исто и на Михаиловим обрвама и брковима.

Он је стајао и нетремице гледао у врата велике куће.

„Михаило!", викнусмо ми радосно, потрчавши к њему. Овог пута он не побеже од нас. Ми почесмо да скачемо око њега, покушавајући да га одвучемо са нама у башту.

„А шта ти је ово?", питали смо, показујући на велики завежљај под његовом руком.

„То је мени донео Свети Никола", одговори не крећући се никако с места и не скидајући очи с врата велике куће.

„Отвори, да видимо шта ти је донео. Покажи, хајде покажи", молили смо, отимајући му завежљај. У тај мах из куће изађе Ленка са сличним завежљајем у руци, и они обоје пођоше изласку.

Ми одједном разумедосмо.

„Немој да идеш. Михаило, остани код нас!" Плачући, обесисмо се о

његове руке, не дајући му да иде.

„Остани, Михаило! Што си љут на нас?"

Он се полако и ћутећи ослободи наших малих руку и пође брже. Код капије само застаде, осврте се на нас, затим натуче жути полуцилиндер на лице, сасвим ниско да му се испод завејаног обода нису виделе очи, већ једино велики, црвени нос. Јако шмркну, и журно са Ленком оде низ улицу.

Ми остасмо плачући на капији, све док мама није дошла да нас умири. Она нам је говорила да је Михаило морао отићи јер је добио место са врло великом зарадом, и да ће му тамо бити много боље но код нас. Ми треба да се радујемо његовој срећи, а не да плачемо.

И ми се најзад умирисмо и разумедосмо зашто је Михаило морао отићи, али зашто је био љут на нас, остала је велика нерешена тајна.

Анета

I

Носећи велику црвену мрежу на раменима, рибар Лука и глуви Тома силазили су обали. У барци, на чијем кљуну је учвршћена лампа, седео је рибар Пјеро чекајући другове с мрежом.

Сунце се већ клонило западу, а млад месец, са два танка рога, хитао је за њим.

Лука и Тома заспаше више барке, а рибар Пјеро, прихватајући мрежу, поче је у барку на гомилу слагати, вешто и хитро.

Са цркве је звонила Здрава Марија, и звуци су се равномерно ширили над селом и над бескрајном површином мора.

Низ стрмен сиђоше неколико младића и девојака из села.

– Но, Матеја, – довикну Пјеро једноме од младића који је ишао с девојкама, – хоћемо ли скоро.

– Ето нас, ето.

– Имате времена – рече црвенокоса Ивка крчмарева, – дуга је ноћ.

– Али треба на посао – прихвати Матеја гледајући ватрено Ивку. Скоро ће месечина и онда ћемо се сити наспавати.

– Тек онда нећете спавати – смејала се Ивка раскалашно, – онда ћете седети у крчми.

Анета тетка Тонкина није учествовала у разговору. Она је сишла под изговором да каже нешто свом суседу Томи и кришом је погледала у барку где је на крми стајао рибар Пјеро, виок и прав, оцртавајући се мрко према још светломе небу. Праменови смеђе косе пали му на чело, влажни од зноја и вечерњег испарења са воде.

Глуви Тома стоји крај њега у барци с једним неодређеним осмехом на уснама, трудећи се да разуме разговор с обале и ослушкујући звона која допиру до његовог слуха као нејасно далеко брујање.

– А свирач Бепо купио нову хармонику у вароши – забацујући главу и смејући се непрестано говорила је Ивка. – Оволика. Све хуји, као оргуље. Сутра ће се играти пред крчмом, хоћеш ли доћи Пјеро?

– Свакако ћу доћи – одговара Пјеро погледајући Анету, очигледно незадовољан нечим, њему се зловоља јасно види на лицу а највише по набреклој жили на средини чела.

– А ти, Стипе? – питала је Ивка хватајући за руку рибара који је тихо разговарао са Миром клисаревом.

– И ја, и ја, разуме се.

– Сећаш ли се, Пјеро, прошле игранке? Ала се играло, ала се играло!Она запева, окрете се на прстима и, посрнувши, задржа се Луки о

рамену.
– Но, хоћемо ли полазити! – рече рибар Пјеро гласно и грубо, не погледајући више на обалу ни на Анету. Младићи поскакаше у барку.

– А где је Фране! – упита Пјеро. Лука метне шаке на уста и викну да се разлегало кроз село:

– Фране, о Фране!Један човек истрча из крчме и скоро у трку ускочи у барку.

– Кад се ради онда се не пије – рече Пјеро зловољно, машајући се весла.

– Лаку ноћ, Пјеро – зачу се један тихи глас са обале; али он се не осврте. Весла су једномерно ударала уз ритмично савијање младићских тела. За њима се отисну друга, и трећа, и многе друге барке, растурајући се у првом сутону по мору, и губећи се иза острва. Девојке одгледаше за њима.

– Но, – рече црвенокоса Ивка – ипак је Пјеро најлепши, само је груб, само је груб... – И она се стресе. Мара клисарева наже се на њено уво и обе девојке прснуше у раскалашан смех.

– А ти, шта се правиш светица? – И Ивка ухвати Анету за мишицу. – А да зашто си сишла, ако не због Пјера?

– Сишла сам да Томи кажем поруку његовог оца, барба Јове. Али две девојке затресоше у неверици главама, и смејући се разуздано, загрљене, одоше својим путем. Анета пође навише кроз село. Ишла је замишљена, оборене главе, а у очима упртим у земљу могао се запазити безуман страх. Но, није могуће да ће њу Пјеро сад оставити!

Истина је да му је она јутрос саопштила своју страшну сумњу – не сумњу, већ извесност – и, уместо свега другог, видела је на његовом лицу само досаду и зловољу.

– То су ваше женске ствари, гледај да се ослободиш тога. Шта сад ја ту могу! – И отишао је слегнувши раменима. А она је вечерас сишла за њим не верујући никако да је он то могао њој рећи, тражећи утехе у једном његовом погледу, у једној речи. Јер колико је само требало његових молба, колико преклињања док је дошло дотле?

– Ја сам поштена девојка – говорила је Анета, покушавајући, уздрхтала, да се отме из његовог наручја.

– Значи да ме не волиш – говорио је Пјеро тужно.

И Анета се отела и побегла. А целим путем, идући кући, она је притискивала дланове на усијане образе и никако није могла да одагна испред себе слику Марте Бепове, несрећне Марте свирача Бепа, који хармоником весели цело село, а која већ две године чува у кући дечка чији је отац непознат. За њом сеоска деца певају скаредне песме, а она се свађа са њима, гађа их камењем, пљује их.

Не, не, тако страшан живот Анета никада не би поднела!

А свакодневно се понављало Пјерино очајно „Ти ме не волиш Анета!“

Његов глас био је зачудо заносан и тужан; он је био несрећан. Тако је страсно молио, толико је сумњао... И Анета му најзад даде доказа своје велике љубави...

Коме је сад могла саопштити несрећу ако не њему: јер само он је знао тајну и само он је био повод свему. Она није ни сумњала да ће он сад дати име детету и уклонити срамоту која је лебдела над домом тетка Тонкиним.

Али Пјеро је одједном био други човек:

– Ја ту сад ништа не могу – казао је зловољно и отишао.

Идући навише својој кући Анета прође кроз двориште старог кастела у коме на средини стоји велика цистерна. Као и увек, и сад је пуно жена са ведрима и путуњама, које долазе да захите воду. И стара тетка Тонка стоји и чека ред.

– Идите кући – каже Анета узимајући ведро из њене руке – воду ћу ја донети. Стара оставља путуњу и ведро, па несигурним, старачким ходом излази из дворишта кастела. Анета узима њено место и замишљено гледа преда се. Сутра је недеља, сутра ћу видети Пјера на игри пред крчмом...

– Анета, шта чекаш? Да, њен је ред. Она се нагиње над цистерну, вешто баца ведро на дугом конопцу и хитрим покретом руке изврће га и пуни водом. Пад ведра у воду мукло одјече између камених зидова дубоке цистерне. Ала је дубока и мрачна! Анета сипа воду у путуњу и захита друго ведро. Увек стара цистерна у кастелу изазива нарочито осећање мистике у души Анетиној. Још некад, као дете, кад је долазила са матером на воду, дизала се на прсте и гледала кроз мрачан отвор доле где је светлуцала вода. Видео се само један светао круг у коме се огледало небо и главе оних који се нагињу преко камене ограде.

– Ако не слушаш, бацићу те у цистерну – говорила јој је мати, а она се уплашила од ограде и није више желела да види своју слику у дубини...

И треће ведро пљусну у воду одјекнувши. Анета обави конопац око руке и вешто га диже, кад чу жене око ње где рекоше:

– Гле Марте Бепове како се свађа с децом... Не дај се Марта, не дај се! – И жене заграјаше око цистерне. Благ поветарац доносио је мало свежине с мора и блажио усијан ваздух. О како се играло пред крчмом „К звијезди“! Црвенокоса Ивка, опијена игром, летела је из наручја у наручје смејући се раскалашно и без зазора трчала је за рибаром Луком који као да се колебао између ње и Маре клисареве.

Глуви Тома седео је на ивици узвишења од дасака које је крчмар удесио на бурадима за тај дан, на коме се играло. Седео је Тома и гледао преда се. Око крајева његових усана лежале су две болне црте.

– А где је Пјеро? – упита га Лука. Тома диже очи.

– Отишао је на школ.

– На школ данас у недељу, кад се игра у селу?!

– Да, – рече Тома, – отишао је.

– А где је Анета?

– Не знам – одговори Тома. Анета је у то време лежала очајна на постељи. Глава је страшно болела, а тешка мука на стомаку није попуштала. Она није могла дићи главе а камоли отићи на игру. Тетка Тонка седела је брижно поред ње.

– Ја сам видела да уље није добро, још док сам пржила рибу. И, видиш, шкодило ти је. Анета је крила главу у јастуке.

– Бар изиђи напоље; почео је маестран; расхладићеш се мало.Анета с муком изиђе у двориште, на средини кога је стајала цистерна, мала, пресушена, која је жељно чекала кишу. Из далека допирали су звуци Бепове хармонике. Кад би само могла отићи и видети Пјера, јер није истина да он њу сад може оставити!

Ујутру, рано, идући по воду, Анета срете Марту Бепову. Као и увек девојка је ишла аљкаво обучена и неуредна, носећи у рукама ситно камење којим се бранила од деце.

А није Марта увек била таква!

Анета са стравом погледа сулуду девојку.

– Где си ти, Марта, ретко те виђам, – упита..

– Ту сам. – Одговори Марта вребајући децу. – Само сам јуче била на школу. – И осврћући се пажљиво, да је когод не би чуо, додаде: – Купили смо со.

– Јесте ли доста накупили?

– Има је доста, али се није радило само то... И прснувши у лудачки смех, Марта удари, неким путем. Анета продужи даље, а на уласку у двориште кастела сукоби се са глувим Томом.

– Како си се провео, Томо, јуче на игри?

– Нисам играо – рече Тома, – гледао сам како други играју.

– А други су били весели?

– Јесу. Лука није знао хоће ли пре Мари клисаревој или црвеној Ивки.

„А Пјеро?“ питала би Анета, али са Томом се морало говорити гласно, а она није желела да други чују кад помиње то име. Зато прибеже лукавству:

– Па ко је све био од твога друштва, Томо?

– Матеја и Фране. Пјеро није био, отишао је на школ. Анета заста запрепашћена. Зато је Марта купила јуче со на школу! Она приђе старој цистерни, спусти путању и са ведром наже се над камену ограду. Њена глава указа се у дубини, према јасно плавој позадини ведрог неба. „Ако не слушаш, бацићу те унутра“.

Држећи за конопац, баци ведро: оно паде, пљусну, и болно одјекну велика цистерна. „Ако не слушаш, бацићу те!“ Анета извуче пуно ведро и сасу воду у путању. Голубови из кастела прелетеше преко њене главе, а по каменим плочама одјекну нечији ход. Стара Леонора долазила је за воду.

– Ти си болесна, Анета, зло изгледаш.

– Да, болесна сам – рече Анета вадећи журно воду. Она изврну дрвени

чанак у путању на леђа и скоро побеже из дворишта кастела.

Анета више није виђала Пјера, а њен сусед и друг из детињства, Тома, рекао јој је да је Пјеро отишао у варош на дуже време, а на јесен се спрема за Америку.

– Одавно он већ сања о Америци – рекао је Тома, дижући на њу своје поштене очи. Са Пјером је, дакле, било све свршено, и Анетина судба биће иста као и судна Марте Бепове... Она више није излазила никуд и није се виђала ни с ким. Ишла је за куповине кад је морала, али је била срећна кад се тетка Тонка примала да је замени. Само за воду одлазила је зором и то увек онда кад је мислила да на цистерни нема никога. А стара цистерна одјекивала је тако чудно, тако чудно у дубини, кад год би се ведро бацало у воду.

II

Десио се догађај који је одјекнуо целим селом и дао повода дугим разговорима међу женама.

Анета тетка Тонкина бацила се у цистерну...

Дошла је пре зоре са путањом, оставила путању у крај ограде и скочила у мрачну дубину. Никога није било у близини, али је наишао глуви Тома, и глуви Тома је *чуо*. Жене су се смејале и понављале „само глуви Тома је *чуо*“. Журно је дохватио конопац од ведра, везао га за гвоздени лук над отвором, и по опасност свога живота спустио се унутра. Стражари из кастела чули су како неко виче из цистерне, притрчали и извукли Тому који је висио о крају конопца држећи онесвеслу девојку у наручју.

Тај догађај изазавао је прво ужас и сажаљење међу светом и сви похиташе да укажу помоћ несрећној девојци, али после, чим је видеше ван опасности, нађоше смешну страну догађаја и почеше га на разне начине препричавати, тражећи увек најзгоднији коментар. Несрећна љубав? С ким? Анета већ давно није ни с ким ишла, ако не са Томом, а глуви Тома је и тако први *чуо*. И жене су се смејале.

Док су се такви разговори водили у дворишту кастела, Анета је код своје куће лежала на постељи и непомично гледала некуд кроз отворен прозор. Поред прозора пролетале су и цвркутале ласте.

Тетка Тонка седела је на ивици постеље и није говорила ништа. На лицу старе огледао се само неизмерни страх. Жене у круг стајале су и договарале се шапатом.

Тек што је изишао свештеник, и у соби је још владала свечана тишина. Анета се сећала само упола свештеникових речи: чула је да нам је Бог дао живот и да ми немамо права узимати га себи; чула је да сваки бол олакшава молитва и исповест. Али док је он то говорио, у њеним ушима једнако је одјекивао неки страшан глас, који је био или њен глас, или одјек

међу мрачним зидовима дубоке цистерне, или шум воде око њених ушију. Ала је то све било ужасно; пад и отимање, то губљење свести у мрачној дубини. Кад је дошла себи лежала је у дворишту кастела: око ње пуно жена, а више ње нагнуто, поплашено, честито лице глувог Томе.

Она се мало исправи и прекиде свештеника:

– А где је Тома?

– Код своје куће. Анета понова спусти мокру главу на јастуке. А те исте ноћи вијући се на постељи у мукама и болу Анета одаде запрепашћеној тетка Тонки тајну коју нико није слутио. И у први развитак тетка Тонка у својим уздрхталим, старачким рукама изнесе мали замотуљак да га закопа иза куће, под рачвастом смоквом која је расла на међи њиховог и барба Јовиног имања. Она се мучила да будаком начини јаму довољно дубоку да сакрије срамоту њихове куће. Али док се мучила чепркајући по кршевитом тлу, унезверена и уздрхтала, више ње стаде један човек. Тетка Тонка диже главу и њене поплашене очи сретоше се са очима глувог Томе.

Он прескочи ниско трње на међи имања и узе будак из руку старичиних; снажно размахну њиме и дубоко разгрну земљу.

После је опет заравни и, потапка по њој...

И нико живи о томе не чу ни једне речи од глувога Томе. Неколико дана говорило се у селу само о Анети, а кад клисарева Мара одбеже са инжињером који је долазио у село ради пројектованог градилишта бродова, жене нађоше нову, богату тему за разговоре и Анета би заборављена.

Она је и даље ретко излазила, а на цистерну одлазила је стара тетка Тонка: одлазила је хучући и гунђајући, пребацујући увек на тај начин Анети за стид и страх што јој је нанела. Али срећом, ближила се јесен; ускоро ће кише: мала цистерна пред кујном напуниће се водом, и тај мучан пут биће уштеђен.

У селу се живело по старом: по месечини седели су рибари у крчми, или су певајући тумарали кроз село; по мрачним ноћима одлазило се у рибање. Бепо је недељом свирао пред крчмом, а Марта Бепова чувала је дете коме се није знао отац.

Ипак, страшна судбина Марте Бепове обишла је Анету. О, хвала Богу!

А глуви Тома свраћао је к њима свакодневно. Бринуо се о свему што је могло затребати двема женама, и предвече седео са њима у дворишту поред старе цистерне.

Једног дана, пролазећи крај крчме, Анета угледа Пјера. Он се осврте за њом и видевши њен витак, непромењен стас, разумеде и насмеја се задовољно.

Анета осети у тај мах једно страшно осећање које пројури кроз њену душу. То је морала бити нека страховита мржња, ништа друто до мржња...

III

Тетка Тонка и Анета седеле су у кујни пред вече једног дана, после звона Здраве Марије. Тетка Тонка држала је преслицу, а Анета је седела и гледала напоље кроз отворена врата. Гледала је како мрак све више пада и како месечева светлост све више блешти на каменом зиду и на каменој огради њихове цистерне. Све јасније су се мрки, високи кипариси одбијали према светломе небу.

Тетка Тонка остави преслицу.

Месец се полако пео, и на кујнском поду оцртавао цео отвор на вратима и кујнске прозоре са пречагама.

Тишина.

Тетка Тонка прва проговори:

– Шта ли Тома тако дуго ради у вароши?

– Одвезао је рибу.

– Али требало је досад већ да се вратио.

– Да, требало је. У тај мах чуше ход по кршевитој стази која се пела њиховој кући, а мало затим и тешке кораке по дворишту, поплочаном каменим плочама.

„Тома“, помислише обе.

Рибар Пјеро указа се у вратима.

Тетка Тонка занеме, а Анета осети исто оно силно осећање које јој натера крв у срце и пламен у образе. Ни једна не проговори. Нимало збуњен, Пјеро узе троножац и седе на сред кујне.

– Барба Јове молио ме је да дођем – говорио је истим оним топлим гласом који је раније преклињао, и који је понављао „не волиш ме, Анета“... – Он болује од ногу, а ви се, тетка Тонка, разумете, у лекаријама.

Његов поглед оте се на Анету, и тај поглед, тужан и страстан, тако исто рече „не, ти ме не волиш, Анета!“ Анета, пребледела, спусти склопљене руке у крило. Зар је Пјеро могао сумњати у њену љубав!

– Ја не бих досађивао – додаде он, али Тома се још није вратио из вароши.

– Чекамо га сваког часа. Тетка Тонка, збуњена, обећа да ће ујутру обићи, старца.

– Онда, лаку ноћ, – рече Пјеро устајући и полазећи вратима. Он застаде на прагу, а његова кратка сенка падала је натраг у кујну. Он само за тренутак окрете Анети лице обасјано месечевим зрацима, и очи које су молиле. Анета без гласа устаде.

– Анета! – прошапта тетка Тонка кршећи руке. – Промисли, Анета! Анете више није било у кујни.

– Анета! – викну тетка Тонка потрчавши за њом и хватајући се очајно за главу. Њене ноге, изнемогле од старости и страха, нису је хтеле слушати. Она једва прекорачи праг и оста наслоњена на ограду цистерне. Слабим гласом је преклињала:

– Анета, врати се, Анета промисли шта чиниш, дете! Старачки глас је узалуд тужио преко пустог крша.

– Анета... јецала је изнемогла стара. Једна прилика се доиста указа у ноћи. Тетка Тонка умуче прожета искрицом наде. Не, то је био само Тома, глуви Тома који је изгледао необично блед при месечини. Он дође и ћутећи седе на праг њихове куће.

ДАНИЦА МАРКОВИЋ

ХАЈДУЧКА КРВ

Умирао је тихо кратки, зимски дан. На блиском видику трнула је бледа вечерња румен.

У кући Пантелића буктао је велики огањ и осветљавао Турчина, који је седео на троножној столичици и пушио на дугачки чибук.

Било му је око педесет година: проседе браде и бркова, свеж, стасит. Није скидао ока са Станице, младе жене која је справљала вечеру.

У куту седела је свекрва и прела, погледајући на махове Турчина и старајући се да прочита мисао његовог погледа, који је неуморно пратио Стани***цу.***

Станица је била најмлађа снаха старе Милице - најлепша и највреднија. Нека изванредна отменост избијала је из целе њене појаве - из става, из покрета. Кад би ретки осмех озарио њено озбиљно лице, као да је сунце просинуло из облака и обасјало околину. Ритмични покрети при раду, као да су производили неку чулну музику што опија. Гледајући је, рекао би човек да је кнегиња преобучена у сељачко рухо.

Била је пореклом од Старог Влаха, синтеза свих лепота и снаге наше расе, и носила је некако витешки свој део наслеђена ига.

Као оживела фреска властелинке кретала се она господствено у скромном декору шумадијског села, под слеменом ове куће имућне али сеоске, уз коју није пристајало њено стародревно господство.

Њене зелене очи скривале су незнане дубине: слутње горских језера, сенке дубодолина и ведрину далеких планинских пропланака.

Све је у складу било на овом младалачком лицу: изнад танких обрва врло високо чело и узани нос лако повијен; и пуначке усне и округла брада, које су јој давале израз одлучности.

Беспрекорни зуби одударали су белином од јагодиног руменила усана, које су их ретко показивале.

Послујући, бацила би Станица, у великим размацима, брз и мрк поглед на Турчина.

Браћа Пантелић стајали су гологлави и служили Турчина ракијом.

С времена на време, Турчин би им упутио по коју реч. Нареди да му добро намире коња и за рана да га оседлају.

Станица принесе софру, поли Турчина, да опере руке, па онда поче доносити вечеру - све најбоље што је кућа Пантелића имала. Турчин се залагао у сласт, мераклијски, али с мером, одлично зготовљеним јелима. По свршетку вечере опет опра руке и припали чибук а Станица распреми софру, принесе кафу, па се удаљи.

Турчин рече старој и људима да вечерају па нек иду на спавање. Онда занеме и дубоко замишљен уви се у облаке дима.

Кад људи вечераше, клањајући се Турчину, поизилазише.

Уђе најстарија снаха и распреми, приђе руци Турчину, назва му „лаку ноћ" па се и она удаљи. Остаде стара у куту, предући непрестано.

Турчин отури чибук, загледа се у њу, па упита:

- Што не идеш да спаваш, стара?!
- Не могу много да спавам, ага, а ваља неко да те изује.
- Хм, осмехну се Турчин ледено. Не бива. Зар ћеш ме ти стара изувати?! Биће ко млађи у овој кући да ме изује.
- Па младеж поспала већ, ага. Шта смета да ја услужим?!

- Не, рече Турчин одлучно. Где ти је невеста?
- Легла и она.

- Иди, доведи је.

- Немој, ага, молим ти се. Радила је па је уморна. Нек спава, сладак је сан. Ево мене, па ћу те послушати.
- Не будали, стара, рече Турчин опоро. Иди зови невесту а ти лези па се одмарај ако не мореш спавати.
- Ага, готово процвиле Милица, зар не чу да спава Станица?! Што мора бити она, ево мене.

Турчин подиже обрве до чалме. Засја му око и прозбори љутито:

- Е, валах, јеси луда, стара. Што ћеш ми ти. Откуд можеш ти бити што невеста?! Невесту хоћу, њу, разумеш ли?! А сад не оклевај, него одлази и пошаљи је - одмах.

Старица пови главу, тешко уздахну и удаљи се тромо, неодлучним кораком, навијајући и даље, механички, предиво на вретено уздрхталом руком.

У кући и околу владала је дубока тишина. На великом огњишту главње су догоревале.

Турчин узе у машице жар с огњишта и припали нов чибук. Очекивао је.

Споља, из помрчине допреше неки тупи ударци. Турчин ослушну. Неко је цепао дрва.

Мало потраја а врата се отворише и уђе Станица с наручјем дрва и секиром у руци. Збаци дрва, па обиђе Турчина и наслони секиру уза зид иза њега. Потом приђе ватри, баци на њу још две-три главње и не гледајући немила госта, оборених трепавица, мргодна, упита опоро:

- Хоћеш ли да те изујем, ага?
- Ма, погледај ме, лепото, рече Турчин меко. Што си се тако смрачила?
- Уморна сам. Хтела бих да спавам, рече Станица још мрачније, не дижући очију.
- Спаваћеш, ђуле, спаваћеш на мојој руци.
- То не! одазва се Станица и подиже трепавице. Веће јој се сабраше у црн облак а из очију јој севнуше две зелене муње. .
- Нема код мене „не”. Што ја пожелим то бива, невесто.
- Е сад неће бити, одговори она охоло и забаци главу.
- Не булазни, рајо, но буди покорна.

- Изућу те - толико!
- Не противи се, луда главо; можеш љуто да се покајеш.
- А шта ћеш ми, ако се не покорим? Да ме убијеш?! Ево удри одмах: покорити се нећу.

То говорећи, приступи му корак ближе и испрси се.

Турчин се загледа у њу дужим, сладострасним погледом:

- Хуријо, да знаш како си лепа!

Она обори очи и савлађујући срџбу и гађење, који су у њој расли као плима, рече кротко:

- Остави ме се, ага, и иди на починак.
- И ти са мном.
- Јок!

Стајала је пред њим несавитљива као од камена изрезана - оплођење отпорности и упорства.

- Невесто, прозбори ага тупим гласом, знаш **ли** ти шта чека овај дом ако ме не задовољиш?
- Не знам, одговори пригушено.
- Људима окови и Анадолија, а вама женама слеме у пламену и потуцање.

Она му приступи још један корак, наже се и загледа му се у очи:
- Би ли ти то, ага, истина учинио?!
- Бих, браде ми пророкове. Станици јурну крв у образе. Подиже се у њој неизражена срџба многих покољења, потиштених и бешчашћених. Исправи се, устукну један корак и рече дубоким, убедљивим гласом:
- Не, нећеш, ага, ти то учинити: не наносила се ја младосги! Нема се куд; што мора бити - мора.
- Аферим! узвикну Турчин и удари усхићено шаком по колену.

Станица раскопча тешки кожух, свуче га и баци на клупицу иза себе. Појави се њено краљевско попрсје, чије су се меке линије оцртавале под грубом кошуљом од убељене тежине.

Она крочи, и као у грозници зграби крчаг и напи се воде. Онда узе иза угла бакарни леген, нали у њега прво хладне, затим топле воде из котла на веригама, принесе Турчину и рече:
- Да ти оперем ноге, ага.
- Ако, ако, рече Турчин меко, гутајући је погледима, сав опијен њеном близином.
- Чекај да донесем убрус.
- Е, нека, нека, тепао је блажено, задовољан овим преокретом.

Она коракну, па се заустави. Огледала јој се на лицу мучна борба. Но то би за мало. Прену се. Мачјим кораком приђе зиду иза Турчинових леђа. Лати секиру. Нечујно, као тигрица прискочп Турчину измахну снажно секиром и спусти је ушицама на његово теме. Турчин, без гласа, паде лицем земљи до у сами огањ.

Бојећи се да још није жив, она прискочи, удари га још једном по врату. Он закопа ногом два-три пута, и опружи се мртав.
- Сад си добио! рече Станица гадећи се и пљуну у страну. Прислони секиру уза зид, па оде у кут и седе на столичицу. Наслони лактове на колена и подними главу. „Шта ћу сад?!” размишљала је.

Ко зна колико је тако седела?!

Поноћни петли запеваше. Ватра је догоревала. Жена се стресе од хладноће и грозе. Устаде и узе кожух. Навуче га и пође излазу. Крај огњишта застаде и баци презрив поглед на Турчинов леш. Била је загонетна и трагична у полусутону „куће”, коју су слабо озаравали одблесци догорелог огња. Затим нечујно приђе вратима, и као привиђењс ишчезе у помрчину мразовите озвездане ноћи.

Одлучним кораком Сганица пређе двориште и застаде пред вајатом старијег девера. Постоја мало па тихо куцну. Никаква одзива. Она понови куцање јаче. Мало потраја и зачу се покрет.

- Бато! зовну она мукло.
- Ко зове? упита мушки глас.
- Ја сам, Станица. Изађи.

Не потраја дуго па се указа на вратима људска прилика.

- Шта ћеш у ово доба?!
- Бато, ја .. убих Турчина.
- Шта рече, несрећнице?!
- Убих га.
- Шта ћемо сад?! једва протепа запрепашћени човек.
- Зато и дођох. Да га уклонимо.
- Куда?!
- Видећемо. Обуци се па хајде у кућу. Човек послуша као аутомат. Међутим сав је треперио. Обуче се на двоје, на троје и изађе. Пођоше ћутећи у кућу. Већ притуљена жеравица слабо је озаравала најближу околину.

Станица набаца дрва на жар. У полумраку назирале су се контуре Турчинова леша.

- Пас, прогунђа Станоје Пантелић, што ми направи посла.

Затим обраћајући се Станици:

- Реци шта ћемо с овом стрвином?
- Закопаћемо га, не брини. Иди нађи две вреће, наређивала је прибрано.

Изађе послушно не питајући што ће јој вреће. Ватра се разгоревала. Жена повуче за ногу мртва Турчина и преврте га. Отпаса му широки појас и њим уви рањаву главу да не би процурила крв. Кад девер донесе вреће она намаче једну на главу, другу на ноге и састави их. Онда она донесе једну стару шареницу и конопац па завише и увезаше леш у врећама.

- Сад спреми ашове, па ћемо га одвући у увалу код лисника чим изгреје месец. Закопаћемо га тамо и нагрнути снег а кроза зору најавићемо

козе на лисник. Од козјих ногу биће сви трагови утрвени.

Говорила је одрешито, без имало узбуђења

Девер је слушао тешко забринут.

Кад ашове донесе седе у кут на столичицу, где му је мајка синоћ прела. Посматрао је снаху како трезвено уништава трагове својега дела.

Она је прала, трљала, брисала, сагоревала према потреби и могућности. Мало, мало, па би подстакла ватру.

Најзад почисти целу кућу и сасу ђубре у пламен.

Девер изађе на двориште. Месец се дизао.
- Хајде, време је, рече он шапатом.

Подигоше с напором мртва Турчина и кренуше. Корачали су хајдучки више од пола часа до лисника. Кад спустише терет били су окупани у зноју. Само што одахнуше, па прионуше на посао Крепко су одгртали снег. Онда удвострученом снагом, коју производе велики душевни покрети, зачас ископаше раку - широку и дубоку, довољно да прими Турчина. Са чела су им капале грашке зноја. Брижљиво су набацивали и тапкали земљу на спуштени леш. Хумку заравнише, растурајући земљу около. Најзад навукоше снег и распоредише га равномерно. Осмотрише добро како је урађено, дохватише оруђа и одоше дому безобзирице.

Тада девер оседла Турчинова коња, баци пре њега бисаге са свим Турчиновим стварима и појаха га.

Дуга зимска ноћ ближила се крају.

Пантелић пројаха као авет кроз село а онда опусти коњу дизгине. Кад га нагна на београдски друм, одјаха за два километра даљине, па га заустави и сјаха. Онда жестоко ошину коња и овај се изгуби у трку.

У мутно зимско праскозорје враћао се преко њива, пречидама по потесима, западајући негде у снег до колена, само да стигне пре свануће.

Дан се делио од ноћи кад је Сганица најавила козе.

Стигавши на лисник пусти их да брсте. Час и по сатеривала их је на Турчинов гроб. Замало и свуд су се простирали само козји трагови.

Свануло је и сунце се подигло кад Станица рете кући. Стигавши дома затече девера где крај ватре пије врућу ракију. Измењаше погледе који су значили: „Све је у реду”. Он јој ћутећи пружи чашу ракије. Она се спусти

на столичицу и посрка ракију, загледана у ватру. Онда се подиже мирна и достојанствена, обухвати погледом сву кућу и изађе. Оде у свој вајат. Прислужи кандило, прекрсти се и рече:

- Сад како Бог да!

Опружи се по постељи, баци на себе губер и заспа тог тренутка.

У кући је живот текао уобичајеним начином. Нико није слутио каква се драма одиграла на њихвом огњишту.

И нико никад, не дознаде на који је начин Турчина нестало.

(„Политика”, 21. XI1929)

КУПАЧИЦА И ЗМИЈА

Одавно је подне превалило. Топлица је блистала у сјају жарког, јулског дана. Бистра и прозирна одмицала је одмерено и весело. Сунце још у зениту, усправним зрацима тукло је теме. Јара је играла у ваздуху.

И последњи купачи, деца, која по цео дан нису излазила из Топлице, завукла су се у хладовину соба или сеновитих вртова. Све је већ било ручало и предало се одмору и чиновник и трговац и занатлија. Улице су биле пусте. И пси и кокоши завукли се у хлад па дремају. Све је савладала тешка оморина. Широку тишину града и околине пресеца само једнолики звук зрикавчеве песме.

У осами врелог, спарног дана, појави се стасита прилика младе Циганке. Спуштала се низ брег стазицом, из Циганске махале лаким и гипким кораком. Сиђе на друм па окрете улево;' пресече главну улицу где је она увирала у друм, пређе сточни трг и уским, стрмим сокачетом упути се Топлици.

На њој је била кошуља са широким рукавима, лепо убељена и на ногама широке шалваре од шареног цица, стегнуте око чланака. На глави је имала шарену мараму чврсто везану и намакнуту до обрве с пером пуштеним на плећа. Испод мараме излазиле су и до испод колена силазиле две плетенице густе, црне косе са плавичастим одсевима. Око врата је носила три низа правог мерџана. На ногама је имала жуте кожне папуче с потпетицама, које су на сваком кораку лупкале о пете и у овој поподневној тишини производиле чаробан шум. Кретала се одмереним кораком, држећи у левој руци увијен велики убрус, притиснут уз бедро, а десну њихајући у темпу корака. Њено младп једро тело повијало се као оморика у неком узбудљивом ритму, да су се плетенице низ леђа љуљуушкале и набубреле дојке подрхтавале. Фини овал њеног лица озаравао је једва приметни осмех, који јој је расклапао усне румене као мерџан око врата, пуне и чулне, иза којих су се беласали равни и здрави зуби. Изнад горње усне фине и црне маље појачавале су израз чулности. Али су јој крупне зеленкасто мрке очи, „на бадем”, у влажном сјају, окружене дугим, повијеним трепавицама садржавале неку чаробну визију. И над њима у лук до слепоочница изведене веђе допуњавале су чар све укупно чинило је заводљив контраст. На савршеноме носу средње величине подрхтавале су покретљиве ноздрве. Њена кожа није мрка, него боје слоноваче, глатка и сјајна, само су јој лице и руке лако опаљене од летње жеге. Из целе њене појаве избија моћна животна радост.

То је Ђулија, млада жена Нисима котлара.

Приступајући реци, усне јој се развукоше у широк осмех, зуби блеснуше и озари се цело лице. Баци поглед уз воду и преко воде спусти убрус на један камен па смаче шалваре и баци на други камен. Онда одреши мараму и покри високо чело с раздеоком вране косе. Подиже витице, обави их око главе, пребаци мараму преко њих, затеже и веза. Обазре се на све стране. Онда збаци кошуљу и хитну је на камен поврх шалвара. Њено замамно тело облише сунчеви зраци. Постоја тако мало изложена сунцу и струјању ваздухи па загази у воду.

Она је пронашла то усамљено место где у ово доба никог није било.

Газила је по води, прскајући ногама и поцикујући пригушено од уживања. Кад стиже до по реке вода јој дође до појаса. Она застаде и поче да се умива. Дуго се пљускала по лицу и по врату, после по грудима и мишицама. Бацала је рукама воду на рамена и плећа, па затим поче да почучкује и бућка по води. Онда седе да одахне а вода јој допре до браде. Завали главу, приклопи очне капке и кроз свиласте трепавице управи поглед на игру таласа. Као какав егзотични водени цвет изгледало је то прелепо лице, обасјано жарким летњим сунцем на површини речној. Онда отвори широко светле очи и опружи руке, па се играла прстима водом, хватајући је и пропуштајући између прстију. Захватала је у дланове и сипала на таласе. Потом захити целу прегршт, издиже се и баци је у висину. Вода се разби у небројене капљице у којима за тренутак засја дуга. Понови то четири, пет пута. Тако је уживала у томе да се њен звучни кикот пронесе водом. Седе опет па опружи руке поврх таласа и узе их миловати, посматрајући своје лепе, очуване руке, узане руке дугих, танких прстију и дугуљастих ноката. Затим скочи нагло, па поче да подскакује и да лупа рукама по води, прскајући на далеко, задовољна што јој вода запљускује лице. Жмирила је, стискавала усне и грцала од усхићења. Кад се умори, она нађе плиће место, седе, опружи се уз воду и ослони се на лактове, тако да јој је вода у току запљускивала плећа и рамена. Склопи очи под јарким сунчевим зрацима и остаде тако док је не заболе лактови.

Док се Ђулија тако мераклијски купала, на једно двадесет метара од њеног одела допуза однекуд из џбуна огроман смук и поче се сунчати. Испружио се по песку колики је дуг и изложио се благодатним сунчевим зрацима.

Кад Ђулију замори положај у ком је лежала, она се исправи, поседе мало, па се окрете потрбушке, те јој је вода сад запљускивала груди. Мало затим устаде, зађе опет у дубину, пробрчка се, испрска на далеко и пође обали. Са жаљењем застаде и дугим, заљубљеним погледом као да

помилова воду. Ступајући на песак осети да јој надолази храна. „Гладно ми је чедо”, прошапта Циганка и дохвати убрус. Но као да јој је било жао се утре, застаде посматрјући како се капи воде сливају низ њену свежу пут и преливају се, под сунчевим зрацима, као драго камење. Најзад утре лако лице и врат, па груди и бедра, на послетку леђа колико је могла дохватити, све овлаш, са жаљењем да се лиши оне освежавајуће мокрине. Онда журно потапка по бутинама и листовима убрусом, окрете се, хитну убрус на камен, крочи један корак и маши се да дохвати кошуљу. Али се о догоди нешто, што она не могаде у тренутку да схвати.

Змијурина, која се у близини сунчала, примети жену и подиже главу. Постоји тако мало, као њушка ваздух, а онда у неколико крупних и хитрих грчења допуза до Циганке, и у тренутку кад Ђулија коракну да дохвати кошуљу, одвратни гмизавац обави јој се репом око листа и даље телом око бутине; усправи се, опружи главу, разјапи чељусти и припи се за млечну дојку. Ђулија урликну као звер од ужаса и грозе и поведе се. Поуми да бежи, али крочи један корак, па се заљуља и сроза се на земљу. Избезумљена од сграха, прибра снагу, скочи тетурајући се потече најближим кућама, запомажући:

- Жене, помозите, спасавајте...

Њени вапаји проломише тешку тишину жарког дана. Из воћа најближе куће, које се спуштало до близу реке, истрча девојче Митра Налбантина. Кад угледа Ђулију, са змијом припијеном на грудима, дете као ван себе појури уз воће, упаде двориште и развика се пред кућом:

- Маме, Нециба, потрчите, спасавајте... Да видите.. На Топлици Ђулија Нисимова... Змија ће да је удави... и не умеде ништа да разјасни, него се окрете и сјури низ воћњак на реку а за њом у трку мати јој и Нециба Циганка. Њима се придружише из две комшијске куће жене и деца који су у чули дозивање узбуђеног девојчета.

Кад стигоше на обалу Ђулијс је стајала у близини, наслоњена на једну велику, суху врбу, сва изгубљена, избезумљених очију, лица опустошена ужасом, и тукла се у главу вапијући промуклим гласом:

- Спасавајте, помозите...

Ништа друго није могла да прозбори. С главе јој је била спала марама и упола расплетена коса расула јој се преко плећа по леђима.

Жена и деца, цела гомила, застадоше ко окамењени. Нико ништа не умеде да каже на овај призор, нити поуми да на какав начин притече у помоћ; само се згледаше ужаснуто.

Прва дође к себи Нециба, Циганка, која је код Митра Налбантина

гребенала вуну и прва дотрчла с Митровом женом и девојчетом.

- Ђулија, викну она, Ђулија, имаш дугу косу, сплети и одвој један бич, па стегни змију око ата.

Али је Ђулија и даље вриштала и, чупајући косу запомагала, не долазећи к себи.

- Ђулија, повикаше све жене, чујеш ли што вели Нециба?

Она отпусти руке, стресе се, и, као болесник који се повраћа из бунила, погледа редом по гомили.

- Ђулија, понови Нециба, ступајући ближе, узми бич косе па обави змији око врата и притежи, тако ћеш да је умориш.

Ђулија, изнемогла махну руком:

- Не могу, прозбори једва чујно.

Нециба, увиђајући немоћ несрећне жене, смилова се на оно мученико лице блеђе од воска, одважи се и зађе јој за леђа, па с неколико брзих покрета расплете десни курјук, пребаци један бич косе Ђулији преко рамена говорећи:

- На, па стежи.

Онда се хитро повуче међу жене.

Ђулија учини крајњи напор и дрхтавим прстима дохвати бич, па савлађујући грозу, обави га с великим трудом, двапут око змијиног врата.

- Тако, бодрила је Нециба, стежи сад.

Готово бесвесно, по налогу старе Циганке Ђулија затеже косу. Змију прође дрхтај.

- Још, још, јаче!

Ђулија затеже јаче, али змија не пушта дојке, него одави реп, и поче страховито шибати жену по листу и бутини.

Под овим живим бичем Циганка подскочи ужаснута и учини покрет да рашири руке, но не могући да испетља прсте из косе, затеже још више бич, који је стезао врат змијин.

На овај скок све жене приврискаше и повукоше се а змија у једном крупном грчу издиже цео горњи део тела и шину бесно још једанпут несретницу по бутини. Затим испусти дојку, зину, отпусти тело целом дужином, прође је трзај од **главе** до репа и оста о бичу косе висећи - непомичн..

- Мртва је, мртва! повикаше жене.

Ђулија осети неко олакшање, али није могла да се прибере. Гледала је жене разрогачених очију, дишући испрекидано отворених уста. На врху брадавице показа се кап крви.

- Ђулија, мртва је, не бој се! опет заграјаше жене све у глас.

Њен поглед постаде свеснији, лице као да јој се мало разведри. Баци поглед наниже и виде исисану дојку готово напола смањену и кап крви која је полако клизила с брадавице, и даље, гнуснму лешину змије, која је додиривала њено топло, младо тело. Она се сва стресе од грозе и, наједапут крупне сузе грунуше јој бујицом из очију. Она се изнемогло спусти на песак и гласни јецаји отеше јој се из груди. У болним јецајима, који су се издизали до јаука трзало се цело њено свеже и једро **те**ло. И на сваки јецај који јој је потресао све младалачко биће, у језовитом ритму миловала је хладна лешина змијина њене груди и бедра својим беживотним сабласним покретима.

Ђулију прође смртна језа и, као да је какво ро подиже, скочи и учини један инстинктиван покрет целим телом да се отресе мртве животиње. Али се ова одби од ње висећи о бичу косе, и врати се к њој, бришући репом по песку.

- Нож, нож, или маказе, зачу се глас једне од жена.

Али Ђулију наново спопаде ужас од мртве змијурине, која је изгледала као израсла из њене косе, да поче да подскакује, насатице као избезумљена, одбијајући по ваздуху рукама у тежњи да баци змију, које се никако није смела дотаћи.

Нож ми дајте, нож или маказе, процвили напослетку, гушећи се.

Али је цела гомила стајала као опчињена призором, посматарјући злосрећну Циганку, која, у дивљим и ужаснутим скоковима, као да је изводила неку фантастичну игру.

Најзад стара Нециба приђе једној девојчици, дохвати је за рамена и протресе:

- Иди, трчи, донеси маказе.

Дете потеже шљивару. Но Ђулија, у том тренутку ништа не видећи и не разумејући, на врхунцу ужаса, била је обузета једином мишљу да се што пре опрости гнусне лешине која се чешала о њу. Једним спонтаним покретом дохвати бич косе и истрже га целог из главе. Змијурина се сроза и простре по песку. Скупу жена оте се неки неодређени узвик.

Ђулија не смејући ни погледати пут змије, учини два, три корака у супротном правцу. Потом застаде, невероватно рашири очи да готово пођоше из дупље, зину и поче тешко дисати. Онда опет коракну хватајући рукама по ваздуху, као да би да се придржи за штогод.

Жене тек тада видеше да јој је тешко, дођоше к себи и потекоше к њој. Али она посрте, принесе десну руку срцу и сруши се на земљу.

Све жене окупише се око ње вичући:
- Ђулија, Ђулија, шта ти је?!

Она учини покрет уснама да каже нешто, али јој реч застаде у грлу. Погледа с тугом по женама, отвори широко уста гушећи се гласно и тешко удахну ваздух. Цео грудни кош подиже јој се високо. Потом, као шум грања, изађе из њених груди дуг и тежак уздах. Кратак починак. И онда прође је целим телом дрхтај, као малочас змију, зену кратко и - смири се.

Жене се погледаше немо и упитно. Дубока тишина владала је. Чуо се само жубор Топлице и од некуд залутали, далеки и слаби звук меденице.

Прва се прену стара Нециба, приђе и спусти руку на Ђулијине груди. Подржа мало, махну главом и прошапута: „Мртва!”
- Мртва, мртва, као одјек, прође жагор гомилом жена, па завлада тајац.

На влажноме песку недалеко једна од друге почивале су две лешине: прекрасна жена и гнусна змијурина.

Нециба потражи погледом нешто и угледа подаље на камену оно мало одела Ђулијина. Журним кораком оде до тамо, узе кошуљу и убрус врати се, потресена и црна као земља, и покри њима преминулу, још топлу и лепу као сан. Потом јој заклопи дивне, угашене очи и мукло зарида над овом сјајном, покошеном младошћу.

/Политика, 25. IX 1927/

КРСТ

Једне мрачне новембарске ноћи, непријатељ заузе нашу варош што беше на граници.

Ноћ је била влажна, хладна, магловита. Из ваздуха је сипила нека влага и ледила се по лицу. Све беше у магли...

Непријатељска војска, раздражена, пројурила је кроз варош, са исуканим сабљама, на знојавим и каљавим коњима што су бесно фрктали на крваве ноздрве, и секла је улицом људе, жене, децу, — све, све...

Дућани и куће позатвараше се. Куће се претворише у гробнице, варош у гробље.

Кад влажном, каљавом улицом пројурише коњаници, наши и непријатељски војници, рањени и мртви, остадоше раштркани, овде-онде, са размрсканом главом, пребијеном руком, раздрљени; једни на леђима, раширених руку; други лицем, зарођеним у блато.

Наједанпут, из даљине, зачу се добош, тупо, потмуло, па онда све ближе, ближе, и из густе магле појави се непријатељска пешадија, с напереним пушкама, тромо газећи тешким чизмама по калдрми.

Војници, црни, збијени, као авети, излазе из магле у густим редовима, и, пуцајући у куће и прозоре, иду даље, газећи улицом рањенике што издишу под њиховим тешким чизмама.

По кућама скривени старци, жене, деца, слушајући пуцањ споља, погледају се, уплашени, бледи, неми.

Само на једној великој кући, кад наиђе батаљон, одшкрину се прозор полако, без шума, колико пушчана цев, и плану пушка.

Један непријатељски војник с десног крила, мали, пун, пребледе, заљуља се и, раширивши руке увис, тресну о калдрму. Крв му покуља на уста и начини велику локву око њега.

Његов друг с леве стране, сав испрскан, обриса рукавом од сурог шињела крв с лица.

Батаљон стаде.

Сви се војници освртоше и погледаше на ону страну одакле се чу пуцањ, па, кад се с прозора разиђе дим, они сви, без команде, подигоше пушке и, нишанећи у прозор, опалише...

Батаљон прође. Добош се чује све тише. Само покаткад, издалека, с времена на време зачује се један пуцањ, па онда, као одјек, други, још даље, а за тим загушени гласови, јаук...

За тренутак се све утиша, и улица, кад батаљон прође, остаде пуста.

Рањеници разбацани, изгажени; једни, на улици, усред блата; други, поред кућа, на прагу, пресавијени, згрчени, превијају се од бола, јече, уздишу...

Једна кућа што је непријатељи запалише баца велику румену светлост на улицу. Греде, кров, зидови руше се са ужасним праском.

Изненада, прозори на околним кућама почеше да се отварају полако; на њима се појавише главе бледе, чупаве, гледајући унезверено на пусту улицу, па кад угледаше рањенике испод самих прозора, главе се опет повукоше.

Затим се зачу шкрипа капија што се полако отварају. Из њих излазе старци и жене, унезверени, уплашени, застану један тренутак, ослушну, па полако, на прстима, поред зидова, довуку се до рањеника, погурени, савијени, и, погледајући око себе, пажљиво их подижу и уносе у кућу.

Капије се опет закључаше, прозори позатвараше.

На улици остадоше само мртви и, у мраку, испод велике црне капије, један рањеник. Њега нису видели.

Он је лежао на леђима, гологлав, разбарушен, крвав. Очи му склопљене.

Наједанпут развуче лице, бледо, мршаво и отвори очи.

- Мајко... прошапта.

Али тај покрет усана као да му повреди рану. Умуче. Лице му се скупи, збрчка, постаде страшно. Затвори очи и, вијући се под тешким болом као змија, зашкрипа зубима тупо, као да их ломи.

Обнезнани се.

Дуго је лежао непомичан, блед, као мртав. Кад отвори очи, беше му лакше. Само осећа да му је једна нога тешка, веома тешка.

Осећа да су му очи отворене а ништа не види. Боже мој, како је црна ноћ... А где ли је он сад?

У његову мозгу, још непомраченом, створи се, изненада, слика његове мајке, седе, збрчкане старице, како га грли на растанку... затим одлазак на границу... дуг, уморан марш,... бој, пуцњава, одступање... Опет је у свом месту, где му је кућа и мајка... можда ће је видети... али непријатељ, разјарен, страшан, јури, пуцајући из пушака и топова на варош... Они

је бране јуначки, лудо, али узалуд... гину, падају рањени, мртви, издишу...

Где ли је његова кућа?

Он подиже главу с муком и погледа низ улицу, али брзо склопи очи, јер га засену црвена светлост од запаљене куће.

Покуша да се подигне, али не може. Он се само окрену на леву страну, подупирући се лактовима, али тело својом тежином притеже и он паде на груди.

Постоја неколико тренутака па се онда подиже на руке и поче да пузи, али мало, само мало и снага га издаде.

Кућа догорева. И, без крова, са црним зидовима, почађалим и зажареним гредама, изгледа у ноћи тајанствена.

Рањеник се освести, придиже на руке и погледа. Где ли је сад? Сећа се да се последњи пут борио у самој улици, где је његова кућа, онда кад је пошао да се види са мајком. Сећа се да је био са три друга и да су, изненада, баш кад су били близу, истрчали однекуд непријатељски војници.

Затим је видео како су дигли пушке и, нишанећи у њих, опалили... У исти мах је осетио бол, тренутан, оштар... Видео је како његова два друга посрнуше и онда му се пред очима смрче, замагли и... даље не зна...

Погледа око себе. Нема никог. Где су његови другови? Где му је кућа? Не види.

Улица је светла само пред запаљеном кућом а даље се ништа не види, тамо је мрачно.

Бол је уминуо. Осећа да му је лакше. Поче опет да пузи на коленима. Руке му упадају у блато и крв што је око њега. Шта мари! Само да дође до запаљене куће, па ће га ко, можда, наћи и однети до куће. Ала ће се обрадовати његова мајка кад га види! Али, не, не, неће. Зар кад га угледа овако бледог, рањеног! Али шта мари! Рана није тешка. Мајка ће га излечити. Не осећа више бол, али је јако уморан.

Само напред! Ах, кад би само дошао до оне светлости!... Откуд та светлост? Гле, то гори кућа. Треба звати у помоћ, викати, а он не може ни да говори, стеже га нешто у грлу.

Он се напреже и, полако, као пуж, одмиче даље.

Ах, боже мој, како је тешко вући се по калдрми! Камење тако боде колена. Руке, влажне, малаксале, једва држе.

Уморан, задихан, још блеђи, довуче се до светлости и клону.

Тишина. Ноћ осваја све дубље. Магла се подигла, а облаци, неми, сури, наднели се над варош.

Рањеник се освести и погледа.

Гле! Ове осветљене куће. Познаде их, боже мој, да ли је могуће! То је његова улица.

Он напреже очи и погледа низ улицу и, наједанпут, његово лице, бледо, измучено, засија од радости...

Ено, ено тамо, до дугачког зида где светлост запаљене куће једва допире, угледа ниску, стару, капију. Он је познаде. Унутра је његова кућица. Можда га мајка већ чека сама, згрчена поред пећи. Прибра последњу снагу и, пузећи, пође средином улице, кроз светлост.

Наједанпут стаде, јер чу иза себе шум и загушене гласове.

Он се осврте, чекајући.

Тежак бат и звекет оружја чу се све ближе.

И, иза њега, из мрака, као сенке, испадоше три непријатељска војника, држећи пушке преко средине.

Рањеник уздрхта.

Војници, уплашени, стадоше кад, усред светлости, на калдрми, опазише човека, војника, погнутог, четвороношке, где унезверено гледа у њих.

Изгледао је страшан.

Рањеник, кад их познаде, брзо окрете главу и, мислећи да га нису опазили, поче да пузи, али војници, прибравши се, потрчаше к њему.

Опколише га.

- Тако ми бога, Петрове, насмеја се један од њих, омален, пун, округао, - нисам се усред окршаја оволико уплашио као сад од овога. Гле, рече, сагињући се и показујући кундаком траг од крви, овај се вуче као пуж. Умало нам не измаче.

Рањеник их погледа мутним, замагљеним очима.

Петров, крупна људина, широких плећа, риђих бркова, црвен у лицу, гурну га ногом.

Рањеник паде на слабину, па онда на леђа, без гласа, дишући само тешко.

Један од њих што беше већ одмакао, грчећи се од зиме, довикну им набусито:

- Та убите га једанпут, па да идемо. Мртав сам уморан.

Петров подиже пушку и упре рањенику цев у груди, али, у том тренутку, кад хтеде да окине, он застаде. На раздрљеним рањениковим грудима опази мали, златан крст. Петров клече, издиже му главу и скиде крст.

Онда се подиже. Његово лице насмејано, светлих очију, изгледаше гадно, животињско.

Намигну на оног друга и, држећи пушку међ коленима, обеси крст себи о врат.

Рањеник отвори очи и погледа у Петрова а на трепавицама му засијаше сузе.

Сутра ћемо га поделити а, друже? рече онај други.

Петров не одговори, него наслони цев рањенику на груди и опали.

Рањеник се стресе и издахну...

Утрну и последњи пламен на запаљеној кући.

Све притиште мрак...

Три непријатељска војника пођоше даље поред једног дугачког зида.

- До ђавола! рече Петров и стаде, ова проклета улица као да води у пакао. Ја нећу даље, уморан сам.

- Онда да се разиђемо и потражимо где преноћишта, рече Иванов, па сутра да се нађемо и попијемо тај крст.

Петров се намршти.

- Добро, рече.

Кад Иванов са другом оде, Петров погледа око себе. Нигде никог. Куће стоје неме, мрачне. Нигде се не види светлост. Где да се склони?...

Он пође поред зида па, кад наиђе на стару ниску капију, стаде. Можда ће се у овом дворишту моћи где да склони.

Он гурну капију и уђе.

Изненада, у дну дворишта, у мраку, угледа слабу светлост.

Петров пође тамо полако, на прстима, држећи наперену пушку.

То је био мали, осветљен прозор на ниској кући.

Војник застаде и погледа унаоколо.

Ноћ. Тишина...

Он приђе прозору тихо, без шума, нагну се и погледа унутра.

На поду, крај пећи, згрчена, пресамићена, седи старица погнуте главе, обгрливши сувим, жилавим рукама своја колена. Изнад збрчканог чела, испод мараме, вири јој замршено прамење косе.

У тренутку кад Петров погледа унутра, старица, не опазивши га, беше упрла очи у пећ, и, не трепћући, клатила се, мичући непрестано устима.

Војник се одмаче од прозора, приђе вратима, одгурну их и уђе.

Хладан, свеж ваздух јурну у собу. Пламен на свећи запири, повијајући се на противну страну.

Старица, окренута леђима, на лупу врата, осврте се, па, видевши пред собом војника, онако изненађена, збуњена,

мислећи да је то њен син, нагло скочи, полете Петрову, загрли га и, кроз сузе, загушеним гласом повика:

- Сине, сине мој...

Војник је одгурну.

Не разумејући њен говор, помисли да је пијана и дође му смешно.

Он се насмеја крупним, промуклим гласом.

Петров, одвикао да за ово шест месеци ратовања чује благе и нежне речи, а навикнут да слуша само заповести и грдњу грубих подофицира, да трпи зиму, умор, глад, жеђ, Петров беше суров.

Старица га погледа у лице па, познавши да то није њен син, она, разочарана, клонула, уздахну.

Постоја један тренутак замишљена, не мичући се. Затим се окрену Петрову:

- Опрости, дете моје, ја сам стара, скоро и не видим. А ти си војник као и мој син, па сам се преварила. Ја га непрестано очекујем. Кажу да су се већ сви наши вратили... Него, ти си уморан, чекај...

Она довуче до пећи велику столицу.

- Седи, дете моје, седи. Угреј се, одмори се. Петров седе, уздахнувши дубоко, и, савладан, уморан, склопи очи.

Старица и не знајући да је то непријатељски војник, седе поред њега на патос, опет обгрли колена па, клатећи се, поче нешто полако за себе да говори...

Изненада, Петров, тргнут из сна, скочи и, трже сабљу, али кад отвори очи и виде где је, он сањиво протрља очи па, поводећи се, приђе столу и узе свећу.

Старица се сети да хоће да легне. Она устаде и приђе Петрову.

Наједанпут пребледе и испружи напред суве, жилаве руке, дохвати крст што је висио на његовим грудима, загледа, па кад га познаде, поче да га љуби силно, страсно, не проговоривши ни једну реч.

Петров јој отрже крст, па збуњен, не разумевајући шта хоће, уплашен да није полудела, одгурну је.

Старица се задржа на столици, дишући споро, тешко, као да хоће да издане. Нешто је стеже у грлу, па не могаде да проговори.

Наједаред, као да јој пада терет с груди, она зајеца, заплака гласно, силно, па, окренувши Петрову своје жуто, уплакано, збрчкано лице, гушећи се од суза, проговори:

-Мој... син! Кажи где ми је син!

Она склопи руке.

Петров, не разумејући шта га пита, слеже раменима па онда, више за себе, рече:

- Хтела би да јој поклоним. А Иванов? Не могу, не могу!

Старица га слуша нетремице као да га разуме.

- Истина, и ми смо га лако добили, рече Петров па, да би јој то показао, он подиже пушку, нанишани у патос и, уместо пуцња, лупи ногом; затим клече и показа, рукама кроз ваздух, како је убијеном скинуо крст с врата и себи га обесио.

Он се подиже и погледа старицу али уплашен устукну. Она, пратећи сваки његов покрет, не знаде у почетку шта јој показује; али кад чу туђ говор, кога она не разумеде, кад виде како он напери пушку, па, показујући, опали, а за тим како скиде и себи обеси крст, њој, наједанпут, сену страшна мисао од које јој свест помрча.

Она скочи. Лице јој помодре, искриви се, постаде страшно; очи одскочише из шупљина. Она рашири руке и, промукло, као да је нешто стеже у грлу, врисну и сруши се на под.

Петров испусти пушку, па, блед, уплашен, поче да звера око себе.

Наједанпут, тренутно, једна мисао, као куршум, зари му се у мозак...

Он се сети нечега и задрхта... Затим, брзо, уздрхталим рукама, откиде крст и баци га на сто, дохвати пушку, па, не гледајући у старицу, отвори врата и, оставивши их широм отворена, побеже у хладну, влажну ноћ...

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

ВЕСНИК

Одмах после објаве о мобилизацији, бањски је живот на пречац учмао. Гости, може се рећи искључиво Београђани, јурнули су, још прве ратне ноћи, неко на војну дужност, неко што ближе прузи, неко рођацима и познаницима, а неко, онако, за одјеком престрављеног срца, и трагом својих првих, непромишљених мисли.

Јурило се и на коњима, и на воловима, и на магарцима, и на четири и на два точка, и пешке, и до срца дирљиво је било погледати те људе, жене, децу, пртљаг и стоку, које је први олуј Рата свитлао у тесну заједницу љубави и страха, а које ће можда већ други олуј Рата развитлати у хладне пределе вечитог растанка.

13. јула ујутру прозори гостинских соба нису се отварали. Млекаџије нису пролазиле, на огради Козаре нестали су лончићи и чаше, купатила су била празна, на ћуприји је осванула табла са путоказом у војну станицу, а кроз чаршију, мирно и озбиљно, пролазиле су пушке, пушке, пушке.

– Зар опет?

– Опет.

– Збогом и срећно!

– Збогом и не бојте се.

Сванула дивна зора. Ведра, сунчана. Али брдо пусто. Пењем се у планину сама, и осећам да ми смета сопствени корак. Опрезно тражим место где ће дебела трава угушити одјек хода. Чујем како ми удара срце. И то би ми сметало, кад ме не би плашило.

Иду, отишли су, иду, отишли су – бије ми у грудма монотоно и болно. И трзам се што тако необично хује кључ врела кроз камење.

Осврћем се да видим има ли гдегод кога. Никога! Чекам хоће ли однекуд неко наићи.

Нико**.**

Стојим сама. Размишљам како се чудно, тајанствено, исподтиха почињу велики догађаји. У природи све као што је и било. Природа, зато што је вечна и бесмртна, зато што је без личне љубави, нема слутњи, не зна за очекивање и страх, не збуњује се. Не пропушта ниједну своју функцију, чак ни једну своју беспослицу. За њу су сви догађаји без разлике редован живот. А ми, кратковечни, зависни и слаби, ми предвиђамо и рачунамо, памтимо што је било и бојимо се онога што може доћи. За нас су догађаји судбине и пресуде, милости божје или тешка проклетства.

А међутим је велики догађај почео. Чиме је почео? Да ли оним топом и ударом звона, који су у исти мах мобилисали бањског госта у парку и чобанина у планини? Да ли напорима људи да збрину жене и децу док се они не врате? Да ли страшном иронијом што те збринуте породице остају можда незбринуте него икад, и што људи, који су обећали да ће се вратити, неће моћи одржати реч? Да ли првим јуришем, и првим великим призорима смрти и ужаса? Да ли сунцем победе, или тмином пораза, или крвавом звездом глади?

Пролазе дани. Бања се једнако празни, а у свако празно местанце се усељава сива неизвесност. Ми, који смо остали, претворили смо се из гостију у бегунце. Смирили се, шћућурили се, престали да истражујемо, почели да штедимо, склонили дубоко у орман све што шушти и бљешти, склопили баштенске наслоњаче и одмориљке и бацили их у коморе, и, кад се састанемо, ћутимо, или се опет брзо растајемо. Оном брат остао у Аустрији, оном дете у Швајцарској без новаца, онај не зна где му је жена. А Београд руше. Бежимо једно од другог. Да нам неко не рекне, или да неком не рекнемо: твоја је кућа пропала, а моја није.

Једне вечери проби страховита киша, и удари планинска хладноћа.

А сутра дан треба кроз бању да промаршира шест хиљада људи који иду из Књажевца у Алексинац. Дакле су сада већ на путу.

Ветар ми трза из руке прозор, из планине урла нешто гадно, а од неколико капи кише, које су ми на руку пале, сва сам се најежила.

Привиђа ми се колона војника. Како иду, кисну и зебу. Сви без разлике.

Ни сутра дан није престала киша. Тако смо их морали дочекати, како ће и њима и нама бити теже.

Долазе, долазе! Ено их, ено! Кроз танку маглицу воде и испарења таласа се сива колона. Неколико официра на коњима, а све што је млађе пешке. Иду, иду. Сиви и мокри. Понекад тек, на некој тренутној светлости, блесну као звездице врхови бајонета, па опет згасну. Приближују се. Живели, живели! Лети цвеће и цигарете. И новац. Војници се смеше. Ноге им месе дебело блато, упадају и извлаче се наизменце са густим жмектањем и мокрим пљаскањем. А киша лије. И ни на чијем телу нема једне суве нитке, и млазеви воде како продру низ леђа не заустављају се до пете.

Стотинак регрута из новооослобођних крајева, који су теже издржали марш, преноћи ће у школи. Један од њих је тако уморан да не може да седне. Наслонио се на зид с оружјем и торбом заједно, и стоји као прикован више од четврт часа. Прилази му командант пука, шљепка га по образу, и пита и њега и још неке друге, да ли би им лакше било да скину цокуле и обуку опанке. Војници пристају, и затим ударају у шалу и смеј.

– Како ћете тако мокри, за Бога! – питамо оне што иду на вашариште, у логор. - Ако смо мокри. Ће још далеко да ходимо. Биће си време и да се

осушимо.

Тек пред свитање се разведрило. Нагло и одједаред, као што то лети често бива. И кад су одјекнуле прве трубе поласка, остао је један једини облачак који се још борио против зоре. Али и по њему су најзад бризнули као крв црвени потоци сунца.

Весело смо испратили војнике.

Пролазили су дани. Здрави, румени дани планинскога лета, који не дају малаксати, и не дају не веровати. Али у вече, кад над поцрнелим, уснулим брдима изађе месец, небо се учини огромна, хладна пустиња, из баште сташе да се прикрада мирис босиљка, а собе гуше као заражене ћелије. Најзад пуче глас да се бију на Дрини, под Цером, око Лознице, у Мачви.

– Имате ли вести? Бију се, и наши се добро држе.

– Зна ли се што одређено?

– Ништа не јављају детаљно. Смешимо се. Глава и верује и не верује, а у срце се зарили зуби. Ако икада, сада треба победити, ма сви до једног пали јуначимо се помишљу и речју. А у сну и на јави нас гањају слике жртава и тешких рана. Куршуми, гранате, венци од ватре и дима и мртваци. И страшне неке цифре, и нека уоквирена слова.

А ако не победимо, ко да нас згази? Војска, у којој се сваки други трећи војник криво заклео. Војска, чији морал нема ни једну светињу да спомене. Војска, која заробљеним Словенима кидише да смрви слободне Словене.

У памети ми искрсавају успомене из старог завичаја. Сећам се загонетних тренутака из детињства, и мучних и срамних тренутака из старијих година.

Хусари, хонведи, улани, јегери, како их све добро знам, како их и сад чисто видим. Па поносити нојнундзипцигери Јелачића Бана, па наши Петроварадинци, зипцигери Сремци, па у градачком корпусу Босанци, који са својим, као јутарње небо плавим униформама и црвеним фесовима, махом белих лица, и отворено смеђе косе, изгледају као чета девојака. И сада, да ли је могућно, Господе Боже! Они су пробили овамо, и ту, на српском земљишту, у Мачви, крај Дрине, ту пале, руше, пуцају и убијају. Који они? Они, можда баш Јелачићевци, можда и Сремци, можда и Босанци...

Сећам се, једаред, у Грацу. Улазим у варошко шеталиште, и издалека тражим очима естраду војне музике. На гвозденим шипкама, свуд унаоколо, црвене се капице, као венац свежих булки. Добро је, Босанци свирају. Бирам сто који је најближи огради. Од музике ћу додуше чути само прве виолине, али шта мари, чућу, у паузама, српску реч, и гледаћу у лица босанских робова у плавој униформи аустријског ћесара, који им је, као у крвав пркос, оставио црвене капице њиховог родног краја.

Није ми се дало да будем сама. Однекуд је наишао ускоро премештени

мајор Аумер, кога сам из раније познавала. Жена му Српкиња из Славоније, али се по немачким гарнизонима одвикла да говори српски. А два синчића не знају ваљда ни да има других језика, сем немачког.

После разноврсног разговора, мајор, од сажаљења ли, од ћефа ли, учини гест руком.

– Sie, Kapellmeister stell vertreter! – дозва наредника-бандисту.

Загледах се у благу физиономију војника коју су музика, а ваљда и велика варош, профинили до нежности.

– Spielen sie uns eine bosnische Arte vor – наређује мајор.

– Keine im Programm, Herr Major. Und keine Noten dazu, Herr Major – салутира наредник – Auswendig kennen sie gar nichts? Eine lustige heimische Melodie?

Босанац се смеши.

– Alles heimische ist traurig, Herr Major.

– Ach! Dann wollen wir lieber verzichten, bevor wir etwas vorgewinseltes bekommen – смеје се мајор, а канда и његова жена. Не знам зацело. Не усудих се подигнути главу.

– Што је хтио? Што је хтио? – чујем војнике око наредника.

Тамо негде, под Цером, или негде на Дрини, можда су сад опет заједно, њих двоје, мајор и босански бандист.

Мисао иде даље. Пабирчи по затуреним, полузаборављеним тренутцима јада и стида. Паде ми на ум прво национално разочарање мог малог суседа Стевице Ћирића.

Био је Стевица још сасвим мали, тешко да је знао читати и писати. Није се још ниједаред играо војника, ни битке. Али, помало, и однекуд, сазнао је да је био некада кнез Лазар, и Цар Душан, да је било некад велико српско царство, и да и сад има Србија и Црна Гора. Његова мала глава није додуше сложила никакво питање о своме територијалном и политичком припадању, али се у његовој љутој српској крви пробудили прадедовштина и завет, и Стевица је одједаред почео некоме у буџаку да прети. И једног лепог дана је измислио рат.

Он, који је још недавно слушао како му друг тумачи да је рат грдно велики човек, џин, већи него торињ, који поједе све што људи имају, и страшним рукама и ногама руши куће, чупа дрвеће из корена и убија људе, – он је сад одједаред знао да је рат: туђи и сможђити непријатеља, који је учинио срамоту и неправду свима Србима.

И једнога се дана у Стевичином дворишту зачела мала српска чета, која је, касније, неколико година, жарила и судила по парку и на Тошином Бунару. Стевица је распоређивао децу, одређивао старешинства, и чинио све предспреме да се после осмодневне вежбе окуша истина боја.

Прстић његов, указујући редом на часнике и јунаке, напипа одједаред Рудику. И на лицу Стевичином се показа, да није баш сасвим као чворак брбљао малочас нешто о цару и о слободи. Прстић тај је с великом сумњом

боцкао малог судржављанина, а душица Стевичина се очигледно борила с неким магловитим проблемчићем.

– Рудика не можо да се игра с нама солдати, јер ми смо Срби, а он је Шваба – падала је, реч по реч, пресуда, док се Стевичин прстић најнегативније мицао над пренераженим малим уљезом.

Настао је први аустријски тренутак у срдачној дечјој комуни, и Стевичине очице су први пут гледнуле у јаз над којим се у оној земљи живи.

– Па и цар наш је Шваба, Стевице – затезао је мали свезналица и циник Иван. Рудика, на те речи, поче врло важно да клима главом, стављајући се одмах на цареву страну. Стевица је ту истину први пут чуо. Гром га је поразио. И збунио се, и поплашио се, и стидио се, и љутио се, и осећао је немоћ. Мали аустријски поданик спустио је главу, а око разрогачених очију су немирно играле стреле дугих трепавица.

– Није то истина! Како може наш цар бити Шваба, кад смо ми Срби? Идем ја да питам мог тату, а ти ћеш већ да извучеш твоје – претио је Стевица Ивану.

После кратког времена чули смо кроз отворен прозор татине собе да Стевица плаче.

Тако се свршио први његов сан о Српству, и прва радост да буде српски војник. Цар Шваба је победио. Први, али не и посљедњи пут у Стевичином животу.

Прошло је доста година, Стевица је постао Стева, а Стева је јако волео Јованку, а Јованка Стеву. Волели се тако јако, да ми се често чинило да у Стевиним очима видим Јованчине очи, а у њенима његове. Али, откад је дошао Стевин школски друг – лепшег друга нико није имао - Јованчине тице су престале долазити у Стевину башту, а Стевине мисли су бадава куцале на Јованчин прозор.

Јованка је почела да мучи другове. Волела је још и Стеву, али је много више волела лепог Стевиног друга, и не једаред је долазило до мучних и до болних судара, кад се један стидео свога триумфа, а други се, стопу по стопу уклањао испред правде, која је у љубави обично крвава.

Јованка је изгледала неосетљива. Удаљена од правог значења ствари. Као што жене врло често и јесу, у финим заплетима, где можда нико није кривац, а где неком ипак ваља хтети бити жртва.

У тај мах бануше к нама, у новосазидану касарну, јегери. Елита цареве војске. Кад су прве недеље пошли у цркву, у сиво плавим својим шињелима, као голубија крила, и са зеленкастим перјаницама на калпацима официра, изгледали су као јато дивљих голубова.

Али најличнији међу њима, поручник Крегер, био је много више диваљ него голуб. Обесно и каприоцозно се забављао на све стране, такмичио се у лепоти и са Стевиним другом, и тако рећи на јуриш му је отео полуверену девојку. Неколико српских кућа се заузимало, тражило

увиђавност и каваљерство, поручиик, а са њиме брзо и цео официров хор, одговарали су неодговарањем, игнорованьем, непоздрављањем, и још тежим вређањем српског становништва.

И омладина, и цела варош, подели се у два непријатељска логора. Из дана у дан се дешавала изазивања и прелади, и ствар се све опасније затезала. Јованка се нигде није показивала. Али Крегер је, са силним звекетом сабље, свакодневно отварао њену капију, и, кажу претио је убијством, ако би неком пало на ум да пред једним кајзерјегером затвори српска врата.

Ствар се свршила тиме што је поручник Крегер, у двобоју, дивљачки исекао Стевиног друга, што је тражио премештај, и одвео једино дете, и однео готово сав иметак једне збуњене и ожалошћене српске куће...

Куд ли су сад, у овом тренутку, та Јованка, њен дивљи голуб, и друг нашег Стеве? Боже, како се времена мењају, и како се у тесне, кратке људске животе гомилају догађаји! Стева је умро. Тамо горе, крај Дунава, на брегу, скрштених руку слуша бомбардовање Београда, и кроз мртви свој сан осећа ваљда борбу за ослобођење, и срећан је што своју руку неће подићи на рођеног брата...

Ах Боже! Каквих ужасних, несхватљивих, злих тренутака носе у себи данашњи догађаји. Толико је неприродности, лажи, гада и срама у споровима који сад треба да се реше, и у рачунима који сад треба да се плате, да се то само страшном ватром освете и оружја може сажећи. Господе Боже, буди праведан! Да ли је могућно да ће и сада кајзерјегер победити?

Прошло је опет два дана, а вести са бојишта још нема. Чујемо увек само оно страшно и судбоносно: борбе трају!

А мени се једнако намећу слике из старог завичаја, и, чудновато, баш ми некако јегери не иду из главе.

Срби из крајева преко Саве веома много полажу на црквене и празничне церемоније, на похађање богослужења и на лепоту цркава и појања. Толико, да су они, у васколиком Српству, од прилике оно што су т.зв. »Московски Звонари« у Русији. У свечаној архијерејској служби, у богојављенском водоосвећењу, у православном пјенију, у торжественом ударању звона испољавају они своју националност, обнављају се у заснулом и придављеном Српству, и на прангије и звона вичу целом свету, а често и себи самима, да их још има, да још јесу.

Као и под Турцима. Богомоља је једино место, где су слободни, где се смеју купити у колико хоће великом броју, без полицијске дозволе и без краљевог комесара.

Па ипак, да ли је и тако? Не. Никада тамо Срби нису ни Слободни, ни сами. Никада, ни једног интимног, ни светог, ни великог тренутка се може се свршити обред, весеље или молитва друкчије већ под знаком аустријског ћесарства.

Јегери, јегери, да, баш се њих сећам.

Велики Петак. Црква препуна света. Било је дирљиво и сјајно. Скрушили смо се. Видели смо Христа, који је свршио свој задатак, и сетили смо се својих несвршених задатака. Излазећи из цркве, било нам је и лако и тешко.

На целивање ћу доћи после, у вече. Више волим кад је црква празна, и кад је ноћна тишина.

Улазим кроз женску препрату. Врата широм отворена. Скоро у сваком столу седи по неко. Али је у цркви главна светлост од полиелеја осута по своду, па се не разазнају лица. Тим мање, што многи прости људи и жене држе запаљене котурове, чији бледи пламенчићи осветљавају само кврг-гасте, крупне, коштуњаве руке.

Средина цркве је скоро сасвим празна. У дубоком, тамном простору, чак тамо пред олтаром, Христов Гроб. Издигнут, висок на фино резаним стубовима, лепо засвођен, пун расцветаног цвећа. Велике, крупно разгореле свеће изгледају као пламени мачеви.

Прилазим неколико корака ближе. Корак је скоро нечујан, јер у цркви још није дигнут зимски, дрвени патос.

У олтару неко хода. По завеси се миче сенка. И неочекивано одјекну нешто сребрно. благо и свето. Мора бити да се случајно дирнуло једно од оних танких звончића, којима свештеник из олтара оглашује сагибање главе. Задрхта танак, жицаст звук кроз сву цркву. Многи поустајаше, многа се прекрстише. Свеће и кандила као да мало згаснуше, па онда тим јаче плануше, и муњевито и топло се заблисташе уткано злато и златна ореола на скупоценој плаштеници.

Севну још нешто с обе стране Христова Гроба. Тргох се. По један војник, у сиво плавом шињелу, као голубије крило, с натакнутим калпаком на глави, са забоденим бајонетом на пушци**.** Почасна стража. Христов гроб чувају два јегера. Стоје непомични, намргођени, досадни.

На ћилиму пред гробом неки старац се клања, шапће нешто, и као да се не усуђује ближе прићи положеном Христу. Јегер, они с десна**,** не гледа га, али га осећа, и све брже трепће очима и нестрпљиво увлачи долњу усну.

У то, гласним, грубим кораком упадају два војника с поднаредником. Старац, са неким грчем на лицу, једнако стоји. Остали људи у цркви се часом пренуше, па затим опет утонуше у мир и своје мисли. Смена, страже. Потмуо звекет оружја, одбројани кораци. Она двојица, без окрета и погледа, изађоше, а ова двојица остадоше. Непомични, намргођени, досадни.

На Ускрс у зору пробила хладноћа. Са оним ретким капљицама кише, које падају као хитнуте, и боду, где падну, као осице. Дувао је оштар ветар. Али ниједан здрав човек није изостао са Васкресења. Свака српска кућа је осветљена, балкони су ћилимима застрти, звона брује из трију цркава, и свечано и шумно иде Литија**.** Око Неба носе велике свеће, и тамо је светло,

и блистају се одежде и крстови. А иначе је све у тами, и само се креће шума сићушних светиљака, и оре се песме Христове победе над гробом.

Најзад се и свештенство и непрегледна поворка сабија у тесну гомилу пред отвореним, тешким дрвеним вратима женске препрате. Настаје побожно свечан тренутак. Све притихло људи погнули главе. Влажним, озеблим рукама држе шешире и чувају сваки свој пламичак. Врхунац емоције. Страшљиво очекивање. Долазак неке мистерије стезао је срца људи и натеривао им сузе на очи.

Тишина све дубља, а узбуђење све јаче. Ништа се не види јасно, сем црних затворених врата, и праменова косе које ветар носи. Кроз мртви мир, одједаред, као архангелска труба, продире чисти тенор протиног капелана, и високо и силно интонирано, као усклик гласника који победу јавља, пролама се оно величанствено: Да воскреснет Бог – и расточатсја врази јего – и да бјежат од лица јего – ненавидјашчи јего!

Огромна дрвена врата отварају се, звона ударају тешко и свечано, народ, кроз сузе, призива ускрс, и ускрс Господњи и ускрс српски.

Али у који трен да загрми хиљаду и хиљадугласно Христос воскресе, сви се јежисмо:

– Gewe-e-ehr los! Feu-er! – трешти команда аустријског официра, сивоплава чета кајзерјегера пали плотун, а народ жури у цркву и затвара за собом врата...

***

Десети је већ дан крвавом лому и окршају на Дрини и под Цером. Под тешком неизвесношћу се скомлели и тело и душа. Живи се механично и тупо, и само од времена на време се пробије глас срца: Зашто се не може знати? Зашто седимо, и нагађамо и слутимо, као црне ноћне тице, ако су свих ових десет дана били светли дани!

9. август је свануо жарко топао. Прави средлетњи дан, иако је јесен већ на прагу.

Милим уз брдо. Полако, полако, јер вучем бригу и терет непроспаване ноћи. Успут не сретам никог. Сви они чили и здрави, који су пре мене ранили, отишли су давно. Тамо су, или Бог зна где су.

У дворишту последње кућице под брдом ораси се још зелене, али платане су већ опрљене, млитаве, и у по дана се дрмају као да су сањиве. Летње цвеће мирише увенуто слатко, а пурпурно црвене астре миришу оштро и хладно као трава. И сред те јесење меланхолије, умиљате као болесно дете, седи господин, што га хватају грознице, блед и танак као какав инсект, и сам.

Стотину корака даље, опет сам, гимназист, у туристанском оделу, и дебелим штапом у руци. И то је све. Сем ако још на горњој тераси сретнем Николаја Гаврилича. Збиља, ено га. Крупан, тром, добар, кратковид и

брбљив. Прави Рус.

– Терпи, казак6, атаман6 будеш6! – виче ми издалека, храбрећи ме.

И онда вади из џепа Р у с к о ј е С л о в о , и прича ми шта је било и шта ће бити, спомињући километре, рубље, пукове и жито у оним баснословним руским цифрама од којих се човеку коса диже на глави.

А кад се растанемо, ја стојим дуго и гледам за њим. Какав је, Господе Боже. Као да му је костур од камена.

Преседела сам цело доподне, као и обично, сама самцита, с књигом и с мислима, с вером и стрепњом наизменце.

Подне је већ прошло, али ми се не иде. Једнако проналазим разлоге да још поседим, иако се у бањском ресторану после пола један сервирају само остатци. Сад ми је пао на руку неки црвић, провидан као капљица воде, и морам причекати док се смили. Затим, гуштер један се дао у трку за лептиром, и треба да видим шта ће бити. Нисам пре тога знала да се гуштер исто тако брзо пуза, као што лептир лети. Ни три минута није прошло, а лов је био свршен. У муњевитом скоку, бржем од човечјег ока, дохватио је гуштер лептира. И то савршено онако га дохватио као што треба. Једним зевом халапљивих својих велица изео му је мекано тело, а са обе стране уста, као са крунилице-машине, отпадоше по два мртва крила. Згадила сам се на гуштера, и хтела сам да га ударим, или бар да га поплашим. Вијајући га, наравно узаман, кренула сам несвесно доле.

Сунце је жегло некако љуто. Јара је дрхтала и пламтила. Врапци су посртали од ватре и мртве подневне тишине.

Приближујем се већ и вароши, а нигде ништа живо не видим и не чујем. Ни дете да заплаче, ни тањир да звекне. Господин, што га хватају грознице, не седи у башти. Само се црвене асуре, и кроз густо њихово лишће, у дну, промаљају се шапице мачића, који се играју и котрљају на светлости.

Несвесно пратим свој корак. И загледала сам се у бело усијани друм, који се спушта из планине, и крсти се, тамо ниже, са широком путањом којом ја лагано силазим.

Одједаред, бат човечјих ногу. Отуд са друма, али још надалеко. Неко иде. Журно, великим, чврстим кораком. Ништа ме се не тиче, али ипак жмирим да видим ко ће бити.

- Господе Боже! Господе Боже! – шапућу ми уста, хладна као лед, а из уздрхталих руку испадају ми, једно за другим, књига, шал и торбица.

Из планине силази српски војник. У опанцима, у суром, грубом оделу. Али преко рамена пребацио шињел. Фини, мекани, сиво плави, као голубије крило. А на сељачком торбом учврстио ранац, од телеће коже, свиласто гладак, и чисто црвен на сунцу.

Сагнуо главу и хита. Хоћу да потрчим, да викнем, да питам, да опипам. Не могу. Уста смрзнута, руке мртве, а ноге одузете, као да сам до колена у земљу урасла.

Само мозак и срце раде. Упињу се, сићушни мозак и слабо срце, да их не разнесе, као хрпицу прашине, велики догађај: Сан мој вајкадашњи који је оживео.

Господе Боже! Је ли могућно? Овде, у срцу Србије....још пре неколико недеља...велика сила...силна војска....претње, понижавања....Господе Боже, је ли могућно, чак овде, у овој запланинској заборављености, на леђима српско редова хаљина побеђеног кајзерјегера, празна љуска аустријске обести....

Војник замакао. Почнем да трчим. Али кад сам савила за угао, он већ далеко доле. Видим само како се телећак црвени, те како се шињел плави.

БУРЕ

Одмах се познају она несрећна мала деца која из школе долазе у празну кућу, која знају *Робинзона* напамет, и у деветој години читају *Живот и патње у Сибиру* и *Пут у зењу Вашукулумба.* Познају се мали сирочићи који рано остану без матере, који сакривају главу под јастуке кад пролазе мртвачка кола, боје се кад ноћу сат избија, и имају мршаво бледо лице и дугачке суве ручице.

Школски задаци нису ми задавали много бриге. Све је било просто и лако и могло се већ у школи научити и запамтити. А брат ми је био несташко и мали дивљак. Подизао је Скадар на Бојани и зазиђивао моје лутке, тражио мравима ртењачу, презао скакавце у кола од карата, и више ишао на глави него на ногама.

Седела сам дакле по цео дан сама, у каквом кутићу, и превртала шарене и светле картоне по лексиконима и књигама природних наука. Тамо се

видела како букти поларна светлост, тамо је било оних чудних тропских биљака са физиономијама дивљих животиња, шуштало је море и возиле су по њему грдне галије асирских веслача, ишли су у бој египатски војници, све један као други, са запетим стрелама и оним чудним оштрим профилима главе на оба рамена. Тако је Харон превозио душе покојника, тамо је било намрштено ћутање залеђеног севера и страшна смрт у песку који не да воде, тако су, као оштре сабље, севале жуте очи краљевских тигрова и умиљато се плавиле добре очи скандинавских белих соколова.

Тако данас, тако сутра, тако зимус, тако летос, прво у соби, па у ходнику, па на тавану, па у башти, па најзад у бурету.

Ја сам то звала буретом, али у ствари је то била једна грдна каца, расушена, раздрмана стара каца која је стајала у дну дворишта и без икаква опредељења полагано трунула и пропадала. Бочне дуге се још некако и држале, али се расушиле и испрепуцале. Доле није било дна, а дно, окренуто навише као кров, све се изрешетало, свака се даска могла померити, а много главних дасака није више ни било.

Поодавно сам осећала неки укус за тај расклиматани стари дворац. Између дасака сам завиривала у њега, штапићем гуркала и пипала огромну и као камен тврду печурку, размицала лишће густог и угасито зеленог корова, и волела да слушам сиву мелодију ћутања и тишине.

Помишљала сам прво да у друштву продрем у буре, али сам се предомислила и решила да га сама испитам и по робинзонски освојим.

Једног раног летњег јутра дограбим собне мердевине, чекић и сикирицу, попнем се на кров и размакнем даске по њему да може сунце унутра, а затим и ставим једну трулу даску с бока да бих и сама могла да уђем.

Гњило и мртво дрво није много јечало под ударцима, али се каца ипак тресла, и у густом замршеном корову почело је неко многоструко

мицање и шуштање као што се чује да кипи и пуцка у земљи кад после кише опет гране сунце.

Прво сам чупала и секла коров стојећи напољу, а кад се очистило повеће местанце, уђем унутра, и, које од жеље које од страха, до ручка сам проредила и утаманила све шуме и луге мрава и гуштерова. Оставила сам, али разређен, један ред репува; остала је велика печурка; на оној угнутој страни, где се вода сливала, остао је ред ситних, бледоцрвених гљивица, и остала је једна вештачки исплетена паукова мрежа.

Земља је била влажна и црна као гроб, оне ситне гљивице изгледале су као болесне оспе, а из гњилих дасака је зрачила нека загушљива млечна парица. Али се све то брзо изменило. Брзо је дошао непријатељ влаге и тмине. Ушао је јули са врелим и сухим својим дахом, и сутрадан је земља већ имала кору, гљивице су, као сухе красте, поотпадале, а намрштени отромбољени репув се насмешио у зеленијој боји.

Тога дана сам се уселила у буре. Прво сам унела малу столичицу и над њом разапела стари неки избељени кишобран с којим су млађи ишли у јесен да пазаре. Па сам онда довукла сву моју баштицу у лонцима, између осталога и два лепа висока фикуса који су у бурету изгледали као палме.

Одмах затим је ушла гомила танких дрвених кутија од цигара које сам грозничаво прибирала, па чак и куповала, јер сам у то време, од јутра до мрака, измишљала и резала галије и лађе.

Укуцам затим неколико клинова и повешам тестерицу, чекић, старе маказе, кантицу, кутију с ексерима и канапима, и довучем, најзад, стару једну енглеску историју где је било пуно цртежа и резбарија са тебанских и египатских гробова, који су представљали море, буре, галије и морепловце.

С почетка је било неког детињег страха, и ја бих почешће искакала из бурета да се после мале паузе и ослушкивања опет вратим у њ. Али навика је брзо дошла, и ја се од бурета нисам одвајала. И ако је требало да ме траже, тражили су ме у бурету, и ако је требало да ме нађу, нашли су ме

у бурету. Штавише, касније сам и ону једну даску, која је уласка ради скинута, наслањала изнутра, тако да сам осим отвореног крова, била сасвим заграђена и била сасвим сама. Псима и мачкама је улаз био забрањен, моме брату је у бурету било тесно, а крилати моји гости долазили су одгоре.

У овом шупљикавом и смежураном дворцу бујала је нека лака, мека и тиха фантазија, и док су друга деца напољу грајала и целог лета трчала од тарабе до тарабе за једним лептиром, мала бледа девојчица сањала је у бурету своју робинзонијаду.

Сањала о великим морима по којима се коралска острва љуљају као котарице цвећа. О пределима где сунчани зраци у тешким дебелим видицима падају на земљу, и где нема друге хладовине и свежине до кад морске птице рашире своја крила и водом са свога перја попрскају цвеће. Сањала о страшној студи и глечерима из чијих се пукотина плази чудна плава светлост, и осећала да тамо на северу, у оним смрзнутим енергијама, мора лежати клица и стихија праве вечности.

У тој трулој колибици сам научила да волим оно што се не види, оно што немам, и оно што мора да прође.

Волела сам сунце, светлост, лептире, бубице и цврчке. Волела сам их нервозно и са стрепњом, јер сам видела да сунце залази, и знала да ће за дан или за недељу поумирати шарени и луди лептири, и да ће за мало попадати изнурени мали цврчци. Попадаће, и врућина ће их спржити, и ја ћу можда сама изгазити осушене лешинице веселих мојих певача.

Мало срце детета које још није знало ни шта је садашњост, слутило је да има пролазност и прошлост, да има трен кад вене и пада и хлади, да долази час кад су горди вилински коњици што лепршају тамо високо под сунцем исто што и тупе слепе глисте што гмижу под земљом.

Развијала се у детету туга оних што никад не верују да ће се вратити на место које остављају, и сумњају да може опет доћи оно што је прошло.

Телом својим сам осећала падање вечери, и као сунцокрет окретала своју малу главицу за сунцем. Има дакле неко проклетство да ништа вољено не може остати. Пролети каква тица, светла као распрснута звезда, па је никад више нема. Прне какав лептир, шарен као да је кроз дугу пролетео, па га никад више нема.

Можда има такво осећање и међу неким инсектима. Пију сунце и купају се на сунцу, а тихи су и ћуте. И ја сам у бурету научила ћутати као инсект. Па и сада још волим тај свет који љуби, свети се, убија и умире у отменој тишини. Где човек подивља као звер, они су саваладани и неми као победа страсти. Под завесом каквог мртвог листа нечујно се свршавају мистерије љубави и смрти.

Неко време, свако јутро у једно исто доба, на једну исту дашчицу крова, долазила је, не знам откуд, чудна нека мала, усплахирена и ћутљива птица. Климнула би главом на све стране мог бурета, затреперила телом као да ће сваким перцем за себе полетети, и после неколико тренутака нестала.

Покушала сам да у тањирићу оставим мрвица, од хлеба, од колача, воћа и шећера, али се птица увек једнако понашала и никад ништа није додирнула. Зашто је та животињица долазила, шта ју је привлачило, шта је гледала и шта је видела? Није ми се дало да разлог докучим, али сам ту птицу волела као што се воли симбол љубави и доброте.

Једног дивног летњег дана, кад се сва лепота једног годишњег времена свезала у лепо јутро, кад су голубови изгледали крупни, пластични и тешки, кад су изукрштани сунчеви зраци звечали као сребро, кад се говор чуо као смех, кад је светлост тако густа била да су је мушице и лептири крилима разбијали, кад сам ја сретна и весела дотрчала у буре – птица није дошла. Ни тада, ни икад више.

Чекала сам је још много дана и жалила сам је много. Али, фантазија

мале девојчице беше тада бог Тамуз са двадесет девет имена и толико исто крила и живота.

Ону угнуту страну пода још сам боље издужила, поплочана је црепом, напунила водом, и малом својом кантицом досипала што би постепено усахњивало.

То је било море, велико море што се увек звало Црвено или Жуто, и ја сам по мртвој површини барице видела све нијансе тих боја, и увече, у постељи, замишљала како тамо доле певају и вијају се мали таласићи шарене воде.

А свуд унаоколо, по трулим и храпавим доковима мога бурета, дебелим потезима беле и зелене креде и разним ишчупаним илустрацијама маркиран је био цео свет и све што је у свету.

Континенти, мора, острва, све у оном реду дечјих краснописних вежбанки где једно уз друго стоје Њујорк и Чачак, Јагодина и Формоза. А по води сам, на танком конопцу, вукла фантастично и пажљиво изрезане и склопљене лађице у којима су, у паралелним редовима, седели по двадесет веслача од хартије, један као други, сви са непомичним танким дрвеним веслима, и возила их по читаво доподне, све по једном истом мору, час у Бразилију, час на Мадагаскар, час опет **ТАМО** где увек има снега и саоница, ирваса и ања.

Горе доле, горе доле, клизила је моја галија под аутоматичним ритмом цврчака који су, опијени сунцем и топлотом, певали песму без строфа и одмора, певали поезију краткога живота, певали снове бледе девојчице која је хтела далеко, далеко!

О, мали моји никад невиђени цврчци! Како сам увек страховала да се не одселите, да не умрете од глади, да не престанете певати. Али тада је

за сваким листом, чучао по један певач, и снажно цирикање је натпевало моју лепу и срдачну бригу.

О, мали моји цврчци, о велике моје варке! Та цврчака у зиму и нема, та цврчку и не треба зрно јер га не може прогутати, њему осим слатког, на сунцу сазрелог сока, ништа не треба јер он ништа и не једе. О лепе моје варке у које нема више уласка, у чијим бравама се сви кључеви крхају, а чија се врата више не отварају.

О, кад је лађа већ давно приспела, и сунце запало, и сви мириси и сласти и венци среће и радости који на сунчевим зрацима долазе с њима опет земљу оставили, ја сам свеједнако слушала моје мале певаче, певаче безазлене радости од живота. Цврчак! Мало парченце блата у коме има нешто добро, у коме има способности вољења и радости, атом који живи и који казује своју радост од живота.

Од јаке врућине и жеге, гњиле и трошне даске се сушиле и мрвиле, и црне и уске пукотине постајале су све светлије и све шире. Одједаред би се кроз њих провукао какав шаренко на четири крила, па за њим други који га вија, па затим још читав рој лептирова који се на сунцу љубили, и врели и луди од сунца и љубави јурнули у полутамну хладовину усамљености. Попадали би по широком и хладном лишћу фикуса, и по црнкастом зеленилу би се преметали у својим ведрим тоалетима, у светлим и блештавим својим бојама, као да су се у течном металу окупали и као да им са крила још клизе капље растопљена злата и платине. Па онда би се учврстили на листовима, мировали би тренут два, увијали својим спираластим рилицама, и заплашени горком аромом фикуса бежали би опет напоље.

А са сунчане стране бурета, из рупица разједеног дрвета и из вреле суве земље извирао је свет мушица, крилатих инсеката и шестоногих

пешака. Понекад и гуштер, и гусеница са разроким и наоблаченим својим погледом, и тврдокрилац са крупним и као телескопи испупченим очицама.

Добро ми је било у бурету и тешко ми је било изаћи из њега.

Ни киша ми није сметала. Кад сам опазила да се спрема зло време, попела бих се на мердевине и примакла ближе даске на крову, сћућурила се под амрелом на столичици, и посматрала бих како тице, као црне муње, парају по ваздуху, и смејала бих се жестокој киши чије крупне капље зврјаху по даскама као да се тресу и ломе ораси у врећи.

Мени би чак мило било да је однекуда ударила мећава, па да бели и меки снег затрпа све рупе и излазе, и да се заледе моје галије и чамци. Јер сам имала много јачих симпатија за поезију надимљених сибирских колиба и за тешки живот \ северњака који су увек борци и јунаци, него за отужни и шарени југ са лењим и загушљивим ветровима и загрејаним и размаженим становницима.

И стога сам ту, такорећи у непосредној близини моје барице, вруће као Сенегал, сневала ледену и белу фантазију севера.

Посула сам једно овеће местанце наструганом кредом, са хрпицама од белога праха, побола неколико полуосушених јелових гранчица, и начинила од хартије високу шиљасту корјечку колибу са улазом на врху. И тада је из маште мале девојчице почео да дува ледени сибирски ветар, и да веје толико снега да се гране од њега ломе. А у крзно замотани доброћудни Корјеци чучали су око ватре.

Тамо, у њиховој домовини, где увек прети смрт пред колибом и глад у колиби, тамо људи морају живети једноставно као у бајкама, и морају једно другом бити милостиви и добри као у царству нерођене деце.

Снег и студен и мећава, а унутра велик црвен пламен који се никад не гаси, и врело угљевље као аждајина уста.

Пламен и светлост су рођаци и долазе из исте чаробне земље. У пламену је пуно слика и прича, и сви простодушни добри људи знају да зимски пламен даје све што се нема и враћа све што се оплакује и жели. Зимски пламен је змај који преко дан/а/ дрема, а кад дође вече, он рашири своја ватрена крила и растресе своје пламене витице, и прича, прича, озеблим и шћућуреним Корјецима прича тихо и топло, прича им и пуцка и греје док их не занесе, док не задремају, полежу и заспе, а ватра стално и једнако букти, и топло је и угодно, а напољу је простор и слобода, и нигде нема улице и нема суседа, и нико није сиромашнији од другог, и нема слугу, и док звижде и циче ветрови и звери, у корјечким колибама је мир, мир, мир.

Пече аугустовско сунце, а мала девојчица чучи на земљи под амрелом, и гледа у прегршт креде, и види како пролазе снежне коке у белим ципелицама и снежне сове са златним очима, и од времена на време пролећу поларни галебови који су дошли у госте у новим жутим чизмицама.

И затим заклопарају испрекрштани рогови ирваса, и замирише врели дах њихових ињем посутих њушкица што се тискају око завејаних шатора и господара, а свуда унаоколо је танка мрежа флуида који се смрзава.

А тамо где су забодене осушене јелове гранчице, тамо је велико царство северих четинара са белим крунама на глави и у снежним огртачима широких рукава и ледених рујти.

И као што се у тропским пределима стара дрвета загрле да сићушне пузаве биљке лакше устрче по њима, тако и сви северни горостаси на

изукрштаним четкастим својим мишицама љуљају и негују ситну и нежну маховину под којом скакућу и трљају руке добри патуљчићи у цинобер-црвеним чакширицама и плавим капутићима, са дугачким брадама и звечећим неким говором као да се зрневље грашка просипа по стаклу.

А женских нема, патуљица нема. Чудила се мала девојчица да нигде није написано и нигде није насликано да међу патуљцима, у земљи доброте, стрпљења и милости има и патуљица, има и жена. Све оне мале залутале принчеве и принцесе, и сву ону несрећну и отерану пасторчад примили су, гостили, хранили и мудрим саветима снабдевали само мали човечуљци у цинобер-црвеним чакширицама, човечуљци који се увек смеше и немају међу собом жена.

Једног дана, киша је пробила у зору и залевала моје буре до саме вечери. Све се напило влаге и воде, и цео дан нисам могла у буре. Било ми је необично и дуго време, и чим би се капљице мало проредиле, трчала сам и завиривала како је у њему.

Море се разлило и узмутило, а све друго омлитавило и поцрнило, и само се чули болни тонови прокисавања. Право мртво острво где црни лептири, као мумаказе, гасе сјај и боју цвета на који падну.

Пред вече је престало да пада, и на двоништу је опет стајало оно добро плаветнило позног летњег неба. Месец је играо на ивици сутона и дугог летњег дана који се тешко гаси.

Прво ми је било да стрчим и увучем главу у буре. Ветрић, који се споља није осећао, пролазио је у некој финој промаји кроз пукотине бурета, и чуло се нешто као да се гудалом вуче преко стаклених крила

вилинског коњица.

Над морем, око Бразилије, неко млако, меко, клизаво испарење, а у зеленилу оно застрашено дисање биљака по заласку сунца. Предмети се укосили и накривили, столичица као да се љуља, а по мердевинама силази нешто зелено и ваздушасто као вампир месечине.

А дете се смешило и волело кишу и добру летњу ноћ и добро своје буре.

Плитке и дубоке, велике и мале, моје галије се из дана у дан множиле, и на канапима разне дужине пловила је читава флота.

Али су дани опадали, зора се све теже будила, а мој брод за Бразилију све је касније полазио.

Једног јутра сам у јесењем капутићу кренула на пут, и било ми је зима, и нисам се ни у Бразилији угрејала. Тога истог дана, пред вече, одједаред упаде у буре, јадан и сав обамро, лептирић с искиданим и процепаним крилима. Поплашила сам се од тог рањеника као од смрти, и дрхћућим рукама сам га подигла са земље. Једва се мицао, и био је бедан као какав мали акробат који је у ружичастом трикоу са златним шљокицама малочас пао са трапеза и пребио обе ноге.

Лептир је затим умро, и то је био први знак јесени, и то је било, на моје очи, прво умирање у бурету. Бојим се од то доба јесени која плодовима и бојама лаже и вара, а убија лептире и ласте.

Једне септембарске ноћи се дигла страховита олуја. Праскало је и

крхало се и на небу и на земљи. Ја сам немирно спавала, бојала се, и неколико пута будила оца.

Те септембарске ноћи је увенуо мој летњи сан. Вихор је покидао кров на бурету, разредио и почупао даске са бокова, порушио и покрхао моје покућанство, и подавио лађице и избрисао Мадагаскар и Бразилију.

Лонци с цвећем изврнути и разбијени, пуно мртвих буба, а моја столичица, као додола, затрпана мокрим, прозеблим и мртвим гранчицама...

Отац ме је држао за руку и говорио да се буре не може оправити, да га је олуј уништио, и да ће сада и тако доћи зима. А ја сам вриштала. Вриштала и дрхтала с оним болесним очајањем сирочета које комшиске матере љуби и у бурету летује.

И кад се буре склопило и легло, над дрвеном његовом лешином јецало је дете, и мртва ствар је нашла свога малог песника.

То је место, заједно са кућом и двориштем, продато...

Да ми је да га купим. да га узидам у кулу, да кулу забравим са девет кључева, од времена на време бих се затворила у њу, и у мраку и ћутању бих лудовала да се могу зазидати трагови мртвих дана.

МОЈ ШИЊЕЛ

За нас Топчидерце постојала је, у време окупације, трамвајска веза са градом од Цареве Ћуприје ако, то јест, Немци не испуне кола још од прве две полазне станице или не пролете с трамвајем крај нас тројица четворица свега у колима, и показујући нама окупљенима велике уши, заборављајући, уосталом, при том да порука иде преко њихових разапетих шака над њиховим тиме увеличаним ушима. Једнога зимског и леденог јутра, правог београдског јутра, имали смо среће: трамвај се зауставио, и није био препун, стајало је свега троје четворо путника. Уђем са другима и ја, и останем стојећи крај врата. Један немачки војник, под кацигом и с пушком, премери ме једно двапута, устаде са свога седишта и учини руком знак. Одговорих: - Хвала, останите на своме месту. Кад је чуо свој језик, и доживео инсубординацију, рече доста заповеднички: - Седите! Одговорих: - Хвала лепо, није ми тешко стајати. Тада, мали вижљави младић поче одједаред нервозно кидати руке, од прилике као они ситни и сетни мајмунчићи дрекавци који ломе себи мишице и вриште кад су љути. И чух у доста високом дијапазону још једну мени упућену поруку: - Биће да сам

нешто млађи од вас! Рекох мирно и у много нижем кључу: - Очигледно је да сте ви несрављено млађи од мене, али у овом се случају не ради о младости и старости, него о нечем другом. Останите само на свом месту. Немац ућута. Онако с пушком заузе став крај седишта на које сада ни он није хтео више да седне. Један од ретких Немаца који је, мало потеже, али ипак разумео нешто човечно. Међутим је сцена обрнула у комично. Цео трамвај устао, како се то каже, и сви гледају у истом правцу. Они који знају немачки, и који би тако радо интервенисали, како је и ред у трамвају, не чине ипак ништа. Немцу не смеју своје да кажу, а на српској страни је пао српски закључак. Они који не знају немачки дошаптавају се и погађају. Путници који улазе на разним станицама, спазе Немца како стражари над празним седиштем, и осете да сцена још лебди у ваздуху сабијају се, нико на оно празно место не седа. Тако до крајње станице, где се најзад размрвисмо. Неки корак даље ослови ме једна млађа госпођа: - Извините, ја не разумем добро немачки, али ми се чини да нисте хтели сести на понуђено место, па, ако се не љутите, да вас запитам: зашто, да вас Немац није чим увредио? - Није он мене увредио, него сам ја њега наљутила. Природан српско-немачки неспоразум да склопимо пакт око места. А за стајање имала сам више разлога. Прво: ко може, нека уопште не седа, јер ако не први, други Немац ће га отерати с места. Видела сам како је Немац отерао уљудног човека, да смести свога пса и лулу. Друго: волим стајати и гледати град кроз прозор. Треће: чувам капут. Изношен је, стари, пребојен и истањен, а седењем се тканина набира, сече, и просјаји тамо где се скину маљке. Погледајте мало боље мој капут и разумећете ме добро. Госпођа се насмеја. - А хоћете ли ви мој да погледате? Поседео, искрпљен, рупице се развалиле, закопчати се не могу. Насмејем се и ја: - Да, госпођо, могло би се доиста рећи да је ваш капут још гори од мога, а мој још гори од вашега... Знате ли причу о Акакију Акакијевичу? - Не знам. - Врло проста ствар, једна прича о нашем брату Русу који такође није имао шињел. И тада дође

оно човечно што ниједан бог не може људима дати: разумедосмо се до дна, нешто благо нам се осу по лику, осмех који почиње од ресице и губи се тек у коси. Климнусмо пријатељски главама, и разиђосмо се да се сувише лако не заборавимо.

Топчидерци, кад сиђу у град, то је да сврше једно десет послова и да се врате кући тек увече. У друга времена, свраћали смо на ручак код „Коларца“, јер је то било усред града. Сада, „Коларац“ је срушен. Ручка нигде нема, а ако га има, мало их је који га могу платити. Кренем на Калемегдан. Бриди хладно. Побрзам корак и уморим се. Клупе нигде. Полуприседнем уз један камен. Издржати се не може: камен као самати лед, а капут мој без зимске поставе. Стресох се од студени до у мозак, и устадох. Сетим се: понела сам комад хлеба да се стомак, до мрака, не би узмучио. Само два залогаја, и одмах боље, мање глади мање зиме... Србијо, Србијо! Сваку невољу су твоја деца трпела, али гладан до сада у теби нико није био. Сада смо гладни... Упрем поглед у град, тврђаву: сура, смрзнута, обијена, изрупана... Београде, јеси ли и ти гладан? Је ли ти зима? Имаш ли шињел? Гладан си и зима ти је. Мршав си, зелен, окрзан, таман ветрина ваља преко тебе дању ноћу с реке на реку... Држи се, Београде, и држи нас! Држи се, светски граде и знано име, српски граде мој, карауло наша!... Опет ће те палити и разбијати! Хоће, јер ниси буџак ужирен и у перине замотан, него се видиш са свих страна, караула си, преко тебе води пут у свет, у борбе, у будућности... Сече ветар, хији пустош. Бежим у Коларчеву задужбину, некада топао српски дом, и моја кућа. Све хладно, нико ме више не познаје, нема ми ту места. Скупим скуте шињела и хајд’ опет на улицу. Отворише међутим неке радње: што тражим, нема; што ми нуде, не могу платити. Само зебем, мислим на кућу, и чудим се у лудилу што уопште силазим у град и још нешто тражим и хоћу.

Кад падне вече, у Топчидер се може само пешке. Трамвији су тада

набијени. Немци дотле већином изопијани. Пењемо се узбрдо и одбијамо ветар ја и мој шињел. Узмем опет мало хлеба. Вече је зимње, тамно, град неосветљен, прозори на кућама црни... Људи, јесте ли живи, где седите, како вам је?... А тамо је Бањица, а тамо Сајмиште. Господе, може ли све то да буде?... Хвала Богу, ево већ дуга линија Ђурићевог имања сад ћу скренути за угао ограде, и онда пречицом у мој крај, и у кућу, као у рупу, да нестанем са земље. Скренем како се скреће у добро познато и улетим у бодљикаве жице. Збуним се, поплашим се, никада нисам била у бодљикавим жицама, и, не разумем, не знам да ли сам при свести и куда идем. Синоћ још ту није било жица!... Почнем се мицати целим телом: као прикована. Десна рукавица мало крвава; полако извучем из плетене рукавице руку, и оставим рукавицу. Један крај марамице око врата као да неко зубима држи. Одавијем марамицу и оставим је у жицама. Десна нога, одједаред, топла: чарапа у ритама, крв цури приличним млазом ципела је већ мокра. Другу руку ослободим заједно са искрзаном рукавицом. Сад још капут. Неочекивано, можда на педесетак корака, немачки војник на стражи дере се и пита ко је то. Довичем му да не треба пуцати, да сам се заплела у жице, и да ћу сад доћи и показати српску грађанску карту. Стражар ућута али не приђе да ми помогне... Како да откинем капут: у њему безброј клинчића оштрих, повијених шиљака. Ту се може само трзати и цепати! помислих. Тргнем десну мишицу и оцепим добар квадрат штофа који се само једном страном још држао за капут. Потегнем руб капута: рупе се разчијавају, нови клинци забадају. Најзад се формално здерем са жичаног сплета по цену да и капут оставим у жицама. Ослободих се са великом продеротином на предњој поли огртача. Пошто се мало сабрах, извадим из џепа легитимацију и пођем стражару. Електрична лампица - Добро, добро, идите кући, нога вам крвари. Молим вас да ми објасните: - Жица још синоћ није било, а ко одоле долази не може видети шта иза угла чека. Тачно је тек смо јутрос поставили жичану одбојку. Ви

сте трећа жртва. Сутра ћемо наместити таблу... Не мари ништа, пролило се од вас троје српске крви колико за добру крвавицу. Шта се може рећи човеку глупом у глави и у души... Код куће, перем и превијам рану, бројим шта сам све оставила у жицама, и гледам капут... Сироти војници, како ли је њима кад их јуриш или гоњење сатера у жице... А капут, као да га више и немам: искидан, труо, крпа.

Па је онда капут закрпљен још једаред, обојен и истањен још једаред, и... Акакије Акакијевичу, мили друже наш и писару, чекај нас тамо, има нас још писара без шињела.

(1946)

Смиља Ђаковић

УЈАК АКСЕНТИЈЕ

– Која ти је то Марија Соколова? – упита ме мати, улазећи у собу са телеграмом у руци.

– Ја спустих књигу поред себе и преплашена изустих:

– Шта се догодило?

– Ништа – рече она. – Што си тако пребледела? Јавља да вечерас долази, а ја никако не могу да се сетим, ко то може бити.

– Ура! – узвикнух и ђипих са постеље. – Ура! – понових и почех се окретати по соби.

– Кад те то толико весели, радујем се и ја, — рече мати, само ми кажи ко је то?

– Маруса, Маруса Соколова – одговорих јој.

Маруса је била милосрдна сестра, која је скапавала крај моје постеље док сам боловала од тифуса. Радиле смо заједно у болници и спријатељиле се. Иначе изванредна руска душа. Имала је очи плаве, изворски бистре и, разуме се, као права Рускиња, носић као млад кромпирић.

– Ах! Маруса, – узвикну мати. – Па што ми не кажеш одмах. Марија Соколова! Сасвим нешто туђе. Дакле, Маруса.

Тражила сам по соби своје собне ципеле и говорила. Знала сам да је не само добра већ и паметна, али да је толико паметна, нисам знала. То јој морам рећи чим наиђе.

– Само где ћемо је примити? – рече мати.

– Како? Па овде.

Моја мати, која је патила од љубазности и гостопримства, у избеглиштву је сваки долазак гостију примала као домаћи удар. – „Зар у овај ћумез?“ – говорила би невесела.

– Којешта! – узвикнух, – па она зна да је рат и да смо ми избеглице. Уосталом ја не знам зашто ти налазиш мане? Баш је лепо. Како је ниско, па чисто и топло. Најзад, то је сасвим свеједно. Она ће код нас пробавити само једну ноћ. Ујутру у шест часова она мора бити на послу. Ако дакле вечерас у осам дође из Ниша, у четири или четири и по отпутоваће натраг, пошто не може да напусти посао у болници.

Знала сам да је моја мати мислила на угодну постељу коју је требало госту уступити, а коју ми нисмо имали. Међутим нама постеља није ни била потребна. Откако је почела епидемија пегавог тифуса, за сан се скоро није ни знало. Много болесника, а сестара такорећи није ни било. Одспава

се сат и мало јаче, и то нам је сасвим довољно. Све зависи од навике. Маруса и ја договориле смо се, ако уграби једну ноћ да одспава, нека онда дође до мене да се честито и ваљано поразговарамо. Да их својим говором не бисмо узнемиравале, реших да од газдарице затражим кључ од собе, у којој су иначе стајали скоро само наши куфери.

Тако и би. После једног сата соба је била намештена. Земљани под, преко кога је лежала асура, био је превучен пиротским ћилимом. Сточић покривен белим чаршавом изгледао је као завејан снегом. Жути старински кревет, који је са три стране имао извијене гвоздене шипке и тврду, као мермерну плочу, прошивену сламњачу, личио је, са пребаченим ћилимима и ћилимчићима, на балкон при великим свечаностима. Мала плехана пећ тутњила је као локомотива.

– Ето, – рекох мајци – у ћумезу некад може бити пријатније него ли у палати.

И одох у варош. Накуповала сам слаткиша за чај и отишла до станице да се распитам кад долази воз. Шеф ми рече да су путнички возови због епидемије пегавог тифуса обустављени и да има само војних возова. Један од тих требало је да дође у осам часова. Али ко може знати кад ће поћи из Ниша. „У сваком случају ви будите овде у осам – рече шеф. – Свакако ћемо сазнати кад се креће, па према томе ћемо знати и тачан долазак.“

Снег који се тога дана топио, стезао се од хладног ветра који је све јаче дувао. Вратих се кући да поређам слаткише и још мало дотерам собу, која ми је иначе изгледала беспрекорна. Непрестано сам мислила на Марусу, и једва чекала да кренем на станицу. Знала сам да њен долазак није по уговореном. То јест, да дође к мени кад буде имала времена да се видимо. Она је долазила из страха, јер се тог дана навршавао четрнаести дан како ме је ујела ваш. Ја сам се у болници после тифуса лепо опорављала и гледала да се што боље поправим, па тек онда да се појавим пред оцем и мајком. Крила сам да сам боловала и пред њима се требало појавити у што бољем стању. Али једне ноћи, када је Марусе дотрчала с посла да ме обиђе, ја је замолих да види шта ме то по леђима пече.

– Прокљатаја – узвикну Маруса и седе на столицу. Затим узе ваш и баци је у пећ. После пола часа дошао је лекар и казао да још истог јутра идем кући. Ова ваш можда и није од пегавца, али вам зато можемо донети другу која ће вас заразити. Ви сте се једва спасли од једног тифуса, па није право да заглавите од другог.

Међутим, ја сам се и код куће све боље осећала. Била сам телом мало тромија услед наглог опорављања, али духом ведрија него икад. Све ми се милило и веселило ме. Није ми никако ишло у главу што свој живот раније нисам ценила ни две паре, желећи често да ме смрт што пре однесе. Напротив, сада сам се радовала што ме је смрт мимоишла. Здрав и ведар изглед код мене се свакога дана појачавао. Марусин је страх, дакле, био сасвим излишан; али је бар нагнао да дође к мени.

Било је већ време да се спремам. Ставих пањ у пећ и почех се облачити. Мајка изнесе читав дењак ствари пред мене и рече:

- Све ово имаш да обучеш, иначе те нећу пустити. Немој ми скупљати обрве! Хладан ветар све више бесни, а ти данас изгледаш тако бледа! Да је ма ко други у питању, ја те не бих ни пустила!

– Није ми ништа – рекох, – бледа сам, можда, од изненадне радости.

– Не, не верујемо ти више ништа!

Никако ми нису праштали што сам без њиховог знања отишла на одељење пегавог тифуса, када сам им обећала да ћу радити само код рањеника. Није им ишло у главу да сам могла боловати, а да њима то и не јавим. Још кад се узме да је раздаљина од Ниша до Лесковца само сат и по, мој је грех био још већи. Они нису хтели да разумеју да сам се плашила да ће се и они поразбољевати. А већ телеграми које им је Маруса слала, у којима сам им јављала да сам здрава и молила их да се због заразе нигде на пут не крећу, били су преко јего.

Откако сам дошла кући бар једанпут дневно мајка би ми рекла: „Пошљи лудог на војску, па седи и плачи.“

Ја, најзад, слегох раменима и почех се облачити. Она је само додавала. Преко свих вунених поткошуља пружи ми прсник од камиље длаке, па костим, па најзад и зимски капут. Још ми мати веза око врата капуљачу и задовољна рече: – Нисам ја то џабе вукла у бежанију. Када се ухватих за браву, отац подиже поглед са новина и рече:
– Јеси ли готова? Па немој тамо као гуска да се моташ око станице, већ уђи унутра.
Излазећи насмејах се и довикнух им:

– Не брините се и лезите. Воз ће врло лако имати закашњења.
– Чекај – рече мати – свећу и жижице. Сад чекаонице нису осветљене.

Напољу ме дочепа ветар пун студи. Са свих страна. Лупа капака, а на једној напуштеној турској кући капци су тукли као топови. Тетурала сам се улицама и уличицама, док не дођох до главне улице која је водила право на станицу. Од борбе са ветром и од нагомиланог одела знојила сам се док ми је ветар бријао образе. Ивице ноздрва као да су биле опточене челиком. Међутим кроз главу ми се мотала строфа руске песме:

Маруса, Маруса;

ја пођу в Китају.

Ти шљи мње сахару,

А ја тебје чају.

На станици су обе капије биле затворене. Перон неосветљен. Попех се на ограду од филарета не бих ли сагледала стражара. Нигде никог. Кроз осветљен прозор поред ограде видела се канцеларија са телеграфским апаратима, а с времена на време, кад ветар одуши, јасно се чуло куцање тастера. Попех се уз степенице да закуцам на врата, како бих дозвала дежурног чиновника. Али се на прагу, уз сама врата, ударих о нешто. Сагох се и загледах.

– Ко је то? – запитах.

– Ја сам – одговори дечји глас.

– Шта радиш ту?

– Чекам ујака Аксентија, он треба овим возом да дође.

– Кад долази воз?

– Не знам – одговори дете. – Ако би хтели да пробудите стражу, онда би сазнали.

– А где је стража?

- Са друге стране, у чекаоници. Ја ћу вас одвести. Обиђосмо станицу и код једних врата девојчица рече:

– Ту.

Ја закуцах полако на врата. Никаквог одговора. Закуцах поново. Место одговора зачу се само јаче хркање.

– Лупајте јаче – рече девојчица, – видите да то спава као поклано. Ударих песницом неколико пута и узвикнух: -Хеј, пријатељу!

– Пази, ова нас буди и још тражи неко пријатељство – говорио је неко изнутра.

- Овде су ваши непријатељи – довикну други.

–Ево стражара – рече девојчица.

Поред ограде перона, од магацина ка станици ишао је војник са пушком и дугим бајонетом на њој.

Он нам рече да воз пре једанаест ни у ком случају не може доћи. Само после једанаест.

Предложих девојчици да одемо до оближње кафане, да бисмо се склониле до доласка воза.

– То би добро било – рече девојчица.

Ишле смо ка главној улици. Девојчица је застајкивала, ја успорих кораке. Када дођосмо до електричне сијалице, загледах је. Место капута имала је преко плећа пребачено парче црвеног кафанског чаршава, које је на грудима стискала. Једва је ишла.

– Ти си се, болан брајко, смрзла – рекох јој откопчавајући капут. Прилазећи да јој крај од капута бацим на плећа узвикнух: – Па ти си и боса?

– Јест, пас ми однео једну ципелу. А ова замрзла земља боде као стакло – рече и посрну.

Застадох један тренутак у недоумици, а затим се сагох и рекох: Јаши! Девојчица ме само погледа, па ме без устезања узјаха. Крајевима капута увих јој ноге и пођох.

– Јеси ли одавно напољу?

– Одавно сам дошла, али нисам била напољу. Била сам ту у кућици крај станице код једне жене. Чувала сам јој децу, а она ишла по грање. Сад су они легли, а и мислила сам да је време возу, па сам изишла.

Дођосмо до прве кафане. Попех се уз степенице. Врата су била подупрта клупом. Слаба светлост осветљавала је кафану пуну дима и војника који су спавали.

– Тамо укосо с друге стране светли се нешто, изгледа да је и оно кафана – рече девојчица.

– Стегни ме око врата и поскочи мало више – рекох девојчици, која се беше опустила низ моја леђа, те сам је једва носила.

Пређосмо на другу страну. Кроз прљаво окно видела се пространа кафана. И она је била пуна војника који су спавали. Према вратима била су два празна стола. Кроз отвор на вратима високе пећи видео се жар. Примамљива боја жеравице подиже ми руку и брава при првом додиру попусти. Наш долазак као да нико и не примети. Само војник који је лежао иза стола до пећи подиже се. Гледао нас је као приказе, а затим понова леже. Ја спустих девојчицу на прву столицу и погледах унаоколо. Све је спавало дубоким сном као да је поноћ. Једино у дну кафане за столом седео је војник крај запаљене свеће и писао. Од његовог тешког дисања пламен свеће се лелујао. Опаљено лице је било напрегнуто, као да носи терет, који његова плећа нису била кадра да приме. Испод заваљене шајкаче видело се бело чело, које је одударало од опаљеног лица и подсећало на невешто маскирану перику на позорници.

Прићох келнерају и спустих руку на раме дечака, који је наслоњен на тезгу спавао. Дечко брзо подиже главу. Израз му је говорио да ништа не разуме – изгледа да је тек био заспао.

– Извини, мали, – рекох – али ми се чини да теби треба да се обратим. Хајде, молим те, изнеси штогод за јело.

– Нема ништа – одговори дечак долазећи себи.

– Па ваљда има сира, куваних јаја, сланине, или што друго?

– Баш ништа нема, – одговори спуштајући главу.

– Онда нам дај чаја.

– Нема ни чаја – мрмљао је кроз рукаве на које је прилегао.

– Па шта онда продајете?

– Ноћу се ништа не продаје. Газда је у рату, а газдарица је собом однела све и легла.

– Онда нам скувај шербет. Хајде метни воду, а ја ћу угрејати машице. Војник који је лежао до келнераја гурну га ногом и промрмља: – Устај, ленчуго, и услужуј госте. Затим се окрете на другу страну и захрка.

Би ми жао дечка, али сам жалила и девојчицу. Пришла сам пећи да узмем машице. Девојчица журно отвори врата. Са жеравице се диже јато пухора лако као паперје. Када прикупих жар, на који бацих чворноват пањ, ја кроз отвор пећи протурих машице. Девојчица је чучала крај мене и пажљиво све пратила. Устадосмо обе у исти мах. Тек тада сагледах њено лице. Имала је изванредно црне проницљиве очи. Израз јој је био и сувише уман за њене године. Ја скидох прво рукавице, па онда капут. Застала сам за један трен и размишљала шта да дам девојчици. Да ли капут од костима или прсник од камиље длаке? Реших да дам обоје. Почех скидати и погледах у девојчицу. Она ме је посматрала погледом у коме се огледала и мржња и презирање у исти мах. Учиних се невешта и рекох:

– Ево ти, мала, ово, па обуци. Док сам јој придржавала да се обуче говорила сам: – Ти си, драга моја, и сувише лако пошла. Зар никог старијег није било да изиђе пред ујака?

– Нема ко – рече девојчица. – Само смо мама и ја, а она је тешко болесна. Притежући уза се камиљу длаку рече: – ја имам капут, али сам маму покрила њиме. Седох на столицу. Било ми је криво што немам чиме да је почастим. Девојчица је живо пратила сваки мој покрет.

– Ви сте богати – најзад рече.

– Од тога сам прилично далеко, мала, одговорих јој смешкајући се. Девојчица ме је гледала са неповерењем, а затим додаде:

– Ви све мени „мала“. Нисам ја баш тако мала; мени је тринаест година. Само сам кржљава остала. Ујак Аксентије каже да сам тако мала, што сам три пута лежала запаљење. А да није било ујака Аксентија ја не бих ни живела. Он ме док сам била мала и болесна неговао и све што је зарађивао давао на храну и лекаре, само да ме отргне од смрти.

Откако сам сагледала да је девојчица боса, ја никако нисам могла да се умирим. Осећала сам у срцу неку студ као да сам се ја мрзла. Међутим девојчица је тако живо причала, као да је из једне топле собе прешла у другу. Жилавост, нека чудна жилавост, коју често имају ситни црни људи била је из тог малог бића. Црна и густа коса као да ми је то и потврђивала.

Девојчица постаде све разговорнија. Гладила је руком камиљу длаку и бивала у говору све смелија, причајући много штошта о себи, мајци а највише о ујаку Аксентију. Тако без иједног постављеног питања ја од ње сазнадох да је из Београда, да су она и мати у последњем тренутку побегле с војском која је борећи се одступала испред непријатеља; да су се после неколико дана докотурале до Ниша где су на улицама по киши провеле три ноћи и два дана, а затим су дошле у Лесковац. До скора су биле у једном стану који је био врло добар, али су их једнога дана за два минута избацили напоље и уселили друге избеглице. Мама јој је у почетку имала зараде, јер су ту биле три породице из Београда код којих је и раније радила, али су оне отишле у Ниш. Сада су остале без новаца и зараде. Мама јој је тешко болесна већ десет дана, а ујак Аксентије о томе ништа не

зна. Јутрос је сасвим случајно, кад је ишла у општину да тражи помоћ, срела сусетку из ранијег стана, и она јој дала писмо које је вукла из дана у дан да им га преда ако их види. Писмо је било од ујака Аксентија у коме јавља да долази. Она је зато још поподне кренула на станицу да га сачека. Из причања видех да ујак Аксентије није јављао да баш вечерас долази и рекох јој:

– Можда је ујак већ долазио, па вас није нашао.

– Није, није долазио, у то сам уверена. Да је долазио, тражио би он нас у истом стану на који је и писмо послато, и сусетка би ми то рекла.

Прећутах да кажем девојчици да се са њим можда догодило оно о чему се толико говорило на све стране: да се маса војника по возовима разболела од пегавог тифуса и да је то врло лако могло задесити и њеног ујака. Да не би на станици била разочарана рекох јој:

– Није сигурно да баш вечерас долази.

– Сигурно је, сигурно – рече девојчица тврдоглаво. – Друкчије не може бити. Мами је врло тешко и он ће доћи. Он се увек за нас бринуо. И кад је тата био жив, он нас је помагао. После је отишао у Америку и отуд нам увек слао. А кад је тата пао с кола и од тога после умро, ми смо му писале и он нам је свакога месеца слао. Он би још био у Америци и пуно пара имао да није због рата са Турцима морао да дође. Како мислите да неће доћи? То не може бити. Да је он само знао да се мама разболела, он би одмах дошао. Њега сваки командант воли, одмах би га пустио. Него он то ништа не зна. Ја сам мислила да ће мама да се дигне, па му нисам писала. Нисам хтела да га секирам и да му јављам да немамо пара, јер нам не може помоћи. Он нам је, кад је пошао у рат, дао све колико је имао, али се то потрошило. Сувише је добар, и то њега све вређа, Он само зато и долази да види како ми живимо. Ја бих волела да се ви са њим упознате. То је најбољи човек. Сви који га познају, то кажу. Зато што сам слаба да будем радница он је хтео да ме школује. Али сад од школовања нема ништа. Откако сам свршила основну школу све су ратови и морам ићи на занат. А ја баш и волим да идем на занат. Пре ћу почети да зарађујем. Треба маму издржавати. Не може ујак целог века да се брине за нас. Мама каже да и он треба да проживи. Иако не идем у школу ја могу да будем паметна, јел' те? Само ако будем читала књиге. Ујак Аксентије каже, ко хоће да зна, то може лако, па ма он био и радник. А то је тачно. Ето ујак Аксентије је радник, а све се са образованим и паметним светом дружи.

Војник који је лежао иза стола подиже се и рече: – како се зове твој ујак? Да то није Аксентије Марковић?

– Јесте – одговори девојчица сва озарена. – Ви га познајете?

– Онај што је пролетос продавао књиге на Великој пијаци?

– Да, да, то је мој ујак – нагињући се преко стола, светлих очију, понављала је девојчица.

– Знам га; паметан и добар човек! Дакле то је твој ујак?

– Ето, видите – рече весело девојчица обраћајући ми се. – Сваки ко га зна каже за њега да је паметан и добар човек.

– Баш бих волео да га видим. Он вечерас долази?

– Да, вечерас, овим возом у једанаест часова.

– Ја тим возом продужавам за Скопље – одговори војник седајући за сто. Облак од печеног шећера лелујао се кафаном и журио ка вратима која су се тресла од ветра.

– Дај и мени један шербет – рече војник дечку док је пред нас стављао чаше.

Девојчица обави чашу прстима и помириса.

– Како фино мирише, – говорила је дубоко удишући мирис печеног шећера.

Војник је нетремице гледао у девојчицу.

– Дакле, Аксентије Марковић је твој ујак. Е, када би било више таквих људи друкчије би овај свет изгледао! Девојчица је мешала врео шербет и говорила:

– Колико је он мене добром научио. Само ујак Аксентије каже да иде доста тешко, јер сам затрована. Мама и ја мрзимо богаташе, а...

– Ту сте у праву; и ја их мрзим – рече војник.

– А ујак Аксентије каже да смо на погрешном путу. Он каже да мржњу не треба у себи гајити ни према коме. Ујак Аксентије каже да добрих људи има и међу богатима као и међу сиротињом.

– Међу сиротињом сигурно, а међу богатима слабо – рече војник јетко.

– И мама и ја тако кажемо, а ујак Аксентије не да ни рећи.

– Он је паметан човек, али добричина! Кад те сада види голу и босу, друкчије ће мислити.

– Неће – рече девојчица отсечно. – Њему ће бити жао и учиниће све да нам олакша, али мишљење неће променити. Ујак Аксентије каже да би исто тако и ми, да смо богате, мрзеле сиротињу, јер смо склоне мржњи. Он је врло чудан у томе.

– Мама њему каже: „Ја за мржњу нисам знала. Мене су богаташи научили да мрзим. Ја сам њима по највећем мразу прала веш у дворишту, јер се у вешерници сушило месо. Нарочито се мама љутила што су јој госпође забрањивале да мене доводи, док сам била мала.

Сирота мама, увек кад о томе говори толико препне глас, да ујак дигне руку у вис и викне: „Стој! нисмо се тако погодили.“ Мама га онда ништа не слуша, већ све што јој лежи на срцу изговори. А знате шта ујак Аксентије на то каже:

– Ми се не разумемо. Ти говориш о богатима и сиротима, а ја говорим о добрим и рђавим људима. То су рђави људи и рђави су зато што су рђави, а не зато што су богати. Зар нема исто тако рђавих људи и међ сиротињом? И зар ти можда на би била исто тако рђава кад би била богата, као и те госпође? Мало ли знам богатих људи који су некад били сироти, па су гори

од оних богаташа који су се родили и одрасли у богатству? – Ујак Аксентија каже да смо ми, још кад се родимо, наклоњени добру или злу као што је то и код цвећа, једно мирише а друго смрди. Он је увек читао књиге, а сад, пролетос, кад их је продавао, он је само то и радио. У једној од тих књига што је ујак Аксентије продавао, нашао је да се код биља дугом негом може учинити да се много штошта измени. Он се толико обрадовао кад је то пронашао да нам је цело вече о томе говорио. Ујак Аксентије тврди, када би се обраћала већа пажња при васпитању деце, да би се од рођеног разбојника могао подићи добар човек. Све зависи од тога шта се у човеку развија, а шта угушује. И пуно таквих ствари. Могла бих вам до зоре набрајати, јер ујак Аксентије толико о томе зна и говори.

Случајно погледах у војника. Он је намрштен нетремице гледао у девојчицу. Сад, кад му је сан пао с лица, учини ми се познат. Што сам га дуже гледала, био ми је све познатији. Црна густа брада и бркови крили су лице сасвим ми познато. Моје мисли почеше јурити од друштва до друштва и од места до места тражећи где смо се срели. Одједном, на степеницама универзитета стадох као укопана. Јест, ту. Ту смо се прво виђали. Вечно је био мрачан, да сам га сатима носила у памети. Морало је нешто и су-више страшно ту младост намрштити, мислила сам. Знам како сам се једном обрадовала кад сам наслоњена на ограду широке стазе Калемегдана крај себе видела њега са једном лепом ведром девојком. Она је тако живо причала да смо сви околни, хтели не хтели, у томе уживали. Била сам задовољна као да се мени неко добро догодило. Дакле, то је све због ње било. Али сам се врло изненадила кад сам погледала у његово лице. Било је исто тако мрачно и скупљено, да су му се очи једва назирале. После тога виђала сам их још неколико пута, и увек исто. Нису ме се ништа тицали, али кад год би их срела ја сам неким чудом била приморана да на њих мислим. У томе сам тако далеко ишла да сам овако размишљала: Сигурно је он имао један моменат када јој је своју душу отворио, и она га је заволела. Сада се она налази у зачараном кругу и не види тај мрачни лик крај себе, као што га остали виде. Када се једнога дана од тога заноса буде отрезнила и сагледала њетово лице, скупљено у шаку крупних бора са капцима наваљеним до пола очију, она ће га неповратно напустити. И мени је, не знам зашто, било жао, што ће се то тако свршити. Желела сам да га спасавам, и смишљала сам. Када бих се са њим упознала рекла бих му: Господине, пролеће има највише дражи зато што су облаци отишли. Од ведрог погледа неба све на земљи оживи. Зато очи у љубави играју врло важну улогу.

Да ли се то завршило тако како сам ја замишљала, не знам, али сам га почела виђати самог. Кад год бих га угледала пажљиво бих загледала између редова света да видим, да ли је и ова крај њега. Али њу више не видех на Калемегдану, као да је у земљу пропала.

Једнога дана седела сам на клупи широке стазе. Шетачи су били ретки као телеграфске бандере. Одједном се на стази указао он. Руке су му биле на леђима. Врат извучен до последње растегљивости. Крупно је корачао са неким замахом. Лице очајно као и увек. По целом ставу изгледао је као да је вукао лађу натоварену светском бедом. И ја бих можда почела са њим очајавати да једна ситница не поквари све. Тај човек који је са тим ставом пре личио на споменик који оличава људски напор, него ли на живо биће, потпетицом је газио своју срозану црвену чарапу. Како доживљене ствари понекад и нежељено искачу из прошлости, јави ми се једна слика из детињства. Играли смо позоришта. Један дечко имао је улогу неког горопадног мужа. И када се он раздрекао колико није ни требало, само да би себи дао важности, баш у моменту када смо сви стрепили да ће своју жену смрвити, саплео се и пао. А најстрашније је било то, што је он пао заплевши се о дуге ногавице очевих панталона. У улози горопадног мужа толико се занео да није ни приметио да се једна од увијених ногавица одвила. Сакупљене госпође из комшилука, које смо нарочитим цедуљама позвали, нагласивши им на крају да им тај позив важи као улазница, смејале су се до суза. Разуме се да је увеселеније деце било такво, да се дечко расплакао, те своју озбиљну улогу није могао довршити. Осећала сам да је та ситница са срозаном црвеном чарапом узета и сувише комично да је прелазила у свирепост. Али је она секундом била везана са једним од оних смешних догађаја из детањства, који нам вечно остају смешни. Ја његову личност више нисам могла од тога одвојита. Кад год бих га сагледала, окретала сам главу, да се не бих гласно насмејала. Себе сам пак бранила тиме, што је он био у тако важном ставу.

За време док сам се свега тога сећала, разговор између војника и девојчице промакао ми је. Понова их почех пажљиво слушати.

– Капитал, капитал треба уништити. Када новца нестане, свету ће сванути.

– И ујак Аксентије мисли да новац треба уклонита. Само је то код њега споредније. Ујак Аксентије каже: Ако се оваквом друштву одузме новац, оно ће наћи другог Бога. Свет треба друкчије васпитати, па ће вредност новца самим тим отпасти.

Ах, ту се Аксентије саплео као нико – узвикну војник. Девојчица набра обрве и севну очима. Тако нешто да се деси њеном ујаку! – то она није допуштала.

— Чекајте, чекајте, молим вас, ја сигурио то нисам умела да кажем онако, како то ујак Аксентије каже. И она се нервозно присећала ујакових речи. – Ха, ево, молим вас. Затим застаде. Очигледно је била љута на себе. Поново је изгубила оно што је требала рећи. После кратке паузе она настави. – Јест, ујак Аксентије каже: „Новац рђаво делује на човека”. И баш овако каже: „Онај који га има постаје бездушан и острви се, а онај који га нема, не бира пута и начина да до њега дође, Не треба заборавити

да богаташ постаје од сиромаха. То је он најјасније видео у Америци. Ујак Аксентије каже да има људи који целог свог живота нису застали да размисле ни о чем лепом. Само су мислили како ће и на чему више зарадити или отети од другога, који је зарадио. Ујак Аксентије каже да таквих људи има милионима. Због тога је новац грешан за многе ствари, али само у рукама грешних људи. Ја знам да не умем да говорим као ујак Аксентије, и зато ово што сам рекла и јесте како ујак каже и није како он каже. Ви га познајете и знате како он лепо уме да говори.

Из тога што си рекла сасвим је јасно шта твој ујак хоће, и ја сам на његовој страни – рекох девојчици, Војник се трже као опарен:

– Шта сте ви на његовој страни? Ви сте од оних милиона о којима Аксентије Марковић каже, да целог свог живота нису размишљали ни о чем лепом.

– Можда није баш тако како ви мислите – рекох тек да не оћутим.

– Тако је, како ја мислим. Ви не видите какви изгледате. Из страха за своју личност толико сте се обукли, да сте малопре, кад сте ушли, изгледали као пласт сена. И онда на своја топла леђа мећете голу девојчицу да је сачувате од зиме.

Ја нисам волела ни најближима да се исповедам и стога мирно оћутах на ту увреду.

Он је тако говорио о мени, да сам му се дивила. Био се разжестио, да није знао више ни шта говори. По његовоме, ја сам била затрпана новцем, да ми је из њега једва вирио нос. Од њега сазнадох за многе своје рђаве особине, да ме просто ухвати страх. За неке нисам ни знала да уопште постоје у људским бићима. Изненадно богатство поче ме давити, да се нађох у чуду. Слушајући га потврдих једну раније уочену ствар, да људи врло лако осуђују на смрт оне о којима немају ни појма. Срећним случајем измигољих се из хрпа банкнота које сам стекла сишући крв радника и њихових породица. Вејавица од речи треперила је око мене. За све светско зло војник је окривљавао мене.

Најзад се реших да га зауставим и кроз осмех му рекох: – Чекајте, војниче, одморите се, забога. Није ово револуција, па ви у заседању шаљете људе на гиљотину. Ми се налазимо у Лесковцу, у кафани крај топле пећи, и чекамо воз који треба у једанаест часова да дође.

– Ви сте неозбиљни – рече војник гледајући ме крајичком једног ока.

– Јесам, јер сте и ви неозбиљни. А ако хоћете озбиљно да се разговарамо, онда вам морам рећи да је радник Аксектије Марковић дубље ушао у бол, који се зове живот, него ли ви као интелектуалац. То је зато што је он пошао са љубављу, а ви са мржњом. Истина, љубав понекад може да буде заслепљена, али је мржња скоро увек слепа. Ја, видите, не верујем у рај на земљи. Али овим путем којим је пошао Аксентије Марковић, верујем да би половина света постала човечна. Друга би половина тим путем била ублажена, и то је доста. Нека се и толико успе,

свет би био препорођен. Ни кугла земљина није цела светла. Мржња вас је навела да делите свет на богате и сироте, а љубав је Аксентија Марковића одвела на прави пут. Ако би се новац уклонио, а човек не би био уздигнут на виши степен него што је сад, не би се много постигло.

– Јесте – рече девојчица. Ви сте сасвим добро разумели. Ујак Аксентије каже: љубав треба људе да везује, он каже да би људи понова требали да постану Хришћани. Нарочито треба издвојити оно: Љуби ближњега као себе самога, и то предати људима као највећу светињу. Ујак Аксентије мисли да се цела Христова наука у томе састоји. И не уби, и не укради и све, све се у то слива.

Дечко приђе столу и донесе још по један шербет. Све троје смо ћутали. Војник је изгубио вољу да говори, а, изгледа, и да нас слуша. Није се говорило како би он желео, и онолика бура брзо се стишала. Љуби ближњега као себе самога, понављала сам у себи и по такту речи мешала шербет. Те речи толико пута у животу изговорене, као да тек сада добише прави значај. Јест, љуби ближњега као себе самога, ту се слила цела Христова наука. Подсети ме на моћну широку реку чија се главна снага састојала у томе, што су се у њу слиле реке и речице.

Девојчица је покушавала да заподене разговор. Војник је међутим упорно ћутао. Ја сам пак била орна само да слушам. Не прође дуго и војници се почеше спремати.

– Ђавоља посла – рече један војник притежући ранац... – Ово као да је Свети Јован, а не крај зиме. Ветар удари у врата и отвори их.

– Хеј, келнерчићу, добићеш госте – довикну један.

– Ја то увек имам – говорио је дечко прикупљајући чаше са нашега стола.

Било је десет и по када смо стигле на станицу. Перон је био осветљен. Очекивао се воз. Кроз десет минута улетео је у станицу. Чим је чула сирену воза девојчица је истрчала напоље. Ја полетех за њом. Поред нас пролете локомотива као да није имала намеру да стане. Промакоше једна кола прве и друге класе, поштански вагон, а затим фургони који су били затворени.

Када воз стаде, рекох девојчици да се повучемо ка станици како би боље видела оне који су допутовали. Војници уђоше у воз и перон остаде празан. Само два буновна војника ишла су ка излазу. Девојчица им притрча и загледа их.

– Шта је ово? – рече гледајући ме укоченим погледом. — Ниједан није ујак Аксентаје. Да није заспао, – узвикну и потрча возу вичући од вагона до вагона ујака Аксентија.

Ја пођох вагону прве и друге класе, да видим шта је са Марусом. Обиђох све купее. Сем неколико поспаних официра никог више. Излазећи из вагона, чух кроз ветар тужан јаук девојчице. Дозивајући ујака Аксентија, она је цвилела. Потрчах за њом, и успут почех разбијати песницу о

фургоне, вичући Аксентија Марковића. Возовођа ми приђе и рече:

– Не мучите се. У тим вагонима је материјал. Тамо ниже су војници.

Када се кроз ветар пробио звук пиштаљке, једва сам девојчицу одвојила од воза. Тешко дахтање локомотиве одвлачило је воз испред нас. Када промаче и последњи вагон са црвеном светиљком, девојчица ми стеже руку и наслони главу на моју мишицу.

– Шта ћу сад? – прошаптала је.

Стајале смо неколико тренутака, а затим се сагох. Она ме узјаха и кренусмо без речи. Када дођосмо у главну улицу, запитах је:

– Где станујеш?

– Преко Ветернице – одговори. Наслонила је главу на моје раме. Осећала сам да плаче.

Имала сам намеру да видим њену мајку, па ако је потребно да се одмах ујутру пренесе у болницу. Ветар ме је замарао и почела сам да малаксавам. Дошле смо до моста на Ветерници. Ветар је у одредима један за другим јурио као помаман. Осетих да ће ме оборити. Ухватих се за ограду моста. Довикнух и девојчици да се и она ухвати. Стајале смо тако једно време и чекале да налет ветра прође. Од истопљеног снега Ветерница је надошла и испод нас се мрачна са тутњем ваљала. Девојчица је спустила усне на мој врат и пољубила ме. На том месту осетих као опекотину.

Када смо прешле мост, код једне заклоњене куће са ћепенком спустих девојчицу.

– Има ли у овом крају паса? Ја их се ужасно бојим – рекох јој.

– Нема. Нисам их приметила. Од паса се не треба никад бојати. Треба само слободно корачати, па они онда неће да нападају. Ви сигурно у страху дрхтите ногама и они зато кидишу на вас. Ујак Аксентије каже: Пси су као и људи. Чим осете да их се бојите, они онда не знају за границе.

Ћутале смо. Ветар је јурио поред нас, носећи собом јауке поломљених стабала. У тој дивљој игри ветра многи су се посустали јауци расипали, падали и успут изумирали. Понеки би јаук улетео у наш заклон, пролепршао као птиче које тражи склоништа, и крај нашег даха окончавао.

– А зашто се свако нечег боји? – запита девојчица. – Кад год увече дођем на ову раскрсницу, ја се бојим мртваца. Одавде води један пут за гробље Св. Илије.

Пођосмо. Ја по њеном упутству почех куражно газити земљу. Девојчица ми је говорила куда треба да идем. Упадосмо у неки крај, који није имао улица. Колико се по мраку могло уочити, куће су биле разбацане. Наједном, девојчица рече: – Ту смо. Прилазиле смо једној неосветљеној кровињари.

– Шта ћемо сад? – рече девојчица. – Немамо шибица. Рано сам отишла од куће и лампа није упаљена, а сад цео свет спава.

– Имам ја – рекох пипајући по џеповима. Девојчица одгурну велики камен са врата. – Уђите – рече. – Ја морам понова да навалим камен. Врата

се друкчије не могу затворити.

Док сам палила светлост девојчица леже на земљу. Протури руку кроз рупу на дну врата и поче привлачити камен.

– Не иде – говорила је – као да је зазидан.

Погледах око себе. То је била празна штала. У једном углу на сламњачи лежала је болесница. Приђох јој. Била је мртва. Лице као од воска. Усне испуцане и црне. На зубима се видела густа црна превлака. Све оно чиме је била покривена, обема је рукама одгурала до трбуха. Лева дојка јој је била напољу. Око главе у нереду падала је црна густа коса. У очима је остао траг погледа који је гледао за нечим што је одлетело. Ја дунух у свећу и ставих жижице у недра. Зашто сам то учинила, и шта ћу даље да радим, нисам знала. Чекала сам девојчицу. Она је привлачила камен и гунђала. Осећала сам да не могу истину да јој кажем. Опет ћу нешто направити. Две слике које сам увек у себи носила, опомињале су ме на то.

Дошао сељак из околине Крагујевца да обиђе свога јединца, који је био мој болесник. Пришао ми је у болничком парку и са страхом запитао да ли може да види свога сина. Казала сам му да још није време и заподела сам са њим разговор. Не знам како, изишли смо из парка, прешли преко пруге и стазом се испели на војничко гробље. Код једне свеже хумке прочитао је старац име свога сина и срушио се.

– Сине! Јединче! Кућо! – кукајући изговарао је старац, док сам ја бежала гробљем. Саплела сам се и пала код гроба Марка Сремчевића, сељака из околине Крагујевца.

Затим се сећам Јашарке, увек насмејане Циганке. Она је сваког трећег дана долазила из Лесковца у Ниш да обиђе свог тешко рањеног мужа Јашара. Судариле смо се на вратима превијалишта. Била је весела. У наручју је имала тепсију пите.

– Тебе тражим, сестро. Знам да није време, али те молим да ме одведеш до Јашара. Ако чекам на време, онда не могу воз да уватим, а деца ми код куће сама. Беспомоћна, повела сам је до Јашарове собе. Отворила сам врата и пропустила је. Видела сам како је Јашарка пошла право његовом кревету, како се изненадила када је спазила да је кревет избачен, и како је погледала по осталим болесницима са чуђењем. Када је видела да њеног Јашара нема – разумела је. На празном простору где је био кревет срушила се, док јој се мала тепсија са питом котрљала испод болесничких кревета.

Обе те слике као муње севнуле су једна за другом у мени и подсетиле ме да треба девојчици одмах истину рећи. У тој намери размахнух кроз мрак, као у пливању и пођох ка вратима.

– Јеси ли готова? – шапнула сам.

– Јесам – дижући се одговорила је.

Напипах јој рамена. Полако сам клизила шакама по њеним рукама. Али кад јој ухватих ледене прсте прошаптах:

– Слушај, мала, твоја мама спава, и грехота би било будити је. Пођи са

мном мојој кући, па ћемо ујутру доћи: да је пренесемо у болницу.

– Никако – рече девојчица. – Зар маму да оставим саму? Неће она ни осетити. Ја ћу полако лећи крај њених ногу. Прође ме језа.

– Ништа јој тиме нећеш помоћи – рекох шапатом. – Она треба да се одмори, а то може само ако јој се сан не прекида. Ја ти то кажем зато што те ствари помало знам. Молим те, учини ми по вољи. Пођи са мном.

– Дајем вам реч, пазићу и мама се неће пробудити. А ви, молим вас, ујутру дођите. Стајала сам без речи и још увек држала њене шаке у својима.

– Молим вас, дајте ми жижице да запалим лампу.

– Немам – прошаптах.

– Како, мало пре сте палили?

– Јесам, али када сам се нагла над твоју маму случајно сам их испустила, а свећа ми се непажњом угасила. Сада не смем да их тражим. Сигурно бих је пробудила. Кроз мало окно на штали видех да се на суседној кућици један прозор изненада осветли.

– Ко станује иза вас – запитах девојчицу.

– Нека госпођа – и она је избеглица.

– Како би било да замолимо да код ње преноћиш.

– Таман. Та не би дала ни Богу тамњана. Њен ми је пас однео ципелу. Кад сам јој се пожалила, казала ми је да лажем. Требало је ићи, али девојчицу тако оставити било је немогуће.

– Ништа нам неће бити да је замолимо – рекох јој.

– Ако одбије, толико јесте.

– Пробајте. Можда ће према вама бити боља – шаптала је девојчица. Изиђосмо напоље.

– Остани ти ту код врата да не газиш по овој леденој земљи – рекох јој и обиђох око штале. Када сам дошла пред кућицу, из мрачног улазног одељења залаја пас. На њега сам била заборавила. Из собе је допирао плач малог детета. Полако закуцах у прозор.

– Ко је то? – питао је уплашен женски глас.

– Не бојте се, госпођо. Сусетка.

– Шта тражите?

– Молим вас приђите прозору, да бих вам рекла. Јака сенка незграпно паде на платнену завесу једноставног прозора. Ја приљубих уста до самог окна и рекох:

– Ова жена у штали умрла је, па вас молим да малу примите код себе до ујутру.

– Где да је примим? Немам где – рече осорно жена.

– У неки угао овог другог одељења,

– Не могу да је примим. Ту ми је пас.

– Па пустите пса напоље до ујутру.

– Не дозвољавам да се мој пас мрзне – рече и одмаче се од прозора.

– Госпођо, јесте ли хришћанка – довикнух. Никаква одговора. — У име Христа отворите и примите дете. Пас је лајао да раскине врата. Жена нагло отвори врата од собе и стаде крај пса, који се помами.

– У име Христа – понових јој.

– Ако ме не оставите на миру, у име Христа пустићу пса на вас. Ја одступих. Ту није вредело више ни једне речи потрошити. Код врата ме дочека девојчица.

– Нисте требали да тражите. Имам где да легнем. Овде у јаслима има неких наших дрњака, па ћу се ту завући. А ви, молим вас, ујутру дођите.

Ишла сам кроз рој разбацаних кућа, ћутљивих и мрачних као надгробни споменици. Нисам осећала никакав страх. Само замор – неки чудан замор, дотле незнани. Најгоре ми је било са ногама. Требало их је просто носити. Марусе, због које сам изишла а која није дошла, скоро се, чини ми се, нисам ни сећала. Када сам дошла кући морала сам изгледати страшна, јер је мајка крикнула. После ми је причала да сам у лицу била бледа као мртвац, а очи су ми биле укочене и страшне. Тако је она увек замишљала да мора изгледати човек када изненада учини злочин. После једнога сата, каже, да сам почела бунцати. Трећега дана сам на један минут дошла себи да се пожалим како ми је постеља тврда. Петога дана изишле су пеге и лекар им је казао да имам пегави тифус. Ја се ничега не сећам. Морала сам тешко боловати, јер сам се после болести ужасно осећала. У постељи данима нисам могла седети. Чим бих подигла главу са ниског узглавља добијала сам несвестицу. Неколико дана сам била глува. Лежала сам мирно и опорављала се. Забављала сам се тиме што сам гледала у шуму која се простирала испред мене на зиду и слушала цвркут птица. Једна госпођа осредњих година, у чудном али врло лепом оделу, привлачила је највише моју пажњу. Често је ишла и колима. Увек се окретала и гледала ме. Када би долазила на завијутак махала ми је руком. Иако сам била у полусвести знала сам да то није истина. Да то долази од истрошености после тешке болести. Иначе се ничега нисам сећала. Мој ранији живот као да није ни постојао. Често ме је мучило питање, шта је раније било, али ме је то толико замарало да сам ту мисао одмах напуштала. Једно поподне рекох мајци која је седела крај моје постеље.

– Чујеш како лепо певају птице?

– Не чујем – одговори мати. – Она још увек бунца, – рече оцу, који је седео крај прозора,

– Не бунцам ја. То ми се услед ослабелости причињава, али је врло пријатно слушати.

Мати беше сва срећна што сам проговорила нешто што личи на свест. Да би то ваљда проверила, она се упусти у разговор.

– Тако оне ноћи кад си се разболела, само си помињала неког ујака Антонија.

– Аксентија – узвикнух и сетих се ранијег живота и места где сам стала.

Опорављала сам се врло споро. Дуго нисам могла држати у руци чашу са млеком. Била је велика разлика између опорављања од првог и од другог тифуса. Чинило ми се да сам се после првог тифуса осећала као после јаке кијавице.

Најзад, дигох се и ја из постеље. После првих корака учињених по соби почеше ми дани и ноћи бивати краћи, а снага јача.

Дочеках дан да пређем преко Ветернице, која је била окићена и лепа као младост. Било је око једанаест часова. Цео Лесковац са Хисаром и Св. Илијом био је у цвету. Загрејане сунцем расцветане воћке одисале су горчином. У кристалном ваздуху чинило се човеку да лебди.

Упутих се штали. Пролазила сам кроз крај потпуно туђ. Ничега из оне ноћи. Завиривала сам у сваки кућерак. Све је било узалуд. Ничега да ме подсети на оно што тражим. Провлачила сам се испод расцветаних воћки и пажљиво обилазила окопану земљу завејану опалим шљивиним цветом. Крај многих кућа дизали су се плавичасти стубови дима. Сагоревали су прошлогодишње лишће и гранчице да им ни трага не остане. На све стране размилела се деца и пчеле. Почех питати запослене жене. Нико их се није сећао.

Враћала сам се кући. Природа је била сва тако ведра и весела као да је се људске патње нису дотакле. Само горак мирис, који се са воћки расипао и опијао човека наговештавао је да није све баш тако како изгледа.

БЕЗВЛАШЋЕ

Сву ноћ је српска војска ишла друмом, пролазила кроз Ниш и одлазила даље. Последњи су јачи отпор непријатељу дали код Црвене-Реке. До гуше умазани црвеним блатом повлачили су се у реду. Преко летњих, угасито жутих блуза, носили су дотрајале шињеле данима натапане кишом. На ногама су им поцепане цокуле и распаднути опанци, који се одмерено провлаче кроз блато и воду. Њихове погнуте бесане главе биле су ћутљиве. Јесен је једном ногом закорачила у зиму. Хладноћа се ткала кроз влагу и хватала својим пипцима.

А јуче, целога дана, од зоре до мрака магацини нишки избацивали су из својих слагалишта нову зимску војничку униформу, енглеске плетене грудњаке, француске ципеле, рубље, чарапе и много којечега другог. Позвани су грађани да узму колико који хоће. Падала је сиротиња под бременом одеће у туцетима и није могла разнети. Морало се бацати у Нишаву. Црвена и набујала Нишава, од дугих киша, борила се са пакетима вунених тканина и предива као човек великим залогајима. Када су у њено корито почели убацивати џакове са брашном и пасуљем, брзо се заситила. На једном непотопљеном, населом џаку, који је вода постепено померала, као рукама, да га отисне, стојала је једна цокула изгледала као птица на балвану који вода носи. Нишава више није примала. Пришло се експлозиву. Бацало се све ваздух. Када је гола, мокра и гладна војска вечером надошла, дочекале су је експлозије.

Средином града, од улаза до излаза, куда је војска пролазила, са обе стране улица, стојали су грађани без даха.

Са откинутим мислима које су отишле у сусрет сутрашњици гледали су у безбројне редове пешадије, која је са слабим подлогама на обући, тихо, више видно него чујно, одмицала одмереним кораком погребне поворке.

„Одлазе, одлазе“, било је у свима главама, помешано. Мислима које су једна другу истискавале и све биле магловите брзе као тамни облаци што су се комешали и брзо пребацивали изнад града. Понеки су шапутали између себе, понеки тихо и утучено прилазили војницима и запиткивали.

– Да, још сутра ујутру непријатељ ће бити ту, – одговарао би понеки војник. А затим, да поправи, додавао: – Не бојте се, сестре, док длан о длан, ето нас.

– Примићемо убрзо борбу, те још какву, да ће издајници проклињати мајчино млеко, – додавао би други.

Лица би се развлачила у израз радости, као да се то већ остварило, и појединачни узбуђени гласови добацивали су им:

– Живели јунаци! Живели соколи српски!

Намах би им се од грла стварао чвор и као кључ затварао реч. Тако су, с времена на време, дуж града отпочињани и завршавани разговори. Али што сада тако без борбе остављају читав овај крај, о томе нико није говорио. Знали су и војници и грађани да отуд, од Београда, иде немачка војска, опремљена и јака као тучани богови, и да као бритком сабљом пресеца Шумадију. Важно је сада, док Бугари гоне, да се не појаве Немци и не пресеку им одступницу. Кроз тамну и влажну ноћ у којој се губила отаџбина, у коштац су се хватале опште и личне бриге. Кроз све то осећало се да је и код оних који одлазе као и код оних што остају преовлађивала брига да браниоци не допадну ропства.

Стари Јеврем са својом бабом Зојком седео је испред куће која је на друму, и која са оном ниском кућа што ређају као кртичњаци чини улаз у варош. Они су прво стојали пред кућом, а када се Јеврем уморио, изнео је себи и баби троноге столице да седну и отпочину. Све до јуче њега је гроза хватала од овога часа. Имао је сина на бојишту а и земља пропада. Али од јуче, када је напунио свој кртичњак храном и оделом, он се осећао друкчије. Наслоњен леђима на зид своје кућице, осећао се као да је прирастао за њу. Или, још боље, да му је кућица товар на леђима у коме му је све, све његово. Тај га је товар често трзао. Устајао је, улазио у кућицу и одвртао фитиљ лампе. Кад би се просула мутна жућкаста светлост, задовољним погледом уверио би се да је све ту и да то није сан. Раширених ноздрва дубоко би неколико пута удахнуо мирис новога штофа и коже. То је мирис фабричких машина и зејтина, говорио би себи и сећао се да је једанпут, у Лесковцу, када је ушао у једну фабрику, осетио тако нешто. И сада, му је мирис ширио и испуњавао груди блаженством, као некад о великим празницима тамјњан и измирна. Задовољан и умирен, помиловао би погледом нагомилане ствари, пажљиво завртао лампу и излазио на улицу. Војска је још увек пролазила. Но Јеврем, занет својим мислима, није је ни гледао. Она му се чинила једна иста, још од синоћ, да стоји пред његовом кућом и трупка ногама. Сео је на троногу столицу и разговарао с Богом. „Боже, како си велики, казао му је. Твоја милост напуни и моју кућицу.“ И као већина људи дубокоумних и плиткоумних, мешао је и он Бога у своје најситније ствари и догађаје. Сад, кад је тако снабдевен, лишен брига о сутрашњици и зими која је наступала, размишљао је о свом прошлом животу и незгодама које је Бог или слао или га није могао одбранити од ђавола, који му је понекад у стопу ишао и живот му загорчавао. Између силних недаћа и неприлика Јеврем се сети једног свог сабрата, кога је данас срео. Већ тридесет година он њега мрзи и чека да му се догоди каква крупна несрећа. Још пре тридесет година, када је био новајлија у овоме граду, радио је са Нешком у туђем винограду. Јеврем је окопавао лозе и зна врло добро, као да сада гледа, уз колибу је био прислоњен његов ашов у исправном стању. Нешко га је узео да ископа једну осушену брескву и сломио га. Јеврем му је тражио да му плати ашов.

Нешко је тврдио да само што је узео у руке сломио се.

– Па ваљда се није сам сломио, Бога ти љубим лоповског, викнуо му је Јеврем и потукли су се.

Од тада више није могао очима да га гледа. Данас, када га је видео где вуче толике ствари са снахом и унучадима, утроба му се преврнула. Било му је криво на Бога што је таквог неваљалца и арамију својом милошћу подарио. Он не могаде издржати и рече баба Зојки:

– Видео сам ону псину Нешка, вукао је и грабио као да никад неће умрети. Положара, сломи он мени ашов па ни лук јео ни лук мирисао.

Мислећи на Нешка бринуо се да и он није чуо оно што се јуче у вароши говорило и због чега је сада тако упорно и чекао. А то је, да ће ноћас, последњи одред војске, када буде напуштао варош, разбити дућане и пљачкати. Неки су, истина, говорили да то наша војска неће учинити. Али су други додавали:

– Ваљда су луди да оставе непријатељу да се са толиком робом слади.

– Па, да, безвлашће, – казао је један стари господин који је пришао групи људи и слушао разговор.

Та реч безвлашће толико му се допала и крепила га, да јучерашњи замор није ни осећао. „Узећу све што ми треба, и, додавао, што ми не треба, и то што више.“

– Треба да набавимо велики казан, – рече својој баби.

– Треба, – промрмља она, – али нећемо.

– Зашто? – избрецну се он.

– Зато што војска туда неће ни проћи. Она пролази само средином града, а казанџиске су радње по страни.

– Па ваљда ће све војници разваљивати. То ће и народ сам. Безвлашће. Ко те пита. А ако пита, рећи ће се војска.

– Ја бих фула и једну топлу мараму и већ смислила сам шта ми све треба.

– Гледаћемо све што се може и што више. Мени, на пример, топле гаће требају и кајиш за панталоне. Сав већ истрошио. Јуче сам се све бојао прснуће ми па куд сам пристао. – Он поћута мало, а затим настави:

– Да ли си ти приметила у ком дућану има постављених кожних рукавица? Прошле зиме сам видео да су их носили Београђани – биће да их у некој радњи има.

- Биће да има, и ја ћу себи да набавим, – рече баба, чудећи се да је на то заборавила, иако је целе ноћи ређала шта јој све треба. – А ако у стакларску радњу уђем, узећу све воденице. Јеврем је ћутао, баба је настављала:

– За бибер, за ораје, за месо, за кафу и један леп велики аван.

– Гледај ти да што више стакларије узмеш.

– Не брини, узећу. Шта друго сада имам да мислим. А има је, вала, фине. Све ћу што је скупоцено. И лампу ћу са дуплим фитиљем.

Удубили су се у мисли и заћутали. Киша је тихо падала као да се одмарала. После пола ноћи облаци су се над градом проредили и киша је сасвим стала. Војска је још увек пролазила и Јеврем се бранио од досадног ритма корака којима није било краја. Покаткад му се од војске чинило као река која је синоћ однекуд провалила и сада тече поред његове куће. Када би наишла артилерија, од мирног тока и жубора прелазило је у хучно и заглушујуће ваљање дрвља и камења.

Јеврем је седео на троногој столици са лактовима у шакама, пресамићен, као да га желудац боли. Умор га је савладао и сан га хватао. Сан му је склапао очи, али му мозак није могао сасвим успавати. Мисли су се, распаљење настављале. Сан је само успео да Јеврема опчини. Видео је тада себе на лицу места. Главна чаршија била је пуста, осветљена, а све трговине широм отворене. Блештећа светлост је у њима била таква да се игла на поду могла видети. А, он, Јеврем, иде са баба Зојком из трговине у трговину, одваја шта му треба и некоме, што, послушно уз њега иде, наређује да то товари и носи његовој кући. И тада, баш када је настало најважније – утоваривање мноштва ствари које је он предано издвојио, пробола би га зима у ребра и он се трзао. Дуго се Јеврем борио са сном и падао у његов лаки загрљај. Скочањен од зиме, он је упорно чекао последње одреде војске да с њом крене.

– Никад краја, никад краја. Ово може овако и до зоре и онда је цела ствар пропала, – говорио је баби, која је крај њега, шћућурена, заспала. Јеврем продужи:

– Ко ће по дану смети разваљивати. Мораћемо се задовољити оним што они провале. Баш смо бак-сузи.

Баба није одговарала. Он се пригну к њој и, када се увери да спава, ухвати је чврсто за раме и одгурну. Баба се као врећица нађе на земљи, а мала ниска столица изврте се и диже у вис своје три грубо истесане ножице.

– Шта је? је л’ време? – дижући се питала је баба.

– Теби је до спавања, а посао нека иде на дуд. Пфу, луди Јевреме, матора будало. Ти се кидаш, а она спава. Има ко за њу да брине. Једанпут у сто година указала се прилика, а она спава.

– Шта ти је сад опет? – гунђала је баба.

– Шта ми је? – Још питаш! То ми је што сам целог века аргатовао и теглио за тебе и сада, када мени треба да се олакша и живот и крене на боље, ти спаваш. Место да си на опрези и да размишљаш шта ћемо и како ћемо, ти ко велиш нек луди Јеврем брине бригу и лупа главу. То је целог века и чинио. Опрости ми, Боже, али и ти неки пут знаш не зашто понеког држиш на овој земљи.

Баба је поспана стојала, дрхтала од зиме и ћутала. Чекала је да се Јеврем утиша. Знала је његову нарав као и саму себе. Годинама он њу грди и с њом се саветује. Кад ућутао, она рече:

– Требало би да кренемо. Ко зна шта се у вароши догађа. Скоро ће већ и зора.
– Тако, – рече Јеврем дижући се. – Реци неку, не исчекуј од мене све.
Кад уђоше у кућу, он одврну светлост лампе. Погледа по стварима и љутина га прође.
- Шта ћемо понети? – питао је бабу мало мекшим гласом.
– Два џака, – одговорила је баба.
– Зар само два? Шта може у два џака да стане?
– Више не можемо ни понети. Свако по џак. Изручићемо, па ћемо се вратити.

Пошли су увијених џакова под мишкама. Он висок, мршав, са мало повијеним леђима. Кратак капут му је био скопчан до врата, панталоне увучене у чарапе. Она мала, нешто виша од његовог паса, жустро је трчкарала поред њега, а дуга јој се сукња вукла по блату.
– Добро, – рече, најзад, старац. – Ако је мекана роба, метнућемо у џакове. А ти ’оћеш и стакларију. Како ћемо?
– За то не брини. Те радње увек имају по неку корпу. Наћи ћемо нешто. Видећемо.
Већ су били близу центра, а никога са товаром да сретну. Нешто мало грађана стојало је пред својим кућама, већином жена.
– Треба да пређемо на другу страну, са ове нећемо моћи у главну чаршију ући, – рече старац.
– Да пређемо, али како ћемо од војске? Ишли су ћутећи дуж улице и вребали тренутак да се пребаце на другу страну. Наиђоше на један одред пешадије иза које су, у малом размаку, ишли натоварени коњи. Старац повуче бабу и претрчаше.
Радње у близини центра, у којима су мислили да ће наћи доброг плена, биле су мрачне, затворених капака као у дубоком сну. Ушли су у главну улицу где су биле трговине. Тамо је била права пустош и тишина. Главна чаршија је остала по страни. Војска туда није пролазила. Јеврем је стојао на углу и премишљао. Хтео је прићи војницима и рећи им како нема смисла да оду празних шака, али се бојао официра. Гледао је час у војску која је пресецала главну улицу и одмицала, час у пусту мрачну улицу. На десетак корака примети да неко са бременом изиђе из једне радње и оде навише. Он пусти дуг корак и рече баби:
– Ту смо. Пожури. Немој сад да почнеш с твојим боловима у ногама и крстима, већ потрчи.
Две су радње биле провађене. Они завирише у прву, па продужише да виде шта је у другој. Ту нађоше и стакларије.
– Овде ћемо прво, – рече старац. – Тражи корпу.
– Јесте ли намирисали печење? – узвикну им неко кад их угледа.
– Јеврем не одговори већ рече баби:

– Корпу, корпу тражи! Шта си стала ко млада невеста?
– Где да је тражим?
Слаба светлост свеће коју је неко запалио једва је осветљавала један део радње.
– Трпај воденице у џак, – рече Јеврем и оде омањим, вратима која су водила, у споредно одељење, како би напипао какву корпу. Неко је већ био унутра и вадио шушке из сандука.
– Ја бих корпу. Има ли каква корпа? – запита Јеврем.
– Нема, – одговорио је старачки глас.
Јеврем је познао Нешка. Као пацови нашли су се мраку. Неко се појави са запаљеном свећом на вратима.
– Шта ће ти, бре, шушке код толиких ствари? – говорио је.
– Брњицу свињи, брњицу да не рије куд стигне – говорио је Јеврем и дрхтао од љутине. Затим је загледао по одељењу, па, када не сагледа корпу, уђе у радњу.
Баба је трпала у џак све што је стигла. Јеврем истрча из радње, улете у другу и донесе корпу. Трпао је и он њу што би му дошло под руку. Када је напунио, понова пита бабу за воденице.
– Нашла сам, – рече баба. – Али авана нигде, као да је у земљу пропао.
Човек који је крај ње везивао товар рече јој:
– Ено авана колико хоћеш, иза оне друге тезге.
Баба потрча, судари се са неким и донесе два авана. Један спусти у корпу, а други пригрли левом руком.
– Шта ће ти два? – запита Јеврем. – Боље да узмемо нешто друго.
– Један ћемо продати, – одговори баба и стеже уза се аван.
Корпа је била препуна и тешка. Јеврем подиже џак и, уз помоћ бабину, метну га на леђа. Нешто поче да крцка, да се разбија. Има доста, помисли Јеврем, може и да се разбија – и ухвати за једну дршку корпе.
– Хајде, ватај за корпу, па да крећемо, – подвикну баби.
На вратима се указа неки човек и викну:
– Натраг!
– Зашто натраг? Ако не узмемо ми, узеће непријатељ.
– Они могу. Нека узму. Нека се зајазе. Али ми – не!
– Шта ти сад – натраг. А данас си вукао, – викао је неко из радње.
– Вукао сам, јер су давали. А ово је пљачка и срамота. Ја не дам да носите!
Настаде препирка. Јеврем и баба промакоше. Пошли су журно да умакну, али брзо посусташе. Кад зађоше за угао, спустише товар да се одморе.
– Већ свиће, – рече старац. – Морамо журити. Нећмо, ваљда, само стакларију. Треба и друго шта, док се не раздани.
Одмарали су се успут неколико пута и опет журили. Када су стигли кући, били су уморни као да су кроз шибу прошли. Баба је одмах села на

троножац, одрешила шамију, спустила руке у крило да их одмори и отхукнула неколико пута. Јеврем се извалио на пакете војничке униформе којима је собица испуњена скоро до врата. Одмарао је уморна и прозебла леђа, иажуљена од стакларије и воденица, и, као заклан, заспао.

Кад је Јеврем почео уједначено да хрче, баба се диже и поче вадити ствари из корпе. Већина предмета била је разбијена или окрњена. У соби није било простора. Она је износила ствари и ређала их по земљаном поду празне кујне, где је у једном углу стојао стари згрчени орман, а у другом џакови брашна и пасуља. Повадила је и ствари из џака. Кад је наишла на воденице, умиљато их је гледала и шапатом тепала „Гугутке моје“. Шаке су јој на неколико места биле исечене и изгребане, али је она продужавала са ређањем. Под је био испуњен. Она стаде на врата и погледа у собицу.

Срце јој је кликтало од радости. До јуче, да нису имали постељу, сто и троношце, кућа би им била празна. А сада не може да се окрене од ствари. Одједном се трже. Неко отвори врата од кујне.

– Да ли је Јеврем код куће, – запита сусед улазећи.

– Ту је. Одмара се.

– Пхи. Па то све полупано, – рече гледајући по поду.

– Није све. Што је било танко, морало је. Стаклени тањири за колаче, дебеле винске чаше и пепељаре скоро су читаве. Има доста и шоља за белу кафу. Само се дршке одвалиле и тацне им се неке разбиле. Сусед закорачи у собу и седе на праг. Ухвати Јеврема за ногу и продрма. Старац се прену. Када виде суседа, диже се и седе.

– А код вас све полупано, – рече му сусед.

Јеврем нагло устаде. Када виде по кујни поређане крњутке, а у корпи лом од стакла и порцелана, ошину бабу погледом. Није стигао ни речи да јој каже, јер је сусед говорио:

– А сељаци у болницу отишли. Разбили људи магацин. Кад тамо – ћебад све од чисте беле вуне. У неком магацину нашли шерпе од два’ес’, три’ес’ кила, казане, тањире, кашике и шта ти ту није било: конзерве млека, мани, мани. Али ћебад, ћебад, силу су их читаву однели.

– Мудра сељачка памет! – узвикну Јеврем. – Увек ће они испред нас варошана предњачити. Дошли људи са села па ћебад однели. Паметни. Знају шта ваља. Нама болница испред носа, а ми идемо у варош по стакларију. И то метнула жена воденице у стакларију па још одозго аван, колико да све истуца.

Јеврему дође да јаукне и баба Зојку ухвати за гушу. Место тога крвнички је погледа. Вртећи главом кроз стегну вилице, изговори:

– Јефтико моја.

Давно је већ било свануло. Облаци су над градом сасвим ишчилели. Плаво небо са сунцем гледало је у пусте улице Ниша. Три радње су биле проваљене. Као утроба распореног говечета испред разбијених врата једне трговине лежале просуте ствари.

Са белим вуненим ћебадима око ногу, трапави у ходу наступали су непријатељски војници првим улицама Ниша и око себе гледали лукавим немирним очима, као мишје главе.

МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ

ОТРГНУТИ ЛИСТОВИ ИЗ ДНЕВНИКА ЈЕДНЕ ДЕВОЈКЕ. (одломци)

Ја и околина.

Живим у Београду, учим шести разред гимназије, и станујем у једној бедној, великој кући, која своме газди купује полагано друге куће на лепшим местима. Мој газда и газдарица имају собу и кујну на другом спрату те прљаве куће. Ја станујем, код њих из рачуна: јевтини су. Али ми смо и пријатељи, јер смо сви троје добри људи. До нас с једне стране седи неки кројач, који је најћутљивији и најљубазнији човек, кад је трезан, а најодвратнији и најдосаднији од свих људи на свету, кад је пијан, а његова жена, која сикће кад је он трезан, а ћути, као миш, кад је пијан, а понекад чак и плаче тада. Ми смо с њима у добрим односима, то јест љубазно се поздрављамо и понекад раздрагамо, а у празнике и на славу они долазе и моје газде одлазе к њима. С друге стране од нас станује »ова несрећа«, то јест, једна девојка, о којој ја знам само ово: »Ова несрећа почела да доводи и овамо своје »гелиптере...« и: »Ова несрећа ће да излети од првог маја, јер смо решили да је тужимо газди.« Ја никад нисам видела ту »несрећу«, никад, а није ме се ништа ни тицала. Ја гледам свој посао: учим се лепо и мислим како ћу што пре да побегнем из ове загушљиве атмосфере.
Да заборавим околину, ја много читам и сањам. Мојој газдарици не смета више светлост да спава, »научила се већ«, откад сам ја одлучила да сама купујем гас и напалим лампу. И тако ја седим дубоко у ноћ и читам, читам... Много сам прочитала и много осећала, и мислим да сам паметна и образована. То тек могу сама себи признати. Други људи су глупи и њих зато мораш лагати, да те не исмеју за уображеност. Али није истина да сам ја уображена: ја знам да имам још много да учим и ја учим... Кад се уморим, ја отворим полако прозор (моја газдарца је тврда на сну) и гледам у – ходник. Ја бих тако радо гледала у небо, али ми не добијамо непосредно ни ваздух, ни светлост, већ све преко ходника са стакленим прозорима, који су, хвала Богу, поразбијани, те се ја ипак мало освежим. Дугачак ходник с поменутим прозорима то је заједничко благо целог становништва прве половине другог спрата. Соба, из собе у ходник, из ходника у кујну, такав је распоред. Па ипак леп је тај наш ходник, и ако је понекад прљав, и ако понекад грозно удара. Ипак често сам сањала на прозору, дивећи се лепоти и племенитости природе, која се увек стара да ублажи ругобу човековог живота. Старала сам се увек да не гледам ни

доле, ни према нама. Доле је била прљава, нечувено прљава, кафанска авлија, у којој су се одмарали волови и коњи и по којој се батргала често пијана сиротиња и неки војници, који су били трезни, те им нисам могла опростити њихове разговоре и изразе лица ... Према нама била је кафана: вечита ларма, вечита прљавштина, задах алкохола и неумивени келнери, који су по алвији просипали шкафове.

Али млада моја душа и бујна моја машта дизале се небу, висини, лепоти, идеалу... А лепо је то наше београдско небо, лепо је то наше сунце, које сам увек гледала у свему његовом сјају кад залази. Лепи су били моји младеначки идеали, лепи и још лепши и примамљивији, што је стварност, што је живот био опорнији. О, како сам волела то своје благо, које други нису ни примећивали! Мој комшија, стари кројач, шио је пред вратима у том истом заједничком ходнику неке старудије, и, ако је већ неколико дана био трезан, мрачно је погледао на мене осмехивао се, као да моли за опроштај. Мене га је бивало жао и опраштала сам му све одвратности и страх од његовог пијанства, и заподевала сам разговор. Да је ко могао видети како би се његове сузне, закрвављене очи засветлиле и како би од радости заиграле његове наочари на великом, страшно великом носу, на коме су сијале све нијансе црвене и љубичасте боје. Јадни човек! Он ми је по некад причао и занимљиве ствари, а ја сам се толико пута решавала да га молим да више не пије, да му кажем како га се бојим, како је то одвратно, и тако даље, али нисам смела, не пошто сам се бојала да га не увредим, не, мени се чак чинило да би ме он љубазно саслушао, већ што ми се чинило да би он онако стар и бедан страшно заплакао, правдао се, обећао да неће пити и – опио се још тога дана од стида и муке... Зато сам се разговарала с њим о другим стварима... Уз разговор је пристајала и његова жена и слатко-киселим лицем говорила ми љубазности. Она није умела да дâ лицу љубезан израз и зато је изгледала лажна, мада није била лажна. Сви су у нашем ходнику мене волели, па и она, сви, изузимајући »ову несрећу«, која не знам зашто је имала стан код нас, јер мислим да није никад седела у њему. Сретала сам чешће на степеницама једно чупаво, бледо дете од десет година, са бујном коврчавом црном косом и великим чежњивим, као ноћ тамним очима. То дете је обично носило метлу и ђубровник и понекад чистило степенице. Било је одрпано и прљаво. То је била сестра »ове несреће«.

Бисер у блату.

Јесен. Опет сам у истом стану. Има он и својих добрих страна: ја уживам самоћу и мир, и ако је око мене живот и метеж. Нико ми не смета да радим и да мислим, нико ми не отима моје највеће благо, јер и не зна да га имам. Зашта живе ови људи око мене? Ја не знам, али знам зашто ја

живим. Ја радим и чекам. Идем у седми разред гимназије и осећам да сам већа – по својој лањској хаљини и по ономе што читам. Руска литература – то ми је сад идеал. Достојевски, Толстој, Горки, Чехов, Гогољ и Чернишевски! Ала је дивно живети! Ја, ја могу да плачем сузама Достојевског; ја могу да се надам Толстојевом Васкрсењу људи, ја могу да топло и искрено верујем лепим маштама Чернишевског! Не, не, ко не познаје та осећања, тај је сиромах као последњи просјак, па макар се богатим уображавао. Божанствена је ствар литература! Она је као нека племенита зараза, и ја сам тако срећна што могу да осећам и да разумем велику љубав и велики бол великих душа! Полако ми се отварају очи, и ја почињем да волим ове људе око себе и да их жалим...

Недеља је. Решили смо да идемо сви од куће. Ја ћу код једне другарице провести цело по подне, а газдарица, газда и суседи иду у Топчидер. У јесен и у пролеће, два пута у години, они се проветравају. То тек није много. Али ја сам се вратила рано, јер моја другарица није била код куће, а код друге, где сам свратила, није ми се свидело друштво. Дакле, вратила сам се и гурнула окно на кујни и извадила кључ. Осећала сам умор и самоћу и пријатност од обога. Нећу ништа да радим. Не знам колико сам преседела, мислећи. Затим изиђем у ходник. Тихо, неосетно, падао је сутон. Несвесно сам гледала како нека жена чисти рибу код чесме и како вода пршти, како се пуши ђубре иза штале, како два вола лежећи поред својих кола, преживају. Била је запара и осећало се да се у природи нешто кува, а паклени смрад из авлије тровао ме је. Неко тешко, мучно осећање притискало ми је душу, – тако ми увек бива пред кишу. Гледала сам, тупо око себе, не знајући да ли што мислим, док одједном...

Шта то би? Свега нестаде и као да дахну ветар, а на стабљици задрхта бели крин и просу мирис, тако затрепери неки чист, небески мио глас, па одмах затим зазвони, зазвуча, затрубе и диже се у небо. Да никад нисам видела небо ја бих могла да га замислим по лепоти, по висини, по ширини, по округлини и љупкости тога гласа. Песма је говорила о пролећу, о ведрини, о осмеху цвећа. Али шта је то, откуд то? Да нисам ја то умрла, па певају анђели? Не, ово пева један глас, један анђео... Па ипак то је рај, ништа друго. Падао је сутон, а ја сам гледала кроз прозор другог спрата у прљаву авлију.... И откуд сад ово? Могућно је да сам пала с прозора, умрла и ево ме сад у рају – то је, ништа друго. И одједном преста песма и ја се нађох леђима окренута прозору. Сада је све јасно: то је певала о н а коју су звали «несрећа». Дакле, она је била ту и певала јер је мислила да никог нема код куће. О, јадна девојко, ти и не сањаш какво ти благо имаш!... И како те ја волим... Чекала сам као окована хоће ли још што запевати, али није. Отуд се чуо неки тахи разговор и смех: О, она треба, вечно да пева, само да, пева, ништа да не говори: па ће бити света!... Мене нико није учио музици и ја не разумем ништа кад се свира неки леп комад на клавиру или виолини. Жао ми је и боли ме, али не разумем. Али песму!

Њу разумем и волим толико да бих могла заборавити своје књиге и своје драге писце... Не, погрешила сам: не би их заборавила; ја бих само све то нашла у песми. Да ли ће још певати? Неће. Ја ипак чекам. Одједном се отворише врата и изиђе она под руку с једним господином.

Тај господин је био леп, млад, с коврџавом смеђом брадицом и топлим очима. Он ме спази и јако поцрвене. Она је била стасита и доста пријатна лица, млада, можда старија од мене свега две, три године. Она ме није ни погледала. Шта је се тичем ја? Она се наслонила на његову руку и гледала у њега. Сишли су брзо, опрезно, као да се боје да кога не разбуде. И јесте, они су се бојали да не разбуде понос поштених људн. Али зашто је он поцрвенео? Да ли се застидео од мене? Дакле, и он сматра свој поступак за непоштен. Па што је онда такав? Или је, можда, пријатно и ни мало стидно бити непоштен, а само је непријатно и стидно кад те ко поштен ухвати у непоштењу? Не знам. Можда се он само уплашио од мене и мога израза? Ја сам сигурно била врло бледа, јер, ево, сад осећам како ми се крв враћа у образе. Чудно! Он поцрвенео, а она тако лепо пева. Та и ја бих је због тог певања могла волети. Зашто је поцрвенео?

Прозор се на њиховој соби отвори, а затим и врата и оно чупаво дете се појави на вратима, жваћући вешто. Док је дим од дувана куљао на прозор и врата, дете отрча за метлу, затим баци неповерљив поглед и поче да чисти собу. Кад је свршила, закључала је и слетела весело доле. Мени постаде тесно и загушљиво. Дохватим шешир, па изиђем, не знајући куда ћу. Али сам се уплашила мрака, који је све већи бивао и људи, који су по мраку тумарали, и вратим се с првог угла. О, што не дође газдарица! Спопао ме неки страшан страх... Код капије стоји она девојчаца поред бакалиновог шегрта и једе алву са жуте хартије. Дохвати мало својим олизаним прстићима и пружи шегрту, и при томе прича: – »Дао ми, знаш, господин Бора динар. Он је добар. Њега волим, а господин Мику не волим; он ми даје само двајес пара, а господин Стеву мрзим; он ми не да никад ништа. И Дара воли господин Бору. Да знаш шта га пара он њој даје. Он је здраво богат. И кирију нам он плаћа, а Дари купује хаљине«. – »А зашто?« – пита радознало мали шегрт. – »Ех, не знаш, ваљда, па воли је... Јао, једва чекам да порастем, па па мени тако много пара да дају, да имам увек за бонбоне и лепе хаљине« – тако рече то јадно дете и погледа чежњиво и тужно у небо. Дотрчала сам горе и плакала, плакала. Јаднице мала, ти жељно чекаш да дорастеш до понижења! Да, да тебе ће обасути новцем богата господа, јер ћеш бити лепотица... О, Боже!...

Тога вечера пала је бујна, топла, готово летња киша. Доцкан у вече вратили су се моји домаћини и мајстор Јоца и мајсторица добро расположени и покисли – много у буквалном, а мало у преносном значењу те речи. Пре него што сам допустила да заспи моја газдарица, ја сам је питала за Дару, нашу сусетку што лепо пева или »ову несрећу«, како је она зове. Газдарица ми је причала да је она пре била сирото девојче једне бедне

кројачице и да јој је пре четири године мати умрла, а она се већ после годину дана проневаљалила. – »Вуцара се ноћу с које ким, а у зору дође овде, па чмава. Кад зна да нема никог код куће, онда довлачи и своје швалере. Бештија једна! Жалили смо се газди, па неће да је отера; каже да она ником не смета и не прави неред, а плаћа му четири динара више кирије, него ми. Па куд ћеш сад, мора да се трпи«. – Али она, газдарице, дивно пева! – узвикнула сам ја, као да је то може одбранити од моје часне госпође.

»Па она је певачица«, – каже газдарица – само то јој је споредан посао. Од певања нема ни хлеба довољно, а она се, богме, лепо и носи и храни. Сад јој добро иде. Неки лудак Бора се спанђао с њом, па јој даје немилице. Он је из добре куће, али ето... Његова мати умире од страха да не слудује, па да се још и ожени њоме. Има и таквих будала. Тхе, такве су данас срећније!... – заврши моја газдарица и уздахну. Мени се учини да она њу мрзи више зато, што је »срећнија«, него што је »таква«. Сирота моја газдарица и сирота Дара!...

Тога вечера, пре но што сам легла, помислила сам неколико пута? Зашто је господин Бора поцрвенео?

Подвиг.

Мој газда слави Св. Николу. Он је врло добра срца и расположења. Није пијаница; само три пут годишње се опија; на Божић, Ускрс и на славу (преко ноћ, јер се преко дана чува). Мени је дан њихове славе непријатан, јер ми отме слободу, али, да их не ожалостим, ја се старам да покажем да се »лепо проводим« и разговарам с гостима. Дан, као на свачијој слави: гости се ређају, служе, разговарају, оговарају и одлазе. Гледала сам редом занатлије и њихове жене, колеге мојих домаћина. Разни типови с разним изразима: лепи, ружни, ни лепи, ни ружни; весели, тужни, убивени и задовољни, сити, – једном речју разни. Ноћу је тек права слава. Једе се, пије, пева, прича без устручавава. Мене је заинтересовао један младић, обућарски калфа, чијем би интелигентном и лепом лицу могао завидети сваки правник и филозоф. Али он је тако и говорио, као да је на четвртој години Универзитета. Шта је говорио? Нешто налик на оно, што говоре Горки и Чернишевски, а што је мене још више пленило, јер је говорио један обичан калфа, а не Горки или њему слични. Управо, ја сам у њему гледала једног непрослављеног Горког и дивила му се, и радовала се што он то говори само због мене, јер нас други нису слушали. Ми смо брзо постали пријатељи и разговарали ватрено, старајући се што смо могли више да покажемо шта знамо и да стечемо једно о другом што лепше мишљење. Он је говорио, а ја сам гледала у његове црне очи, у којима су гореле две ватре – одушевљење за нечим дивним, далеким, и туберкулозна грозничавост. Заборавила сам да кажем: он је имао око врата белу свилену

мараму, која је сакривала шкрофулозну жљезду. Сиромах младић. Око два сата ноћи он је отишао, обогаћен једним пријатељем више. Настала је пијанка, а ја сам сањала о подвигу, који је његово присуство створило. Како су гости били у кујни, а није било изгледа да ће се скоро разићи, ја се извиним и одем да спавам. Лежала сам и гледала у таму и понављала речи: волим, волим, волим... сасвим несвесно. Одједном ухватим себе на злу делу и подругљиво се упитах: »Кога волиш«? И објасниле смо се ја: која воли и ја која се руга – и обе смо добиле задовољење. Ја нисам заљубљена у тога младића, већ зато што није правник или философ, већ зато што ја у опште немам намеру да се икад заљубим. Али ја га волим и баш осећам да бих га могла пољубити лепо, искрено, топло, а да и не поцрвеним и не збуним се. Па ипак не бих га пољубила никад, јер ово, што ја осећам, нико не би разумео... Волим, волим, волим... цео свет – тако је нешто шумело кроз моју главу и уз пијану дреку из кујне, ја сам полагано падала у сан...
Сутра дан сам доручковала у соби, јер је газда, иначе врло вредан, још спавао у кујни, док се сасвим истрезни. Кад сам дошла из школе, код наше куће је све било у своме старом реду, изузимајући два, три госта патарице. Али код мајстор Јоце је био лом и урнебес. Он је са славе отишао у кафану опио се до демонског лудила. Тукао је мајсторицу, разбијао тањире, трескао вратима а псовао и грдио тако, да се човек морао зграњавати од ужаса, одвратности и чуда. Управо та његов урлик и псовка били су нека врста демонске генијалности, коју алкохол позајми човеку, те се мораш крстити; откуд човек, који је изгубио способност човека – да мисли и иде, може да се досети тако што да говори. О, како сам дрхтала, како сам се грозила!... А синоћни подвиг, а »волим, волим људе«, где је то? Не, не волим их, али их жалим, жалим... И плакала сам опет.... Ја ћу своје очи исплакати, а ништа помоћи нећу. Мој газда се наљутио и претио да ће изгрдити ту пијаницу што му је правио неред на дан патарица. Ја сам рано побегла у школу.

А подвиг? Пропао је, али не због моје малодушности. Ја сам покушала. Удесила сам да једног дана останем сама код куће и ишла сам код певачице.... У њен стан... да јој говорим... Питала сам прво њену малу сестру хоће ли да ме прими њена велика сестра. Она се запрепастила и казала: – »Али, ви знате код нас нико не долази«... Ја јој љубазно рекох да ме се то не тиче и да ја мислим да је њена сестра добра и да ми је досадно самој, па хоћу мало да се поразговарам. Примила ме је. Видело се да је мислила да ја не знам о њој ништа и била је мало збуњена. Сирота девојка, она се старала да ме одржи у заблуди и бојала се мога разочарења. Али ја сам после кратког увода, прешла на ствар и почела да говорим ватрено, као онај бледи младић. Звала сам је да се врати, да се освести, говорила сам јој о понижењу и будућности, говорила сам јој о њеном таленту и о могућности да је приме у Народно Позориште, и тако даље. И знате шта ми је одговорила? Сасвим хладно, као што ме је саслушала, почела је

говорити да је и она сама пре три године о свему томе мислила и да је нашла да јој је ипак боље да овако живи и да се не каје. »Пре сам била гладна и људи су ме жалили и наводили на зло; сад сам сита и одевена. Будућност ме боља не би чекала. Умрећу у болници, иначе бих умрла под плотом. Ако ми буде могућно, ја ћу да осигурам себи будућност; имам већ мало уштеде. Мене ништа не једи што ме презиру, ја их избегавам зато, што хоћу да сам мирна, да избегнем увреде. Ја не чиним зла, ја на свој начин зарађујем, и не стидим се. Тако ми је најлакше«. Свој таленат није ценила ни у шта. Пробала је, вели, раније да ступи у неко путујуће позориште, али није имала одела. »Ја сам врло бедно изгледала; тек откад овако живим, ја сам се попунила, а, знате, и хаљине много чине«.

Дакле пропао подвиг. Ја сам у очајању. Говорим јој о њеном гласу о својој жалости и љубави према њој и узвикујем готово плачући: – »Та, зар не осећате да губите достојанство човека, да се продајете?« Чини ми се да сам је мало увредила. Она ми рече: »Продајем себе, јер тако хоћу. То је моја лична ствар. Сваки живи како хоће. Ја овако хоћу и срећна сам. Продајем се, јер ми је лакше, него да крадем. Ако чиним зло, себи чиним. Ко ме се гнуша, нека ме избегава. И ја мрзим те поштене људе, који презиру, мене, а гледају како умире друга бедна поштена девојка, као што сам била ја! Ви, госпођице, видим, ви хоћете да ме »спасете«, али то нема смисла, јер ја сам се сама спасла од онога, што ја сматрам за беду. Ми се не слажемо, зато боље да ви одете, а мене оставите на миру. Ви сте добри, али не разумете«. Побегла сам од ње, да не плачем тамо. Пропало, пропало, пропало све... Сирота девојка; она је срећна! Сирота ја; ја сам несрећна!

Отада се ми опет не виђамо, али кад понекад ја останем сасвим сама у целом ходнику, она отпева по једну песму... због мене, не због господина Боре, кога више никад нисам видела.

1913.

СЛИКАРКА

Одозго је пљуштало сунце. Земљу је обавијала сува јара. Само шума иза манастира чувала је читаво благо хлада. И језеро мамило у своје широко наручје. Мирно, светло, зелено, прозрачно, велико као море, питомо као јагње. На стени над њим стајао је високо стари манастир, као чобек који растом и господством надвишава остале људе. Загледао се у мирну прозирну воду језера као да се задубио у себе сама, у своју данашњицу и у своју славну прошлост.

Мала насеобина иза манастира - међу дрвећем неколико кућа са чардацима - изгледало је да клечи пред њим у подневној својој молитви.

Језеро је тога дана било поверљиво према човеку и давало му да види далеко у дубини како риба клизи, како трава расте и како камен живи. Добро Језеро, хранилац многе сиротиње, ћудљиво језеро које је знало да изненада промени нарав, и почини чудо од несреће, било је тога дана сама љупкост и допуштало да му као детету кроз бистре очи сагледаш душу.

Тренутак вредан да се не заборави.

Тада је дошла сликарка са својим необичним пртљагом и с топлом намером да ради.

Било је ватрено летње подне. На обали неколико рибара и двоје, троје деце. Овисока мршава, са великим сламним шеширом на глави, у белој летњој хаљини и сликарској кецељи, она је носила у једној руци велико разапето платно, а на леђима торбу са прибором и корачала лако и весело ка пропланку испред манастира. Упутила се месту које је раније била изабрала и већ је рачунала са задовољством колико ће сати моћи да проведе, ни од кога неузнемиравана, у раду.. Није јој се дангубило, јер су јој слободни дани били одбројани као златници.

Та чудна девојка изненађивала је ове људе, од којих је била тако

различита. Али није она много личила ни на жене из њених крајева, са којима је имала неке спољашње сличности. Кратке косе, јачег носа, сувоњава, одважна и лака, пре налик на каквог питомог младића, она је код овог света на први поглед изазивала недоумицу, али чим проговори, из њенога гласа, са њених зуба, из њених очију, затрепти, попршти, потече доброта и човек који још није изгубио инстинкт буде одмах освојен том добротом.

По препоруци културног црквеног великодостојника била је примљена у манастиру, у коме је већ неколико дана живела и радила. Није била безверна, али је све време давала својој уметности и природи, није ишла у цркву да се моли Богу, и замерила се неким калуђерима. Један јој је казао да у њој има и антихристове силе. Она се смешила и одговорила му благо да је уверена да у њему има воше те силе него у њој. И додала:

- Лако је бити светац у четири зида. Будите то међу људима.

Разуме се, њима је више била по вољи, верска скрушеност жена које су се манастиру обраћале за исцељење, него искреност и слобода те дошљакиње. Имала је једну ретку јачину: да је се не тиче шта други о њој мисле и да воли и оне који њу не разумеју. И две радости: да живом бићу учини добро, и да слика ове крајеве који су је усхићавали. Сада, била је озарена овом другом радошћу, идући пропланку под којим ће да се стани.

Одједном опази издалека на обали у трави нешто бело покривено грањем. Учини јој се човек. Више њега стојали су као стубови два калуђера са скрштеним рукама. Други један човек ишао је као избезумљен горе доле поред њих и из гласа кукао. Сликарка је знала да манастир ужива у народу глас да је чудотворан, да лечи умоболне. Није волела излишности и бојала се да не буде коме на досади. Људи су склони да крију своју невољу, а ово је можда какав обред, да се помогне умоболнику, макар и бесмислен, али који очајнику улива веру и наду. И отишла је своме циљу.

Расклопила је сликарске ногаре, ставила на њих платно и стала оком да одмерава слику. Дан је био диван, предео - манастир, са шумом, над језером - какав се само пожелети може, боје је набавила најбоље из иностранства, али ипак није могла да почне. Мисао јој није била ту. Мучило је нешто. Вукла ју је заповедничка жеља да види шта се то догодило. Није то била женска радозналост. Сликарка није била сасвим обична девојка, што ће се, уосталом, мало доцније видети.

Оставила је своје ствари и вратила се, пришла тој чудној групи и сазнала шта се догодило. Човек под зеленим грањем био је утопљеник, а онај што је кукао за њим био је његов слуга, који га је довео у манастир да се лечи од падавице. Још пре кратког времена седео је ту под дрветом и жалио се слузи како му је врућина. Мамило га је језеро у своје хладне дубине. Свукао се иза дрвета и скоро неопажен сишао у воду. Рибари су причали да је пливао и играо се по води радосно као дете. Они су затим престали да гледају шта он ради, гледали свој посао: оправљали мреже, удешавали алат, припремали лов на рибе. Око њих се врзмао неки беспослени дечко. Господин из Београда се купао а његов слуга се заговорио са неким сељаком који тек што је приспео у манастир и тражио од душевног човека упутства и обавештења.

Изненада беспослени дечко повиче:

- Где је човек? Где]е човек који се купао?

Људи се тргну, погледају - нема га ни у води, ни на обали. Његов слуга дојури, поче да трчи и да дозива. Најзад завапи:

- У помоћ!

А језеро мирно, ведро, сјајно, невино...

Тада један рибар баци хаљетаћ с леђа и заплива. Ронио је погледом у дубину свуда око себе. Вода је била као стакло и он опази у дубини од неких пет метара бело човечје тело, лежи као статуа на сјајном камену на

дну воде. Махну руком онима на обали и довикну им:

- Ево га!

И загњури се. Људи на обали су умукли и сви поустајали. Чекали су са трепетом. Тицало се људског живота. Рибар је ронио. Јак и вешт, подухватио је дављеника и избацио га на површину. Левом руком га држао, а десном завеслао. Пливао до плићака, ту га узео на леђа и изнео на обалу. Окренуо га главом доле, истресао воду из њега и спустио га у траву.

Игуман је био на путу. Калуђери се окупише око њега. Рекоше да је мртав, наломише зеленога грања и покрише га. После су се они разишли, оставивши само двојицу. А слуга је кукао и питао се гласно:

- Како ћу сада да јавим његовој жени и деци? Ја сам га наговорио да дође у манастир да се лечи, ја сам га довео, а нисам га сачувао...

Људи су међу собом објашњавали како да се утопи кад је знао да плива. Грч — говорили су једни. Други - обавештенији - мислили су да га је убио наступ падавице!

Сликарка, саслушавши причу, упита:

- Јесте ли што покушали да га повратите у живот?

Калуђери одговорише:

- Како да га повраћамо? Он је умро. Сад треба да се молимо Богу.

И они понова стадоше онако исто више главе покојникове, скрстише руке и почеше да шапћу, тражећи милост Божију за његову душу.

Тада сликарка, нежна дебојка, приђе дављенику и скиде грање са белог бескрвног тела. Човек је лежао окренут на леву страну, укочен, хладан; код главе му је била локва усирене крви и пене. Мртвац. Девојка клече и, на велику саблазан светих отаца, прислони главу на његове груди. Ослушкивала је срце. Учини јој се да чује неки нејасан и слаб шум у грудима. Подиже се и рече слузи да још није изгубљена свака

нада. Не верујући, човек поче поново да кука и да набраја. Она га прекиде енергично:

- Немојте да дангубимо. Ево вам новаца, идите брзо у кантину и донесите рума, сирћета и млека.

Он отрча. Док није дошао, она је самртника трљала мокрим убрусом по грудима око срца, подизала му руке и чинила њима покрете да би изазвала дисање. Није она у томе послу имала искуства: њена доброта и сећање из књига упућивали су је шта да чини. Дављеник се није мицао. Калуђери су потражили његово одело на обали и стали једно по једно парче да трпају на његово беживотно тело. Њихов морал мучила је брига како ће од запослене девојке да сакрију његову голотињу. Питала се доцније како је могла и с таквим правом да им готово заповеди:

- Ако мислите да ми помогнете, би останите, али ако мислите да ми сметате, онда молим вас идите одавде, оставите ме саму.

Они су се мало одмакли и са запрепашћењем гледали шта она ради.

Слуга је донео тражене ствари. Она је цео пешкир уквасила у сирће и почела снажно да трља по хладном грудноме кошу.

- Молим вас, ви му трљајте ноге! - рекла је слузи срдачно и заповеднички.

Он је слушао са надом. Осетио је силу њене доброте, као што је она мало пре осетила да овде нема никога ко ће јој помоћи, саветом и да све зависи од ње.

Трљали су снажно и дуго. Ослушну опет. Срце се мало кренуло.

- Срце куца! - рекла ја слузи да га ободри.

Радили су даље. Кад је осетила мало живота у њему, сипала му

неколико капи рума у уста. Он је прогутао. После два сата трљања успела је да га толико поврати да, још увек несвестан, мало помало прогута шољу млека.

За време посла који је дуго трајао калуђери су се повукли у манастир. Сад, на радосне усклике слугине, свет се окупљао и гледао шта она ради. Наиђоше и неколико војника из оближње карауле. Она их замоли да донесу носила. Сви су је слушали и гледали је с чођењем. И она се сама чудила својој снази и својој вољи.

Пажљиво су га метнули на носила и пренели у његову собу на постељу. Ту у хладовитој чистој манастирској соби, склоњен са жеге и сунца, дављеник је отворио очи и проговорио.

Видевши да је мртвац оживео, слуга је, ван себе од радости, зграбио газдин новчаник, излетео напоље и свакоме кога је срео, свакоме ко је хтео да прими, дабао по једну десетицу. Кад се потом вратио у собу, рекао је сликарки:

- Молим вас, госпођице, допустите да вам пољубим руку. Признајем да у свом животу никад жени нисам пољубио руку и мислио сам да то никад учинити нећу, али ви сте изузетак и ја вам се клањам и дивим.

Она се смешила и допустила му да јој пољуби руку, рекавши:

- И ви сте се савесно потрудили.

Мислила је да би било добро да болесник попије још мало млека да се окрепи и затражи да се донесе из манастира. Калуђери се згледаше, а онај што се бојао од антихриста за њену душу рече:

- Има већ три недеље како он пости, да би оздравио. Није право и не смете сад ви њега да омрсите и огрешите.

Девојка му одговори: .

- По моме мишљењу пити млека није грех, а болестан човек као он није ни смео тако дуго да пости.

Други слободоумнији калуђери, који су дошли да виде чудо, рекоше да у овом случају она има права и дадоше болеснику млека.

Једна стара жена, која се у манастиру затекла, говорила је да ни једна жена из тих крајева, а још мање девојка, не би у оваквом случају пришла човеку да му помогне, па ма то био муж или брат, иако је живот у питању. А ето без те чудне девојке овога човека што пије млеко не би било више на овоме свету.

Један старији калуђер признаде да се у манастиру не памти такав случај спасења. (Чудотворни манастир би могао сад да стекне глас да и мртваце васкрсава).

Сад већ мало опорављени дављеник јој је захваљивао најсрдачнијим речима што му је спасла живот, што га је подигла из мртвих. Питао је чиме би могао да јој се мало одужи, да јој покаже своју велику захвалност. Она му је одговорила да се мало опорави и да се врати својима који ће се сигурно бринути ако чују шта се догодило.

Осећала је умор од тих разговора. Изишла је из собе и упутила се пропланку, да покупи свој сликарски прибор. Дан је прошао, а платно остало нетакнуто. Ненасликана слика се унеколико променила. А њој није било жао ни криво као што би у сваком другом случају било. Напротив осећала се задовољна као да је радила.

Из манастира зазвони звоно на вечерње. Она стаде и загледа се у своје обожавано велико језеро. Оно је, исто овако мирно и љупко, сјало у предвечерњој светлости. Као крупне златне капи падали су звуци у воду и

одјекивали у дубини.

Чинило јој се да језеро на уплашено и прекорно људско питање мирно, безазлено одговара:

- Која риба мање, које човечје тело више, мени је то сасвим свеједно. То су такве ситнице....

СМРТ И ЖИВОТ

Звони. Мучно се пробија звук кроз ветар који силно дува и доноси собом однекуда из даљина зиму, тужно трепти и дршће над селом преплављеним блатом и полагано ишчезава тамо далеко на крају хоризонта, где се голи шумарци својим сувим грањем, обвијени маглом, хватају, као паучине нискога неба.

Суморно, прљаво, ружно. Умрла светлост, умрла лепота — умрле давно. То није почетак јесени кад је срце тужно и очајно; то је час кад је и очајање и туга, кад је све умрло. Суморно, мрачно, мртво - бескрајна немоћ. Звони. Умро је човек. Звони на скуп. Буди живе људе, да дођу да га сахране. Умро је добар млад човек - Стеван Максимов.

Блато, блато од неба до земље. Село с прљавим, бедним кућицама, тоне у блату, расуто по долини као разбацана гомила камења коју је нека бујица нанела и равнодушно ту оставила. Дува студени ветар. Густо блато се угиба под тешким кораком. И срце под кожухом куца узнемиреније. Има и наде за онога ко хоће да се теши: ветар обећава да ће брзо смрзнути то блато.

Пред Максимовом кућом метеж, у кући жагор, дозивање, запевка и црквено певање. Као и увек при пратњама, журно долазе жене повезане црним шамијама и доносе свеће и гранчице зимзелена, своје сузе и сећања на своје покојнике. Долазе да замоле Стевана да поздрави њихове *тамо.*

Ево их, излазе на капију. Чује се само храпав, непријатан свештеников глас и пуцкање блата под ногама.

Напред иде један младић и носи крст увијен у сјајну хартију, па онда жена с кољивом и вином, затим поп у отрцаној, зеленој, краткој мантији и у чизмама, и црквењак с кадионицом, па онда сандук са Стеваном. Леп сандук са сребрним словима. Крете се поворка и, као на команду, закукаше жене. Иду лагано. Сандук је тежак и људи што га носе бар не осећају зиму, ако осећају умор. Могли су га метнути и на кола, та њему је свеједно, он је мртав, али га носе на рукама што хоће да укажу почаст Максиму, Стевановом оцу који је жив и који је добар газда. И жене што кукају ревносне су на послу. Није баш њима свима срце тужно, али такав је ред.

Ко зна како је Стевановој Мари срце од бола препукло, али њен се глас најмање чује; она се уздржава: срамота је много жалити мужа.

Иза жена у црнини иду људи с прикаченим пешкирима на рамену, иду полагано, погнуте главе: пажљжво гледају у своје опанке и бирају где ће стати.

Друге, равнодушне жене шапућу и праве примедбе, као свакад и на сваком месту.

- Јао, леле мене, ова Синђа не уме ни да кука: загудела само једно, те једно: »Јао, сине, јао сине!« А како девојка лепо набраја, и ако се отимам, врцају ми сузе.

- Море, кад рече Синђа! Знаш ли да је умрла и Синђа Милошева?

- Ама, Бога ти! Кад пре?

- Баш у подне. Занемогла сасвим, а Милош изиђе, па ме зовну преко плота. Чим је погледах, знала сам да је крај. Питам је да ли има што да наручи и је ли жељна да пгтогод поједе и попије. А она пођута, пођута, па вели: »Хтела бих мало хлеба, али белога, варошкога«. Где ћу то да јој нађем? Док ти се ја срећом сетих, па трчи код учитељице: »Дај, молим те, ако имаш, мало, тек да окуси пред смрт«. А она ти оцепути грдну комадину, а руке јој све дршћу. »То зажелела пред смрт, хлеба?« — пита ме и некако чудно гледа. »Ама могли смо и ми да јој умесимо хлеба или погаче, али она неће; њој се једе баш тај варошки, бели«. А јесте бога ми, леп и велики хлебац код учитељице, па нарастао и бео, као светосавски колач. Благо њој, она зна што живи. Даде ми и једну јабуку, али је Синђа није ни загризла. Само прогута три залогаја хлеба, па заиска воде и ућута. И, колико да се прекрстиш, умре. Те ти ја изађох на авлију и закуках, да чује свет. .

- Зар ништа не рече онако пред смрт?

- Ама баш ништа. Ни јао, ни не дајте ме.

- А Стеван, видиш, говорио. Опростио се са свима и посаветовао их да чувају дете. И казао матери и сестрама да буду добре спрам Маре као да је и он жив. А кад је хтео да издахне, он се још нешто сетио. Сестро мила, куд му то пало на ум! Сачувај Боже, као да га смрт била понела, а он махну на њу руком, да причека један

часак, па рече: »Заборавио сам: покрите руже, да не промрзну. Немојте да напустите«... И онда одмах умре.

- О, господе, пгга ми рече! А јесте, он је први донео у село калем од руже. И каква му је башта само била. Бадава, ваљан беше за све. Зато га Бог и узео.

- Човек ти је као стакло. Данас јесмо, сутра нисмо.

И тако даље, ређају се старе, увек исте премудрости уз пратњу кукњаве све до прве раскрснице. Ту се застаје и опет као на команду кукњава престаје. И почиње поп. Затим се опет крећу и кукање се наставља. И тако све до гробља.

Унели га у дркву и ћуте сви за време опела. Ни јецаја, ни суза више. Сељанка зна да се покорава обичају и реду.

Црква оронула, мрачна, чађава. На иконостасу се јасно распознају само две слике: један Архангел Михаило с мачем у руци и џелатским погледом на зликовачком лицу; и један смешан добричина с пуном кецељом деце: праотац Аврам и његово племе. Попа чита, пева, завија. Страшно. Црквењак му помаже. Призивају, призивају Бога. Али он се не одзива. У ову цркву, изгледа, никад Бог не долази више. Уосталом није никакво чудо, сада ако је и најмање музикалан. Сељаци ћуте тупо, равнодушно. Они и не слушају, јер знају да не разумеју. Бледа, мршава лица стоје укочено, као да се зауставио и онај обични, слаби ток једноставних мисли. Ћуте и гледају у пламенове свећица које им горе у руци и сва брига и све мисли свеле им се на то да одрже свећу право, да им восак не искапље одело. И кад неко нагло отвор врата занијају се жути пламеновн, и њихова светлост, на измученим лицима, покрене се и душа се изненада стреса, као да осећа близу авет страха.

А попа чита, чита. И нико не слушна и не разуме смисао речи. Па ипак све то за њих има један нарочити смисао.

Опевају Стевана, доброг човека јаке воље који је умео да победи своју породицу и да им доведе за снају сиротицу Мару, и који је тако много волео калемљене руже. И тај Стеван више није човек: он је ствар затворена ту, у сандуку, ствар коју ће мало после да спусте у рупу и затрпају земљом. •

Мара се стреса. Да ли је на то мислила? Или јој је хладно? Јер је у овој цркви студено и усред лета. Максим, Стеванов отац, помодрио и погурио се, а једна девојка држи на рукама једнога малог дечака

завијеног у јагњећу кожу. То је Стеванова сестра и синчић, јединчев јединац и дедина срећа.

Хладно и мрачно. И попа ружно, нескладно чита и пева, као да би хтео да се свађа с Богом што неће да га чује...

Стигли су на гробље. Да није гробље, било би смешно, овако је још жалосније. Много ружног шаренила. Пуно сувих грана пободених поред крстова, а на тим гранама стотине разнобојних трачица од шарене хартије. То су знаци да је ту сахрањено младо чељаде. Око богатих покојника дижу се врло високе ограде обојене јасно зеленом или плавом бојом. Тужно и ружно.

Попа чита и онда закопавају сиротог Стевана који је волео руже. Закукаше жене и развришта се Стеванов једанац. Дете се уплашило. Сироче, оно не појима ништа, али га је страх. Једна рођака га држи и нагињући се над раку показује му где ће отац да му остане. Она жели да он и ако је тако мали *памти оца.* Мара, јецајући, пружи руке да узме своје дете, а заова њена оте јој га, па га загрли и рече:

- Не бој ми се! Тебе ће твоја тетка да чува.

- А што тетка? Ваљада дете још има матер, ако му је отац умро. Зар мати не може да га чува? - рече прекорно попадија која је знала да Стеванови нису волели Мару. Зло ће она сиротица сад да живи с њима — окрете се попадија дућанџики.

Свршили су посао и сад се журно разилазе с гробља - иду покојниковој кући. Сад настаје главни део пратње: дућа, вечера. Један старац се жури напред, а две жене се подмигују:

- Пази, Стајић закасао, да уграби прво место.

Тај човек иде на сваку пратњу само стога, да би добио вечеру и пешкирче. И зато га мрзе.

На дући, разуме се, мора имати доста јела, јер »не ваља се и грехота је да покојник оде на онај свет гладан«. А што је на овоме свету био гладан не мари ништа. Док болује, не обраћа се на њешве жеље велика пажња, тек пред смрт купе му обично као последњу понуду мало лецедерских колача, али кад умре, онда се закоље бравче и ништа се не штеди.

Иду људи полагано преко блата. Један човек, који око шубаре има као знак жалости црну чипку, прича једноме другом човеку како се свет проневаљалио. Кад је он давао ћерки дућу, имао је шеснаест белих тањирића, а сад нема више него седам, осам; све променили и

покрали они пгго су на дађу донели и своје јело својим покојницима. И мисли сиромах човек сасвим разложно: изгубио ћерку, то је било неизбежно, њу је узео Бог, али ова штета баш је могла да га мимоиђе. Неваљао народ, и све гори бива.

И у таквим озбиљним разговорима улазе у Максимову авлију и прилазе бунару да, као што се ваља после пратње, умију руке.

Уз вечеру и после вечере настаје обично пијанка, на којој се људи чак понекад сасвим развеселе. И доцкан у ноћ са запаљеним воштаницама тетурајући се по блату, разилазе се алкохолом загрејани људи кућама.

И трза се учитељица кад у мраку и несаници види како јој кроз завесе улазе неке светле сенке у собу и одмах ишчезавају као авети. Али се одмах затим сећа шта је то и не боји се више. И мисли на те људе и на себе. И мисли на Синђу која је пред смрт зажелела белога хлеба и на себе која личи на ту Синђу, јер нема оно што воли и што њене другарице у Београду имају као свакидашњи хлеб. Њој је мучно и тешко у селу и осећа се страшно немоћном да штогод поправи. И осећа само бол и жељу да се врати тамо одакле је дошла и да учи даље. Али она је сирота и ради хлеба мора живети у селу, ради тога белог, горког хлеба, због кога јој сељанка завидљиво рече: »Благо теби!«

И тако, док ноћ покрива село и блато и док се пијани и уморни људи мире с божјом вољом и предају сну, учитељица у самоћи ропће и зна, да је нико, нико не чује и не разуме - чак ни Бог, на жалост.

***

Полагано уским путем иду сељачка кола. Један старац вози једну жену, повезану старом црном шамијрм. Пред њом је повећи завежљај. Она је сагла главу и замислила се. Кочијаш се покаткад окрене и саошпти јој какву опаску односно ћуди својих коња или примедбу како су људи сувише често сејали кукуруз, па није добро понео. И тада жена подигне очи и проговори реч, две. Не, она већ вшпе није лепа и ако је још млада, али су њене тужне плаве очи тако миле, да се она човеку ипак учини врло лепом и ако јој је лице доста огрубело. Проговори реч, две, и опет настане ћутање.

Иду кола уском стазом кроз широка поља. Пукла равница. Жито давно пожњевено и њиве се одмарају. А зрели кукурузи чекају бераче. Греје сунце. Има и ветра. Жегом опаљени кукурузи имају боју челика

и зарђалог гвожђа. И кад дуне ветар, одједном се подигне дуго суво лишће и у тренутку ти се место њиве привиђа буљук наоружане војске која са напереним бајонетима хоће да јурша. Али чим ветар посустане, суве траке падају и место јаука од рана и крви чује се само шуштање, чудно шуштање, као узнемирени шапат,
као оно вечито питање што га земља шаље небу: шта?, како?, зашто?, докле?, оно питање, на које небо никад не одговара.

Пукле две равнице, једна плава, мртва, висока, и топла и хладна, а друга пуна рода и живота и кретања и шума. Горе сија сунце, а доле, између струкова кукуруза, у широком тамно зеленом лишћу, жуте се и блистају крупне петокраке звезде: последњи цветови бундеве. Овде, онде ст|оје понека кола пуна црних, жутих и белих бундева. И распрегнути волови пландују и лениво гризу неколико разбијених и из уста им испада бело семе са слатком језгром. И као да се нечега сетио, застане во у своме жватању, дигне главу и рикне кратко, само пусти. један задовољан глас, звучан, сочан и диван, пун, и, као песма зреле јесени, разлегне се он по широком пољу.

И жена у колима ћути, и гледа, и слуша. А је кочијашу мучно то ћутање. Он је неки весео говорљив чичица и изгледа да га мучи нека уздржавана радозналост. Напослетку попусти коњима дизгине и окрете се одлучно жени:

- Па ти, Маро, баш напушташ Максимову кућу сасвим, а?

- Да се мислим враћати, не бих ни одлазила - рече жена туробно.

- Ја, молим те, ко је могао и да помисли онда, кад си дошла за Стевана да тако рђаво можеш да прођеш. Ама, тако ти Бога, је ли истина да су те тако мучили као што свет прича?

-Ја не знам шта свет прича, али мени је било толико рђаво да морам да бежим. Знаш и сам од добра се не бежи.

- Али, забога, зар те Макса није бранио? Па он је бар добар човек.

- Он ме није ни кињио, ни бранио. Он је ћутао. Кад нема сина, не мари ни за снају. А видео је све пгга оне раде са мном. Једаред ме запита чак: »А теби, Маро, много тешко?« - »Много« - кажем ја. - »Трпи ако можеш. И мени је тешко, па трпим.” - само то рече, и оде у механу. На њега се не жалим.

- Е, шта ћеш, Божја. воља. Стеван онакав човек, па се свали за дваестину дана и оде под земљу. Колико има откад је умро?

- Десети месец.

- А ко зна какав је тај човек коме сад идеш..

- Какав буде напослетку... Мој брат каже да је добар. Стеван је један био; он је умро и њега више не могу да нађем.

- А ти и не знаш тога човека?

- Знам. Видела сам га једаред. Још док му је била жена жива, долазио је о вашару у наше село. Не изгледа рђав.

- А кад му је умрла жена?

- Има три месеца. Намучио се, каже, сам са ситном децом. Нема ни мајке, ни сестре. Зато највише и идем, да немам десет газда над главом.

- Је ли истина да ти нису дали ни парастос полугодишњи, ни дећу да дајеш Стевану?

- Истина је.

- А што, забога? Па он је њин и волели су га.

- Зар ја знам. Као да полудеше од зла и од пакости. Кажу од жалости, а ја не верујем. Намрзоше ме, као да сам га ја уморила. Четрдесет дана лепо давали, као и сви људи, а кад дође пола године, свекрва се тек издра на мене: »Не дам ни крајцаре!« Каже неће она да ја терам више свој бес с тим дећама. А ја да умрем од жалости и од срама. Тако ми се око задушница смејале жене што нисам ништа изнела, само десетину барених јаја и неколико кришки сира. Причале после жене како ми жалимо Стевана. Мислила сам тако ће и горе још, бити сад. Али срећом пролазиле кроз село оне перутарке из прека, па сам одсекла косу и продала им за осам динара. И за те паре спремила сам нешто мало и изнела на гробље, тек да поделим, да му се одужим мало. Много сам добра видела док је он био жив. И много зла откад је умро. Њима је и онда било криво што ме је узео сироту, а сад више не могу да ме гледају. Штотод ја радим, не ваља. Прекоревају ме хлебом. Грди ме свекрва кад зими обучем две сукње; кад нисам фина госпа могу да приштедим, а не да цепам. Не може све да се изброји, а и срамота ме од тебе, чича Станоје. Па не могу више, дозлогрдило ми. Мој брат ми нашао овога човека и ја сам се одмах решила. Црн ми свет постао у њиној кући. А он, каже брат, молио га да ме наговори. Знаш како је кад је кућа без жене, а деца мала.

- А колико има деце?

- Троје.

- О, брате! Твоје си јединче оставила, па идеш да чуваш туђу децу. Тешко ће да ти буде.

- Знам, мислила сам... Али шта да радим? Могла сам га повести собом, али нећу да му отнимам срећу. Њему је тамо добро; сви га воле. Мене су хтели да изјуре, а њега не би ми дали ни за живу главу. Кажу: Ти си туђа, ти иди, а дете је наше, њега не дамо.

- Ама ти си имала право да га поведеш, законско право, јер ти си мати.

- Зар са Стевановим оцем да се свађам и тужим? Нека, боље овако... За моје дете боље. Кад се девојке поудају, све Максимово ће да остане њему. Биће газда. А да сам га повела, ко зна шта би било...

- То јесте, имаш право.

- Најтеже ми само то што ће оне злоће да ми уче дете да ме мрзи. Причаће му, чим мало одрасте, да сам побегла од њих, да нисам хтела да чувам дете, већ сам пожурила да се удам. А то ме боли...

Она ућута и обазре се уплашено, као да се сувише заговорила и сад очекује од некога казну. Кола су сад тандркала преко једае дрвене ћуприје. Испод ње је текла бистра, брза Млава. Жена скиде црну шамију, журно је замота у клубе и баци у Млаву, па одмах преко повезаче метну другу нову зелену шамију.

- Шта то уради? — окрете се радознали чича.

- Нећу човеку у кућу с црном шамијом. Нека носи вода сву моју несрећу. Он је сам, намучио се. И ја сам се намучила. Да му помогнем у раду, да му припазим на децу, па... можда ми неће бити рђаво. А некоме великоме добру се више и не надам.

- Кад ћете да се венчате?

- Чим оберемо кукуруз. Каже браца да га је богзна како молио да дођем одмах, да му помогнем да бере. Чим свршимо и чим прода први товар, венчаћемо се.

- О, Боже, из онаквог богатства у такву сиротињу.

- Ништа ја нисам имала од тога туђег богатства. Мени је зло и ја бежим, А моје дете ће некад да наследи све то. Зато сам га оставила. За мене нема више ништа откад је Стеван умро. Али мора да се живи. Само, чича Станоје, кад ми не би учили дете да ме мрзи, ја не бих ништа марила...

Жена одједном ућута и саже главу. Млава јсј однела негде далеко црну стару шамију, а врбе су се нагињале и загледале се у бистру, брзу воду као да су хтеле тамо да виде нешто друго, озбиљније, него што је њихова сенка.

- Хе, тако је. Божја воља. Мора да се живи - рече старац равнодушно, зави цигару, укреса труд, припали је, на онда ошину коње...

СЛУЧАЈ

После много кишних дана блистало је летње сунце и пило воду из наквашене земље. У селу мир као да све спава. Као да нико не верује, да ће за који дан да се врате ратници. Нигде никог. Само кокошке по улици. што су живе и чепркају, али и оне, као да су онемеле, не пуштају гласка, не лепршају крилима. Тишина. Врућина.

Само у једној кући осећа се неко тајно кретање. У дворишту мир. Ни псето да зене, ни мачка да се као обично прошета по крову бунара. Један кржљав орах крије зеленилом свог опраног лишћа своје зелене, недозреле, округле плодове. Две омалене шљиве црвене се и блистају на сунцу. Оне су толико преродиле, да су им се гране, начичкане ситним црвеним куглицама, које нико не бере, разделиле на две половине и обесиле с обе стране стабла чак до земље и изгледају као неки огромни, досад невиђени корални ђердани. У дворишту је ред и по нечему изгледа, да је газда куће марљив и озбиљан човек.

Одједном, полагано, тихо изиђоше неколико старих и једна млада жена, све у црним шамијама. Оне су помало унезверене, и једна се обазире по дворишту, као да и саме осећају да раде нешто необично. Оне носе једну бошчу и једну корпу. Из корпе вири грлић од боце и струк босиљка. Остало све покрива тајна и ако сунце осветљава најлепшим даном тај поход.

- Какве ли су то враџбине? — помисли једна глува баба, која извире иза неког старог плота. - Ваљда ће неког да отклапају[75], — досети се она, јер није могла допустити себи да нешто не зна.

Заиста, жене одоше на гробље. Тамо их је чекао неки бледи, пегави циганин, који је био шепав. Он је већ био ископао раку и, наслонивши ногу на ашов, чекао да дођу.

---

[75] „Отклапају“, „отварају“ - неки обичај на селу, где се нешто на гробу врача ради живота (М. Ј.)

Жене спустише бошчу у гроб и почеше да кукају. Једна је држала кадионицу пуну жара кадила.

- Каква је то сахрана без мртваца и попа? – упита се гробар, изиђе из колибице и стаде да ослушкује кукање. Био је спреман да употреби своје право и да им подвикне.

- Јао, сине, јао мајкин јуначе!... — отезала се запевка.

Разумео је. То су жене сахрањивале одело Паје Младеновог, који је погинуо у Албанији, да би имале где да кукају. И остави их на миру.

Циганин је затрао земљом нове чојане Пајине хаљине, заравнио хумку и почео да тапка. Изгледао је као неки лудак, који игра на гробљу.

Сунце је сијало, багремови су трептали крај ограде, као да се боје да чувају гробље. Жене су прелиле вином тај необични гроб, засадиле струк босиљка и поново ударили у кукњаву. Гроб је остао без крста, али су имале намеру, да га доцније метну. Сад су се журиле да уграбе дан, кад покојников отац намрштени Младен, није био у селу. Жене су се слагале с покојниковом ујном да људи немају срца и да од њих не смеш ни да се исплачеш и искукаш до миле воље. Оне покукаше још мало, испише из боце вино, а Циганину дадоше ракије и полагано вратише се кући.

Младен је отишао у варош три часа удаљену од села, отишао је од муке, отишао је да се *увери*. Већ неколико дана, како су чули да је Паја погинуо. Тај глас га је устрелио у срце, али он још никако није хтео да се пода очајању, док се не увери. Жене су плакале, он је ћутао. А по селу се проносе гласови, како је Пају један рањеник из вароши видео, кад је пао и на месту остао мртав. Није више могао да се хвата за паучинасте наде, да можда није погинуо, да можда негде лежн у болници. Целе ноћи није спавао, а ујутру рано опреми кола и поче да се пење.

- У варош идеш? — упита га жена.

- У варош.

И оде без зботм.

Узалуд је тражио по болници тога рањеника, узалуд је распитивао за сина; нико није ни знао, ни чуо да је погинуо. Из села је одмах пошао по болницама, а кад тамо ништа није дознао, оде једном своме рођаку, чиновнику, који је Пају много волео и саветовао га, да продужи школовање.

Паја је Младену бно јединац. Весео и несташан од детињства, он је био озбиљан и необично паметан млад сељак.. Учио је три разреда гимназије и становао у кући тога рођака. Отац му је остављао на вољу, да буде што хоће и ако га је срце болело, да не буду заједно и ако је знао, да ће господство ипак отуђити његовога сина од њега.
Кад је свршио трећи разред, Паја дође кући и рече оцу, да више неће напуштати село. »У вароши — вели —- има подоста оваквих људи какав сам ја, а у селу нема; а треба и у селу да има«. За те речи отац га је ценио више, него да је постао адвокат.

Рођак се изненадио вести, да је Павле погинуо. И откуд тек сад глас, да је погинуо у Албанији, кад је већ свршен и рат с Бугарском? Пре ће бити, да је од Бугара страдао. Он га је у Елбасану видео.

Тај рођак је доста често долазио у лов у лепо село крај реке и близу планине, где је било и зечева и јаребица. Паја је био готово тако исто добар ловац као и он. Баш десетину дана пре рата, враћали су се њих двојица из лова с торбама и пушкама и пролазили поред реда јабланова, који су се низали дуж реке. Рођак се нашали:

- Знаш како си се некад пужао уз дрва? Хајде сад успни се ако можеш на овај јаблан.

- Могу! — одговори мирно Паја.

- Да се опкладимо у банку да не можеш!

Паја му само пружн пушку, спусти торбу на земљу, збаци гуњац и — хоп! — поче да се пење уз јаблан лако, као што се они људи, што имају оне гвоздене справе на ногама, пењу уз електричне бандере.

Рођак се готово уплаши.

- Доста, доста! Скини се, да ти дам пет динара.

Паја је већ био на половини јаблана. Он само одмахну и пође горе даље, лако као мачак.

Рођаку се заврте мозак.

- Сиђи, чујеш ли, одмах силази!. Даћу ти банку, нека те носи беда!

Тада Павле сиђе и, смејући се, узе банку.

Паја се и у рату показао Паја. Сви су га заволели. Његова чета имала је да са једне стене утамани шаку побуњених Арнаута, који су се као мишеви крили по рупама у планини и одлично нишанили. Знали су, да не могу победити наше, али су хтели да се освете. Војници су полегали по стени која је била као нека глатка плоча подигнута с једне стране у вис.

Ловац Паја био је на врху стене. Измили однекуда, као да из земље изникне Арнаутин и нанишани. Паја само окине и он се претури. Чим један падне, дође на његово место други, почне да пузи уз стену, да се крије и да звера. Паја и на њега опали, а он се само скотрља. Пуцају и други наши војници иза њега. Понеки куршум пролети му изнад главе или преко рамена, а он само мрдне раменом, као да се брани од мува, осврне се и каже:

- Бре, немојте ви отуда да ме убијете.

Кад га је рођак видео после у Елбасану и питао: колико Арнаута мисли да је убио, он је од- говорио:

- Ја знам, да су њих осамнаесторица пали, али се тешим, да нису сви погинули. Да нисам ја њих, они би мене. Ја се нисам острвио. Заповедили су да тако радим; радио сам људски. Да је неки мене погодио, ја се не бих љутио и ако волим живот... Него, знаш шта, да ти мени купиш једне опанке, видиш да сам бос.

- Да ти купим — одговори рођак. Али му није купио. Није га више ни видео. Јер је Пајин пук истог дана одмарширао даље, а рођак кроз неколико дана добио тифус и био донет кући.

Сад се опорављао. И кад је дошао Младен, он му је испричао све ово, што је о Паји знао.

- Ако није сад у бугарском рату погинуо, у Албанији зацело није. Али кад се чуло, ко зна... Окршај је био страшан... Причекај, кроз који дан враћа се војска, можда ће доћи...

Младен оде кућн онако исто ћутљив и намрштен са сувише мало извесности и сувише мало наде. Жена га бојажљиво запита:

- Је си ли што дознао?

- Нисам. Него сад хоћу да дознам. Кажи ми ко је први теби казао, да је дете погинуло?

Жена рече име неке жене. Он се диже и оде жени. И њу је питао од кога је чула. Зачуди се свет, шта сад би Младену, те разговара са женама. Он се није ни наштa обазирао. За два дана обишао је цело село и дознао, да је прва реч пала од жене његова шурака, Пајине ујне. Он оде, па и њу запита, од кога је прво чула. Она се ушепртљи и рече да је цело село говорило о томе, од стотине је чула. Сваки је по нешто ново казао. Што сад испитују њу. Још ће она да буде крива, што је то сирото дете погинуло.

Њен муж, који је добро знао, да она воли да лаже без икакве зле намере, само да би својом новошћу изненадила свет, поче да внче на

њу и да је нагони, да призна, да је она то измислила. Она не признаде, већ рече:

- Није истина: ја сам само казала: јао, ако погине јединац мојој заови, тешко њој. Ко зна шта је с њим. Чак у Арнаутској - ни гласа, ни јава. Богами нисам ништа друго казала. После сви почеше да причају, па и ја сам причала шта сам чула.

Њен муж оде у шталу и донесе кајиш од нене старе узде.

Она се згрчи и зајаука:

- Јао, не дај ме зете, тако ти Бог помогао!

Али узда пуче по леђима.

- Ај, ујо! — кликну неки весео глас с капије. Да си тукао Турке и Бугаре, било би те сад срамота да бијеш жене!

Узда паде на земљу. Испод вишње појави се младић у војничком оделу, препланyо и измршавео, али насмејан и мио као сунце. Он приђе онемелој гомили.

- Дај, ујна, да ти пољубим руку, што си слагала.

- Зар није боље, него да је рекла истину? — окрете се он оцу и ујаку.

Ујна заплака, ујак поче да се смеје, а Младен стоји као камен, само му се доња вилица тресе...

МАРА ЂОРЂЕВИЋ-МАЛАГУРСКА

ВИТА ЂАНИНА
(одломак)

I

Било је свакако. Кад мало боље, кад мало горе, али оно право добро ја никад нисам познавала.
Што смо имали мало сиромаштва, разишло се. Бађо[76] су ми волили пити. Нана су ми рано умрли, па старије сестре све разнеле... Имала сам шест старијих сестара и два брата. Кад сам дошла ја до домљења, остало ми је само газдачко име Војнићево и ништа више... Код нас је тако било: кад се која сестра уда, нама млађим сестрама поваде цилу плаћу, а браћи коменције[77] само да имамо чиме оправити удаваче. Макар су биле сиромашне дивојке, опет је ту трибало свашта тушта: узгланица, дуња, јоргана, а свака је понела још и пун долаф кошуља, сукања, прегача и пољавица. Трибаће: — дугачак је живот!... Долафе су им покојни бађо куповали из оно мало винограда, што смо имали материнства....
Те године, кад се која сестра уда, нема ни нових папуча за Ускрс, па ме сва дица шпотаје, да ће ме вијати магарац, што се нисам ничим поновила. Нана су ми сваке године обећавали ново руво, ал како су ми све сестре биле старије, ја га, борме, од моје Нане никад нисам дочекала...
Срећна сам била са добрим газдарицама. Ја сам их липо слушала, а оне ми давале стареж, и тако сам се мало заодила. А покојна баб-Маца Ћурчићева, она ми је и златне минђуше купила. Ево, и сад их још носим...

---

[76] отац. Код Буњеваца се о родитељима и другим старијима из почасти говори у трећем лицу множине.
[77] коменција, награда у натури радницима на салашу

Боже, волила сам липо руво највећма на свиту, ал ја га се нисам наносила! Мени је доста било, кад недиљом прид подне изиђем на вратаца, па гледам газдачке дивојке, како су липо све у свилу обучене. Оне биле сукње све се шире на њима, а која још и дукате има, ја гледам у њу, Боже ме прости, ко у свету прилику. Е, да је мени дотекло бар на једну чојицу, била би и ја виђенија!...

Једанпут смо имали сватове у роду. Тетак ми женио сина, па се сви приправљали и у ново руво облачили. Ићи ће у сватове, а ишла бих и ја, па све поцупкујем од жеље. Ал, како ћу, кад рува немам! А снашица, кад су видили, да ја тако здраво имам рад ићи, они поваде из армара њене покојне кћери руво, биле сукње, златна пуца, кумашну мараму, па и свилен играч са златним чипкама... Ју, да сте ме видили, како сам фаинска била!

Навукла сам никих шест сукања, па још доведем снаш-Перкину Стану, да ми сукње повуче, а сукње уштиркане, па све дубе. Па припашем снашину шотошку прегачу, урођану да се можеш огледати на њу.

Боже, што су ме у сватови дочекали! Мислили су, да сам и ја газдачка, па донели столац код кола и скинули ме као да сам старосватица била... Е, ти су ми сватови цилог живота остали у глави!.. Није се знало, који су имућнији: ил с дивојачке, ил с момачке стране. На коњима широке пантљике у четири реда колико су кајаси дугачки. На масталунџијама[78] перлице[79] од кумаше[80], а на коњима им на златне гране пантљике, па свилени пешкири са златном чипком до колина. Боже, ко у рају! Чисто нисам вировала да сам то ја, и да сам на земљи...

Па кад сам разгледала хаљине, што их је новалија донела! Ту не знаш, шта има више: да ли шлинга, да ли свиле и кумаше, а узгланице[81] и дуње[82] насуте, као да ће полетити. Па липе, розлинкаве и модре засторње на узгланицама, па свилени јоргани са златним перушкама. Липота! Доста на цили живот!

Ал је, борме, и свекрвина кућа била пуна! У чистој соби до гредица високи кревети. Па шифоњери пуни хаљина. Све пуно да се окренит не мож у соби... Имали су још у оно доба госпоцке каруце, па салаш пун свачег. Кажу, сваке године кољу по десет дебелих свиња. Боже, та зна зашто живи! У срићан дан се родила...

Сићам се, било је већ прид ноћ, а стаћала[83] изнео узгланице с перјем, сам машак,[84] да би растиро свит, што се скупио да гледа сватове; знате, у мраку тешко се може сачувати, да нешто не украду. Боже, што је ту било цике,

---

[78] момци, који јашу испред сватова и поред девојачких кола.

[79] вештачко цвеће.

[80] сомот

[81] јастуци.

[82] покривачи испуњени дебелим слојем перја у тежини до осам килограма.

[83] један од двојице чувара девојке.

[84] паперје.

смија и бижања, кад је стаћала стао расипати перје по свиту! Све су прико главе скакали једни другима да побигну на сокак!
Па поођани кад су дошли! Толико њим је било свачег приправљено, мал се није астал срушио од печеница, торта, погача и пита, а ни тројанице[85] нису изостале. Сироти претељи.[86] Морали су их на кола товарити, кад су поођани полазили. А није чудо: тетак је шеснајест година чувао вино за Ивине сватове!
Ту ноћ сам цилу преиграла, и чисто нисам вировала, да ћу сутрадан опет у посао, запрегнута до колина и засукана до лаката.

Ето, ти су ми сватови били једина радост у дивојаштву. Увик сам приповидала мојим другарицама, а оне никад нису тиле вировати, да сам и ја била у таким газдачким сватовима.

II

Ко дите служила сам код снаш-Манде Пурчареве, па посли код њене снаје Маре. Нисам много газдарица проминила. Мени је свудан добро било. „Слушај, ради и поштивај, па ће ти добро бити!..“, тако су ми говорили покојна моја Нана, а ја сам је послушала.
Већ сам била швигарица, и још сам увик служила код Пурчареве снаје Маре. Њу су дица звала „снашица“, па сам је и ја тако поштивала. Ја сам је липо слушала, а она ме увик помагала. Сваке године давала ми прво перје, и тако ја себи настрем и узгланице и дуњу. Нису биле баш газдачки насуте, ал за мене је то добро било. Снашица офарба вуну лити, а ја зими ткам прегаче, па ако која испадне мало рађа, или у ткању буде каква фалинга, а снашица пробере, па те лошије мени. Научила ме снашица ткати и пешкире, па и чончат на танкима.[87]
Пурчареви су били добра чељад. Држали су ме као своје дите. Е, да ми је ова памет била, па да никуд од њих нисам одлазила!..
Ето, код њих сам била, кад сам очла за Мишка... Та знате, увик има дивана од свита! Сви ми рекли: „Нигди нећеш наћи бољег!..“ А, и био је фаин момак!
Чула снашица, да ћу ја поћи за Мишка, па ми једаред каже: „Вито, рано, чујем да ћеш отић за Ђану!?“... А, ја, збунила се, па кажем: „Снашице, не бих ја, ал има пô куће, а лип је, па велим, ди би ја тражила липшу срећу за ме! Ја, снашице, нисам ни липа ни богата, па ваљда би ме и Бог покаро, кад бих Мишку забављала!..“ А снашица ће мени: „Вито, рано, мени је свêдно. Жаво ми је само да се окујеш тако млада... Чујем, да су Ђане чудне ћуди...“

---

[85] тројанице, три чаше спојене уједно.
[86] пријатељи.
[87] на паучинастом платну белом, дебљом жицом вити са чунком мотиве.

Ето, толико ми споменила снашица и више ни ричи.
Па, знате, ко што оно кажу: младо лудо, и ја ускочим. Свежем у буђурић оно мало сиротиње, па баш на Марин-дан ускочим за Мишка.
Кад ме Мишко одво његовој кући, ја уђем полако, па све дршћем ко да сам у грозници била. Пољубим бабу Мишковог у руку, а он мени по тенане: „Амен, кад си дошла... Ал, ди вам право да се винчате? Кад си дошла, дошла... сиди ту ди си, ал ни ричи о винчању да нема, док се он не врати из катана!..“
Ја стала под светњачу, па све се тресем од страха. А бабо ће опет мени: „А је л? Знаш ли ти, женска главо, да је Мишку само осамнајест, и да нема право, да се винча? А, а, а, есил ти на то ишла, да ћу ја продат кућу, па дати фишкалима,[88] да вам истраже право?... Аја, од тога, борме, нема ништа, док сам ја жив! Још једаред ти кажем: кад си дошла дошла..., ал ни ричи о винчању, док он не одслужи катаншаг!..“[89]
Ето, баш тако бабо мени, како ме видио. Није ту било ни пите, ни ракије, ни рођака, ни комшија. Ни пиштоља нико није испалио, а камо ли да су правили част.
Оне прве ричи бабине звониле су у ушима пет година, догод се нисмо винчали ја и Мишко. Оне су ми тако уризане у памет, да се отуд никад истрти не могу. А што сам се суза напроливала цилог вика, јер бабо су остали увик исти бабо као први дан што су били!.. Не знам ја, шта је младовање, шта је весеље, шта је радост!.. Боже ме прости, наш бабо су били као ники стари калуђер, само што никад нису молили Бога, него су увик пцовали...
Чим сам прво јутро устала, а ја се ома латим сручивања[90], радујући се што сам, ето, и ја стекла огњиште, гњиздо, кућу. Али бабо каже: „Чујеш ти, женско чељаде! Дањом се не ради посо кућевни, дањом се иђе у надницу, а ноћом се ради по кући!..“
И првог дана свежем ја вунену прегачу и цицов левеш[91] у марамицу, па се кренем са бабом на пијацу да тражим посо. Мени је лако било наћи посла. Само што сам изишла на пијацу, ома су ме са свих страна звали да им радим код куће. Ал са бабом је тешко ишло. Погађа се, нећка се, тражи велику надницу, а кад ко и пристане, а он пронађе, да му је њива далеко: тамо, где је и Бог казо амен!
Бабо су увик таки били, кад је трибало радит. Зовну га газде: „Хајде, Матиша, у надницу“, а он: „Не можем, има кокош јаје, а Вите нема код куће!..“

---

[88] адвокатима
[89] војску
[90] У спремања по кући
[91] блуза

Од кад ме је Мишко дово у његову кућу, ја нисам видила бабу да ради. У лито му је била врућина да ради рис,[92] а у зиму зима да коси трску у риту. Кад је лито, а бабо кажу: „Ићи ћу зимус да косим трску, онда бар није врућина“. А, борме, кад дође зима, бабо обуче попршњак од јагњеће коже, а на попршњак навуче кожух, па још прико тога и опаклију огрне. Ето, кад би се у опаклији могла косити трска у риту, можда би се и бабо придомислио и зарадио који сноп трске, да се има чиме огријати!

Једини му је посао и лити и зими био да скупља јаја са полога. Њих је редовно свакога дана носио бирташу и испијао фићок за фићоком ракије. Вино није марио.

Зато сам ја морала свако вече, кад дођем с посла до послидње крајцаре давати баби све што сам зарадила. Мени, Боже, жао да сву своју муку на бабу трошимо, па сам пробала склонити за Мишка коју крајцару. Али бабо оде код мојих газдарица, ди сам одлазила радити, па кад згоди и пита, колка ми је надница, и кад би дознао да сам по што и за Мишка одвојила, а он да ме убије, и ома ме тира од куће: „Ићи, па ићи! Ни тако ниси винчана, па шта ћеш ту!..“

Једанпут сам радила код снаш-Ане Сударене, и кад сам увече придавала новце баби, они су се оситили, да сам мало новаца сакрила и за Мишка, па скоче, лупе шаком о астал и почну страшно викати: „Торњај ми се из куће, ти смлато женска! Ваљда имам нику хасну од тебе!? Дошла си гола и боса, па би да те ја раним! Купи буђур,[93] па ићи куд знаш!..“

Ја побигнем на сокак и тамо дочекам Мишка. Кажем му да ме бабо тира, што сам за њега, Мишка, одвојила мало наднице. Мишко га се бојо као живе ватре, па ми каже: „Кад те бабо тира, сад мораш отић макар куд. Познам ја бабу. Склони му се са очију данас и сутра, па ће после можда заборавити.“

Ту ноћ сам продримала у комшиској авлији, шћућурена од зиме под бадањ[94] кукуружње. Смрзнута и уплакана једва сам дочекала зору, па ома на посао. А кад сам се увече вратила кући и баби придала све новце, они ме више нису тирали у свит, али су још мрнђали, и леђа ми окретали.

Ето, тако су они увик са мном, али ја сам ћутала, и трпила, јер за боље нисам знала. Наслушала сам се доста и од бабе и од Мишка: „Дошла си нам у кућу, а ниси донела ништа!“ А ја, шта ћу! Мишко је био чудне ћуди, али ја сам га волила, па сам га слушала и трпила, а бабу смо обоје морали трпити, кад смо у његовој кући.

А, Боже, каква је то била кућа! Кад сам први пут ушла у њу, мислила сам да сам у кошари, а не у соби за људе. Лип са зидова опао, слиме почађало, јаме свуд по соби, прозори умрљани... И ми смо код куће били сиротиња, ал радна и чиста, а код бабе је било страшно. Ал све то он није видио и био

---

[92] жетва

[93] бошча, завежљај

[94] стог

је, као и Мишко, ôл на своју кућу, и уживао је кад је могао да ме тира из ње...
Мени је било тешко, што ме бабо тирао, а још теже живити у тој гадној кошари, и чим сам први пут остала без радње, засучем се још од јутра, па хајд да је дотирам. Прикопам собе, заравним јаме и набијем мањем. Скинем сав лип са зидова, олипим поново блатом, па посли прићем три пута кречом. Донесем иза шанца жуте земље, подмажем под, па се жути као да сам га шафраником намазала. Кад све свршим, покидам једну моју стару сукњу, па од ње направим виранге... Боже, драгости, да је у тој кући и моје штогод! Пољавицу што сам је добила од секе Плетикосићеве, а што ју је фарбар фарбао па изблидила, обисим на врата од амбетуша, па ни мува ни комараца.
Удесим кућу као нову, али они ћуте, ни ричи да ми кажу...

III

Те прве године Мишко је радио рис. Рисарушу[95] смо му погодили.
Ишла бих и ја с њиме руковетат. Лакше је то, него: цили дан за туђим коритом, а увече кувај баби, нарани живину, очисти кућу. Ал не дâ бабо. Неће бабо сам да чува кућу. Каже: „Нисам зато женио сина, да будем редуша!“ Није мени жао баш те дви вике[96] жита, што морамо рисаруши дати, али Мишко је цилога риса остао на салашу, па мени здраво чудно без њега. Ал шта ћеш! Остала сама, па све погледам на долњак, баш тамо ди је Верушић, ди мој Мишко ради. Све ме ништо вуче тамо. Једва сам ишчекала крај риса. Те четири недиље отегле ми се као гладна година.
Па бар да ме је бабо пустио на дожејанцу. Ја бих волила макар издалека гледати.
Дожејанца је, знате, на нашим буњевачким салашима највећа свечаност... Кад се дожње жито и последње крстине снесу, настаје весеље. Сви рисари и рисаруше скупе се на једном мисту, па се рисари растрче по стрњики беруђ цвиће за рисаруше: граворка и дикино модро око, а рисаруше то уплићу међу класје и плету винце. Свака рисаруша оплете винац себи око главе, а житом искити и куку за руковетање. Бандаш и бандашица плету велики винац од жита, по метар широк, и тај ће винац посли предати газди. Рисари међу себи за шешир руковет од влаћа и пупе, а и сапиште и косиште класјем иските. Кад се сви иските, стану у ред једни за другима, све пар по пар. Наприд пође бандаш[97] и бандашица[98] и понесу велики и

[95] жетелица, која иде за жетеоцем (рисаром) и руковета (прави снопове).
[96] мера за жито
[97] вођа жетелаца
[98] вођина рисаруша

липо искићени винац од класја. За њима остали рисари, сваки са својом рисарушом. Иђу тако парови и пивање:

Зрело жито покошено,
Ал још није посношено.
Жито сам косио
И снопље сносио,
Па се уморио...

Кад газда чује рисарску писму, а он са газдарицом изиђе прид салаш и стану близу бунара. Газда носи у руки чашу вина, а газдарица чашу свете воде од Три Краља и ту сачекају жетеоце, који стижу пивајући. Бандаш и бандашица љубе руке прво газди па газдарици и придаду винац газди на чување. Газда прими винац, прикрсти се, влаће пољуби и прелије вином, а газдарица га шкропи светом водицом и обиси о врат бандашици. Посли, газда прилази ђерму, каблом заграби воду и њом полива рисаре. Ови кабао прихвате од газде и излију га рисарушама на главу; оне се разбиже, рисари за њима, а цика и смиј све се оре!
Онда заигра коло. На салашу се највише игра уз врулу, али за дожејанцу се и гајде изнесу на салаш. Па кад се зачују гајде:

Тиду-лиду, њо-њо,
Тиду-лиду, њо-њо...,

и газда и газдарица и бандаш и бандашица, рисари и рисаруше, и редуша и чељад остала, све то скочи у коло и игра се, бого моја, ко да се није четири недиље устајало прије сунца. Посли првог кола сида се у бостан[99] за здиле. Ту је свилена чорба кокошија с танки ризанци, ту је скорупача[100] за рисаре, ту приснац[101] за рисаруше, сав се разболио у тепсији па се кашиком мора јисти. Вина колико оћеш, па опет у игру...
О, Боже, како ми је било, кад сам знала да ће Мишко цилу ноћ играти с рисарушама! Ал шта ћу?... Прид бабом ни зуба нисам смила обилити. То вече завукла сам се под јорган и приплакала цилу ноћ, пазећи да бабо не чује у амбетушу[102] гди су они и лити и зими спавали на ајеру[103].
Ја једва чекала Мишка, ал од те дожејанце и Мишко се ники проминио. Ја њему липо све приправила, воде у котлу угријала, чиста кошуља све мириши, а он ни да ме погледа. Све ми некако више главе стриља. Сав је

---

[99] шумарак, забран
[100] пржен слатки скоруп са јајима
[101] најфиније буњевачко тесто (врста „штрудле" од младог сира, скорупа и сувог грожђа). Зове се „приснац" по корама од теста, које се „присне", т. ј. пресне надевају сиром, скорупом и сувим грожђем, па се тако надевене пеку (код сличних теста, коре се најпре исуше, па се онда надевају и пеку)
[102] ходник
[103] ваздуху

срдит, све се некуд жури, а кад ја ближе њему, он се ома извиче на ме: „Пази, видиће бабо!...“
Није он мене здраво нагледао ни дотле, но могло се поднети. Али после тога риса загрдило. Раније, кад бабо кажу: „Вита ово, Вита оно...“ — а Вита је за све била крива прид бабом — он је увик знао за ме наћи исприке. Али од тога доба и бабо и Мишко само једно су знали: да ја не трибам! Шта сам могла? Ћутила, радила, трпила!... Ако ћу казат ричи, ома ће на мени бити ред да селим, кад је њева[104] кућа, а ја нисам донела ништа, а нисам ни винчана.
Ришим се по који пут: оставићу Мишка! И пођем да скупим своју сиротињу, па опет помислим: куд ћу? Нане моје немам... да служим... опет туђина... а ово кад не ваља бар је своје! Посли сам огуглала. А, и шта би ми вридило да сам га оставила? Ја сам Мишка толико волила, да бих се опет вратила натраг, па би још горе било.
Ишо је Мишко и у цигљу. Ал то је за њег врло тежак посао био. Посли два-три дана каже Мишко:
„Вратићу капару за цигљу. Не исплати се то!“
Ја га станем одговарати, па му кажем: Не враћај, Мишко, капару, ја ћу још већма уранити него досад, па ћу сама закувати блато за цигљу.“ И он ме послуша.
Боже, што је то тешко било! Прид подне Мишко калупи цигљу, ја за то време отрчим кући, брже боље скувам штогод, па посли подне избијам цигљу из калупа док не паднем. Ја сам само молила Бога, да толико скупимо новаца, да Мишковом брату исплатимо пô куће. Од уста сам одвајала. Мени слатке и корице крува, само нек има Мишку и баби, и да кућу исплатимо.
Једно подне, кад сам дошла са цигљане, прође мој бађо из винограда, па ми даде мало црних шљива. Ја их метнем у здилицу на банак, и кадгод прођем, ја узмем зрнце по зрнце, па се сладим. Жељна сам била свачег, па и црних шљива. Бабо видио шљиве, није ми ништа казо, ал кад сам ужну унела, видим ја Мишко ме здраво поприко гледа. Кад су почели јисти, а Мишко ће срдито: „Како си те ваљушке промишала?“ — и само је гутао ваљушке, није ни гризо.
Кад су ужнали, Мишко ме одзво на страну, па каже: „Вито, ми ћемо се растат! Бабо ми каже, да се ти издоваљаш,[105] јидеш црних шљива... Бабо каже, баш ако ти је и твој бађо донио, није то забадавад. Ти си сигурно твом бађи дала брашна ил масти...“
Ја у плач, а он само: „Растат ћемо се, па растат!“
„Па, кад оћеш...“, прошапљем ја, и одем до бабе. Тила сам га у руку пољубити, ал бабо истргне руку, и не да ми да пољубим. Ја се још једаред

[104] њихова
[105] кад неко себи приређује нарочито задовољство

окренем баби, да видим, можда ће се и придомислити, али ми бабо окренио леђа. Ја рекнем:
„Па, прошћавајте, бабо...“, и пођем кући.
Сва сам се давила у сузама. Зар ову срамоту да доживим?... Само што сам се кренила, а Мишко за мном. На банку нађе здилицу са шљивама и лупи је прид кућу, да се све разлетиле и шљиве и врбине...[106] Ја, шта ћу... Вежем буђур, плачем, али липо му диваним:
„Мишко, ниси ме трибо ни доводит, кад знаш каки су бабо чудни... Што ме нисте бар у пролиће отирали, па да сам зарадила овог лита штогод, ил бар мисто да сам нашла... Куд ћу сад, кад се ни редовне слушкиње не погађају, кад је већ и Михољ прошо!... Куд ћу овако без крајцаре на сокак!...“
Мишко се врати у чисту собу, изнесе новце, одброји и даде ми. Ал док сам ја везивала новац у марамицу, он се наједаред придомисли, па каже:
„Чујеш, Вито, боље иђи ти под оџак и пери суде... Ако ово мало новаца подилимо, нећеш имат ни ти, ни ми...“
А ја срећна, што ме не тира, вратим му новце, па одем под оџак...
Друге године ишла сам и ја с Мишком у рис.
Ја сам се радовала рису, да га заједно с Мишком радим, али сам се приварила. Мишко је увик био срдит, док сам ја поред њега, а чим ја одем, он се развесели, пива, шали се и дира рисаруше. Кад сам то увидила, ја сам се склањала и сакривала од њега. Шта ћу, нек се проводи: млад је, а лип је!...
Бабо су већ срачунавали, шта ћемо с новци кад се прода рис, а ја се потајно радовала новој атлаској марами за главу, што ми је Мишко био обећао још прије риса. Али не каже се узалуд: обећање лудом радовање, па тако и са мојом атласком марамом. Мишко отиро на пијацу терет ране што смо је добили у рис, продо, па, као што кажу, мало се провеселио. Колико је попио, колико не, то не знам, ал бабо су га здраво псовали, кад је напит стигао сутра ујутро кући. Како сам разабрала из бабиног дивана, Мишко је здраво тушта попио. Па..., ако се узме није био ни крив. Шта ће? Другови плаћали алдумашче,[107] па куд да он остане постидан? Та свуд се знаде, да су Ђане увик били показани људи!...
То ми је био први и послидњи рис, што сам радила заједно са Мишком. И бабо и ја дуго смо жалили за алдумашчем.
Можда би бабо и веће паталије правили, да није била визитација на прагу.
Јесен се приближила, па и визитација дошла. Оста Мишко на мисту за катану. Ја не знам, дал да се бојим што ћу остат са бабом сама, кад Мишко оде, ил да се радујем, што ће са тим катаншагом свршити, па да се винчамо. О, то наше винчање, што ме оно измучило!... Само да се већ једаред винчам, па макар сутра дан умрла!...

---

[106] парчад од зделе
[107] част, чашћење у нарочитим приликама

Сви су регрути пили и пратили се, ал Мишко није имо новаца, па се допратио са пиколашем, само рад обичаја, да се зна да је регрут.
Наруковали су посли мисец дана.

IV

Очо Мишко, а ја остала код бабе сама и невинчана га чекала три пуне године, што сам се за те три године напатила с бабом, о том би се кроника могла написати!...
Мишко је додуше одма писо, нек ме бабо пази и нек ме не тира од куће, јер - ко ће бабу хранит, ако и ја одем!...
Кад је стигло писмо од Мишка, а ја, Боже, сакријем се од бабе, добро се исплачем, ал пазим да ми суза на атрез не падне. Па онда и писмо пољубим, ал све да бабо не виде.
Писма Мишкова сам у нидрима носила, па кад одем на воду и тамо нађем комшинице, а ја ома вадим писмо, читам, плачем и смијем се...
Сама сам му писала писма сваке недиље посли подне, а бабо су ме увик ружили:
„Трошиш на штемпле, а ништа ти не вриди. Ни мртвог га прије три године нећеш видити, кад је очо цару!...“
Дошле Материце, па Божић. Ја почнем помало спомињати ко издалека баби:
- Бабо, снаш-Ђулка однела данас пак[108] на пошту Јоси. Он је, знате, с нашим Мишком у Будиму.
А бабо пака није слао, него каже:
- Шта ће му пак, кад он добива ленунг![109]
Ја узданем, ал не смим ништа прико бабе, јер све мора како бабо каже. Жалостан је то Божић био.
На Нову годину добијем писмо од Мишка. У писму каже: „Фаљен Исус и Марија, Вито моја... А како си, Вито, могла да ми пака за Божић не пошаљеш? Овом мама, оном жена, оном сестра, а мени нико. Да је моја мама жива, ваљда би бар од ње пака добио!...“ Тако мене Мишко ружи у писму. Не... не ружи ме... свитује ме!...
Ја му тај дан отпишем. Тако ми се тушта у срцу било скупило на бабу, да сам му све четири стране исписала. Ја њему пишем: „Ти знаш кога имаш, а и то знаш да ја не смим ништа од бабе. Све је код нас, како бабо кажу...“ Па му пробам писат о том, шта би на то казао, кад би ја очла некуд служит. И истужим му се добро на бабу. Мало ми је лакше било, кад сам се и ја имала коме потужити. Ал, како ме Мишко због тога писма абриктово!...

---

[108] пакет
[109] војничко следовање

- Све ти вирујем“, одговара он у писму, „да ти је чудно код бабе. Знам да је бабо мало џангрижљив, ал тебе бар не муштраје као мене. А знаш ли ти, да се бабо може још и оженити, па куд ћеш онда?... И шта ти фали код бабе. Није он ники хрђав човик!...“ А ја, шта ћу, останем... Мени Мишка жао, па што зарадим коју кукавицу више, ја му пошаљем крадом од бабе.
Кад је било годину дана, а Мишко иште од бабе новац. Пише, да прилазе из Будима у Сарајево, па му триба трошка. Ал бабо не да. Каже:
- Неће он доћи! Новац ће попит, а кад дође из катана, онда би добро било имати те новце.
Бабо не да, али ја заинтачила: послат, па послат! Није шала путовати тако далеко без новаца. Бабо се здраво расрдили на ме, па кажу:
- А што се ти мишаш? Не мораш ти њега чекати, кад ниси винчана!
И онда смо се омразили здраво. Кад је дошло вече, а ја моје руво повадила, па вежем у буђур.
- Ја ћу отић, кад ме тирате и кажете да нисам винчана!... — велим ја баби, и оћу да пођем. А бабо су се онда ситили Мишковог писма, да ме није слободно отирати и ома окрену другачије:
- Дакле, ти си Мишку већма рада, него ја? Добро, кад је тако, пошаљи му ти новац, ја немам!
Ја плакала, плакала, па смислила све на једно. Изнесем мој велики рojтош[110] на старешку пијацу и продам за форинту и двадесет крајцара, и ома пошаљем новац Мишку.

И баш кад се навршила година од како је наруково, дотрчи Мара Јосина па јави: „Ту је Мишко на ајзлибану и поручио рад тебе, да одеш.“
Ја бих ишла, Бого моја, па све у мисту играм, ал не да бабо. Молим ја бабу и преклињем, ал баш кад сам мислила, да ни тада нећу видити Мишка, врата се отворише, и на њима се указа — Мишко!.. Ко да ми је сунце синило, кад сам га угледала. Лип је он увик био, али у оном катанском руву изгледао ми је као Краљевић Марко! Ја га све очима милујем, а бабо су га једва и погледали, као да је јуче очо од куће. Ја кажем Мишку, да сам се баш искала од бабе, да му понуде на станицу изнесем, а Мишко мој каже: „Ајде са мном, ја се и тако морам ома вратити.“ Јој, Боже, моје радости, кад сам чула ричи мога Мишка!...
А бабо се руга: „Даборме, сад кад је дошо, сад се уватите под руке, па иђите у лактању[111] да вам се смије свит!... Ти иђи, а Вита ће спушћат крумпир у кармић!...“
Тако бабо нама, а ја ноћом побигнем и нађем Мишка!...
То јутро су отпутовали за Сарајево...
Док Мишко није дошао из катана, ја из дана у дан у надницу. Јутром ураним, спремим по кући, скувам баби, проперем га и искрпим, па на

[110] велика марама са рojтама
[111] касарну

радњу. А и да нисам ишла у надницу, имала би шта да радим, јер женском послу никад краја. Права жена увик има посла ко катана. Истина, ја баш не знам, колико катане раде, ал сам чула, да ни њéво[112] није никад свршено. Може се казат, да смо и ми жене под регрулом као катане...
Недељом, кад друге жене посидаје прид кућом на сокаку и притресаје, кога су навистили на великој миси, чији ће сватови скоро, кад ће рората[113] ја никуд не иђем, већ уђем у чисту собу и пишем Мишку. А кад свршим, ја отворим долаф и примећем Мишкове свечане хаљине. Чистим их и милујем и све ми се чини, као да је он ту. А липо се Мишко носио као момак. Имао је жути свилени прслук, модру пошу, а на прслуку сребрне токе. Поша му је најлипше стајала. Ту пошу сам тако чувала! Увик сам је у марамицу увијала, да се не изсиче свила. Па чизме, сав је био као спетран...
За те три године свега сам једном у весељу била. Бабин брат женио сина, а бабо нису тили ићи у част. Кажу:
- У части се мора даривати, а ја као старешина не могу са ситним. Зато ићи ти, Вито, са стрином Маргом.
Ја се липо обукла, сиромашки ал чисто, и одем са стрином у сватове. Кад су довели дивојку, уватим се и ја у коло. Волила сам играт и липо сам знала. Ал, само што сам се уватила, а когод ме тргне за левеш. Окренем се и видим моју јетрву, Ча Ранкову Тезу. Подсмива ми се, па ће на глас:
- Оћел то, Вито, ваљат? Ти си заборавила да си катанка! Морат ћу да пишем браци, нек зна, ког је оставио код куће!...
Ја се заруменим и пустим се из кола, па како су ми сузе потекле од срамоте, ја побигнем на сокак. Тамо сиднем на клупицу под пенџер, а сузе да ме угуше. Стрина Марга видила да ме нема, па пошла да ме тражи.
- Шта радиш, Вито, ту? — пита ме она зачуђено кад ме нашла на клупи. Ја јој кажем, шта ми снашица рекла и заплачем иза гласа. Стрина се замисли, па каже:
- Ајдемо ми, Вито, кући! Ако буде каквог дивана од тога, још ће Браца и мене окривити, што сам те довела. Знаш, да су Ђане чудне ћуди.
- И тако се мени ни у ти једни сватови није дало да се провеселим. Тако ми писано...
Кад је прошло дви године, а Мишко пише из Сарајева, да му је тамо здраво боље и лакше. Каже, у Сарајеву није срамота диванит рацки. Тамо и велика господа диване рацки, као и ми, и ники бољи свит је тамо, него у Будиму. Само Мишко не може да се научи на планине... Кажу, да је то липо, те планине. Липо, можда је то липо... не знам, кад планину никад нисам видила... Ал, ди је то од наше равне Бачке!... Чула сам од старији људи, да смо и ми Буњевци отуд негде, ал ко то зна!...
Па још Мишко пише, како се свит тамо чудно носи. Има и турски жена што се увијају у нике мараме, па им се само очи виде.

---

[112] њихово
[113] јутрење пред Божнћ

Пише Мишко и то, да броји дане, кад ће скинит катанско одило, макар му је тамо боље него у Будиму.
Броји Мишко дане, ал како сам их још ја бројила! Привикла сам се, додуше, на бабу и на његово ронзање, на сиромаштво и на неимање, али више нисам ни тила ни могла у гријy и срамоти живити. Оних пет година што сам живила невинчано, то је тако морало бити: закон и бабо нису давали. Али сад, кад више ни закон не брани, нисам могла више ни дана одлагати...
Једва сам чекала да Мишка видим, и хвалај теби, Боже, дочекала сам га. Посли пуне три године чекања врати се Мишко из катана, и ома чим је прошла прва рата винчасмо се... Лакнило ми је тада на души, као да су ме са вишала скинили. Сад сам и ја смила свакоме у очи погледати, а сад ми нико, па ни бабо, није могао ударити у очи, да сам невинчана. Јој, Госпе драга, какав је то гриј и срамота, како је то тешко пет година бити нечија невинчана жена!...

V

Још се Мишко посли катаншага није ни одморио, а бабо му једног дана срдито кажу:
- Мишко, овако неће ваљат. Ти мораш на посао. Ваљда те нећу ја и сада ранити, кад си већ свршен човик!
Мишко се нашо мало увређен, што га бабо тако брзо на посао опомињу, па ће мени једном из небуха:
- Вито, ти мени мораш створити новаца!...
- Ју, Мишко, каквих новаца? — одзорим ја. — Та ти бар знаш, да све што зарадим до послидње крајцаре баби дајем.
А Мишко ће мени:
- Ћути! То те нисам пито. Не мислим на те новце. Та то ми је и мало. Ти мораш мени створити толико новаца, колико коштају један коњ и кола...
Ја сам се од тога, што ми Мишко казо, толико препала, да тај цили дан нисам дошла себи ... „Новци“, „коњ“, „кола“... - све ми то титрало прид очима.
„Боже“ - мислила сам у себи - „да ме неће какогод на што хрђаво натирати?... Али не, само то не!... Нека не тражи од мене да крадем!... Већма волим и да ме нема, прија бих у бунар скочила, него да морам красти!...“
Сутра дан му кажем:
- Мишко, ја нећу красти! Закољи ме, али немој тражити то од мене.
Он ме само некако чудно погледа, па се продере:

- А, ко ти је рекао да крадеш? Нисам ја то мислио, већ ићи па ишти од газдарице у зајам... Ја сам смислио да ћу трговати. Нисам ја луд, да радим, кад се може лакше зарађивати. Данас само онај ради, којем фали по која даска у глави. Видио сам ја у Будиму: трговина је фини посо. Сиднеш на кола, прошеташ се, рецимо, до Молских Долова, Чантавира или Бајмока, купиш тамо пилића, донесеш их фино госпоцки на колима, продаш скупље у вароши, и зарадиш новаца. Ето, тако мудри зарађују, а будале запињу, па раде. Ја, ваљда нисам луд да радим!...

„А јој, Госпе Лурдска, помози ми, да памет не изгубим!... Откуд да иштем?... Ко је тај, ко ће мени новац позајмити?! Па и да ми позајми, како ћу га вратити?...“ Тако се мислим у себи, ал Мишку ништа не казујем.

Он ми заприти, да се брез новаца жива кући не вратим, па залупи врата и оде некуд.

Шта сам могла! Одем код баб-Маце Ћурчићеве и кажем јој све. Она поче да ме ружи, псује. Каже да сам ја луђа од Мишка, што га све слушам. Ја почнем плакати и исприповидам јој од ричи до ричи шта ми је Мишко говорио, и како ми је запритио, да се жива кући брез новаца не враћам. Баб-Маца се на то замисли, па ће мени:

- Вито, рано, то не би било хрђаво кад би Мишко тргово, ал знам ја Мишка! Што натргује то ће пробанџити, а ти ћеш, Вито, опет цилу кућу држати, камату плаћати, па још и дуг враћати.

Ја у плач и даље, а баб-Маца ћути, тресе главом као да не зна шта би, али видим да јој је жао мене. Онда се диже и оде до ча-Врањиног армара, гди има скривених фијока и гди су држали новце. Отвори једну, другу, па из неке треће извади један замотуљак. Затим приђе мени и одброја ми на длан равно сто форинти сребра.

Тешко ми је било искат новце, али, вирујте, било ми је теже, кад сам новце добила. Стегло ме нешто у прсима и грлу, па ни уста нисам могла отворити да се захвалим баб-Маци... Само сам јој двапут руку пољубила, и на улицу ћутећи изашла. Кад сам дошла кући била сам сломијена, као да ме је неко претуко. Новце сам ома придала Мишку, а он нити ме упита, одкуд су ми, ни ко ми их дао, ни када их трибам вратити. Ни погледао ме није, него их стрпа у џеп, и оде.

Како му је трговина ишла, како није, то никад нисам знала. Он ми о томе никад није говорио, а ја га нисам смила питати. Ја сам му у трговини помагала, колико сам год могла и кадгод је трибало, али он ми новаца никад није давао. Једина моја вајда од његове трговине била је: кад му се које пиле пригњечи у коли, ја га прикољем, и онда јидемо пилећијег меса, или кокошије чорбе.

Код куће се није задржавао. Ишао је с вашара на вашар, али никад сам: увик је возио на коли трговкиње са пилежом. Липе је возио забадавад, и оне су сидиле са њим на придњем сицу, а маторе и гадне су сидиле у закоши и плаћале од главе по пет крајцара до Чантавира, а по шест да

Бајмока. Он се међу липе усићи, ко пивац међ кокошке, а мене стрпаје негде у шараге. Ја сам све то гледала, ћутила, и што видила, не видила... Нисам смила уста да отворим. Њему је било доста рич једну да кажем, па да се расрди и стира ме са кола. И онда..., он се у колима вози с његовим пајташицама, а ја за њима каскам пишице. Шта ћу кад нисам била ни липа ни талџиница, а он лип, па се жене отимале за њег!...
Тако је он са мном, али ја сам га волила и само на њег мислила, за њега живила.

****

IX

Ето, тако сам ја мој вик провела! Двори бабу, угађај Мишку, роди па сарани, роди па сарани...
Двадесет година сам са свекром била у кући и напримећала се горких и тешких дана прико главе, али кад су бабо умрли, Мишко је још гори био, јер се више није имао од кога устручавати. Пио је, пратио се с тамбурашима, тукао ме скоро сваки дан. Ја сам радила и штедила, од уста сам одвајала па њему доносила, ал све забадавад. Престо је био и радити, а толико је пио, да је већ и кућу био задужио.
И ко зна, шта би било од нас, да није дошо рат и Мишка однели на фронт. Мора да је био ники велики рат,[114] кад су и старије отирали на фронт, јер Мишко, он више није био тако млад.
Кад сам остала сама, а ја из дана у дан радим код баб-Маце, па што зарадим, ја нешто вратим баб-Маци за дуг, а све остало шаљем Мишку на фронт. Мирно сам тада проживила, али сам се тушта бринила за Мишка. Шта ћу, бона, ако у рату погине! Само њега једног имам, па ако и њега изгубим, како да живим тако сама на свиту?...
А и зашто да живим? Нико чудно време је настало, од како је дошо рат. Све се некако проминило, узмутило, искварило. Чак ни у цркви више није било слободно рацки Бога молити!... Кажу: ратујемо са Србијом, а и Србљи рацки диване ко и ми, па цар забранио да се у цркви на рацком Бога моли... Па ни на пијаци није слободно нашки диванити. Свуд чујеш: „мусај беселни“, ал ја „нем мусај, кад нем тудом“.[115] Још су ме у шкули тукли, што нисам знала мађарски диванити. Није се то липило за ме, па сам и оматорила, ал мађарски нисам научила... До рата је било само срамота рацки диванити, ал сад борме баш није ни слободно. Па, кад је тако, ја ћу ћутити, ал мађарски нећу диванити!...

---

[114] Први светски рат 1914—1918
[115] Неправилно и непотпуно изговорене мађарске реченице: „Muszáj magyarul beszélni!“ („Мораш мађарски говорити”). — „Da nekem nem muszáj, mikor nem tudom.“ („Али ја не морам, кад не знам”).

Чудило мене то, што се не сми рацки диванити, па питам: „А зашто ми ратујемо са Србијом, кад су и Србљи исти свит ко и ми?“ — али ми жене одговарају: „Ћути, Вито, затворићe те. То велика господа знају, а ми морамо ћутити!“

Дуго је трајао тај црни рат! Ја сам више бројила дане, кад ће се Мишко вратити из рата, него кад је био у Будиму и Сарајеву. Распитивала сам за њег, јер ми он никако није писо. Тек посли годину дана ми се јавио са талијанског фронта и у писму ми се здраво тужио: планине, камен... планине, камен... а нигди хлада, па ни воде нема! Каже Мишко у тим писму: „Ако има пакла, то је ту на талијанском фронту, зато, Вито, избављај ме како знаш из ових мука. Макар и кућу продала, само ме одавде спасавај!“

Кад сам добила ово писмо, ја да се угушим од суза, па трчи на све стране и распитивај се, како ћу моме Мишку да помогнем. Али, каква помоћ! Та не би наша кућа била ни на мали прст тој великој господи, што избављају из катана! Ни у диван они неће да стану, ако немаш бар сто ланаца земље! Ја сам то и Мишку поручила по једном његовом другу, кад се враћао из шпитаља на фронт. Писмо му нисам послала, јер рацки није било слободно писати, а мађарски нисам знала. Бог и Блажена Дивица Марија нека му се смилују, јер ја му баш ништа нисам могла помоћи...

Молила ја Бога дан-ноћ, да ми се Мишко жив врати, или бар писмо од њега да добијем, кад једнога дана стиже глас из Новога Сада, да су наши људи тамо. Приповидали ники по граду, који су били у Новом Саду, да су у карантину и да никога не пуштају кући док не прођу дви недиље, па ако за то време нико не умре од колере, онда ће сви отић на урлап.[116]

Али жене нису много мариле за колеру. Чим су чуле, да су наши у Новом Саду, вежу у буђур печеница, шунка, вина, ракије, дувана — све ће то бити слатко кад је од куће — па хајд за Нови Сад!

Из нашег комшилука кренило се њих десетак. Ја замолим снаш-Перкину снају Мару, да види, јел међу њима Мишко, јел жив, јел здрав и нека добро упамти, шта ће ми он поручити. Чим су жене отишле, ома почнем на прсте бројити, какве ћу Мишку понуде однети. Испећи ћу му приснаца, то је највећма волио, кад је код куће био. Оладиће се до Новог Сада, али метнићу у њег морског грожђа, па ни хладан неће бити хрђав. Заклаћу и копуна[117] и испећ. Дебео је, па се све хегуца кад иђе, а реп му се прилива на сунцу у зелено и модрикаво баш ко лагирано шарено јаје на Ускрс. Купићу и дувана три пакле, а ракије и вина, то ће ми баб-Маца Ћурчићева дати. Не жале они, ако бих и аков понела, јер их добро служим. Цилу ноћ нисам спавала, а кад задримам, а ја или отежем приснац, или окрећем копуна, или наливам боцу. Слатко је то приправљати своме човику, па је слатко и клапити о томе!

---

[116] одсуство

[117] ушкопљени певац

Једва сам чекала, да се оне жене врате из Новог Сада, да чујем, јел тамо Мишко, јел здрав, шта ми поручује. Али, кад се жене сутра дан вратиле из Новог Сада, нема ни Маре, ни снаш-Перке. Ја их потражим код куће, али Мара сва ника зазире од мене, и одговара само по нешто од онога, што је ја питам. Све некако, као да кроз зубе циди, кад ми одговара о Мишку. Видим ја, да ту штогод није добро, и почнем је кроз плач питати, да ми није можда Мишко умро. „Није умро, Вито, није", — почне она најзад, — „али ти је поручио, да му не иђеш, а ни пака да му не шаљеш, па ни новци му не трибаје!..."

Више ништа ми није тила рећи и кад сам је дуго плачући молила, казала ми је још и то, да је болестан. Кад сам то чула, одем код баб-Маце, исплачем се код ње и питам је, шта да радим. Мислила сам да ћу умрит од туге за Мишком, па јој кажем да ћу ићи да га видим, макар је он поручио да не триба ни да долазим, ни пака да му шаљем. Морам ићи да га још једаред видим, па ма ома умрла! Кажем јој, да је болестан, да ће умрит, а ја га ни видит нећу. Кажем јој и то, да их све у једну раку копаје кад умру, па их још и кречом полију. И почнем набрајати: „Јој, Мишко мој, доброто моја, закопаће те, па ти ни гроба нећу знати, ни крижа пољу-бити, ни свићицу запалити!..."

Набрајам ја тако, па и не видим, како баб-Маца сва мења у лицу. Али она се диже, па ми одсиче, - ал и била је жандар жена - „Е, Вито, луда си, колилико си велика! Хтила сам да ти не кажем, шта су ми приповидале те жене, што су биле у Новом Саду, али кад видим, да теби липа рич и добар савит не вриде, онда ћу све да ти кажем. Дошла данас Мара Лончарева, па ми приповида чуда, што их је она твоја луда избурбућала прид свима женама. Дакле слушај, шта ми је приповидала Марта. Стигле ми — каже она — у Нови Сад и одведу нас у Логор. Истина унутра нас нису пустили, али ми се видиле и с нашим људима поразговарале и прико бодљикавих жица. Придале смо им понуде и сад можемо чекати док карантин не прође. Виделе смо и Ђану. Ослања се на батину и вуче се, ко да ће изданит. Познале смо га и казале му, шта му је Вита поручила, да га је Вита поздравила и питала, триба ли му штогод, шта да му пошље, и када да дође.

Али он није ни саслушао све, што смо ми говориле, него је почео псовати и овај живот, и покојну маму која га је родила да се мучи, и Виту, ал Виту највећма. „Каква Вита"! — дречио се он. „Кажите јој, нек ми не долази и нек ми ни пака не шаље! Кажите ви њој, нек се она не шири у мојој кући, већ нека тражи себи, куда ће селит!... Јер, ја ћу и тако продат кућу, чим стигнем тамо! Што да је не продам? Коме да је чувам? Ваљда Вити, да се шири по њој!?... Није ми ништа донела, само газдачко име!... А није мени она тим газдачким именом ништа помогла! Ваљда ме је избавила из катана, па да се шири и ужива у мојем! Е, неће! Продаћу, попићу, запалићу све! Тако поздравите Виту!..." – завршио је Мишко са крупном псовком.

*
* *

Тако ми је у дугим јесенским вечерима док је још рат беснио на све стране приповедала о своме пађеничком животу снаш-Вита Ђанина, погурена над перјем, које је пажљиво чешљала. Без роптања, не оптужујући никог, тихо и шапатом да други не чују, јер: „Доћи ће Мишко, па шта би он на то, ако би од некога дочуо!... А Мишко ће доћи... Доћи ће сигурно!..“ — уверавала ме је она, завршујући своје тужно причање.

Али рат се већ приближавао крају, а Вити још нема ни Мишка ни о Мишку гласа. Сви су други бар по штогод дознали о својима, а она, од како је оно Мишка кришом на станицу испратила, ни од куда ништа о њему није чула. И тек, када су тучени цареви војници почели да беже са фронта и тајно долазе кући, стигла је и снаш-Вити Ђаниној карта из Швајцарске, да јој је Мишко заробљен у Русији. На карти је био ударен жиг Црвеног Крста, и тај „криж“ на карти, као да јој је памет помутио. Била је убеђена, да јој је Мишко умро, и нико јој није могао доказати да је жив.

„Шта ће онда криж на карти, да ми је он жив?“ — говорила би она женама, када су је тешиле и уверавале, да Мишко није умро.

И од тада, кудгод је ишла само је плакала. Ни хране није скоро никако узимала и пресвисла би од бола и плача да се Марко Велиш, друг Мишков из рата и ропства није смиловао на њу и једног дана је уверио да је Мишко жив. Чак јој је доказао да ће Мишко доћи још колико сутра и то оним возом, који у наш град стиже из Москве у четири сата после подне.

Поверовала она Марку Велишу и обрадовала се, и како онда, тако годинама, још и сада жури, ради, спрема по кући, да све буде у реду, кад јој Мишко дође. Увек засукана, она износи ствари у двориште, пере довратке, чисти прозоре и кречи сваке суботе. А кад јој нестане пара, она умаче пераје у чисту воду и пере зидове као некада, када јој Мишко није дао да купи креч.

У почетку је људи питали, зашто тако сваког дана успрема кућу, а она, весела што може са неким радост поделити, поцупкује и пресретна одговара:

— Доћи ће Мишко!... Знате, данас... У четири сата... кад стигне воз из Москве!...

Ради она тако, па када све сврши, она пресвлачи одело и облачи „свечано“, којем се већ ни боја не познаје од силног прања и закрпа. Па жури да стигне на „генцију“ и, не дај Боже, да се икад задоцни. Погурена, она граби улицама никога не гледајући, иако деца и шегрчад често вичу за њом:

— Вито, хеј, Вито!... Ево га Мишко!.. Дошо ти Мишко из Москве!...

А кад дође на станицу, први јој посао да погледа велики станични сат, јер се у сат одувек разумевала. „Нема још четири!...“ - прошапће она

полугласно и мирно седа на камене степенице пред почађалом станичном зградом. Поред ње се тискају ужурбани људи, а она упре поглед у једну тачку и премеће „оченаше“ по рукама као да чита молитве, јер јој се и усне мичу као на молитву.
Непомична и нема она упорно чека четири сата и кад локомотива писне, она се стресе, скочи и трком одјури до перонских врата. Ту стане и са ужагреним очима загледа свакога путника, не би ли међу њима угледала и свога Мишка. Загледа свакога, а када и последњи путник изађе, и на станици настане онај нарочити мир, после воза, који је донео и однео хуку, она мирно прошапће:
— Није дошао!... Сутра ће доћи!... - и опет онако погурена жури натраг својој давно занемелој кући.
И тако ова несретница, која је у својој души понела сав бол жена, рођених да воле све оданије и да се жртвују све безумније, што их више кидају и киње; ова мученица, из чије је већ поремећене душе ишчезло све сем једне једине и неутољиве жеље, не престаје чекати онога, који ју је целога живота мучио, а на чијем непобусаном гробу на Њемецком Кладбишчу у Москви већ одавно стоји грубо одељани крст, исписан „буњевачким словима“, руком некога његовог друга:

Miško Đano
kaplar
vojeno plen
+
23 novembra 1916
Moskva
Rusija

ЈЕЛА СПИРИДОНОВИЋ САВИЋ

ГОСПОЂИЦА ГЕОРГИНА

Je vous préfère aux coeurs les plus
galants, coeurs trépassés, coeurs de jadis.

R. de Gourmont, Fleurs de jadis.

Детињство... далеки кратко просневани сан, кроз који прођоше многе, сада као из неког другога света појаве, остављајући дубок траг на свежој души детињој. Па и данас, после толико година, издвајају се тако јасни ликови, познати погледи, осмеси, покрети. Али чини ми се, ниједна ми није тако бљештеће јасна, тако болно драга, као она Госпођице Георгине.
Тамо, под Фрушком, иза меких магли, плавих, зелених потока и сребрних врбака, крије своје осмехнуто лице мали градић, скоро село, камо бих обично, у доба берби, залазила тетки у походе.
Гора би се већ жутила. Нека мека носталгија би се увлачила у онај њихов дивљи, напуштени парк, у који скоро нико живи не би залазио, те између оних дебелих, маховином обраслих стабала, међу оним опуштеним жутилом лисната грања, као да је живео неки даљни, али детињој души тако блиско познати свет. У њ би залазили само сунчани зраци да допевуше, топло и злаћано, ту тајанствену музику тишине. Нека тиха туга увлачила се и у оне дозреле руменожуте вођњаке, и у тихе, тихе, смирене над водама врбе.

Једног сутона, кад се враћах с тетком из пољâ, изненада иза једног угла, сретосмо њу, госпођицу Георгину. Високу, мршаву, проседу девојку, у дугоме старомодном жутоме жакету, и чудном шеширу чинећи целом својом појавом необичан, готово смешан утисак. Али кад сам погледала њено лице, видела сам само очи. Велике, дубоке, болне, трагичне очи. Очи, које су као пламени гореле, гореле и згарале. И нешто ме тамно, али силно привуче тим очима. Да, чудом такве очи имађаху сви они, за које сам се дубоко везивала била, детињим срцем својим.

Такве су очи биле онога несрећнога, бледог и тужног калуђера који је по нашем граду, више пролећа, купио милостињу за манастире у Св. Гори, и кога су једнога јутра нашли обешеног на раскршћу првог села.

Такве је очи имао онај човек, чудни и непознати, који би се налазио, увек с јесени, у оној нашој драгој и тихој паланачкој авлији да реже дрва, и губио се с првим северцем и правим пахуљама – ко зна куда. Али за време свога одмарања певушио би топло-болне, стране песме. А при поласку, у моје детиње руке стављао би мали букетић белога, алпијског цвећа, какво је и за својим зеленим шеширом носио. То цвеће расте тамо... далеко од наших питомих равница. Ко му га је дао? Све је то била једна тамна тајна, која је пламтела чудном ватром у дну његових зеница; ватром болном, страном, непознатом.

Такве је очи имала и она, моја несрећна наставница, коју једнога дана нађоше бледу, непомичну, на поду њене собе, са тако малом црвеном раницом на слепоме оку да се просто није могло веровати да се и од тога умрети може.

И тако кад сретох госпођицу Георгину, сетих се свих тих горућих зеница, свих тих пламених капија: дубоких, недокучних, тајанствених душа људских.

Тетка је моја упита:

- Како, како је, госпођице?

– Добро, госпођо. А ви? – И у тај мах диже главу и погледа у звоник. Али ви ћете ме извинити, молим вас... ја, знате, журим на станицу, вечерас може доћи он... мој Лујо...

Ја приметих забуну на теткином лицу, и осетих како неприродно рече:

– Да, заиста... могао би доћи... журите се, госпођице Георгина.

И она оде.

Тетка ме погледа некако чудно, и тихим гласом додаде:

– Сирота девојка... – па подигнув руку челу – она није ту сасвим као што треба.

И ако ми је било једва петнаест година, заинтересована њезном судбином зажелех дознати: је ли она заиста баш луда, болесна, или је што друго с њоме.

И тада чух укратко њену историју. Некад, тамо, још пре својих двадесет година, кад је госпођица Георгина била млада, свежа и лепа, тамо негде у

Приморју, упознала се с младим морнарским официром. Звао се Лујо. Верила се с њим. Морала га чекати, јер је с ратном морнарицом правио дуги пут на Далеки Исток. Дописивали су се прво време. Потом он престао. Она је чекала, чекала писма, и кад најзад и још увек нису долазила, почела је излазити сваки дан пред ријечки воз, мислећи то он хоће, ваљда, да је изненади својим доласком. Ето, тако она чини ваљда већ двадесет година. Иде и чека свога Луја. Али он не долази.
Мали град јој се смеје. Неки је жале, али то су ретки.
И моје детиње срце уђе те вечери једно топло осећање, и неки тихи бол за њу, високу, мршаву, проседу, чудно обучену госпођицу Георгину.
Кад сам се нашла увече у мраку у својој постељи, видела сам њена два ока, тако болна, тако пуна молбе, управљена мени, да ме отада тај поглед не остави више никада.
Опет смо је срели на улици. После уобичајеног поздрава, она ме погледа. Морала је ваљда осетити да ме је нешто вукло њој. И упита:
– Ко вам је та мала, госпођо?
– Моја нећака...
И затим окренув се мени:
– Ви сте издалека дошли у госте... ви дакле волите путовати?
Ја једва промуцах:
– Да. Волим.
– А јесте ли били на мору?
– Јесам.
– И видели велике бродове?
– Да.
– Оне сасвим велике... што путују далеко... сасвим далеко... ваљда као и облаци, тако далеко...
Ја сам стајала збуњена.
– Волите ли те велике бродове? – понови она, некако грозничаво.
Мене обујми нека жалост за њом и рекох:
– Волим.
– Онда дођите к мени, ја ћу вам показати... имам пуно таквих ствари које ћете ви волети. Је ли да ћете доћи? Је ли?
– Доћи ћу.
Тетка ме не хте пустити госпођици Георгини никако. Вели: Она није сасвим луда, али није баш ни к свету. Страх ме, да идеш к њој.
– Не, тетка, она сигурно није луда, уверавах је ја. Она се нада да ће он, њен Лујо, доћи и то је све. И за дивно чудо, од оног нашег кратког разговора, и ја се почех надати да ће њен Лујо заиста доћи. И кадгод би се кроз вео сутонске магле пробио писак ријечког воза до теткина врта, ја бих радосно шапнула: Ко зна... можда је данас дошао.
И најзад, на моје велико и упорно наваљивање, тетка ме пусти једно пре подне госпођици.

Њена кућа није била далеко. Жућкасто обојена са зеленим шалонима, на три овећа прозора, она се скоро смешкала, извирујући између румена и пожутела лишћа врта, који ју је опкољавао. На средини блиставе, храстове једнокрилне капије, сјајила се месингана лавља глава чија је отворена чељуст држала округлу алку. Са стране је висила дуга везена трака, стрпљиви посао тихих вечери зимских. На крају те жуто и плаво везене траке висила је такође месингана алка. Помислих, звоно је, ваљда, и повукох. И заиста одазва се трзају моје руке глас звона. Срце ми брже закуца. Не знам зашто, помислих: овако звоне звона по манастирима и болницама. И нешто ми ледено проструја кроз груди: ко зна:.. можда је она заиста луда... Већ хтедох побећи. Али изађоше пред мене она два тамна молбена ока... У тај мах чух и кораке. Окрену се кључ, шкрипну брава и капију отвори остарија, сасвим седа, пуна, бела жена. И погледа ме својим цветноплавим, скоро детињским погледом, некако као уплашено, неповерљиво:
– Но, шта ви хоћете?
Ја се ипак тад збуних.
– Знате... позвала ме госпођица Георгина... па сам... па сам, ето, дошла...
– А-а, наша госпојица... – и њено се лице развуче у широки, добри осмех... Молим, молим, уђите само.
Десетак камених степеница дизали су се до стаклених врата, на којима се указа госпођица Георгина. Њено бледо, танушно лице, с два огромамна тужна ока, разведри се кад ме угледа.
– Ходите... ходите, мала...
Не, заиста, ја се више нисам бојала. Она је, и ми сви други, помислих... али можда ипак нешто другачија... нешто и не имадох довршити мисао, јер ми она пружи своје обе коштуњаве, али дуге и елегантне руке и привуче ме некако неспретно и нежно к себи. И ја јој дадох моје руке обе, са таквим поверењем као да смо се знале богзна од када.
Она се наже мојој глави, и тихо, тихо, уз уво ми рече:
– Одвешћу те... тамо... знаш...
Прођосмо кроз дуги ходник, који је мирисао на лаванду, чисто рубље и устајало воће, које се ваљда и налазило по орманима, ораховим и сјајним, прибијеним уза зид. Тад се она заустави пред једним вратима и мени се учини као да оклеваше кратки трен... па их отвори.
Соба је била весела и пуна сунца, да ми очи засенуше од нагле светлости. Морадох их затворити. А кад поново погледах, изненадих се не мало пред чудно намештеном собом. На зиду према мени, између два широм отворена прозора, једно велико Благовештење. Сећам се само Арханђела у белом, с огромним крилима, у којима је још нешто остало од лета с висина, са венцем белих ружа и великим крином расцвалим у руци. Било је још на тој слици много плавети и сунчана злата... А под сликом је нечија стрпљива и побожна рука, на пергаменту, нацртала великим златним

словима, црвено осенченим: Ave maris stella... а око ње, с обе стране, као какве лепе играчке, дивни, тамни модели бродова.
– Погледај, Мала... и госпођица ми руком показа десни зид собе.
– Господе Боже, узвикнух сва очарана. Безброј, безброј дражесних модела бродова је висило са свих страна. Висили су са таванице на два јака гајтана, те се лелујали у ваздуху као на валу, или су стајали на нарочито за њих удешеним полицама од тамна дрвета.
– Ово је, погледај, Санта Мариа, Колумбова каравела. Видиш ли на једру лик Маријин?.. Овим овде у углу пловио је Васко де Гама ка Индији. Овај овде, ту... ту баш, више твоје главе је »Мајски цвет« којим су пуританци отишли у Америку... Она два модела у углу су ханзеатски бродови из 14. века,... а онај тамо... тамо више оне слике, гусарски је брод. А овај са једрима великим и тамним, пуним ветра, са безброј мрке ужади, и с високом, високом крмом, холандски је. Видиш ли на њему Холанђанина луталицу?... Да ли га, видиш?... Волиш ли ти оне што лутају морима,... да ли их волиш?... И кад би их срела, да ли би их познала?... Што ћутиш, Мала?
Ја сам била још сва збуњена од свега тога.
– А знаш по чему ћеш познати »Оне с мора«?... Да ли знаш? По томе што воле ветре, воле таласе, воле облаке, воле све оно што хита, жури, путује... не мирује никад... никад... никада. Волиш ли ове облаке? – и привуче ме зиду, на коме је између безброј модела висила велика марина, само море и облаци... – Или можда више волиш ову, зове се „Безнадежна зора“?
Погледах: жена млада крај прозора чека. Напољу се види широка сива пучина морска, буром бичевана; таласи огромни, сустижу један другог, ваљајући белу пену. На хоризонту, јутро се беласа, а на столу још гори свећа. Жена је не види. Она је имала болни осмех, пун самилости, и рече:
– Несрећница... како је страшно то чекање... то није као моје чекање... мој ће Лујо доћи... ја то знам. – И тад ме прострели скоро њен строги, испитивачки, мал’ не свирепи поглед.
– Је ли, и ти то знаш?... је ли?...
Глас ми није хтео из грла никако. Беспомоћно сагох главу. Она је то схватила као одобравање, ваљда, јер рече, весело, самопоуздано:
– Ми то знамо... ти и ја, је ли... Он ће доћи. А ја... ја... видиш, осећам живот мога Луја... ту, у мени... унутра, сасвим у мени... дубље него свој сопствени. И видим га свако јутро. Пре но што Марика рашири завесе на моме прозору, видим га. Буди се... и осмехне на сунце, које се ушуњало у његову собу, и милује га меко по челу. А очи његове, као два тужна изгубљена детета, иду овим светом невесело. И замисли, Мала, има срећних људи који га виде сваки дан. И с њиме говоре, и чују му глас, његов глас, сваки дан. А његовом гласу, њему се у свету одзива све, и мртве ствари, а камо ли не би срца људска... Има и таквих људи...

»Али... шта је простор... шта је размак, даљине, километри, брда, мора и долине, кад га у себи носим, мога Луја... у крви присној, најприснијој, мојој. О, некад га и тешко носим. Али главно је да је ту, са мном, у мени, увек, увек. Ми смо заједно, ми нисмо растављени, Лујо и ја. Што ме гледаш тако, ти не верујеш, је ли? Ти си једна мала луда девојка; ти мислиш да имамо само оно што можемо оком видети и руком опипати, је ли, ти тако мислиш?
»А у ствари, ми имамо само оно, поседујемо само оно што не можемо ни оком видети, ни руком опипати. Само су за невидљиве ствари људи давали све, па и животе, само за невидљиве. Тако и ја имам мога Луја, невидимог, ту... ту у мени... ту крај мене... ја нисам сама никада... а ти, и сви мислите, зато, да сам луда.«
И затресав главом, као да је хтела одагнати нешто непријатно, диже се и ухвати ме за руку, и рече тихим гласом:
– А ти и не знаш мог Луја, је ли? Ходи, ходи, да ти га покажем. – И поведе ме.
Испод овог натписа: »Поздрављам те, звездо мора...« стајала је у старинском округломе оквиру од политирана дрвета, слика младића у униформи маринског официра.
– Је ли да је леп... и драг, је ли?
Био је заиста леп. Лице к'о у мрамору клесано: мушко и озбиљно, чисто и племенито. А очи... какве још никад дотле не бејах видела, стоје и гледају нас, у исти мах топло и познато, тако познато, и далеко, страно, као сасвим из другога света. И с тих очију, с тих широких, јасних, отворених зеница, као да падаше некаква тајанствена, нежна и чудесна светлост, на целу собу, на све те бродове, на све те слике, на госпођицу Георгину и на мене... И ја тад разумех: Он се морао чекати.
Потом седосмо на старински диван од плавог баршуна, а госпођица, из једног старог комоде изнесе безброј слика његових, пожутелих од времена, које су ми њене топле, заљубљене руке, тако нежно пружале.
– Види, само види... мој Лујо, још као дечак, имао је исте очи, као и после кад га сретох, као и пре толико векова кад сам га први пут срела.
Погледах је уплашено.
– Ти се чудиш, кад кажем: пре толико векова. А то је истина, истина жива, за коју сазнадосмо Лујо и ја кад смо се срели, оног вечера, у овом животу први пут. Било је то у Приморју. Лујо је чекао сваки дан да његов брод пође, пут Далека Истока. Тиха, звездана летња ноћ је лежала над луком. Са старијом рођаком и пријатељицом враћах се с излета. Сишав с брода, пошле смо хотелу. И тад – пролазећи испред једне каване, за чијим столовима сећаху још само касни гости, осетих да мој бели огртач запе о наслон столице. Тргох се, и окретох нагло, да га откачим, и моје очи сретоше друге очи. То је било само за један тако кратки трен али ипак довољно дуг да ми се кроз онај тренутни поглед успела увући једна дотле

мени мени страна душа, у моју душу. И то тако интимно, присно, бесповратно, крваво: за век, за вечност.
»Ишле смо даље. Али ја сам била отсутна сасвим. Осећала сам само велико звездано небо нада мном, да ме је притисло, и да га носим, као неки златни, слатки терет на плећима. А у грудима ко да су ми звонила сребрна звона, зимских у снегу изгубљених црквица, тако ми је у души било некако тихо, светло, свечано, празнично. И онда баш кад смо хтели замаћи за угао, једне слабо осветљене улице, видех... видех оно што је било пре толико векова. То је била једна северна земља, у којој има много тужних и тамних дана, не знам која, али све ми се чини да од ње није био далеко Амстердам. Зашто баш Амстердам? Ни то не знам. Тек нешто давно прочитано богзна где, било је у мојој свести: Амстердам успављује и њиха мирис магле и горка угља. Тек у тој ноћи пре толико столећа, ја угледах себе са својом пратилицом. Около црне воде, мирне и несрећне, дубоке и тајновите, леже и чекају нешто. Преда мном се преко воде диже мост, некако висок као брдо, црн и страшан. Ми се пењемо полако. Ја знам: на врху моста мене неко чека. Журимо. И заиста, горе је врт, сав у ноћи, црн. А иза висока, густа жбуна, изађе огрнут црним огртачем: Он. По очима сам га познала, и по срцу моме. Ми седамо на клупу. Моја пратилица ишчезава у мраку. Ћутимо обоје. И тад моја глава пада на његове груди, уморно, тешко кô терет, кô камен, као судбина. И ја само чујем музику, од које ме срце боли до несвести, а која јесте његов глас, некако ближи мени од мог сопственог, и некако бескрајно далек:
»– Како си ти мени драга... ти... ти...
Трже ме глас моје рођаке: »Георгина, хајде брже... како то споро корачаш... Знаш ли да је већ дванаести час?...« И уморно се попех уз хотелске степенице. А кад се нађох сама у својој соби, није ми се хтело лећи, ни светлост палити.
«Отворих прозор широм. Воде мора модре се тамно у ноћи. А тамо... доле у луци црне се и љушкају ритмично катарке бродова. У даљини где месец таласе грли, као да давне, у детињству слушане легенде све у сребру леже. С времена на време, са куле светиље блесне светлост. Ја бројим. Не знам ни сама зашто бројим, откако се светлост утули, па док се опет не појави. Избројим до седам и она блесне. И тако једнако. И док сам била заузета тим механичким бројањем, осећала сам да то није Оно. Оно главно. Јер тамо у тмини мог бића је нешто наређивало, да се настави даље, све даље, она визија од пре толико векова, с оним непознатим младићем кога бејах само за трен угледала, а који је, ето, одмах загосподарио: мојом душом, мишљу, целим бићем.
»Даље...“ а даље шта је било, питало је све у мени. И наслоњена на прозор, очекивах, као некад дететом наставак започете приче, о чаробноме принцу, наставак визије. И моје су се очи упијале у те ноћне и црне бродове у луци, и очекивале грозничаво, од њих, наставак, који није долазио. Најзад нешто

изморена напрегнутим узалудним очекивањем, а нешто љута на саму себе што не знађах шта је даље било, легох на диван. Мора бити да сам за кратки часак била затворила очи, и сан ме дохватио, као птица. Само сад сазнах: младић у црноме плашту је рекао: »Кад сада не можемо бити срећни, ко зна, кроз колико ћемо се векова ми опет наћи, Једина«. Ја се подигох. Изгледа да сам била болесница, јер ме је тешио Он Ингомар, својом вером: чврстом, мушком, непоколебљивом, да ћемо се ми заиста, опет наћи. Ја се завалих у постељу, изнурена. Чух ужасан крик жене. То ми је ваљда била мати. Осетих на мојим већ хладећим се уснама, две топле, љубавне усне, и чух још очајну веру:
– Ми ћемо се наћи, то знај, ми ћемо се наћи кадтад веруј о мила, веруј, то ти обећава Ингомар«. И тих седам слова његовог имена, засјаше као седам буктиња И-н-г-о-м-а-р. На пољу је кула светиља сијала. Зашто сам бројала, зашто баш до седам?
»Мучила сам се до самог јутра. И онда рано преко свог обичаја се обукох и изађох на морску обалу, да се освежим. Радње су биле све још затворене. Рибари се многи већ враћаху с ноћног лова. Ишла сам крај мора у неком чудном тајанственом расположењу, кад ме трже глас: »Добро јутро, Ина«, – очевог доброг пријатеља, лекара из Београда. Окренух се. Не поверовах себи. Крај њега је стајао Он - официр од синоћ. Ингомар од некад.
»– Где си тако поранила, за Бога?
»– А ви?
»– Идем на станицу, пред рођаке. Но... гледај мене... заборавих да ти представим свога доброг познаника и младог пријатеља, сина другарице из детињства моје жене: наш Истранин, фрегатни поручник, господин Лујо Грегорчић.
Као у сну му пружих руку.
»Шта да ти кажем, мала? Отад је почео мој сан – живот. Нешто тако неочекивано: дивно, светло и заносно, да за то речи немам. Све су ми ситне, мале, хроме, бескрилне, за онај узлет, за онај крилати замах што познадоше душе наше.
Кад смо остали сами, ћутали смо дуго. Нисмо се смели погледати. Бојали смо се ваљда судбине исписане у нашим очима. И прве његове речи су биле:
»– Сећам вас се. Целу ноћ нисам могао заспати, питао сам се где смо се то видели ми: ви и ја. Кад се задња звезда угасила, знао сам.
Ја сам дрхтала као у грозници.
»-Да, знао сам. Те очи ваше! У дечачким сновима сам их већ познао. Из сећања. Пре неколко векова... на северу... магле и горки мирис угља...
»– У близини Амстердама... промуцах...
»– Да... и он се није чудио... да, ми се знамо... ми... ви и ја... Не чини ли вам се као откровење наш језик којим говоримо, наш матерњи језик? Да ли сте

и ви осетили да је ово ми, тек кад смо заједно ви и ја, право ми. Оно је друго само конвенција.
Сели смо на клупу, крај самог мора. Он ми је показао ратне бродове. И његов, који ће га ускоро однети. И тада се први пут погледасмо, и прочитасмо у дну зеница само једио: бол. Да ли бол од среће што смо се нашли, или бол од растанка, који вреба иза сваког тренутка.
Заволели смо се до махнитости, изгубљено, лудачки. Нашли смо једно у другоме све. О тим данима не смем да говорим, хоће срећа да ме угуши. А било их је свега десет. Десет. Само десет. И десет ноћи чекања, да сване дан, да се нађемо.
Још сад га видим последњег дана, како му се беласа гипка младићска силуета кроз зеленило борова. Али кад му угледах лице, знала сам: одлази. Сели смо, припијени, као и сваки дан на нашу клупу. Нисам га питала: све сам знала. Није ме питао: све је знао. Уснама ми је са усана целу душу испио. Да је однесе у себи. Неповратно, за век. Да ћу га чекати до судњега дана, и то је знао. Нисам му рекла, али је знао. Нисмо се верили речима. Али крв се крви заверила. Он зна: чекаћу га. Ја знам: доћи ће.
И кад ми га бели чамац однесе, осетих да се дели мој живот од мене. Пратила сам га погледом, белог, где носи мој бели живот, моју белу срећу, мога Луја. И кад далеко на пучини пристаде уз сиво, џиновско тело ратнога брода, ја видех како се уз степене успе Лујо. Још ми једном махну својом белом капом... и, и... чух сопствени крик...
Пробудила сам се после десет дана у болници. Чух речи моје рођаке: „Хвала Богу...“ и осетих хладан терет на глави. То је била кеса с ледом. Рекоше ми да сам имала церебралне грознице. Кад запитах за Луја, казаше: има писмо.
Писмо! Писмо! И свако зрнце крви поста у мени крилата птица. Писмо, од Луја писмо...
У тај мах неко закуца на вратима, и не сачекав одговора уђе. То је била Марика. На малом округлом послужавнику: писмо.
Госпођица Георгина, нагло устаде, и зграби, као избезумљена, лист са служавника. И не цепајући завој, поче грчевито вадити писмо.
– Мала види, види, шта ми пише: »Георгина, ти једина љубави моја...«
– Погледај, погледај само...
Ја се нагох. Хтедох ужаснута вриснути. На писму је стајао датум од пре двадесет година. Хартија пожутела; сва скоро у комадиће исцепкана, од силна читања...
Она је заиста луда, сену кроз мој ужаснути мозак.
- Видите ли колико ме мој Лујо воли... Увек сам једина љубав његова... једина.
Страх ме све више обузимао. Ова необична соба, ове безбројне лађе, безбројне марине, ова чудна девојка, оне очи... очи Луја из старог оквира, све то заигра, пред мојим очима, игру безумних. И крете се мала сремачка

кућа, и заљуља као брод на мору. Идемо ми, пловимо тако, а тамо на крми ено, није оно бокор јоргована, који ветар пред прозором њише, но пелерина капетан Луја... Плови брод Безумља, плови, а на њему нас троје: полудели капетан Лујо, госпођица Горгина... и ја... Али шта ћу ја ту с њима!... Шта ја!...
Тада се зачу кроз отворени прозор трубица перечара, и свежи глас дечка:
– Переца... фришких переца...
И обузе ме страховита и несавладљива жеља, да се и ја нађем крај тог срећног перечара на улици... Не могох одолети:
– Госпођице ја морам кући.
– Седите још... молим вас, седите...
– Не, не... не могу заиста, чекаће ме тетка.
– Али дођите, дођите увек, па ћемо говорити о њему, хоћеш ли Мала... дођи... преклињао је њен глас, али још више оне зажарене, успламтеле очи: дођи...
Обећах све, само да се што пре на улици нађем.
А кад се за мном залупи тешка храстова капија, и зазвекета метална алка из чељусти оног месинганог лава, ја се постидех, из дна душе, до дубина најтананијих мога бића. И тако ужасно постиђена, трчах збуњена до теткине куће. Затекох је као и обично, тиху, с књигом у руци на тераси, коју је обавијао пурпур јесењега лишћа.
– Шта је с тобом, ако Бога знаш, како то изгледаш, дете?
– Оно је ужасно... госпођица Георгина... њој се мора рећи да је оно писмо двадесет година старо... или је она већ толико изгубљена...
И онда, опуштених руку, сва дрхтава, испрекидано испричах тетки моју посету...
– Но, шта је, какво писмо?
Она ме је гледала оним својим увек по мало влажним, дубоким и паметним очима, тако благо, да се од тога погледа и мој немир почео стишавати.
Па ипак, нешто ме је гонило, да треба што учинити за несрећну госпођицу Георгину.
Тетка, ипак јој треба рећи истину, треба је лечити.
– Ходи, седи крај мене. Па загледав се у даљини рече: од чега хоћеш да је лечиш? Од њенога сна, је ли? Па то јој је све што има, то је њен једини лек. То богатство љубави за тог њеног Луја, и та вера у њега. Вера. Знаш ли ти шта значи тако, веровати неком без граница? Да, дете, ти то још не знаш. Али, ја ти кажем, не узимајмо јој, не узимајмо јој тај Сан, ту Веру, немојмо од богатства њеног правити убогу сироту. Оставимо госпођицу Георгину с њеним Сном. У замену јој не можемо ништа дати. Пустимо је. А ти, драга Мала, знај да је исто толико велики злочин човеку узети његов Сан, као узети му и његов живот.
Ужасно сам несрећна била тога дана. А ноћ кад је дошла и тишина пала на мали градић, да се чуло само довикивање петлова из дворишта, одавно сам

већ лежала у постељи, и сан никако није хтео на моје очи. Мучила ме је моја малодушност од јутрос. Што не остадох крај оне несрећне девојке, која је имала неисказану потребу да је неко ту крај ње, који ће још веровати у тај њен Сан!
Заспах. Тад се отшкринуше врата собе, и уђе Она. У старомодну жуту жакету, с танушним бледим лицем и огромним очима, наже се мени и болним гласом запита:
– Зашто си ме изневерила, Мала?
Потом оде. Ја потрчах за њом. Али гле, на улици, она је расла, расла, да су јој очи допирале скоро до плавила неба, око чела јој пловили бели облаци, косе јој миловао ветар, онај исти ветар, који воле они с мора. А кад подигох моје обе руке за њом, оне нису могле стићи ни до скута њезиних.
***
Најзад се приближио и дан мога поласка. У очи самог дана пута одох опет к њој. Морала сам.
Неки ме страх хватао, али сам морала. Било је по подне.
Зазвоних на вратима. Марика их отвори:
– Ох, како ће наша Госпођица бити срећна. Баш јуче каже: Мала ме заборавила.
Попех се уз степене. Девојка закуца на врата, и ја уђох.
То је била мала веома пријатна трпезарија. Госпођица Георгина је баш постављала сто. За двоје.
– О, дошли сте!... Ево, ја удешавам сто... па онда, Бога ми, морам журити...
– Куда? – упитах.
Она ме прекорно погледа:
– Па на станицу, за Бога, мој Луј може доћи...
– Ах – да...
Она је трчкала око стола, намештала кокетни чипкани столњак, ређала тањире, кристалне чаше, с таквом љубављу, преданошћу, с таквим осмехом, као да се у те незнатне стварчице улевала сва богата душа њена. Најзад ме погледа:
– Је ли да је сто леп? Сад идем у врт... донећу све беле руже што имамо... оне тако лудо цветају, сваки дан пуно нових пупољака... Мој Лујо воли бело цвеће... И зими га негујемо у саксијама... И зими мора бити увек пуно бела цвећа у нас. То већ сви у граду звају... па кад се која удаје од девојака, шаљу увек код нас по беле цветове.
Тад Марика уђе у собу и даде јој баштенске маказе. Госпођица Георгина отрча у врт.
Нађох се са служавком сама. Она ме погледа нежно:
– Хвала вам, мала гошођице, што сте дошли. Ми смо тако саме, моја несрећна госпођица и ја. Ја сам је отхранила још од пете године, кад без матере остала. Волим је као своје дете. Ето видите нашу несрећу. Страшну. И крајем кецеље обриса очи.

Ја сам, збуњена и до дна душе болна, ћутала.
– Сад је још добро. Али има дана кад се врати са станице очајна што га нема. Онда је ухвати право безумље. Чупа косе, лупа главу о зид, грува се у груди чим стигне. Ваљда је тад свесна, више но сад, да јој он никада више доћи неће, јер онда обично виче:
»– Лујо... твоје очи... твоја уста... где си ти жив... Овако с фантомима не могу више, Лујо... не могу више...
Ја јој онда обично дајем оне прашкове што је доктор оставио. Положим је у постељу, метнем јој главу у моје крило ко кад је мала била, хладим јој чело и слепе очи, и певушим јој тихо, сасвим тихо, песму којом сам је некад успављивала:

Пловила је по мору галија,
У галији окован делија...

И то је најзад, мало помало, смири. Али сутрадан је као тешки болесник. Исцрпена, испијена, бледа. Једва би се на ногама држала. И онда, богме, не може она на станицу. Тад ја преко улице викнем, и тамо из Натошевића хотела дође покућар, ћорави Алекса.
Онда се она наслони на мене, изађе на доксат, и објашњава Алекси како му треба изаћи пред ријечки воз на станицу и викати: »Госпо'н Лујо Грегорчић!... Госпо'н Лујо Грегорчић!...« Алекса онако ћорав и неспретан трчи и виче, док главом не удари о оне велике сунцокрете... тамо доле. Зна он: добиће за то неколико круна, а на станицу неће ни отићи.
У тај мах се отворише врата: Госпођица Георгина је имала пуно наручје белих ружа, белих георгина, белих каранфила, белих шебоја. Хоћеш ли да заједно окитимо сто?
Срдачно јој помогох. Насред стола, у широки кристални суд, метиусмо све беле руже, сем неколико најлепших које је положила крај његовог тањира. Остало је цвеће разређивала по соби. Потом би се удаљила за који корак и посматрала да ли је довољно лепо, да ли ће се њему допасти. Тад јој поглед паде на часовник: – Охо... ја се морам журити. Изађосмо на улицу. Опростисмо се код првог угла. Она ме узе за обе руке, мало ме подиже, и пољубив ме у оба образа – оде.
Ја сам стајала и гледала за њом. Журно је корачала госпођица Георгина, висока и танка у свом старомодном жутоме жакету. И гле... као оне ноћи, сва је расла, расла, према далеком хоризонту, недогледне равни сремачке.
А доле, више станице сребрила се небом прва звезда.

***

Године су прошле, много година кад се с тетком понова нађох. У другом граду, под другим околностима. Седели смо према реци, коју су секли бродови у плавило предсутона.

– А Госпођица Георгина, шта је с њом било?
– Једно јутро, после тешког нервног напада, нашли су је мртву. Веле лекари, срце је изневерило.
– Срце?
– Да. У руци јој нашли згужвано, пожутело старо писмо, у коме се још једва могло читати: *Једина љубави моја...*
С Дунава је долазио хладан ветар и ми се дигосмо. У тај мах зачу се писак воза преко моста. Ријечки. И ја угледах Њу: повисоку, мршаву девојку, у старомодном жутоме жакету, с огромним, болним очима, и чух где рече:
– Извините... ја
журим... морам на станицу вечерас може доћи Он... мој Лујо.

САН МАРИЈЕ ИЗ МАГДАЛЕ

„Пољуби ме... пољуби, Итамар...", и њене две сочне, полуотворене усне, црвене и влажне, као растворена круница каквог тропског цвета, приближаваху се жудно његовима.

Он јој обухвати рукама обема, чврсто главу и привуче је себи.

„Пољуби ме... дубоко... дубоко, онако како ти само знаш...", и њене усне су се увлачиле дрхтаве, згрчене, жудне топлих дубина његових отворених уста.

Глава јој се завалила под теретом његове, а дуге дрхтеће трепавице, криле јој безумне, пјане очи.

„Попи ме... попи... испи ме целу... и душу и срце, и срж и мозак, да не постојим, да умрем... да ме нема више, Итамар."

Њено горуће лице припијаше се уз његов образ, као да је хтело срасти с њим. Додир меке свиле његових трепуша с кожом њеном, бунио јој још више крв, будио са дна костију нешто: тамно, страшно, дубоко, бездано.

Најзад он одвоји своје усне од њених и погледа је:

„Ти си у грозници, Марија."

„Кад си ти ту, увек", и она се насмеши.

„Не, не, данас ми изгледају твоје очи тако чудне; не волим што те одмах морам оставити такву..."

„Зар опет?"

„Како опет?"

Маријине руке се опустише; очи јој погледаше кроз широко отворена врата на плави Генезарет, који је љушкао благо бела једра барки, и око усана јој заигра болни осмех:

„Ти још питаш, Итамар, 'како опет?'"... и глас јој затрепери, очи јој се још дубље засјаше: „'Како опет?'... вар ниси јуче брзо отишао, зар ниси прекјуче брзо отишао. Откако је он ту, сасвим си други... сасвим други."

Итамар је гледаше, не разумевајући.

„О да знаш само колико га мрзим. Њега... њега. Он ми те је узео, украо, отео", и њене се обе руке грчевито стегнуше, и дигоше; непријатељске, дрхтаве, претеће.

„Марија, стишај се. Ја те, заиста, не разумем."

„Не разумеш... ха-а... да... кад се више не воли, онда се и не разуме... не разуме ништа више. Откако је он дошао..."

„Ко он, говори, додаде", Итамар нестрпљиво.

„Ти знаш."

„Ко?... Питам те... ко?..."

„Па-он... Исус..."

„Ти си безумна... мој Учитељ, Марија.

„Јесте, да, да, твој Учитељ, свих вас Учитељ. Шта си му ти требао; зашто ми је тебе украо, тебе?... Толики иду, трче, јуре за њим", и она му приђе сасвим близу, ухвати га за руку и тресући је бесно: „Зашто си му ти требао, баш ти... ти... ти?..."

„Марија, ти си болесна, али ја морам ићи."

„Ти нећеш ићи. И она му сад приђе благо и меко. Видиш, Итамар ја не могу више без тебе. Сваки тренут кад с тобом нисам, ја не живим; носим те у крви мојој: као пламен, као немир, као страшно проклетство неко. Ни у сну ми се, дамари, од тебе не одмарају. Ни у сну. Остани, Итамар... остани."

Он је узе благо за руку:

„Разуми ме, Марија, видиш, ако ја журим Учитељу, не значи да тебе мање волим. Ја остајем твој... твој драган, само твој...", и руком је хтеде обухватити око струка.

„Не верујем... и она му се изви из загрљаја. Ти се већ делиш између њега и мене. А кад треба изабрати бираш њега", додаде она болним гласом, „увек... увек њега."

„Није тако... ал' сад ме пусти."

„Ти ме не волиш..."

„Ти знаш да те волим."

„Лажеш, Итамар, лажеш. Боље ћути, но да лажеш... Све знам, сад све знам. Он је за то друго крив, он, само он... ох колико га мрзим, у грудима ми гнев на њега гори као огањ, могла бих му..."

„Марија..."

„Јесте, мрзим га, изгарам од мржње, пепео ћу постати...", очи су јој пламтеле, све се тело грозничаво тресло, глас треперио, кидао се. „Да чујем за њега нећу - о разуми ме, да чујем нећу. Са својим причама, са неистинама, све вас залудео све... Он..."

„Забрањујем ти да говориш тако о мом Учитељу", загрме бесно Итамар, и као врхом отровна копља прободе јој очи погледом гнева и презирања: „И ти се усуђујеш говорити о Њему тако... ти... зар таква ти?..."

„Не... немој, ћути, тако ти Бога ћути", и пришав му, затвори му својим врелим рукама уста. Између очију указа јој се болна бора: „Знам, шта мислиш, па добро... иди."

„Одох." И Итамар изађе.

Марија се наслони на довратак затворених очију. Пратила је слухом звук његових корака по беломе шљунку врта, најзад шкрипање вратница, и кад се његови кораци изгубише, она се тек тад усуди отворити очи.

Дан се губио, врт се плавио у сутонској модрини. Голубови се враћаху, цветови су полако затварали своје уморне очи уз меку успаванку вечерњег поветарца, и мир сутонски је објавио малену вилу, по греху познате, Марије из Магдале. Њене се очи чежњиво упираху у даљину. Тамо... тамо далеко, са великог друма допираху гласови, и кроз први сумрак светлуцаху у покрету фењери, сигурно обешени о вратове камила, које су носиле скупоцену робу из Дамаска ка Средоземном мору. Иначе је било све тихо, а на град Капернаум пуштао се мир ноћи. Само на Маријину душу не, на њену душу не.

Танки јој прсти тешки од прстења кршили су се немирно и болно, усне су јој шаптале скоро полугласно, име њеног душманина, непријатеља: Исуса из Назарета. О како га је само мрзела. Осећала је како јој жар мржње струји кроз цело тело, и пече је у срцу, и уноси у њу неки чудни страшни немир, не моћи ништа: ни седети, ни стајати, ни ићи, ни мислити, но само једно: мрзети, мрзети, мрзети. Из дна душе, из свег срца, из свих вена мрзети. И кроз ту пламену мржњу, увукао се Он некако у њену мисао, да је не остави, не напусти никако.

Но намах, као да се нечег сети, викну, ударив руку о руку.

„Рахел... Рахел..."

Растворише се завесе врата, и појави се старија, омања, пуна жена, као ноћ црних очију, са једним широким, добрим, отвореним осмехом.

„Шта хоћеш, господарице?", и погледа је нежно очима пуним дивљења, којима када забораве себе, гледају стари на младост и лепоту.

Марија је стајала још увек зеница упртих у даљину. Усне су јој лако подрхтавале кад узе Стару за руку гледајући је право у очи и некако убрзаним гласом:

„Рахел, да ли си икад видела Исуса из Назарета?"

„Кога то?"

„Онога, што народ иде за њим."

Старица се мало замисли, па онда, као сетив се нечега, насмеши се:

„Јесам... јесам... пре неки дан. Седео је у лађи са Симоном рибаром. Симон је крпио мреже, а он му је нешто говорио."

„Па како изгледа?"

„Како, не знам рећи. Млад је. Не сећам се другога. Видела сам му само очи."

„Па... какве су?"

Старица је опет погледа као у недоумици: „Какве... право да ти кажем, не знам... али ако си запазила, кад у сутон легну магле на Генезарет, па се све чини некако далеко... далеко, без краја... ето, такве су."

„Значи модро-сиве..."

„То не знам... али далеке. У магли далеке..."

„А шта говоре о њему?"

„Прича народ ваздан. Веле чуда твори. Лечи губаве, враћа вид слепима, претвара воду у вино... Ето, то видиш, баш ми је казивала моја рођака Салома из Кане, да је својим очима видела на свадби кад је..."

Марија се трже:

„А шта ти о њему мислиш, Рахел?"

„Ја, не знам ништа. Али веле да за Њим иде много народа из Галилеје и из Десет Градова, из Јерусалима и Јудеје и испреко Јордана."

Марија ћуташе, па одмахнув руком:

„Иди, Рахел, иди, остави ме саму."

Погнута чела, спуштених руку Марија уђе у спаваће одаје.

Сунце се већ било давно дигло и огледало свој златни осмех у плавом зрцалу Генезарета. Кроз Маријин врт су већ летели њени бели голубови и нихали се на тамнозеленом грању наранџи, које су земљи ниско сагибали златни округли плодови, тешки од сокова. Крунице мале шарених цветова жудно очекиваху поветарац са језера, док је мандрагора заносно мирисала. Небом се вијаху лаки летњи облаци, а језером снежна, жута и румена једра рибарских барки. Све се преливало у светлу јутарњем. Све је било као нека блистава, мека, топла симфонија: белог, плавог, златног. Али упркос тој лепоти јутра, том трептању светла и ваздуха, тешке су завесе лежале на свим отворима Маријиних одаја.

Стара Рахел, верна служавка, из детињства дадиља Маријина, носила је, у округлу суду, од зелена жада, две жуте наранџе, својој господарици. Застала је пред улазом њене спаваће собе и ослушнула, али у тај мах, зачу се и мек, мало уморан глас:

„Рахел..."

Размакоше се завесе и стара уђе. Остави у полумраку на мали ниски сточић суд са воћем па приђе великим отворима између стубова, који су водили тераси и рашири тешке свилене засторе.

Сунце уђе широким, светлим млазем и леже пуним сјајем на велику постељу ливанског дрвета. Запламише се тешке косе Маријине, и она мало затвори очи од јака светла, те јој паде дуга сенка густих, свилених трепавица до пола образа.

„Како си спавала, господарице?"

„О, Рахел..."

Сад је тек стара боље погледа: „Ти си ужасно бледа, шта ти је?"

„Не знам... али ме нешто у грудима боли."

Стара јој забринуто приђе и узев јој једну руку у обе своје:

„Ти гориш, господарице."

„Не, не... није ништа. Дај ми штогод, да се освежим."

Рахел принесе суд с вођем.

Марија узе наранџу, разреза је малим сребрним ножићем, и у жути, свежи, ћилибарски сок, зари своје грозничаво-горуће усне.

„Ах, ово гали Рахел...", и у исти мах, као да се осети сасвим добро поче својим уобичајеним питањима: како је у врту, шта раде њени голубови, да ли се развио неки нови цвет, је ли долазила Салина, мала слепа девојчица, по воће.

Стара је обично одговарала уз свој добри, благи осмех, но данас је гледала узнемирено лице своје господарице, и све као збуњена очекиваше нешто, кад се заиста чуше кораци по шљунку врта.

Прва их чула Марија.

„Ко је то?... Да није он... Рахел... жури... види..."

Старица погледав у врт, насмеши се срећно:

„Он је... он... Марија, голубице моја, он."

„Рахел... иди, жури, реци му, нек ме чека на тераси, сад ћу ја."

Окупана свежом водом, намирисана мирисним уљем, с дугим пламеним тешким плетеницама, помоли се између завеса Марија, у танкој белој дугој хаљини, голих руку и обнажена грла. Итамар јој потрча у сусрет.

Она му пружи руку ћутећи.

„Марија, опрости... Марија", па погледав је пажљивије у лице: „како си бледа само..."

„Чини ти се."

„Марија, ти ме не волиш."

„Чини ти се."

Али кад је он дохвати рукама обема, и присили њену малу главу да му легне на раме, и кад са своје две жедне влажне усне обухвати њена затворена грозничава уста, он је осети опет својом, тако својом. Целом својом и душом и телом. Али овога пута, она му се изви прва из наручја.

„Хајд'мо на ваздух, напоље..." Испод кипариса са камене клупе у сенци, видео се Генезарет и доњи део Капернаума у модрини. Они седоше.

Итамар јој се загледа дубоко, дубоко у поноре зеница:

„Лепа си ти, лепа си ми, љубљена боја, очи су ти као у срна горских, драгано..."

„Мој драги је лепши, хиљаду пута лепши од мене, стас му је ливен, красан као у кедра; уста су му слатка и сав је љубак... али...", и она га погледа с осмехом: „на постељи својој ноћу, тражих онога, кога љуби душа

моја, тражих га, али га не нађох, виках, али ми се не одазва. О ко нађе драгога мојега, нек му рече да сам болна од љубави."

Итамар је привуче целу себи, и уз ведри осмех своје младости:

„Не, не, то овако иде: тражих оног, кога љуби душа моја, тражих и нађох га, тако иде даље, Марија."

Она се насмеши и подиже с клупе:

„Мене ово сунце замара. Можемо прећи на терасу, хоћу с тобом озбиљна разговора."

„Озбиљна?!" Итамар се осмехивао, но у тај мах је боље загледа: „Марија, теби је у гласу грозница и у очима..."

„Не знам. Али хоћу да ми причаш о Исусу."

„Ти опет, Марија."

„Ништа 'опет'", хоћу да ми причаш о њему.

„О Исусу сад... а јуче си...“

„Јесте... Јуче сам ти признала да га мрзим. А данас... данас хоћу да знам
кога мрзим."

И они пођоше тераси. У хладу су стајале клупе и столице, заклоњене иза зелене завесе бршљана. Итамар седе на једну високу столицу, украшена дрвета, а Марија на нижу, крај његових ногу, и метну му главу у крило.

„Причај ми, Итамар!"

„Тешко је то Марија рећи тако, да ти одмах разумеш и заволиш, Учитеља мога, али ћу покушати..." Итамар се загледа пут Генезарета, на чијим је модрим, немирним таласима у лађи Симоновој, понајчешће слушао Исуса. „Ти знаш Марија да је човек рођен од жене кратка века и пун немира. Али чим Учитељ наш почне говорити Мир зађе у душе наше. Не знам да ли ћу ти умети рећи онако како треба, да ти осетиш сав чар његовога бића, његове науке, да ти отвори душу као сунце круницу цвета, душу твоју, тамо, где је најлепше. Било је једном то на гори. Он је рекао ученицима својим:

'Ја нисам дошао да судим свет, но да спасем свет. Благо онима, који плачу, јер ће се утешити. Благо милостивима, јер ће бити помиловани. Благо онима, који су чиста срца, јер ће Бога видети... Чули сте како је казано старима: не чини прељубе, а ја вам кажем, да сваки, који погледа жену са жељом, већ је учинио прељубу у срцу својему.'"

Маријина се глава полако дизала са Итамарова крила, лице јој постаде још блеђе, зенице јој се ширише, руке дрхтале, док јој је глас трептао:

„То је он рекао... Он... Итамар, даље... још даље...", и њене зенице су се упијале у речи с његових усана, гладно, жедно...

„Даље је рекао Исус: Чули сте да је казано, љуби ближњега својега, а мрзи на непријатеља, а ја вам кажем: љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима, који на вас мрзе, и

молите се Богу за оне који вас гоне. Јер, ако љубите оне који вас љубе, какву плату имате..."

Као муњом ошинута, Марија се диже дрхтећи, бледа, узбуђена:

„То Он говори... Он... твој учитељ, Исус из Назарета?'

„Да, Марија... Он."

„Говори... да... а како живи?"

„Као што говори, Марија."

„Итамар", и она га ухвати за руку десну обема својим, „онда је Он заиста како веле: Син Божији..."

„Да Марија, једини, прави Син Божији."

„Итамар... онда... онда, Итамар... онда... иди за Њим, иди... остави мене жену... грешну жену... иди Итамар... иди."

„Али Марија, шта је теби?"

„Ништа... ништа... Само ме стид... тако стид... ужасно стид", и рукама обема покри својелице.

„Чега те стид Марија..."

„Свега, свега. Иди... иди. Остави ме саму, сасвим саму, с тим мојим стидом саму, са мојим руглом саму. Не прилази ми, не додирај ме, не додирај."

Он ју је гледао тако страшно узбуђену, бледу, узнемирену, ужаснуту и није разумевао. Видео је промену на њој, а није схватао. Но у један мах, присетив се нечег, уплашено је погледа:

„Марија ти си болесна, уморна, треба да легнеш."

„Не, нисам болесна, нисам. Само овај врт... изгледа ми друкчији, сасвим друкчији. И ти си друкчији, Итамар. А ја, ја, ја тек. Али тамо... тамо... на Генезарету, видиш ли Светлост, чудесну Светлост... огромну Светлост."

„То је сунце, Марија."

„Није сунце, није. Он је у барци Симоновој. Он... Исус из Назарета."

Пролазили су дани са дрхтавим руменилом раних јутара, с црвеним пламом поднева, и сребром звезданих ноћи. Али Марија их готово ни запажала није, по врту, по кући, ишла је као у сну. Лице јој се смањило; само су јој се очи раширили и жеднеле за нечим.

Рахел је промицала као сенка, сва испуњена страхом, бригом, и слутњом злом за њеном господарицом:

„Марија..."

„Остави ме, Рахел."

„Како си се променила..."

„Нисам. Али тако идем... тражим..."

„Шта тражиш?", и стара би је уплашено погледала.

„Нешто што сам изгубила, Рахел."

Стара би само на то тужно завртела главом.

„Рђаво изгледаш... ноћу те чујем у врту... не спаваш... а како седнеш за сто, тако и устанеш... наранџе недирнуте, урме нетакнуте... шта је теби?"

„Ништа...", и Марија би превукла уморно руком преко чела.

„Ти си болесна."

„Можда, Рахел. Ал' мање но пре."

Стара је није схватала; тихо би се само повлачила с болом у срцу, и остављала би своју љубимицу саму. Тек би у својој соби беспомоћно плакала. Преклињала би Итамара да нагна Марију, да се одмара, да једе, да спава. Али би њена господарица Итамара само једно молила:

„Иди, иди учитељу... иди и заборави."

Своје одаје скоро не напушташе. Но најзад једнога дана, на наваљивање старе Рахел, реши се да оде до своје земљакиње Тамаре из Магдале, жене ткача Елеазара.

Ишла је главном улицом, кад смотри пред храмом велику групу људи, и таман да прође мимо њих, кад зачу мушке гласове:

„Ено је, ено ње, блудне жене, грешнице Марије из Магдале, што је упропастила Исака, сина Јосијиног..."

„И узела Озују мужа Агариног..."

„И Јехонија из Кане, и Јосифа сина Самиуловог из Арбеле, и лепог Итамара... и... и... и...", гласови су се дизали као олуја, прво потмуло као из даљине, потом све ближе, ближе, све јаче, јаче, најзад се диже безброј руку, и поче камење летети на Марију. А она - као гоњено звере, гледала је укочено, бежала час тамо, час амо, од страха, стида, ужаса, скоро безумна, и... ал' намах се зачу један Глас. Ах, какав Глас, као да је долазио с једног другог света:

„Пустите је људи, пустите; онај, који је без греха међу вама, нека се први баци каменом за њом..."

И спустише се руке, и стишаше се гласови, и подиже Марија своје очи и сагледа Њега... Исуса из Назарета.

Неодољива је сила гонила да потрчи, полети, јурне свом избавитељу, да му скут пољуби, ал' није смела. Није се усудити смела. Њене очи испуњене захвалношћу, дивљењем, обожавањем, биле су као везане за оне зенице, маглене и без краја. И кријући се трчећи, са срцем које је лудачки куцало, дође до врата свога врта.

„Рахел... Рахел... мени је зло."

Стара дотрча брзо, усплахирена, разрогачених очију.

„Шта ти је Марија... забога, шта ти је?"

Марија јој се наслони на раме, једва се држећи на ногама.

„Раби... Раби... ал' ју је јецање гушило...", није могла довршити, „Раби... Он... Исус..."

„Шта Марија. Шта?"

„Каменовали ме, Рахел, каменовали..."

„Тебе, Марија..."

„Ал' тад Он..."

„А Он?" Рахел је гледаше не трепћући.

„А Он... Исус... Он није дао."

„Није дао?"

„Није, Рахел... није дао."

И наслоњена на раме старе, верне дадиље Марија једва уђе у своје одаје. На постељу је скоро пала. Рахел је положи онако беспомоћну.

„Лези, Марија."

„Рахел, немој ме остављати саму."

„Ту сам, код тебе сам."

„Спусти оне тешке завесе, да мислим да је ноћ. Светлост не могу. Светлост ме боли."

И док је стара тихо спуштала густе засторе, и у соби се стварао полумрак, Маријине грозничаве зенице пратиле су сваки покрет њен, усне су јој дрхтале, а болесно руменило жарило лице.

„Ходи, Рахел..."

Стара седе крај ње.

„Метни ми главу у крило, као кад сам била мала, сасвим мала..."

Стара јој извади укоснице из тешких румених коса, које се просуше као пламене реке по плећима јој, и узев јој малу грозничаву главу, мету је себи у крило.

Али је Марија намах нагло подиже с крила. Очи су јој блистале.

„Рахел, шта бих ја све дала, да сам ко ви."

„Како ко ви?"

„Чиста ко ви."

„Ћути, Марија, ћути."

„Шта бих ја све дала, да сам опет дете, Рахел... дете... а ти... како си, како си ти живела... како... како... јеси ли познала љубав... грех... Рахел... казуј... говори... или си била чиста... о не штеди ме... говори... преклињем те говори..."

Старица обори очи.

„Била сам."

„Чиста, Рахел?"

„Чиста."

„А љубав? Јеси ли волела?"

„Љубав - да, волела сам још кад ми је било шеснаест година. Волела сам. Али је он отишао био. Отишао с галијом и преко мора. Рекао: вратиће се."

„А ти?"

„Ја сам чекала."

„Докле?"

Старица јећутала.

„Докле, казуј, говори, докле си га чекала?"

„До јуче... до данас, Марија", тихо рече стара.

„Уби ме Рахел... уби, уби... боље ме онда уби... ти тако... а ја, ја... шта ја учиних..."

„Волела си, ја то знам."

„О, не, не, не...", и њене су се руке кршиле и зуби нервозно гризли горуће усне и цело тело дрхтало “шта ја учиних, Рахел... шта ја..." И зари своју главу међу руке и јецаше тешким плачем без утехе.

А кад сутон паде, Марија више није могла издржати у соби.

„Остани у постељи... болна си, Марија..."

„Не... пусти ме... пусти мало на ваздух."

И огрнув само своју широку белу домаћу хаљину, она оде у врт. Голубови су се враћали у свој високи стан између зеленила. Њен најдражи, слете јој на раме, као и увек, милујући је крилом по лицу, али је она била далеко... далеко... Зенице су јој биле упрте у плави Генезарет, над којим се дизаше прва звезда. И цела јој је душа - као голубови њени с јутра - летела Генезарету. Тамо је Он... Он... први човек који је није погледао као жену, први, који је разумео да и она има још комад божанске душе, први, који је штитио, жалио, бранио, Он, чисти... њу, грешну блудну жену. Он није дао да је каменују... није дао. Он, Исус из Назарета, Једини! Он - Једини. Ишла је вртом као у заносу. Час би јој очи усхићено блеснуле, час би јој јецај груди раздирао, и капале би јој сузе на њене руке, на њене скуте, на крунице њенога цвећа.

Хтела је одмах огрнути се и поћи Њему, да Га тражи... да му рекне... све... све. Али... како Њему... Сину Божјем... она... грешна... нечиста... од свих презрена.

Мозак је болео, срце јој крвавило, душа се кидала.

Рахел би се бојажљиво јавила:

„Господарице, иди. Иди... већ је ноћ. Иди, одмарај се."

А она би испрекиданим гласом:

„Иди ти, Рахел, само ти иди, остави ме саму."

Целу се ноћ Марија мучила вртом. Тек пред саму зору, дође јој поклон сна... заборава.

Опет је у врту. Али у Магдали. У очевој кући. Бадеми тешко цветају, да се грање до земље сагиба. Лептири лете од бехара до бехара; она, пуштених коса, низ плећа, трчи за њима, смеје се гласно и игра се.

Одједном у врту светлост, чудна светлост. Њој очи заблеснуше, не може да гледа. И најзад, кад их отвори, виде: Човек у сребрну плашту, очи му маглене, пуне даљина... пуне даљина бескрајних.

Он пролази крај врта.

„Марија..."

Она потрчи огради:

„Ко си ти?"

„Ја сам путник, Марија, и идем светом, и тражим неког, ко би ми знао рећи, или показати у чем је највеће благо људског живота."

„Можда ћеш ти то знати, мала девојко."

„Не знам."

„Знаш, Марија, знаш. По очима ти видим, да знаш... сад ћеш видети, и сама, да знаш."

И разгрнув широко свој блиставо-сребрни плашт он јој показа своју леву руку: рука је била увезана, а завој огрезао сав у крви.

„Видиш, Марија, ова ме рука боли. А могла би се излечити само онда, кад би ми ко дао из своје руке мало крви."

„Ја ћу ти дати", рече девојчица журно... „узми... на... узми само."

„Али то боли, Мала... то врло боли."

„Нек боли... само узми. Узми... шта чекаш?"

„Видиш, Марија, да си ми знала показати шта је највеће благо: љубав, љубав, љубав, самозаборавна, љубав што крши границе тела, и осећа туђе боле као сопствене, и без жаљења лечи туђе ране својим сопственим. Она је чудна снага, свеобимна, свеобухватна, свемоћна, свевремена, вечита. Она купа, она скида, она пере свако зло, она лечи све ране, све... све... све." И он јој је гледао топло, благо својим зрачним очима. А онда, у сребрном плашту, губио се, ишчезавао, нестајало га негде у магли, ка висинама... ка висинама бескрајним. Али је на земљи остао дуги, сјајни, сребрни траг његов.

Девојче је пружило обе своје руке за њим, за чудном светлосном пругом његова пута...

Марија се трже из сна, и виде своје две руке пружене Генезарету, који се плав купао у руменом злату ранога јутарњег сунца.

Она устаде. И намах као да је сагледала била један нови свет, она је знала шта јој сада треба чинити. Тихо прође кроз своје одаје да не пробуди стару. Журно, грозничаво је тражила по соби нешто. Најзад нађе. Блеснуше јој маказе у рукама, подиже их глави, и за неколико тренутака пламен њених меких коса лежао је на поду. Баци прстење и драгуље. Узе сури огртач, и још једном окренув се вратима:

„Рахел... добра Рахел... ти ме волиш... ти ћеш разумети...", и изгуби се Марија у роси јутра.

Хитала је кући Симоновој. Но, одједном: дах јој престаде. Ту на два корака био је Он... Он. И зачу се потом глас:

„Ти си данас нова жена... нов човек. Ти си тражила душу своју и нашла си је. Како је лепа душа твоја... сад... ослобођена, како је лепа душа твоја, Марија."

Она се саже да му скут пољуби, али је Исус ухвати за руку и диже:

„Ти знаш причу о блудноме сину, који кад се оцу вратио, рече: Оче сагреших, а отац га виде, целива га: овај мој син беше мртав и оживе, и изгубљен беше и нађе се... А кажем ти, већа је радост на небу за једнога грешника који се каје, неголи за деведесет и девет праведника којима не треба покајања..."

И пође Христос Генезарету плавом, а за њим тихо, бојажљиво, пригнуте главе ступаше Марија Магдалена.

Дан је био сав у сунцу, сав у Светлости.

ФРИДА ФИЛИПОВИЋ

ЉУБИЧИЦЕ

Нераздвојне су биле њих три: Рада, Косара и Сека. Становале су у истом крају, пут до школе био им је исти. Безброј пуга, оне су, руку под руку, прелазиле тај пут. Безброј поподнева преседеле заједно, у школским клупама, дрхтале пред истим строгим погледом наставника, а радосно вребале поглед и осмејак „своје" госпођице. Заједно су училе, заједно се радовале празницима и распусту, заједно плакале, заједно се смејале.

Време иде увек истим ходом, али човеково срце не куца као сат. Човеку се чини да време час мили, час пролази брзо, непојмљиво брзо, као сан. Јер младост не жали дане који пролазе, хтела би напротив да убрза њихов ток. Као бршљаната биљка, младо се биће свом снагом, свим соковима својим, жилаво пење у висину, ка небу, ка сунцу — да што пре процвета, да се оплоди и сазре. И тек онда, када сазре, кад сагледа низбрдицу, човек зажали за прошлошћу, почиње у мислима да оживљава успомене из младости и постаје свестан, језиво свестан своје пролазности....

Рада, Косара и Сека биле су нераздвојне другарице, до свога осамнаестог, деветнаестог пролећа. До матуре. А онда их је живот раздвојио. И свака, ужурбано, без освртања, пошла на своју страну, свака у сусрет својој судбини, својим боловима и радостима. И заборавиле једна другу, заборавиле све небројене дане заједно проведене. Њихови девојачки ликови избледели, замрсили им се у сећању, као фина, ситна слова пожутелих писама.

Не постоје више нераздвојне девојчице, Рада, Косара и Сека. Нестала су заувек њихова мала, мршава и чедна тела, нестале њихове блиставе, невине и радознале очи, њихова полудечачка лица, иза којих су се, као учаурени лептири, криле будуће мекше и женскије црте.

Данас постоје три жене, које се зову Рада, Косара и Сека. Оне не знају једна за другу. Живе свака својим животом, носе свака свој терет, сањају свака своје снове. Само кад се сећају своје младости, оне

сс сете једка друге. И — чудно — кроз сва та сећања о школи, кроз загушљив задах школске собе, кроз мирисе мастила, и креде, и хартије уџбеника, надмоћно се пробија и веје из прошлости један нежан, сладак мирис, мирис љубичице и влажне земље... Мирис једцог пролећног дана...

Једног пролећног дана пошле су три мале гимназксткињс у шетњу, да беру љубичице. Нису тачно знале где ће и да ли ће их наћи, али су знале да их негде има. Још пре ускршњег распуста сусретале су на путу за школу одрпане сељачиће који су нудили на продају љубичице, окрутно везане и поређана у круг, на лименом тањирићу. Када су их тога пролећа први пут угледале, све три петошколке, Рада, Косара и Сека, ускликнуле су:

- Гле, љубичице!

И још тога часа решиле да једнога дана пођу у поље, да саме потраже то драго, мало цвеће.

Гонило их је, мамило их је нешто неодољиво да се нађу лицем у лице са оним нежним, веселим и љупким пролећем што се из даљине, са озеленелих брда, смејало на њих. Отуд, из вароши, брдо је девојчицама изгледало цветно и питомо као она чаробна земља, где дању свилоруни јагањци играју уз пастирску фрулу, а ноћу виле коло воде, на месечини. Заробљене у прашљивој мрежи варошких улица, у безбојном, голом кавезу школске зграде, њихове полудетиње душе чезнуле су несвесно за ширим и светлијим видицима.

Када су најзад, једног златног априлског поподвева, заиста пошле у љубичице, треперилe су од унутарње раздраганоети и једва су се обуздавале да не потрче кроз варошке улице - као младе животиње, пушгене на слободу.

Косара, нешто старија од других двеју, водила је:

- Наша млекаџика рекла ми је јутрос, да их поред потока има много... Све се плаве, каже...

- Али мени је мама рекла да не идемо до потока, — побуни се Сека, нежна, плава девојчица.

- Их, „мама рекла, мама рекла”, баш си детињаста. Ми нисмо ни говориле мајкама где ћемо - исмејавала је Рада.

Тако су гласно чаврљале и журно грабиле стрмим, кривудавим уличицама предграђа. Још једна кућа, још овај плот, још она чесма, још мало калдрме и најзад — отворен, широк друм, кроз ливаде и вођњаке... Стале су да одахну. Загрејане, скинуле капуте и капе са златним бројем. Науснице и слепе очи оросио им ситан зној, очи блистају, срце лупја, дах испрекидано лети. Ветар им мрси косу и милује зажарена лица. Под њима, у долини, лежи варош сунцем обасјана.

- Ено моје куће... Видите тамо.... иза парка....

- Ено и моје, а Радина се не види, јер је мала....

- Ено наше школе...

Стојале су тако неко време и, усхићено, својим младим, још неотупелим чулима, примале у себе печат једне нове перспективе: „Гле, ово доле је варош у којој живим... Како је то чудно! Свет је тако велик, широк... Ено брда, планине, облаци — у недоглед... А ја живим баш ту доле, у тој густој збијеној гомили кућа. Само ту живим, ту се крећем, дишем, спавам... А све је тако ситно, куће, улице... Значи, и ја сам ситна, кад сам ту доле ?....”

А онда, са ветром у коси и сунцем у очима, кренуле се даље. Зачудило их блато на друму. Одакле толико блата, питале су се. Не

знају варошка деца за пролетње воде, за ону моћну и бујну влагу што натапа земљу кад се снегови топе. Асфалт се брзо суши... Пазиле су да не укаљају ципеле и ишле једна за другом, утабаном путањом. Али, на једној окуци зауставила их велика бара, у којој се огледало небо и једрили бели облаци.

- Да скренемо с пута — наређује Косара. — Морамо негде да се провучемо кроз ограду... Љубичице и онако нећемо наћи на друму...

- Боже, а ми мислимо да оне расту на друму, па нас ти сад учиш! — буни се Рада.

Ипак, све три прескоче дрвену ограду и са уживањем загазе у ливаду. Ноге им сваким кораком тону у мекану, влажну траву, на неким местима шкрипи и пршти вода под ципелом.

- Јао, па овде је све мокро — жали се плачним гласом Сека, мала плавуша.

- Па шта, ако је мокро? Шта се мазиш? - грди је друга.

- „Мама ми рекла да не упрљам ципеле", је ли? — руга јој се трећа.

Гледале су све три у траву, и то пређутно, кришом, јер је свака желела да прва угледа нешто плаво. Али узалуд су напрезале вид. Свуд само једнолично зеленило траве и дрвећа, и мрка боја голе земље. Понека воћка у бехару, понеки расцветан глог, привукли би на час њихов поглед. Али оне су тражиле љубичице, само љубичице. Прелазиле су неколико ограда од жице. Косара је при том поцепала чарапу, али се само храбро насмејала на то... На крају једне ливаде провукле се кроз неко жбуње и наишле на муљевит поточић. Косара и Рада га за час прескоче, а Сека остаде с ону страну:

- Јао, не смем.

- Хајде, лудо, не плаши се, — храбре је оне две, одонуд.

Сека се онда реши, скочи и једном ногом упаде у муљ. Уплаши се и постиде, па нагло извуче ногу — без ципеле. Ово је сасвим збуни па и другом ногом стаде у воду, и погледа немоћно око себе:

- Шта ћу сад, шта ћу сад?

- Вади ципелу из муља, шта чекаш?

- Па, како ћу?

- Руком, него чиме?..

Сека загрну рукав и зарони руком у муљ:

- Нема је, нема... пропала сам... Боже, шта ћу?.. А, ево је, ухватила сам је... Јао, измиче ми... оде! Ух, ух... Помозите ми!

Најзад, тешком муком, извукла је ципелу пуну житког, лепљивог муља. Била је готова да заплаче. Другарице су је тешиле:

- Немој да се жалостиш, Секо... Ништа то! Главно да си је извукла... Осушиће се успут, видиш како сунце греје...

Натераше је да изује мокре чарапе, ципеле јој истрљаше травом и, онако влажне, навукоше на босе ноге.

- Све ће то успут да се осуши... Неће твоја мама ни приметити...

И пођоше даље. Пролећни пејсаж, позлаћен сунцем, дисао је топлином. Зиратна земља се црнела, треперила влага над свежим орањем. Овде, онде, бела пена воћке у цвету чудесно се одвајала од земље и неба. А над свим тим лебдела празнична тишина. Нигде живе душе. Само понека птица са криком суне у висину и чује се да негде жубори вода...

Девојчицама је чудно падала на душу та мирна и сирова лепота. Природа тако мало личи на илустрације из прича за децу. Нигде

лепих пастирица, нигде беле јагњади. Ветар не носи мирис цвећа, него влажан и оштар дах земље у хиљадуструком клијању. Живице, џбуње, ограде од жица, све је начичкано оштрим, пакосним трњем. Гранчица глога раскрвави руку која хоће да је убере, а убрана, зачас стресе своје цветне крунице и остаје гола, црна.

Неприметно, девојчице је остављала веселост. Нису се више смејале, ни ћеретале. Чинило им се већ да нигде неће наћи љубичице. На једном обронку угледаше весео, златан и разбацан цват јагорчевине. Потрчаше и почеше да беру.

- Мора да су у близини и љубичице. Где има јагорчевине, има и љубичица — мудровала је Рада.

- Ја вам кажем, да ћемо их наћи код потока — тврдила је опет Косара.

- А је ли далеко поток? — питала Сека, која је цело време зебла у влажним и блатњавим ципелама, али, богзна зашто, није хтела да се жали.

- Како далеко! Зар не чујеш? — рече Косара и усправи се.

Све три зауставише дах и ослухнуше. Заиста, негде у близини, чуо се жубор, тиха песма воде, тако једнолична, да се слива са тишином и чини је још већом. Пошле су затим шумом. И ускоро, у једној ували, угледале вијугави ред старих врба иза којих се крио поток. А на пољаници, која их је одвајала од потока, трава је била сва прошарана нежним плаветнилом. Занемеле су у први мах од чуда и среће. А онда бациле набрану јагорчевину и, са радосннм узвицима, почеле да беру љубичице:

- Боже мили, шта их је!.. И како су крупне... Кажем ја вама, код потока!.. Их, да ти није млекаџика рекла, не би ни ти знала... Де, ти, шго не умеш да прескочиш мали поточић, немој да се правиш важна... Јао, што дивно миришу... Види, види тамо што их има... Ја ћу их у капу... Секо, бежи одавде, шта ми отимаш моје, иди на другу страну... Али ја сам прва угледала ове... Лажеш, ја сам!... Децо, да наберемо много, па да сутра однесемо нашој госпођици... Ха, ха, ха, баш си луда, где ћемо је наћи кад и сутра нема школе?..

Обесне, разигране, трчкарале су од цвета до цвета, сагињале се десно, лево, са брзим, љупким покретцма татица које кључају. Свака је журила да што више набере, погледајући кришом колико су убрале оне друге. И испрва, сваки појединн цвет усхићавао их својом сићушном лепотом, привлачила их неодољиво свака ситна, плава, умиљато накривљена главица. Али брзо су се заморише. И почеле да беру лаганије, пажљивије, бирајући само лешпе цветове.

У брању, Косара се прва приближила врбама. И угледала под њима љубичице, необично крупне, лепе и тамне. Почела је хитро да их бере, а срце јој узбуђено лупало, као лопову на делу... „Само да оне не примете", мислила је у себи, са детињски себичном жељом да она сама узабере све најлепше цветове.

Под врбама протицао поток, клобучио се и жуборио ситним таласима преко крупног камења, шљунковитих спрудова, маховинастих пашева и вијугавих жила. Косара је погнута ишла уз поток и неуморно брала. Кад је видела да Рада и Сека не прилазе врбама и не обраћају пажњу на њу, села је на оборено стабло врбе да сложи и влатом траве веже убрано цвеће. Одједном, кроз шум воде и лишћа, јасно чу једну реч, изречену дубоким, мушким гласом:

- Драга...

Тргла се уплашено, погледала око себе, на воду, на другу обалу потока. И тамо угледала нешто, што јој је одузело дах и укочило мисао: Једна жена лежала је у трави... Видело јој се кроз врбе само лице и расута, кратка коса. А над њом нагнут мушкарац, љубио је. Љубио јој уста, образе, очи, чело, врат...

Косара је заборавила на љубичице. Гледала је, гледала са једном огромном, бескрајном радозналошћу, као што се гледа нешго чудесно, невиђено и непојмљиво.

Најзад, и Рада и Сека приметише њено необично држање и приђоше јој:

- Косо, куд си се то загледала?

- Пст! — шану она. — Видите, тамо...

И оне погледаше. Мушкарац је сада обујмио женину главу обема рукама и, гледајући је право у зене, говорио нешто, што се није могло чути... А онда опет почео да је љуби у уста, дугим, врло дугим пољупцима...

Девојчице су гледале, са чудном језом, и стиделе се једна друге пгго гледају. Кад је мала Сека подигла широк, зачуђен, упитан поглед на старију, Косару, ова је поцрвенела и брзо рекла:

- Хајдемо!

Претрчале су пољану, као да их неко гони. Успориле корак тек када су поток изгубиле из вида.

Повратак влажним ливадама и блатним друмом учини им се бескрајно дуг и тежак. Малаксале су од умора, а душе им притисла нека нелагодност, тежина нека, као да су нешто згрешиле или изгубиле... Немирни дрхтаји струјали им кроз вижљаста тела и није им било јасно да ли је то од хладноће.

Са запада, коси зраци без топлоте засењивали поглед и бацали чудну, крваву светлост на небо и земљу. Ограде и дрвеће црнели се према бледом обзорју.

Ишле су три девојчице каљавим друмом, неме и неизрециво сетне. Јежиле се од хладноће, а из уморних руку просипале им се љубичице и падале у блато, једна по једна. Кад су стигле у варош, спуштао се мрак...

А то вече, када су Рада, Косара и Сека легле, свака у своју узану девојачку постељу, и отворених очију маштале, на међи јаве и сна, пред очима им нису цветале модре љубичице, нису играли пастири у вилинском колу. Пред очима им је лебдела само једна слика, неизбрисива, незаборавна: слика двоје загрљених у трави... И кроз ту слику, тихо, али моћно, као плима, рађала се у њима нека нова, чудна, још ненаслућена осећања...

СЕСТРА ГРАЦИЈА

Самостан споља личи на касарну. И у његовим ходницима, и у голом степеништу, кораци и гласови одјекују тупо и хладно. Школске собе увек су полумрачне. Мало распеће над катедром једина је мрља на бело окреченом зиду.

Само пре подне цела та хладна пустош дише немиром, и ври детињом раздграношћу. За време часа, ходником, дирљиво и смешно, одзвања хор укроћених гласића:

- Један више један јесу два, један више два јесу три...

А за време одмора цела кућа шуми жагорам ситних гласова и трешти трупкањем малих ногу. Кад је лепо време, деца проводе одмор у великом, високо ограђеном дворишту. Са улице виде се само врхови старих кестенова кроз чије круне звони смех, цика и наивна песма:

На камен села Марица, Марица,
И стала горко плакати, пла-ка-ти...

Али после подне кућа је пуста. Кроз ходник само каткад прошушти црна сукња часне сестре и тихо зазвецкају бројанице у њеним меким наборима. У полумрачним удубљењима степеништа, као бледе сабласти стоје нежно обојени кипови Мадоне и светаца. Кроз целу кућу често, као тежак уздах, прохуји нејасан одјек оргуља из капеле.

Зато сам ујутро ишла у школу весело, безбрижно, као сваки вредан основац, а после подне, на засебне часове музике, са неким нелагодним осећањем и тихом стрепњом детета пред мраком и самоћом. На прстима сам пролазила ходницима и грчевито стезала ноте под пазухом, све у чудном страху да не сретнем неко непознато лице, да не чујем неки непознати глас:

- Шта ћеш ти, мала, овде?

А пред вратима музичке собе увек сам оклевала да уђем, нешто од задиханости, нешто од страха пред сестром Јустином.

Сестра Јустина била је строга. Док сам свирала, увек је седела поред мене са прутом у руци. Њено мало лице у белом оквиру било је пуно ситних, љутитих бора. Кадгод би погрешила, танки прут би тихо фијукнуо преко мојих уздрхталих руку, а танка уста прошиштала би:

- Пази!

Ја бих те шибе обично оплакала код куће, сакривена у неком куту. Нисам смела своју беду да откријем мајци, којој је сестра Јустина рекла да сам „врло, врло талентована, али и врло лена”. Исто тано нисам смела да замолим мајку да, као Аничина мајка, о празницима шаље сестри Јустини торте од бадема и чоколаде... Аница ми се хвалила да никад није од часне сестре добила „пацке”...

Једног мајског дана седела сам поред сестре Јустине... Извирала је испод мојих нејаких прстију Моцартова сонатина, као бистар поточић, чисто и јасно. Била сам ведра задовољна собом и надала сам се потајно да ћу на крају часа добити плави, или црвени картончић на коме се црне калиграфска слова: „Похвалница”... Аница је већ имала туце тих похвалница, а ја свега две... А можда ћу добити неку свету слику... Аница је имала сличицу једног анђела — са плавичастим крилима, и ружичастом хаљином, и дивном плавом косом — који је свирао у сребрну харфу.. За ту слику нудила сам Аници моју најлепшу лутку, ону са правом косом.

- Пази! — засикта изненада крај мога уха глас сестре Јустине и трже ме из лепих снова.

Збуних се, поцрвенех и неспретном руком сасвим замутих бистро врело Моцартово.

- Ништа то не ваља! — викну презриво сестра Јустина, па устаде, намести тактометар и пође ка вратима. — Оставићу те на пола часа. Док се вратим, овај Рондо мораш знати напамет — и залупи вратама.

Ја, стиснутих зуба, гутајући сузе, наставих да свирам. Ударала сам у дирке једнолико, упорно, очајно. Тактометар ме кључао у мозак:

- Так, так, так, так...

Време је гмизало. Заболеше ме и руке и рамена. Сестра Јустина није се враћала... Кроз отворен прозор, са опорим мирисом кестена у цвету, прикрадале се у собу лаке сенке предвечерја и као паучина падале на црно-белу збрку нота и клавијатуре...

Престала сам да свирам. Притајена, ослушкивала сам нејасне шумове и гласове који су треперили кроз самостанску тишину. Дебели зидови гушили су монотоно циликање једне виолине. Однекуд је допирао занијан талас женских гласова у побожном складу. Испод самог прозора чуо се неки чудан, рапави шапат. Пришла сам прозору...

На клупи, под вењаком од дивље лозе, седеле су две црне прилике.

- Послушај ме, Инес, послушај ме - говорила је једна, тихо, узбуђено. - Волим те као мајка. Ти си још тако млада. Баци са себе то црно одело, не полажи завет, бежи одавде...

- Али, за име Божје, сестро Грација, шта то говорите? - бунила се друга гласно и крстила се при том.

- Тише, тише... У овој кући и зидови имају уши... Саслушај ме, мала. Ја ти желим добро. Ти си неискусна, наивна... Знам!... Знам!.. Била си сироче. Када те је тутор предао њима на школовање, примиле су те раширених руку. Као нејако тиче које је испало из гнезда, прихватиле су те и сакриле под топли скут својих црних хаљина... Била си њихова најмилија играчка... Одвајале су те од друге деце, као да си принцеза... Храниле су те слаткишима и коврчале твоју плаву косу, да би личила на малога Исуса... После су те школовале: научиле те да везеш на свили, да сликаш аквареле, да певаш побожне песме, да

негујеш цвеће... И толико су те омађијале својом бескрајном добротом и милотом, да ти више не можеш да замислиш живот ван ових зидова... А не знаш, јадно дете, да твој тутор има цраво: онога часа када се заветујеш и на заједницу препишеш своје имање, за тебе ће ова кућа постати од раја - пакао! Нећеш више бити штићеница, мезимица, бело јагње... Часне сестре ће да покажу своје право лице... Бежи, дете, бежи, да не сагледаш та лица, те хладне, јадне, наказне мајке... И ја бих бежала да нисам већ на прагу старости, да нисам свесна да бих била исто тако сувишна међу другим, срећнијим људима, као што сам сувишна овде, међу овим...

- Али, сестро, како можете... Зашто ми све ово говорите? Ја нећу да идем одавде. Једва чекам да се заветујем. За мене то ће бити најсрећнији час у животу...

- О, јадно дете! Како си слепа, како си занесена!... А ја ти велим: Када паднеш ничице пред олтаром и када бискуп над тобом запева Мизерере, онога часа ћеш и ти осетити у срцу црну тугу и хитар бол, а не неко рајско усхићење. Не заваравај се!... Учиниће се и теби да падаш у хладну мрачну раку, а не да се пењеш у плаве висине. Ако никад до тада ниси пожелела другог вереника сем Исуса, тога часа пробудиће се у теби жена од крви и меса и згрозиће се пред јаловом судбином која је чека. И згрчиће ти се утроба од бола за несуђеним плодом и заплакаће душа од туге за презреном мушком љубави..

- Исусе слатки, ви сте полудели...

- Седи... седи... Не вичи тако!.. Ето, опрости... можда се варам. Заборављам да си невина, да си дете... За тебе ће онај страшан обред можда заиста бити усхићење, блаженство... Ти ћеш се освестити тек доцније, тек за годину, тек за десет година...

Сестра Грација заћута. На једном зиду дворишта још су дрхтале лепезасте сенке кестеновог лишћа. Поветарац је нијао и крунио мале, цветне пирамиде. Као лептири, лелујаво и тихо, падале су беле и румене латице у траву, на шљунак... Из једног крила самостана брујали су високи акорди хармокиума и девичанских гласова:

Здраво, здраво Мари-ја,
Здраво, здраво, неоскрв-ње-на...

- Неоскрвњена... - понови горко сестра Грација, па одједном завапи, топло, уздрхтало: - Опрости, Инес, опрости... сестро моја мала! Заборави све ово што сам ти рекла... Ти ћеш можда бити срећна... Ја... ја нисам одрасла међу овим зидовима. Била сам некада слободна... Била сам госпођица магистер... Имала сам вереника... Умро је од туберкулозе. Мислила сам да га никад нећу прежалити, па сам се одрекла свега. Двадесет година прошло је од тада... И, ето, двадесет година није било довољно да заборавим, да прежалим... не вереника, него живот, обичан живот, живот свих жена... Нећу о томе више да ти говорим. Ти си чедна... Ти ћеш бити најлепша, најчистија бела сестра на овој земљи... Буди срећна, сестро Инес! Заветуј се Исусу и живи за њега... Проводи дане у молитви и песми... Негуј у врту самостанском кринове и гладиоле за Мајку Божју... Учи децу невиним играма, вези на свиди крваво срце и трнову круну и сањај о рајском блаженству...

Одједном, брзо и дрхтаво као уплашена тица, вину се у бледо вечерње небо звук малог звона: - Бим, бам... бим, бам, бим...

Мања сестра се диже и збуњено, неодлучно, поче да намешта

наборе на својој копрени.

- Хајдемо, сестро Грација, на вечерњу...

Диже се сестра Грација, тешко, уморно и пође полако корак, два... Па се одједном окрете и одлучно ухвати малу сестру за рамена:

- Слушај, дете моје! Кад си већ решила да останеш овде, чувај се! Чувај душу и тело од прљавштине и самостанских интрига... Не дај да ти се у срце загризе црв самоће, да ти се у душу увуче уседеличка злоба... Не шибај децу због својих јада и греха... Чекај, чекај... све да ти кажем! Пази да ти памет не излапи у понављању сладуњавих песмица... Да те не засени театарски сјај миса и процесија... Јер све је то наличје вере, просто наличје..

- Ја вас не разумем, сесро Грација...

- Разумећеш једном, дете моје... И чуј ме: немој да огрезнеш у житком блату ситних, себичних задовољстава, у нераду, у добром јелу и пићу... Не дај да те љубе и грле веселе сестре које личе на сестру Барбару и немој да се ноћу с њима састајеш...

- Сестро Грација!....

Сестра Инес се наглим покретом истрже из руку које је беху прикљештиле рамена, и испрекидано, једва чујно, прошапта:

- Сестро... у вас је... ушао нечастиви...

И пошавши уназад, ужаснуто подигнутих руку, као да се брани од страшног привиђења, рече:

- Молићу се за вас...

И брзим корацима, уз ситну шкрипу шљунка, изгуби се у сенци кестенова...

Не сећам се како сам се кроз мрачне галерије и степенице докопала капије... Кад сам изишла на улицу, знам да сам још била пијана од тешког, школско-самостанског ваздуха - амонијака и тамњана - и да ми је у ушима још треперио дрхтав и рапав, узбуђен, лудачки узбуђен, глас сестре Грације... Улица је била пуста, падао је мрак, на небу су светлуцале прве звезде... Задрхтала сам од чудног страха и, не знам зашто, хте- ла сам да плачем...

КОНФЕТИ

У ложи Парадиз-бара, после поноћи, лебдели су валови дуванског дима у наранчастој светлости мале лампе. Лејла је осећала да јој се мути свест од пића, од умора, од заглушног трештања џаза. А проседи господин још је седео, пио и ћутао. Само с време на време дизао је поглед на њу и посматрао је дуго, упорно, као слику, као ствар. Посматрао њену црвену косу, њене зелено осенчане очи, њене оловком нацртане обрве, њена велика, уморна уста...

– Дакле, тако, мис Лејла, ви сте из Цариграда!

То јој је рекао те ноћи три, четири пута, испијајући скупо, рђаво пиће и уносећи у оно „мис Лејла” све више грубог потсмеха, који је њу ужасно вређао.

Видела је јасно да се преварила кад га је, због његове тешке, крупне појаве, због његових златних зуба и простих ципела, оценила као богатог паланчанина, коме треба причати ону причу о оцу Енглезу и мајци, отменој хануми, о детињству у пансионату, о веренику из Констанце, стрељаном за време рата... И било јој је криво што је погрешила. Осећала се јадно, као ђак који зна да је написао глупост у задатку. Једило ју је што није умела да погоди одакле је те ноћи у наранчасту ложу Парадиз-бара упала та груба људина; да ли из неке магазе, накрцане ангро-робом, или из неког бироа са телефоном и дактилографкињом; из неке собе пуне књига и инструмената, или, просто, из неке пензионерске кућице са перинама, будилником, мастима за трљање и капљицама за срце...

Он је много пио, али остајао миран и пристојан. Говорио јој је стално „ви” и само једном узео њену врло белу руку, са црвено лакираним ноктима, и гледао је дуго, неким пажљивим и тужним погледом, као да у руци држи малу, мртву птицу, а не топлу, женску руку. Додирнуо је прстом вену на њеној подлактици и рекао:

– Заиста, плава крв!... - И још једном: - А ви сте из Цариграда, је л’те, мис Лејла?

„Идиот“, помислила је Лејла и решила се да ћути. Он јој је после рекао још много непријатних ствари:

– Не би требало да се толико шминкате. Са том црвеном косом и зеленим очним капцима изгледате као маска... Чудно, како је све на вама лажно: и тај бисер, и та златна хаљина, и тај сентиментални поглед у празно... Мора вам се признати, умете и да ћутите. И боље је тако, богзна колико би лажи још прешло преко ваших усана... Све ви лажете. Не само ви, мис из Цариграда, и вама сличне, него и оне што се зову поштене жене... И оне лажу...

Најзад је и он заћутао. Седели су тако, Лејла и проседи господин, ћутали, пили и мрзели се. Келнер је с времена на време односио празне и доносио пуне чаше. Ноћни сати су милели. Џаз је трештао са све мање ритма. На паркету окретали се људски парови, чудно нескладни: стари са младим, дебели са мршавим, високи са малим. Грађанке са бурмом на прсту смејале су се гласније и играле са разузданијим покретима, него бар-даме. На малој позорници, под рефлекторима, превијала се полугола тела, нијало се перје, лелујале се прозрачне сукње, блистали осмеси, погледи и каш-сексе.

Али сва та бука, шаренило и сјај, све је то пред зору постајало дречеће глупо и све се бесмислено окретало и понављало, као грамофонска плоча коју нема ко да заустави. Пијанства су из веселости прелазила у грубу простоту или тупу меланхолију. Топила се шминка на лицима жена и понизна учтивост на лицима келнера. Све више празних столова ницало је из дима и гужве и белело се у полутами. Све чешће, из хаоса џаз-синкопа и пијаног жагора, ницала су пуста острва тишине, која је још тужнијим чинио понеки усамљени акорд хармонике и звекет чаша на барском пулту.

У таквом једном часу тишине упало је у Парадиз-бар, са великом галамом, неколико младих људи. Имали су капе од хартије на глави, конфете, и серпентине у коси и на раменима. Чим су се појавили, саксофон је закијукао са новом снагом и цео бар је покушао да се зарази њиховом веселошћу. Друштво се сместило поред саме ложе где су седели Лејла и проседи господин, поручило пиће и бучно, кловновски, наставило пијанку, започету на некој забави.

– То би било друштво за вас, – рекао је, после дугог ћутања, проседи господин. – Видите, имају чак и фесове, цариградске фесове...

Лејла је хтела нешто да му одговори, али у том тренутку пала је на њу, на њега и на њихов сто ситна киша конфета вешто бачених са суседног стола. Проседи господин је љутито погледао обесно друштво, а Лејла се само насмешила. Било јој је чак и мило, и са чудном неком нежношћу и детињским задовољством загледала се у кружиће од хартије

који су ишарали њихов сто. Један црвени кружић пао је као буба-мара на огромну, жуту георгину што је венула у танкој вази. У Лејлиној чаши плавила су два зелена острвца на пенушавом мору... И док је проседи господин нервозно стресао са себе шарене хартијице, Лејла је почела да их пажљиво купи са стола у шаку, па их онда, са срећним смешком, пресипала из руке у руку... Господин је са потсмехом посматрао ту њену игру и најзад рекао:

- Конфети! Шарена лажа! Јевтино, као што је све на вама и у вама...

А она се то тргла, уозбиљила се и погледала га први пут право у очи:

- Зашто ме вређате? Шта сам вам скривила?

Њен глас је чудно дрхтао. Господин је престао да се презриво смеши и лице му се нагло осенчило неком уморном озбиљношћу.

- Опростите, – рекао је. – Нисам знао да сте и ви осетљиви... Управо... знао сам, али сам намерно био груб. Зашто сте толико лагали?... Нисте добар психолог, мис Лејла.

Она је ћутала.

Он је опет узео њену руку, али овог пута то није био онај пређашњи хладан и настран гест, него покрет човечности, искрен и топао.

– Немојте да се љутите, мис Лејла... Вређао сам вас, јер је мене неко вређао... Знам ја да нисте ви криви што је све на вама тако лажно и јадно... И ви сигурно имате душу. И сигурно сте некад имали и илузија, и снова. Пуно снова... Има ли сте и мајку, и своје рођено име. Како сте се звали, Лејла? Где сте се родили? Причајте ми нешто о себи, али... изоставите Истамбул и стрељаног вереника...

Лејла је са неверицом гледала у промењено лице проседог господина и осећала како из његове руке, из његових очију, из његовог гласа струји у њу нека блага топлота која умирује.

- Звала сам се Јелена, - рекла је тихо и оборила поглед.

И онда му је причала о свом детињству. Причала полако, испрекидано, застајући каткада у пола реченице, немоћна да изрази нешто дубље, тамније, таманије...

Причала му је о малој, рођокосој Јелени, која се родила у некој вароши на Дунаву. Отац јој је био алас, а мајка пиљарица. Још кад је била сасвим мала, отац ју је каткада водио собом, на Дунав. Она се нејасно сећа чамца, блиставих рибљих трбуха и оштрог задаха муља. Сећа се тога са језом, јер се плашила велике воде и дивљом шумом обраслих ада...

Једном се отац није вратио са риболова. Рекли су да се удавио, али после се чуло да живи у другом месту, са неком Дебелом Ержом.

Мајка је свако јутро проводила за тезгом, на пијаци. Јелена је много била сама. У њиховом дворишту било је једно велико ђубриште, заправо не ђубриште, него једно мало земљано узвишење на које су сви суседи бацали полупане лонце и флаше, пепео, крпе и празне конзерве. Кроз лонце без дна и полутруле дроњке изђикала би сваког пролећа читава

башта од корова. То је била чаробна башта Јелениног детињства. Ту се она играла свакога дана, не осећајући ни глад, ни жеђ, ни замор... Једнога јутра закопала би парче зеленог стакла под камен. Другог јутра би са узбуђењем тражила и проналазила, „закопано благо”... Кувала је ручак од блата и корова у кутијама од конзерви или би сатима чучала над измилелом кишном глистом и са гађењем и радозналошћу посматрала њено кретање.

Имала је Јелена и другова и другарица. Мали, пегави Франц био је њена прва љубав. Имао је бело-плаву косу и очи плаве као споменак што цвета по ритовима крај Дунава. Он је њој поклањао кликере и шарене крпчиће (његова мама била је кројачица), а она је њему давала свој хлеб са пекмезом и пољупце. Те дарове су измењивали у шупи за дрва... Она и данас воли мирис сирових дрва...

Њена најбоља другарица била је Роза, кћи гардероберке Градске Касине. Та Касина била је највећа кафана у вароши. У њеној билијар-сали, са златно уоквиреним огледалима и црвеним сомотским завесама, одржавале су се све могуће варошке забаве, велике свадбе, свечаности, концерти и игранке...

Преко целе зиме, скоро сваке суботе, у Градској Касини је била нека забава или бал. А после сваке забаве, рано ујутру, у пусту салу Градске Касине улазиле су две мале прилике, Роза и Јелена. И док је кроз прозор салу плавило хладно и сиво зимско јутро, девојчице су скакутале по сали и купиле са пода, столица, и столова све остатке синоћне забаве: конфете, серпентине, увело цвеће, запушаче... Њихови ситни кораци и детињи гласови чудно су одјекивали под високим сводом лажне рококо-сале... Одлазиле су са, пуним наручјем плена.

У топлој и мрачној собици гардероберке, Розине маме, Јелена и Роза су проводиле дуге зимске дане у занесеној игри са тим шареним благом. Од серпентина правиле су венце и везивале траке у своју косу, китиле се увелим цвећем и засипале једна другу конфетима. Конфете су волеле више од свега. Јелена их је нарочито страсно скупљала и неуморио измишљала безброј могућности да се са њима позабави увек на нов начин. Одвајала их је и ређала по боји, бројала их, састављала од њих на патосу цртеже кућа, дрвећа, кола, риба, разних риба, свих риба које је отац ловио у Дунаву... Конфети су чудно личили на рибље крљушти.. А умела је и да по цео сат, шћућурена у неком куту, пресипа конфете из руке у руку, са оним огромним блаженством које осећа сељак, кад му кроз прсте клизе тешка, златна зрна нове жетве...

Изгажени конфети са прљавог паркета Градске Касине били су за малу Јелену нешто драгоцено и дивно. Њихово шаренило изазивало је у њој нејасне претставе о неком веселом, сјајном и безбрижном животу, где је све игра и задовољство...

И данас, после толико година, када види те шарене хартијице, у њој се буди сећање на малу, рођокосу Јелену, која је живела у зачараном свету детиње маште и нестрпљиво очекивала да порасте и да буде срећна....

Ето, кад погледа те конфете што пливају у њеној чаши, њено срце испуњено горчином постаје, као чудом, наивно и чисто.... Мис Лејла у хаљини од злата претвара се тренутао у малу Јелену са коврџавим кикама и хаљиницом од цица...

Лејла је оборила главу и заћутала. Проседи господин је за цело време, док је трајала њена тиха и чудна прича, зурио у наранчасти абажур на столу и пушио цигарету за цигаретом. Ни сад, кад је заћутала, није се окренуо њој, није је погледао, ништа јој није рекао...

Ни кад је почела да јеца, није је погледао. Као да је слеп, напипао је својом тешком руком њену главу, помиловао је по коси и рекао:

- Плачи, дете, плачи....

И док је напољу свитало, у мрачном, опустелом Парадиз-бару дремали су келнери, а у наранчастој ложи, под густим велом дуванског дима, плакала је једна риђа жена.... Плакала је грчевито, слатко, од срца, као што плаче дете кад зна да га неко слуша и жали...

ЈЕЛЕНА БИЛБИЈА

СУДБИНА ЈЕДНОГ ГРАМОФОНА

Онда се у нашем селу живело тако јадно, да сељаци нису били у стању ни уложену главницу да истерају из своје не баш јалове земље. А све су своје радно богаство у младежи и снажним мужевима у бесцење продавали у туђ, незнан и немилосрдан свет. Унаточ томе, пре рата живело се и увек некако утешно извлачило; било је довољно кукуруза, по чашица ракије и после постова сланинице. Али кад дође рат, најпрождрљивија неман на свету, несреће се непоштедно сручише на наша села, а да би зашто, већ можда због неке туђе, далеке царевине.

Кад поплевише све што је било лепо и снажно и кад сатераше преостале плашљиве чичаве чобане из планина да камен туку и путеве раскопавају и кад затим просукаше велики прљави аутомобили и поломише наше танке ћуприје, покупивши најбољу стоку и сено с поља (у замену за неке исписане папириће) — скаменише се наши старци.

А после, кад прођоше дуге, бескрајно дуге колоне туђинских војника, вијугајући нашом долином између пропланака, као сив дугачак црв, пребише се срца наших старица.

Било је лето. Врућина спржила усеве. Болно је било погледати у наше поље. За идућу зиму није било наде да ћемо се прехранити. Појавише се болести најпре од суше на стоци, а затим од врућег ветра, који је разносио смрад умрцињених незакопаних животиња, поумираше немилице деца.

Пресунгале воде, млинови не раде, жита више нема. Нема више коња, ни гумна. Ситно класје се ноћу, крадом од жандара чупа и међу длановима сатире. Кад се накупи зделица, по две жене иду у жрвањ и тешким напором окрећу незграпну каменчину.

Планина се зарудила од жарког зуба сунчевог. (Као да је царевина и све облаке реквирирала!). Планина се погружила, као старица. Све мање мушкараца по њој, све више женских тужаљки. А те тужаљке полугласне, болно отегнуте, замениле су сасвим некадашњу чобанску песму. И

пропланци наши, обрасли лесковом шумицом, заборавише некадањи девојачки кикот, преливајући се непрестано јауцима и сузама.

Тако се онда живело у нашем селу.

Али изнад села у шуми, у старој шумарској напола порушеној кућици живела су осамљено, друкчијим животом, деца старог шумара познатог, окорелог пијанице. Деца, која су једва упамтила мајку и живела дрхтећи од страха пред оцем, све док он не би отишао на читаве месеце од куће, пошто би их све троје, две девојчице и најмлађег дечка, немило измлатио. Срећом, па је власт за некакве очеве заслуге помагала ову децу да не умру од глади. Девојчице су се и школовале неколико година у варошици код ујака, који су на жалост изгинули на ратишту и с тим се школовање прекинуло. Обе црне, здраве, чврстих груди и бедара, већ прилично развијених, увек босоноге, у старим сасвим изанђалим хаљинама, последњим и јединим откако је рат почео, — биле су по лепоти права деца наше дивље динарске шуме. Сваки им је бор био брат, оморика сестра, а ветар стари друг. То је казивала њихова гипкост и румена, опаљена кожа. И густа, увек ветром замршена коса.

Али по нарави обе чудне, несхватљиве за село. Бог би знао, како се млада душа одрасла у јаду извитопери, као што биљка у сени међу камењем гдекад чудно израсте у вис на бледој ломној стабљичици жудна сунца и неба. И ослања се у свом расту на какав год осећај, фантазију, мисао као маглицу. И најзад изиђе очврсла, окорела, привитљива уз јад с којим се хранила од постанка. А да се отргне из света у коме се развила, савила би се и свенула као биљка кад се пресади из камења.

Девојчице су знале, виделе, осећале, како живи село, али њихов је живот — далеко од села. Оне су имале своје посебне мисли и бриге. Увек саме у шуми, створиле су посебан свет у коме су живеле. Осећале су да село зазире од њих и да их мрзи. Њихову кућицу су заобилазили и свраћали за невољу само онда кад никог другог није било да напише писмо војнику. Можда због пијандуре шумара, можда што су спадале, судећи по врсти одела, у „господу”. А девојчице, навикнуте, биле су и врло задовољне што су остале осамљене.

Али ове, најтеже, године село узе још горе држање према шумаревој деци.

Још пре рата, давно, док су још та деца била нејач, прошао некакав пијани вакмајстор кроз наше село, застао код крчме и запио се са шумарем осам пуних дана. Све они потрошили, све поломили, све један другом испоклањали. Док није наишла патрола и одвукла полумртвог вакмајстора а сељаци полулудог шумара. И тада, уз шумара довукоше и неко чврсто упаковано сандуче, један од дарова вакмајсторових. То сандуче избацише шумареви на таван и, пошто га нико није смео дирати, годинама се на њему слагала прашина, све док се не вратише девојчице са школа, и док најзад једном радозналост, храњена бујном детињом фантазијом, не надјача страх од очеве забране. А кад отворише, кликну све троје од усхићења. То је био један стари, олупљени грамофон, с великом, као сунцокретов цвет жутом трубом и једном јединoм плочом. Кад забрује први акорд, пробуди и прореза снажно тишину шуме. То је била нека дивља шпањолска игра, а с друге стране неки тужни лагани валцер. И та два музичка комада, као два богаства улетеше помамно у тиху кућу шумареву и у широм отворена срца његове деце. И отада постадоше она још чуд- нија, још несхватљивија. Отада живљаху сасвим опијено, као у сну, са неком, могло би се рећи, нездравом страшћу, од јутра до мрака плешући, пловећи по ритму, у заносу сплетеном од музике, шуме, крви и чежње девојачке.

Тинка, старија, играла је валцер, не како се игра, већ као месечарка, полузатворених очију, пружајући руке, као за даљином, сеном, приказом...

Веселинка, млађа, избешњавала се са неком невином чулношћу у оној темпераментној шпањолској музици.

А мали брат, још нејак, пристајао је уз обе сестре оном дивном дечјом преданошћу свакојигри.

И тај грамофон, та једина плоча, постаде шумаревој деци све. И брат и друг, и рука која милује, и разговор који храбри, и добри дед који прича хиљаду прича. И зачин уза све јаднију храну, и накит за све изразитију девојачку лепоту.

И што је село све сиромашније и на фронту гине све више војника, — свеједно, — Тинка затвара очи, шири витке руке, и плешући осећа све теже свој неки неодређени девојачки бол...

Сунце пржи шуму и поље, болест гуши малишане сеоске, а Веселинка са све ватренијим очима, све загушљивијом страсном чежњом извија се, ломи, трза и игра по неодољивом ритму шпањолске игре.

— О! кад ће престати рат! О, да престане рат! — уздишу девојчице, желећи несвесно и снажно, да одмах осете, како ће онда за њих нов живот отворити путеве некуд у даљину, некуд на југ, где се само игра и љуби.

И оне се заклињу, да ће отићи далеко, не знају куд, али куд их буде водила ова дивна музика. За ким да жале? Оне немају више никога. Узеће драгог брацу за руке и кренуће. Само да прође рат.

Наиђе ко из села, провири из шуме и прекрсти се. Види, како се шумарева деца ухватила за руке и љуљају се као болесна уз ону ђаволску музику. А кад престану, грле се и љубе, као да се заувек опраштају.

А село умире. Пресушиле воде, пожутела шума. По врховима пожари. Жандарми зашли по селу и истерали старце, да гасе. Невоља превршила меру. Само из шумареве кућице музика и врисак. Зар рат није и тамо посејао очај? (Не знају људи, да је у шумаревој кући невоља — сестра од рођења). Слуша село, трпи, једва подноси. Потмуло ропће и прети, јер сваког дана, врући нездрави ветар наноси од шуме мрске звуке.

Долази плашљиво одано чобанче ноћу, шумарској кућици, куца на прозорче и јавља тихо: „Прете они из долине. Старци. Кажу, сатрће у прах оног вашег ђавола, што се смеје сваког дана њиховој невољи. Ох, престаните, јер се бојим, да не буде зла. Читаво село се дигло.”

И бежи одано чобанче.

Девојчице се само осмехују наивно и не верују. Не разумеју. Зар оне чине коме зла? И шта се то од њих тражи? Да напусте ово једино уживање, једину утеху, која не да да клоне њихова јадна младост. И зашто да замукне ово мило биће, које им уме причати хиљаду најдивнијих бајки? Зар то може коме сметати ?

Али ни село не разуме. И не прашта.

И догодило се то у један сумрак. Покопали тога дана једну жену и троје деце. Једва се чуо по који јаук, тако је смрт била обична у селу, и тако је мало снаге још било. Али за све то време, чуо се ђаволски ритам из шуме. И после покопа, поцрнели костури дохватише штапове и кренуше према шуми. Кад их спазише шумарева деца, одједном схватише, — вриснуше и својим телесима заклопише драго сандуче. Но костурима даде снагу мржња и уверење, да је то све ђаволско. И навалише. Падоше ударци по дечјим раменима и у хрва- њу, у које се храбро бацише девојчице, попуцаше им старе хаљине преко чврстих девојачких пупољака. И у том старци видеше ђавола. Разломаташе се још горе и борба се разви жестоко између деце и стараца.

Костури победише. Жута труба би згужвана као крпица, а сандуче с јединoм плочом поломљено у комадиће.

Уништише они немило, као да рат и смрт уништавају.

Кад одоше, падоше избијена деца по остацима свог драгог мртваца, љубећи га и дозивајући, као неког најмилијег.

Отада, село не чу ни гласка више из шумареве куће. И нико не виде, како су другог јутра шумарева деца, ухвативши се за руке, девојке са стране, а мали браца у средини, кренула низ цесту, замагљених погледа, упртих у плави угао неба међу горама, некуд — ни сама не знајући — у далеки свет...

Отпратио их је само ветар, стари друг, лепршајући им дрињцима око голих колена.

Јула, 1930.

ИДРИЗОВА КАВА

Идриз копа. Онако горштачки висок, сув, мало погурен, сад се сав савио као гудало и одређеним увек истим покретима издиже и спушта мотику, заогрћући пажљиво, скоро нежно, сваку кукурузну стабљичицу. Копа тако од свануће, помиче се полако низ ретке, а за њим остају свеже хумчице од црне разроване земље, зеленим перјаницама закићене. Сунце му се упило у врат и извукло зној кроз прљаву кошуљу; и што се више на небо пење, све више се обача на то живо гудало неуморно у кретању као каква машина.

О топло јунско сунце! Зар ти није доста сва та питома Дубрава тако зелена и сочна, потоком брбљавцем и конопљом танковласом опасана, са свим њеним воћњацима, баштама и боровином, са липовим гајем и у њему пчелињаком господина професора и кућицом чувара Мешана (белом боровом кућицом, мирисном од смоле) – зар није доста твојим несташним зрацима за игру, него се обачаш свом својом тешком врелином на ова старачка леђа? Зар и ти сунце поврх свих његових терета! Не видиш ли да то ипак није машина, већ да су му, између оштрих бразда на лицу, љубављу написапе мисли:

- Ето, за десет дана зарадићу по десет динара; право сто динара; а то је сто кила кукуруза – таман за месец дана, док и оно моје пшенице не приспе. Хвала Богу, жена и деца неће ове године бити гладни.

Десет дана! Од свануће, у још неразмршеним бојама неба, па до касне вечери, кад се боје поново измешају, загришће његова мотика небројено пута у песковиту црницу, савијаће се леђа, док не утрну, стезаће се мишице док не клону. Десет дана, десет година, цео живот.

Копа Идриз, копа, а за њим радосне свеже хумчице као да тресу зеленим перјаницама, а од врелине титрава даљина уплиће плавом траком

неба облак бели, ливаду и тужну песму нечију.

Ветрић, становник питоме Дубраве, нанесе мирисави дах липовог гаја и борова и глас чувара Мешана:

- О, Идризе, Идризе, дођидер!

Сноп зрака поломи се о бачену мотику кад се гудало исправи, обриса рукавом зној и пође. Дугачке ноге, све преко три ретка, прећоше њиву.

- Хајде, Идризе! Професор је отишао, а остало је нешто каве и шећера – таман да и ми данас попијемо први филџан.

На Идризовом тупом лицу синуше два радосна сунца.

- Их, болан, зар први филџан? Ох, брате, како ми га срце иште сад! А у животу сам га само једанпут пио. Давно још. Шта ћеш, брате: никад ми није могло запасти. Увек је било пречих. Само једанпут – и сад, ето, биће други.

(У неким селима Босне сељаци Муслимани пију црну каву на нарочит начин. Кад се скува кава спреми се и литар воде. Први филџан добија најугледнија особа, а у преосталу каву долије се вруће воде. Други филџан, већ мало разводњен, пије други по угледу у друштву; опет се долева вода ит.д. И тако се сви почасте кавом из мале џезвице од два филџана.

Разуме се, што даље, кава је све лошија, све више разводњена. Последњи филџан, већ само мутне воде испија обично последњи у друштву, слуга, сиромах, какав бедни надничар, какав је и Идриз био.)

Седе Идриз пред Мешанову кућицу и, чекајући каву, жудним ноздрвама повуче њен мирис кроз отворена врата. Мешан је ускоро изишао са џезвом, филџанима и врућом водом. И тек што седе и захвали Богу, иза угла излете бело кудраво псетанце Господина учитељка (зато што је био врло млад, жене су га међу собом називале „учитељак“), што је значило да ће се одмах и сам господин појавити. И заиста, одмах се указа младић, одевен по последњој престоничкој моди, лепа напудрана лица, плаве кудраве косе (био је налик на своје псето) а витак и врцкав к’о кабаретски фортенцер. Достојан син Ташлихана.

Љубазном рукавицом додирну жуљеве обојице сељака.

- Диван дан, људи! Ја изиђох мало на наш корзо. Хтео сам да утучем време... О, хвала! Мало пре сам баш пио, али ћу ипак узети. Не би смео, знате, због срца – лекар ми забрањује, јер превише кафе пијем... Е, па хвала!... Жао ми је што је професор отишао... Збогом!

И звиждућући „Дона Клару“ отплеса учитељак за шареним димијама двеју младих циганки, које. су баш пролазиле. Идриз се загледа мрко за њим, а Мешан, испирајући филџан неколико пута, – јер за господом не ваља пити – примети:

- Оде први филџан. Еее – шта ћеш. Али и други је добар. И бољи је. Први је за нас прејак.Шум тешких корака прекиде Мешана, а важност личности која дође диже обојицу са земље. Наредник, Ликота, некад за

„Врањина вакта“ са бакенбардима, а сад избријан као Енглез (бар да некако изгледа млађи, траву му!), службен као параграф, а заљубљен у немачки језик као – предратни лички жандар, – чим седе кресну триста громова и „фрефлукте“ и „швојнерај“ и „думе Бошњак, букова глава“ и сунце и врућину и шумара и мајку шумарску, јер га је морао чекати због некаквих цигана угљенара – и уз читав низ псовки, које се не могу написати, присмочи други филџан Мешанове каве, па кад осети да није први, отпљуцну, опсова опет и у тај час чу штектање шумаревих паса.

Шумар Предраг, снажна људина, пијаница, кавгаџија и Донжуан сеоски, не остаде дужан нареднику ни на једну псовку, па дохвати, и не гледајући ко пружа, трећи филџан каве испраћен већ очајним погледом Идризовим. Затим окрену разговор на шалу, на некакву циганку Дашу, на пчеле, на вино и на свашта.

Дотле Мешан доли воду, попричека мало и напуни четврти филџан. Тек што га хтеде пружити Идризу, укочи му се рука и поглед: на високој баштенској огради, густој због кокошију, помакоше се два отргнута проштаца и указа се најпре јарећа проседа брадица испод жутих ретких зуба, искежених од врућине, па читава фигура сеоског хоџе, облапорног тумарала, чијем носу није скоро никад измакла ни једна кава скувана у селу.

- Селам алејкум!

- Алејкум селам! – Мерхаба!

- Мерхаба! – Помози Бог, господо!

- Хе, тако би ти, бива, Мешане попио каву без свог хафиза, ха? Умисто, да липо поруђиш по ком: Ефендија, бива, дођи данас на први филџан, ти би сам да све попијеш! Еее, Мешане, Мешане, слабо, слабо се ти бринеш за своју душу! – и не слушајући Мешанове исприке, сркну хоџа пожудно - загризе скоро-– из четвртог филџана, већ прилично разводњене каве.

Умеша се у разговор оне двојице о летини, о пчелама, о меду и о господину професору, који је с великом љубављу и трудом правога пчелара одржавао свој пчелињак и све слободно време проводио у Дубрави, на велико чудо те сеоске „телегенције“ (шта ли ће му то, кад је господин и професор?)

Идриз и Мешан слушаху понизно и с поштовањем те „учене“ разговоре, док се вода хладила а кава губила мирис.

Није ни помислио Мешан да би сад требало да поново понуди Идриза. Знао је да ће сад, чим је ту наредник, шумар и хафизефендија, банути и муктар, мукташ и једини трбоња у селу. И није дуго чекао. Стиже и он, а уза њ верни пас, њушкало и трчкарало сеоско – пољар. Најразметљивија особа у селу, лице, које је – не буди примењено – свуда и свагда као Бог – милост га било! Ни родити се, ни венчати, ни умрети, ни обрати, ни оврћи, ни украсти, ни покраден бити – ништа без пељара! (Сачувај ме Боже куге,

града, попа, жандара и пољара!) Зато и постоји по нашим селима изрека: приспи, прили, ето пољара! то значи, ако је мало качамака спремљено за ручак, спреми још, јер никад ниси сигуран да неће и пољар доћи.

Зато и Мешан, чим виде и ову двојицу, нали најпре муктару пети, па онда и пољару шести филџан.

Читаво се друштво расприча, затутуни и распљуцка, док службени наредник не диже службене особе ради службе т.ј. ради хватања цигана угљенара (шумар сигурно ради циганки), а духовна се власт провуче опет кроз тарабе, јер се туда могло пречацем најбрже до села.

Осташе Идриз и Мешан.

Сунце ударило посред неба, засјактило кров од шиндре дајући му боју плавкаста сребра. Седи Идриз као сломљено гудало, урођеног погледа у земљу, лактова на коленима, пипкајући несвесно прстом једне руке чворновате жуљеве на другој. Не подиже главу, но је још више спусти кад Мешан стави преда њ седми филџан мутне бљутаве горке воде тобож каве, онакве какву Идриз увек добија и пије – Идризове каве.

Испи је он, лагано, тужно, без речи, без погледа. Испи је стрпљивошћу свих сиромаха, бедних надничара у селу, оних, којима у штали не муче и не рже, не блеји нит мекеће. Оних којима живот и снага прође на туђем послу, исцеди се зној на туђим њивама.

Устани зато Идризе, не дангуби! (Зар џабе да добијеш десет „дињара“!) Подметни врелом јунском сунцу твоја старачка леђа, поднеће га поврх свих својих терета. Морају.

Идриз копа. Савија се гудало – неуморна машина. Кошуља му се сва слепила од зноја. За њим у ретку радосне свеже хумчице тресу зеленим перјаницама, а од врелине титрава даљина уплиће плавом траком неба облачак бели, ливаду и тужну песму нечију.

Маја, 1931.

МИЛКА ЖИЦИНА

МАЛЧА

Субота поподне. Јесењи изглед сељачког дворишта: поред плота кукурузовина, под крушком увело скврчено лишће боје прегорелих жилавих чварака. Усахнула башта ћути, шљивик го. Сељанке се виде у дворишту, купе рубље са плотова, просипају луг из парјеница. Нека снаша стала пред капију и дозива одрасле гуске.

„Жуга-жуга-жуг'це-е!“

Стари Иван седи на дрвљанику и насађује грнало. Необријан је, неподшишан, из ушију вире му чуперци длака. Стара шеширина наклопила му се на чело. Огледа дугачко држало и брадвом кврцка по њему. С времена на време диже очи на ћерку која из куће износи сламарице. Прождрљиве патке гачу, гегајући се баш поред њега; старога сељака љути њихова дрека, па баца комадиће дрва на њих:

„Покрепале, кола вам ваша!“

Ћерка његова Малча, носећи сламарицу, корача поребарке да види куда ће стати.

„Шта ти износиш то? Није ваљда колера у кући!“, мумла отац.

Возећи ђубре испред штале, Малчин брат застаје, испушта рукунице тачки и добацује сестри презриво:

„То ти је све што знаш: редити кућу! Шнајдерка!“

Девојка спусти сламарицу у јасле и пође за братом.

„Слушај, шта је теби криво? Плаћам ли ја што учим шити? А мило ће ти бити кад и теби кошуљу сашијем, а?“

Фрањо је као и отац: широк у плећима, гега се при ходу. Шешир му је увек на очима. Говори крупним гласом, па пошто речи не изговара јасно, а увек нечем приговара, и њега сестра Малча често назива медведом.

„Сви би у господу, а ја да радим!“, мумла Фрањо. „Кад Ђуро почне зарађивати, окренуће ми леђа... Колико ћемо крава продати за твоју машину?“

Момак се окрену дрвљанику и сасвим гласно понови:

„Краве продати за твоју машину!“

Он је то нарочито гласно изговорио да чује отац. Стари је жив и здрав, па ето, нека спречи то расипништво. Зар има смисла да сељачка девојка дангуби код дебеле госпа-Розе и пришива дугмета? Још ће јој једнога дана пасти на памет да не може јести пасуља! Има фини стомак, као госпоја! Преко целе недеље шије забадава, а суботом, уместо да се прихвати каквог поштеног посла, она отвара прозоре и износи сламарице!... А и Ђуро ће се сад сасвим одметнути од села. Обесиће негде

у вароши лимену плочу: „Кројачка радња Ђуре Крпана” – а Фрањо из те радње неће никада понети кратки зимски капут са „мачком” око врата! Неће, зна он то! Можда ће мајстор-Ђуро доћи и тражити: „Да се делимо! Отварам радњу!” Ех, вала, нећеш! С ким да се дели? А може лако да се деси да Ђуро затражи и ливаду да отвори дућан! Не, ни ливаду не да! Неда ни то! „Ти занатлија, ја сељак! Напоље!”... И Ђуро и Малча ће изићи из куће пошто њега, Фрању, до коже опљачкају. Девојка учи шити! Машину би! Види, види, како вуче свако на своју страну!... А отац сад само ћути на дрвљанику и насађује мотике као да је пролеће а не јесен!

Момак још гласније викну:

„Продала би ти и ливаду за машину! Шнајдерка! Гле, како се досетила: да седи у хладу, а луди Фрањо нека се грби по њиви!“

И девојка је почела да виче:

„Машина се добије на отплату. А баш и да се прода ливада – зар сам ја без дела у овој кући?“

„Бил’ у фрајле?“, подругује се брат.

Мати искрсну из куће:

„О, Фрањо! Остави секу на миру! Не слушај ти њега, Малчо!... А ти, стари, шта радиш на дрвљанику увеч недеље? Боље да те Фрањо сада ошиша! Ето си као страшило!“

Не дижући главу, сељак одговори жени:

„Недеља је за шишање...“

„Обриј се, па да сутра изиђеш међу људе!“

„А ’оћу, брига ме!“, одговара стари сељак.

„Напиће се он сутра“, добацује девојка из штале где је празнила сатрвену сламу из сламарица.

„Па да, запиће твоју ’сингерицу‘“, пркоси Фрањо.

„За пиљке ћу се напити“, мумла стари на дрвљанику.

Фрањо је искренуо тачке на ђубришту иза штале; гурајући их празне пред собом, приближавао се оцу:

„Све она нешто као ‘господин’ Ђуро: пити не ваља, алко-о-хол не ваља! Само вуку из куће! Онај који са мном ради, то ми је брат, а не – шнајдери! Да-а!“

„О, Фрањо!“, виче мати с прага. „Што ти увек приговараш па да нам се комшије смеју! Ошишај оца, видиш какав је! Шта си напао Малчу – видиш ваљда да не седи под сунцобраном!“

„Мајко, не вичи“, ућуткује девојка матер и показује обема рукама на десни и леви плот. „Они једва чекају да чују свађу... Овај лудов увек започима!”

„Ко је лудов?“, пита Фрањо увређено. „Пази да не би купила зубе у шаку!“

Мати настоји да промени разговор; виче мужу:

„Није пролеће да мотике насађујеш, о, стари!“

„Ово је грануло, бено“, одговара сељак. „Сад ће блато, неће се моћи преко авлије...“

Малча пође у кућу, на прагу се окрену и довикну брату:

„А ја ћу ипак – шити! шити! шити! И то на своју машину! Себичњаче! Бојиш се за земљу – биће ти је пуна уста!“

Мати гурну ћерку и прошишта:

„Гаде! Не куни увеч недеље!“

Девојка се увредила што је гурају:

„Ајд‘ и ти – к врагу!“, викну она матери, уђе у собу и залупи врата за собом.

Била је љута и ојађена. Превезала је мараму и нагнула се на прозор. Да је њен брат Фрањо велики гад, у то се уверила. Али нека! Још он не зна какве је нарави Малча! Неће она попустити, научиће шити и... Упирући поглед некуд преко суседових ниских, огољених бресака, девојка за инат брату Фрањи, у мислима поче да остварује свој сан. Долази, као, Ловро пандур и доноси њој Ђурино писмо. Добио је добро место, зарађује... рецимо, педесет динара дневно. Сад ће ускоро положити и мајсторски испит... „Драга сестро, спремај се, ја и ти ћемо радити заједно...“ А Малча већ седи за „сингерицом”, осећа педало под ногама. Има пара. Недељом гледа кроз прозор, као ово сада, а испред њеног прозора пролазе грађанке. Кад се врати у село мајци у госте, комшије ће се сашаптавати: „Дошла Малча, да видите како је фино обучена.“ Зашто то не би могло бити! Зар је мало браће која су сестре извели на пут! Неће се она вечито клати са Фрањом! Част његовој будућој млади, али Малча с њом не мисли хлеба јести! Не, не, Малча ће бити самостална, па ће она себи, од своје зараде, купити штофану сукњу, и блузу, и капут, и... и... лаковане ципеле – пукни, Фрањо! Колико ју је пута тај Фрањо осрамотио пред комшијама: „Малча је твор“, вели, „хвата патке и кокоши и све то даје за крпе!“ Чекај, Фрањо! Кад Ђуро и Малча буду седели свако за својом машином, доћи ћеш да тражиш који динар за дуван!

Уверена да ће јој се сан испунити, девојка, расположена, потрча матери:

„Видећеш, мајко, ја и Ђуро добро ћемо зарађивати!“

О тој заради мајка и ћерка воде неисцрпне разговоре. Кад у кући нема соли и шећера, а нема ни динара, њих две се теше:

„Само док Ђуро добије добро место, неће он нас напустити... Меког је срца Ђуро, знам ја њега. Само, зашто он не пише”, додаје мати, „да није њему зло?“

„Хоће да нас изненади. Штеди, па да већу суму пошаље”, одговара Малча, а одмах додаје:

„Па ни кревети нам не ваљају: распукле се заставнице...“

„Све ће то Ђуро... А и отац какав ’ода поцепан...“

„Шта ће то бити нама, мајко, обући тату...“

„Фрањо је на женидбу: и њега би требало обући“, шапће мати.

У том изобиљу од зараде, сестра се разнежује:

„И њему ћемо сашити и одело и капут!“

Кад за време таквог разговора дође која комшиница, Малча не може да издржи, а да се не уздигне:

„Стрина Баро, ја сам своју мотику бацила у бунар!“

„А куда ћеш ти?“, пита Бара.

„Радићу у вароши, са Ђуром.“

„То ћеш се ти онда и пресвући“, вели комшиница са злобним осмехом.

Да ће се „пресвући“ у градску ношњу, то је јасно. Има и оправдања: може јој бити поред брата занатлије!

Али, Малча снује, а – беспослица одређује. У сам мрак те суботе, стигао је Ђуро кући. Малча је вриснула, мати се прекрстила, отац је подигао главу, а Фрањо, наслонивши се на зид, запито је:

„Где су ти пакети?“

Ђуро је скинуо капу, одмакнуо столицу од стола и сео. Видело се да је уморан.

„Којим си возом стигао?“, питао је подругљиво Фрањо.

Кројач је испружио ноге; ципеле су му биле прашњаве и исцепане. Одело му је било исцепано и јадно.

„Пешке сам дошао“, рекао је уморно. „Шест дана сам пешачио!“ Затим се окренуо матери: „Дај ми да једем!“

Девојка је изишла у двориште. Шумело јој је у ушима. Наслонила се на зид, изнемогла. Чинило јој се да се нешто у њој самој стропоштава са потпулом лупом. Дуго је тако стајала. Фрањо је прошао поред ње. Застао је, погледао је, и изишао на сокак. Малчи се учинило да он својим дубоким гласом певуши:

Седи, Малчо, где су кола била,

па ћеш мислит’ да си се возила!

Да би очај био већи, девојка се није могла отрести мисли: да завири у бунар. Сутра већ, ругаће јој се и комшиница Бара: „Девојко, вади мотику из бунара!“

Двориште је било црно. Одвратна и црна долазила је ноћ.

Из кухиње допирао је очев глас:

„А ја сам рачунао да ми бар за порез дајеш. Овако, не знам како ћемо...“

Малча је стојала пред кућним вратима. Није јој се дало у кућу. Негде је залајало псето.

Девојка је тупо гледала у мрак.

РОМАН У НАСТАВЦИМА

У главној улици наше вароши, на најпрометнијем углу налази се књижара „Орао“. Слова фирме су крупна, округла, и свако има своју сенку – рекло би се да чврсто стоје на белом платну. Власник књижаре, господин Обрен, врло је поносан на ту своју фирму. Кад у књижари нема муштерија, он изиђе пред врата, осврне се, па као случајно стане на ивицу тротоара и гледа та свеже премала слова: орао. Издавачка књижара „Орао“. Вашарним даном, разуме се, нема времена ни да погледа на улицу.

Његова књижара је чувена са својих издања: „Стогодишњи календар“, „Вечити сановник“, „Лековито биље“, „Сан Преподобне матере Параскеве“, „Јуначке песме“, „Хајдук Удманић“ и тако даље. У његов дућан свраћају и сељаци, и занатлије, и дактилографкиње, и чиновници, и домаћице. Има ту и „боље“ литературе. Ако у дућан уђе каква фрајлица, помоћник услужно сачека наредбу, па онда почиње да нуди:

„Имамо врло лепих књига! Погледајте!“ Гура јој под нос шарени наслов.

„Ја бих неку занимљиву књигу!“, изјављује госпођица. На ту њену жељу ређају се на тезги наслови; „Кћерка љубави“, „Љубавник месечине“, „Остављена“, „Уцвељено срце“... Муштерија изјављује да је књига скупа, неку је опет већ читала и „није ништа нарочито“, или: „Чини ми се да је ову књигу читала моја кума, па вели да је досадна, описује се само некаква шума“, и на концу излази са првом свеском књиге „Жути разбојник“.

Откако је настао овај белај што се зове криза, књижар Обрен све мање има муштерија.

„Ово је, да тако речем, народна књижара“, објашњава књижар своме пријатељу, писцу разних јуначких прича. „Велим ли: народна књижара! А народ сада нема новаца, па се не продају више ни сановници!“

Писац у дну дућана пијуцка кафу и слаже се са својим пријатељем књижаром:

„Прошла су златна времена! Не иде, па не иде! Пиши! Коме да пишем, питам те? Ето.“ Писац ућути, загледа се у празну шољицу, и изгледа да је утонуо у сасвим дубоке мисли.

„Данас се највише продају менице!“, вели књижар. Но, он не пада у тужне мисли као његов пријатељ писац. Он трља руке, и кад има штогод да реши, он шета дућаном горе-доле, горе-доле, затим узме шешир, довикне момку: „Сад ћу ја“, и оде.

Једнога дана пошаље он шегрта преко пута у кафану да зовне господина Остоју, писца.

„Слушај ти Остоја!“, поче врло озбиљно књижар. „Мани се ти песама и јуначких прича. Него ти мени реци: јеси ли ти штогод приметио по дуванџиницама?“

„Ја ништа“, одговори Остоја равнодушно.

„Е, дабоме да ниси! Немаш ти смисла за живот! Зар ниси приметио да по тезгама и на вратима имају више романа у наставцима него ‘Драве’? Ниси, дабоме! Немаш ти смисла!“ Ту се књижар обема рукама наслони на тезгу, подигну главу и изговори, развлачећи речи:

„Ето, то се тражи!“

Писац се мало промешкољи, зашкиљи очима, и да не изостане иза свога пријатеља, потврди:

„Па јесте, то се тражи.“

„Такав роман пиши, а ја ћу га издавати у наставцима! Динар свеска! шеснаест страница!... Гледам код овог мог комшије дуванџије: стота свеска! Иде као алва! Књижар Обрен поче да се шета по дућану и да објашњава као да говори муштерији:

„Прва свеска је бесплатно! Изволите је прочитати! Ја гарантујем да се од ње нећете одвојити! То је савремени роман из наших крајева! ’Судбина Јована... Јована, рецимо, Савића’. Не, није добро! „Подземне силе“, а поднаслов: „Судбина има реп“. Или тако нешто... Наћи ћу Ја... Него, Остоја, том првом свеском има да шчепаш читаоца! Да га зграбиш! Разумеш?“

Остоја је разумео. Те вечери седео је у кафани до поноћи.

После десет дана први табак био је пресавијен као књижица. Шегрт је пуна два дана ходао по вароши и делио прву свеску. „Демонске силе“, викао је, ћушкао свеску пролазницима у руку. „Бесплатно ’Демонске силе’.“ Шегрт је свој посао савршено извршио. Није било врата на дућану на која он није прикачио „Демонске силе“. Зашао је чак и по кућама. Књижар и писац очекивали су одзив читалачке публике. И заиста:

„Имате ли наставак Демонских сила“, распитивала се публика.

„Има, како да нема! Динар свеска!“

Свеске су се ређале. Публика је била „шчепана“. А како и не би: уместо кинеских разбојника, јунак романа био је Сремац.

„Мене ти слушај“, вели поносно књижар, „дајући писцу ’аконто‘.“

Роман се развијао: јунак и јунакиња, њихови родитељи, па теке и стрине – говоре, делају, раде, интригирају, окрећу се, врте, плачу. Писца просто опио успех. Иде радња! И кад се већ садржај на крају једне свеске исцрпи, јунакиња више нема куд, ствар је јасна и прича треба да се заврши по мишљењу свих читалаца, досетљиви писац доводи нову личност, продрма већ скоро успаване старе јунаке, подигне прашину – и интерес за идућу свеску расте. Појављују се нови људи, наткриљују старе; неке нове девојке почеше да уздишу од љубави баш као и јунакиња, па и окружене, скоро истим, интригама; пакосници новим еланом бацају се на посао,

јунак се разболео од јада, једна мајка се куне да не да своју кћерку „за оног куштравог“ из суседног места, једна опет девојка покупила је ствари и хоће да бежи, али на крају свеске предомишља услед нових околности које наступају, но она се ипак решава на велики корак, али, ту... „наставиће се“. На позорници је једно шест љубавних парова, осам разних проводаџија, маса очева, мајки, малих сестара које дотурају писма својих великих сестара-удавача, љубавни односи, недозвољене везе, чуда и комедије... А код педесете свеске, нико жив се више није могао снаћи; ко је чији отац, а ко син, ко кога воли искрено, а ко рачуна на мираз, чија оно тетка беше уседелица, а чија је отпутовала у Америку; љубав се прелила као неки редак недокуван пекмез преко срдаца читаве војске младића и девојака... И они најпажљивији читаоци изгубили су везу и никако да се снађу: ко ово говори, и откуд сад наједанпут да овај са дрвеном ногом има салаш? И на концу: где је јунакињин брат-витез? Коју је он оно волео и како то... Све је то било као пуна врећа замршеног конца – деде, враже, нађи му крај!

„Јелте, молим вас“, буни се публика код књижара, „ја више ништа не знам од овога! Објасните ми! Сила је ту људи, молим вас, па ја нећу, богме, разбијати своју главу... Купићу још само ову свеску!“

„У реду, не старајте се!“, обећао је издавач муштеријама. А писцу је подвикнуо: „Размрсуј! Ни моја жена не може да се снађе! Погубисмо муштерије! Ваља их сачувати и за идући роман... Размрсуј, мене ти послушај!“

Писац је опљунуо у шаке, проседео једну ноћ и на генијалан начин размрсио ствар. Најпре је сам прелистао свеске да утврди како је право име јунакињи и јунаку. У следећој свесци приредио је вашар. Људи се понапили, разбеснели, потукли и на крају свеске била су четири мртва, десет рањених, а остало, што се од познатих на вашару затекло – отишло је у Митровицу. „Свршетак у следећој свесци.“ Још је једну ноћ окретни писац пробдео са пером у руци. Требало се отрести још једне сасвим замршене гомиле људи. У последњој свесци замрзао се Дунав. Женио се неки шашави удовац са обесном младом, а кум био опасан парајлија, па натерао шест кола веселих сватова преко замрзнутог Дунава... Лед пуко, сватови под воду... И на последње две странице, баш као што треба, остао јунак и јунакиња, сами, решени непотребног друштва. Узели су се за руке, пољубили се, и пошли ти загрљени одобровољеним родитељима. Крај! одахнули су читаоци.

„Мене ти слушај“, одахнуо је и књижар, „ваљаће нам муштерије и за идући пут! Па, дела, можеш почети нов роман, само пази не замрсуј много.“

Писац махну руком и пређе преко пута у кафану, да се најпре одмори од туче и дављења, па да пође у трагање за новим садржајем.

РУШЕЊЕ СТАРИХ ТЕРАЗИЈА

Дуго, сат цео стајао је Петар Јанковић и гледао рушење својих успомена, уграђених чврсто у предмете поред којих је сваког дана, деценијама, проносио своја расположења, успехе или неуспехе, веће и мање зараде. Ти чврсто утврђени предмети усред града тешили су својом непомичношћу у нередовним временима: ковитлац ће стати, завитлано слећи, све ће опет бити тихо, обично, као и пре.

Доћи ће опет време када ће он, трговац галантеријском робом, са радњом у центру Београда, као и пре, звецкајући кључевимау џепу, раним јутром, док први зраци букте у прозорима горњих спратова, спуштати се пешке од Славије премда Калемегдану. Та јутарња шетња главном артеријом престонице је његов најмилији део дана. Ишао је ивичњаком осојне стране, да би несметано могао видети целу дуж сунчане стране улице, и уживао. Равна линија тек озеленелих поткресаних крошњи пружа се у покорном дрвореду као спољна декорација трговачким излозима; влажна свежина диже се са опраног плочника, којим ће касније, кад први трамваји разнесу безличну масу радника по фабрикама, поврвети грађани: чиновници и продавци, а затим – купци.

Играјући се свежњем малих кључева своје галантеријске радње у центру, Петар Јанковић газио је лагано ивичњаком главне улице и осећао његову чврстину под ногама, као што је, нарочито у овако сунчана пролећна јутра, испаван и окупан, осећао чврстину свога положаја. Ово је најлепша улица: са свих страна стиже у њу роба и најлепши њени примерци слажу се у излоге.

Улице су, заправо, подигнуте ради излога, јер, трговачки излози су огледало живота: у њима су опредмећени сви изуми, сва наука, уметност и лепота, у њима је циљ живота. Због ове робе у излозима су свеколика кретања, све радости и туге. Цео живот и рад креће се у правцу трговачких излога, и цео живот и рад постиже ту свој завршни смисао: продају и куповину. И у том завршном чину нађу се сви људи, тачно на пару намерни, очи у очи, један према другом, подељени трговачком дијагоналом у две скупине: с једне стране тезге стоји продавац, с друге купац.

Ова дугачка улица што тече са Славије, и што се, као река при ушћу, проширује у главни трг, у Теразије, да би из тог елипсастог језера, под другим именом и ужим коритом, отицала даље, све до Калемегдана, места где понире трговачки изглед града – пуна је излога и робе, трговина и радњи, дакле пуна живота. Ето, само зато, је ова улица пуна галантеријске робе, са радњом у центру града.

Он њоме прошета свако јутро, рано. Рано ранити научио је још као Привредников питомац-шегрт и касније као калфа, који је први пред

радњом сачекивао свога шефа и још касније, када је отворио мали дућан-сваштарницу у Сарајевској улици. Та радња у Сарајевској улици, дугмади и шарених врпца, створена је давно, пре двадесет и шест година. Било је то мемљиво подрумче без прозора до улице, пред којим су, као барјак трговачког почетништва, висиле разапете радничке кошуље и гаће од жутца. Биле су то давне и тешке године теретног успињања горе, уз Балканску улицу. За пењање уз такву стрмину потребна је вештина; он ју је имао и попео се горе, у центар. Кућа његове друге жене била је више Славије и тако се он свако јутро, уживајући, спуштао Краља Милана улицом на Теразије, па Кнез Михаиловом на Калемегдан, затим опет на Теразије да пред „Москвом“ попије црну кафу.

И ту, седећи за округлим сточићем пред најелитнијом кафаном престонице, на опраном плочнику искоцканом жутим циглицама, пио је кафу и био задовољан. Сад, кад устане од стола, он неће поћи низа страну, у трговачку периферију, него ће поћи равном линијом центра и откључати своју радњу, у чијим излозима блистају, елегантно поређана, тврда прса скупих кошуља и оковратника, машна и пинџама. Пред вратима га чекају помоћници и шегрти. „Добро јутро, госин шефе“, рећи ће му они учтиво и покорно, као што је и он некад говорио чекајући побожно да се изврши обред власничког отварања трговине, па да подигне тешку роло-решетку у висину.

Све то: и тешко пењање у ред „угледних трговаца“, и давно крцкање кључа у браву сопственог великог дућана, и оно угодно мирно осећање сигурности, прихода, куће, угледа, па чак и жалости кад је умрла ћерка Смиља – све је то чврсто уграђено у слику Теразија. Па он је ту свакодневно, скоро увек за истим столом навикао да гледа ниску ограду баштице насред трга.

А сада стоји ту већ цео сат испред кафане, чији су столови и столице покривени прашином која се слеже са трга и гледа како се руше све његове успомене. Подигли су дрвене коцке, срушили железну ограду баштице и почели немилостиво да копају и рују. А када је пнеуматички чекић, пакосно цвилећи, загризао углачану цементну ограду водоскока, Петар Јанковић окренуо је главу.

„Водоскок руше!“

Окренуо је главу да не види то рушење. Осетио се немоћан и јадан, скоро исто као шестог априла четрдесет прве, када је видео рушевине своје рођене трговине.

Дошао је кући ојађен и бесан.

„Зашто они то тамо копају и рују?“, викнуо је на жену. „Преуређују, као да ће вековати! Разумеш?“

„Ма разумем“, смиривала га је жена.

„Ништа ти не разумеш! Свидело им се – дај да мењамо Теразије. А знаш ли ти шта значи реч теразије? То значи: вага. Излази – рушимо стару

вагу, стару меру. Разумеш ли? И законе тако доносе, један за другим, један за другим! И све то на брзину, на јуриш!“

Следећег дана опет је дошао на Теразије. Не баш нарочито на Теразије, него њега туда води његова јутарња шетња. Али се преко трга није могло проћи без застајкивања: пролази су постали узани, загушени гомилама земље, скинутог асфалта, разбијених плоча цемента. А много људи, на стотине, ради, крампа, лопата, ископава, товари земљу у камионе, и колица, вози, превози, истоварује, све бучи, режи, јечи, ломи, кида и – смеје се. Руши и смеје се! Ено, где је био водоскок, зјапи рупа, са баштице товаре земљу у камионе... А где су ивичњаци? Па они су дигли све ивичњаке! Нашта ће ово да личи? Где је тротоар, а где коловоз? Па шта раде ови људи?

„Па шта они ово раде?“, упитао је другог дана посматрача до себе, старчића који се обема рукама наслонио на свој штап и посматрао радну вреву.

Пошто није добио одговор, поновио је питање:

„А докле иде тротоар? Ја ово ништа не разумем!“

Тада старчић подиже свој штап и поче у ваздуху да црта ивице тротоара, прелазе за пешаке, и одједном задржа штап:

„Ено мога унука! Данас раде медицинари. Прва година.“

Деда је махао штапом, сав озарен, поздрављајући унука: „Ено онај у плавој кошуљи што вози колица! Гле, како трчи! Мишо! Ми-шо!“

Али Миша није чуо. Он трчи, вози колица, пази да се не судари с другима.

„Журе се деца“, објаснио је деда. „Првог маја има да буде све готово!“

„Сав овај крш?“, згрануо се Петар Јанковић, пећутао мало и изјавио:

„Немогуће! Обрукаће се!“

Био је задовољан. Обрукаће се, сигурно. Па ово су развалине!

Прешао је преко тих развалина на другу страну трга и опет заподео разговор:

„Ко ће све ово да заврши до првог? Зар студенти медицине?“

„А, не“, одговорила је жена са мрежом пуном млада лука и салате. „Тамо горе су студенти Техничког факултета. Друга година. Јуче је радила моја ћерка. Она је прва година.“

Жена оде преко разрованог трга, пажљиво заобилазећи влажне рпе жутице.

Доктори, инжењери! Крампају, копају и возе тачке усред главног града! Па то је, ипак, необично. Та мисао га данима заокупља. Он је сељачко дете и цени физички рад. Изузимајући трговину, он је сматрао да уствари раде само сељаци. И помало презирао сву ту охолу школовану господу – адвокате и професоре, докторе и учењаке, са којима се он и кад је имао највише новаца и трговачког угледа, није могао изравнати. То су

људи који имају углед по свом образовању, иако немају новаца. Сећа се шта је то значило кад у село дође лекар, или инжењер да премери дуго спорне границе земљишног власништва!

Какви ли ће бити ови школарци овде кад заврше своју науку и буду све сами доктори, инжењери, професори? Какви?

Ишао је по неравном терену, заобилазио рпе, склањао се теретним камионима и сваки дан припиткивао нове групе омладинаца:

„А шта сте ви?“

Ми смо чиновници Министарства грађевина. Министарства рударства, спољне трговине. Ми? Ми смо синдикална подружница Југопетрола. Угоститељски радници, подружница „Загреб“. Медицински факултет, четврта година.

Не, то неће бити као школована господа његова доба.

Стајао је дуго и посматрао младу девојку како тешко диже маљ и лупа по великом комаду цемента плоче коју је малочас одломио ваздушни чекић. Дуго и невешто је ударала, дуго и упорно, а кад је плоча пукла, девојка је узвикнула:

„Разбила сам!“

Њено лице букнуло је радосним осмехом, детињим, срећним. Тешко дишући, зајапурена, исправила се и тражила коме да се похвали. Но, сви њени другови били су заузети својим послом. Њен поглед паде на најближег посматрача.

„Ето!“, рече она.

Старом Јанковићу учини се да је то девојка саопштила баш њему. Насмејано, радосно, несташно. Тако радосно утрчала је у радњу његова ћерка Смиља:

„Тата, положила сам!“

Да је жива, и његова ћерка би сад била студент. И она би радила овде, с осталом младежи. Би, радила би и она. То је било весело, мило дете. Била би сад оволика иста, као и ова мила девојка. И она је умела овако да се радује. И она би овако невешто лупала по цементном комаду.

„Тако се тешко разбија“, рекао је Петар Јанковић. „Под велики комад треба подметнути мали. Лакше ће се разбити кад сав не лежи на земљи. Ево, овако.“

Пришао је и држалицом маља одигао један комад, потом под њега подгурао мањи:

„Де, сад! Али лакше, што журиш толико!“

„Знате, чико, журимо. Све мора бити готово за Први мај.“

Девојка је наставила да ситни грумење, а он се измакао и посматрао је падање. Аха! Сад лакше пуца. Неискусна је она у раду, та девојка, а не жали се, запиње из све снаге.

Крш је брзо нестајао. Сад је цела та ствар све мање личила на рушевине, а све више на радилиште. Па, ако сви буду радили као Смиља...

као она девојка, можда ће и свршити до рока. Само, зашто међу тако кратке рокове! Ето, то им не ваља! Није то меница! Па и она се може продужити!

„Шта је, заморио си се?“, питао је једног младића у шиптарском оделу. „Шта грабиш на врх лопате! Нису то резанци да их набадаш на врх кашике! Гле како ради она девојка у белој блузи, она што тамо ситни комаде!“

Пио је кафу код „Касине“ стојећи код прозора, одакле се виде људи како раде на тргу, и размишљао: „Ето“, тај младић што је слаб на послу тек је стигао у град. Покрети су му троми, неизрађени, још се није „пролупао”. Па и он је, Петар Јанковић, био невешт и тром, спетљан и туњав кад је дошао у град да шегртује. Па се брзо извештио. А у то његово доба није било овакве омладине, овакве на јавним радовима. Ето, он уствари сад први пут види стотине људи који раде као један! Весело и жестоко, господарно и оштро. То он воли. Кад радиш, ради да све пуца. Гледајући како радови напредују, он је тек сада искрено поверовао да Омладинска пруга није агитација, него стварно пруга коју је изградила омладина.

„Знаш, жено“, рекао је код куће, „треба видети како они раде. Раде – капу доле!“

А када су асфалтери почели да разливају завршну плочу на радове, саопштио је жени:

„Све ће они урадити о року! Таква је управа, такво је све то њихово. Хоће, видећеш! Све ће они урадити!“

„Млади су“, рекла је стара жена.

Муж је дуго ћутао, а затим гласно наставио мисли:

„И ја сам жестоко радио кад сам био млад. Али ја сам радио себи! А они тамо, и стручни радници и омладина – за кога они раде? То не разумем! Раде као да су сви теразијски дућани њихови, као да је све њихово... Никада ја ни за какве паре нисам могао да унајмим раднике па да ми тако раде. А плаћао сам добро! А ови овде – добровољно. Не разумем!“

ЗАХВАЛНОСТ

Посебну захвалност дугујем Славољубу Марковићу током рада на овој антологији, која је као идеја, добрим делом настала из наше сарадње у часопису „Прича“, који он уређује; на његовим добронамерним саветима у неким недоумицама, али и пресудном техничком „логистиком“, у преношењу ових прича у компјутерски слог – без чега ове антологије не би било.

ИЗВОРИ
ЗА ОВУ АНТОЛОГИЈУ

МИЛИЦА СТОЈАДИНОВИЋ СРПКИЊА,
У Фрушкој гори 1854*,* Просвета, Београд, 1985. (Библиотека Баштина, уредник Светлана Велмар-Јанковић)

МИЛКА ГРГУРОВА
Атентаторка Илка *и друге приче*, приредила Светлана Томић, Службени гласник, Београд, 2014. (Колекција Гласови)

ДРАГА ГАВРИЛОВИЋ
Изабрана проза, избор и предговор Јасмина Ахметагић, Конрас, Београд, 2007.

ЛЕПОСАВА МИЈУШКОВИЋ
Приче о души, приредили Добрица Милићевић и Живорад Ђорђевић, Радничка штампа, Београд, 1996.

ЈЕЛЕНА ДИМИТРИЈЕВИЋ
*Приче из Ниша : о харемима;****Ђул-Марикина прикажња***, приредила Јелена Јовановић, Просвета, Ниш, 2003.
Американка, Издање И. Ђ. Ђурђевића у Сарајеву, 1918.

АНЂЕЛИЈА ЛАЗАРЕВИЋ
Говор ствари: сабрани списи, приредила Зорица Хаџић, Службени гласник, Београд 2011 (Колекција Сопствена соба)

ДАНИЦА МАРКОВИЋ
Купачица и змија, приредила Марија Орбовић, Народна библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак, 2003.

СМИЉА ЂАКОВИЋ

Ујак Аксентије, „Мисао“, фебруар 1932, св. 3-4, стр. 160-167
Безвлашће, „Мисао“, март-април 1937, стр. 169-176.
„Прича“: часопис за причу и приче о причама, Београд, септембар-децембар 2014, год. VIII, бр. 28-29 (приредила Зорица Хаџић)

МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ
Сликарка (*Путем,* Геца Кон, Београд, 1932)
Отрнути листови из дневника једне девојке (*Исповести*, Београд, 1913)
Смрт и живот (*Смрт и живот*, Напредак, 1922)
Случај (*Смрт и живот,* Напредак, 1922)

МАРА ЂОРЂЕВИЋ МАЛАГУРСКА
Вита Ђанина (*Vita Đanina i druge priče*, Beograd, 1933)
„Прича“: часопис за причу и приче о причама, Београд, септембар-децембар 2014, год. VIII, бр. 28-29 (приредила Зорица Хаџић), стр. 113-153.

ЈЕЛА СПИРИДОНОВИЋ САВИЋ
Изабрана дела; приредила Јована Реба, Службени гласник, Београд, 2012 (Колекција Сопствена соба)

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ
Весник (*Из прошлости*, Издавачка књижарница И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево, 1919)
Šta ja vidim: priče, zapisi i avanture duha, priredio Aleksandar Jerkov, Jugoslovenska knjiga, Beograd, 2001.

ФРИДА ФИЛИПОВИЋ
Приче о жени, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд, 1937.

ЈЕЛЕНА БИЛБИЈА
Приче о селу и граду, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд, 1934.

МИЛКА ЖИЦИНА
Нека то буде све, приредила Радмила Гикић Петровић, Службени гласник, Београд, 2014 (Колекција Гласови).

БИОБИБЛИОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ
О ЗАСТУПЉЕНИМ КЊИЖЕВНИЦАМА

МИЛИЦА СТОЈАДИНОВИЋ СРПКИЊА (Буковац, 1828 - Београд, 1878). Највећи део живота провела у Врднику, где је њен отац Василије-Ава, био врднички парох. Школовала се у Бановцима и Петроварадину, похађала немачку школу „обершул“. Два пута је боравила у Бечу (као гост Вуковог дома) 1851. и 1854. Друговала са многим знатним људима 19. века попут кнеза Вука Караџића и његове кћерке Мине, кнеза Михаила и књегиње Јулије, Бранка Радичевића, патријарха Рајачића, Његоша и Љубе Ненадовића, Аугуста Франкла и др. Након смрти родитеља, напушта дом у Врднику и упућује се у Београд, где умире у крајњој беди, 25. јула 1878. године. Сахрањена је на старом ташмајданском гробљу, одакле су њени посмртни остаци пренети у Пожаревац. Објављена дела: *Песме М. С. Србкиње*, Земун, 1850. *Песме М. С. Србкиње*, друга књига, Земун, 1855. *Песме М. С. Србкиње*. , Београд, 1869. *У Фрушкој гори 1854*. 1861, 1862, 1866. */постхумно/: Преписка Милица-Вук-Мина*, приредила Радмила Гикић, (1987). *Преписка Милице Стојадиновић Српкиње са савременицима*, приредила Радмила Гикић (1991). О њеном животу и раду Р. Гикић је одбранила и докторску дисертацију (2010), а М.С.Српкиња је главна јунакиња и у савременом роману Милице Мићић Димовске *Последњи заноси МСС* (1996).

МИЛКА ГРГУРОВА (Сомбор, 1840 – Београд, 1924). Похађала Женски завод.. Заиграла је у првој улози 1864, а са оснивањем Народног позоришта у Београду 1866. прелази у београдски ансамбл. Називана „српском Саром Бернар“, „ненадмашном трагеткињом“, остварила је преко 500 улога из страног и домаћег репертоара. Пензионисала се 1902. године, а умрла у дубокој старости, у 84- години, сиромашна и готово заборављена. Објављена дела: *Приповетке Милке Алексић-Гргурове* (“Вера”, “Ђердан од бисера”), 1897 и *Атентаторка Илка,* Београд, 1911. Постхумно: *Атентаторка Илка и друге приче*, прир. С. Томић (2014).

ДРАГА (ДРАГИЊА) ГАВРИЛОВИЋ (Српска Црња, 1854-1917). У Сомбору је завршила Учитељску школу (Препранцију). Као учитељица радила је у Српској Црњи до пензионисања 1911. Писала је поезију, прозу, песме за децу. У „Јавору” је објављивала у наставцима *Девојачки роман* ,први женски роман (1889). Објавила је четрнаест приповедака. *Сабрана дела* Драге Гавриловић у две књиге објављене су 1990. у издању Књижевне заједнице Кикинда, књига изабраних прича *У међупростору*, Вршац, 2004. *Изабрана проза* Драге Гавриловић, прир. Јасмина Ахметагић, (2007) .

ЛЕПОСАВА МИЈУШКОВИЋ (Јагодина, 1882 – 1910). Рођена је у Вукманцу код Јагодине. Завршила Вишу женску школу у Београду, након чега одлази на студије у Цирих. Истовремено, започиње и њен књижевни рад, који је одмах запажен. Јован Скерлић јој објављује све прозе у чувеном „Српском књижевном гласнику“. Умрла је 26. марта 1910. у 28. години. Њено дело је дуго било непознато, док га није „васкрсао“ Драгиша Витошевић у својој дисертацији о „Српском књижевном гласнику“ (1990). Посхумна збирка: Приче о души са вечитом чежњом, прир. Д. Милићевић и Ж. Ђорђевић (1996).

ЈЕЛЕНА ДИМИТРИЈЕВИЋ (Крушевац, 1862 – Београд, 1945). Као Јелена Миљковић, удајом за Јована Димитријевића прелази у Ниш где започиње њена књижевна каријера, прво као песникиње (*Јеленине песме*, 1894), потом и као прозне списатељице: *Писма из Ниша о харемима* (1897), *Кир Марикина прикажња* (1901), *Писма из Солуна* (1908), Прва наша организована феминистикиња, бави се правима жена, првенствено у оријенталним друштвима (роман *Нове*, 1912), а потом и положајем жене уопште. Боравак у Америци је деловао на њу фасцинантно, и из те фазе потиче њена новела *Американка* (1918), и путопис *Нови свет или у Америци годину дана* (1934). Њено најобимније дело је путопис *Седам мора и три океана,* објављен је 1940. Живела је у својој кући у Француској 29 у Београду, где је и умрла 1945. године.

АНЂЕЛИЈА ЛАЗАРЕВИЋ (Београд, 1885 – 1926). Рођена у угледној породици познатог српског књижевника и лекара др Лазе Лазаревића. Због крхког здравља школовала се нередовно (у Девојачком васпитном заводу), а 1899. године уписала приватну сликарску школу Ристе и Бете Вукановић. Јуна 1914. добила је годишње одсуство и отишла у Минхен, али се брзо вратила због избијања Првог светског рата. Део рата је провела у избеглиштву са мајком у Прокупљу. Након завршетка рата излагала је у друштву „Лада“ чији је била члан, а 1920. одлази у Париз ради даљег усавршавања у сликарству. Пред смрт се вратила из Сплита, где је због климе настанила, у Београд, где је умрла 25. фебруара 1926. године. Исте године изашла је њена једина књига *Паланка у планини и Лутања* (СКЗ, 1926). Постхумно: *Говор ствари : изабране приповетке*, прир. Зорица Хаџић (2011).

СМИЉА ЂАКОВИЋ (?1885-1946?). Живот и рад Смиље Ђаковић су у толикој мери заборављени, да се не знају ни тачна година њеног рођења, ни смрти. Враћена у орбиту националног памћења, захваљујући превасходно текстовима Исидоре Секулић и Јелене Скерлић Ђоровић, име

Смиље Ђаковић везује се за рад часописа „Мисао“ где је тридесетих година 20. века, потписана као власница и уредник, и кроз три (до сада) познате приповетке објављене у истом часопису, под псеудонимом Јованка Петровић као писац. Последња информација (из текста Исидоре Секулић) коју имамо о Смиљи Ђаковић је да је након рата, „као пука сирота“ радила као „продавац у једном киоску на Теразијама“, када је и преминула, вероватно 1946. године.

ДАНИЦА МАРКОВИЋ (Чачак, 1879 – Београд, 1932) песникиња и једина жена у *Антологији новије српске лирике* (1911) Богдана Поповића. Однедавно позната и као прозни писац и сарадник наших бројних гласила у међуратном периоду (нарочито *Политике),* чије приче је приредила и објавила Марија Орбовић, у књизи под насловом *Купачица и змија* (2003). Студију о животу и делу Данице Марковић написала је Бранка Радовановић *Даница: очи пуне звезда, руке пуне трња* (2014).

МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ (Пожаревац, 1881 – Нишка бања, 1939). Завршила Вишу девојачку школу у Београду, учила сликарство у Минхену, радила краће време као наставница цртања. Због болести већину живота провела прикована за постељу, пишући. Најплоднија и најчитанија српска књижевница између два рата, са осам збирки проповедака и три романа. Писала је и за децу, и била врстан преводилац са руског. Збирке приповедака: *Исповести* (1913), *Незнани јунаци* (1919), *Чекање* (1920), *Смрт и живот* (1922), *Плави, доброћудни вали* (1926), *Путем* (1932), *Међу зидовима* (1932), *Људи из скамије* (1937). Романи: *Пре среће* (1919), *Плава госпођа* (1924), *Мутна и крвава* (1934).

ЈЕЛА СПИРИДОНОВИЋ САВИЋ (Шабац, 1890 – Београд, 1974). Рођена у богатој трговачкој породици грчког порекла. Завршила је Шабачку гимназију 1909, а потом студирала филозофију на универзитету Notre Dame de Sion у Трсту (1911-13). Године 1913. удаје се за Владислава Савића, публицисту, дипломату и чиновника Министарства иностраних послова. Прву збирку песама *Са уских стаза* објављује 1919. Више година борави са супругом у иностранству. Једину збирку прозе објављује 1939. Књигу есеја *Сусрети,* објављује 1944. године у плавом колу Српске књижевне задруге, под комесарском управом, због чега је проглашена “сарадником окупатора”. Године 1974. умире у дубокој старости, скоро потпуно заборављена као књижевница.

МАРА ЂОРЂЕВИЋ – МАЛАГУРСКА (Суботица, 1894 – Београд, 1971). Потиче из угледне буњевачке породице. Похађала је Штросмајеров завод у Ђакову, потом Вишу женску школу у Суботици. Удала се 1919. за

Драгослава Ђорђевића, великог жупана и градоначелника Суботице, члана Сената Краљевине Југославије. Студирала у Лондону, а од 1929. године стално је живела у Београду. За збирку прича *Вита Ђанина* добила је награду Српске краљевске академије. Оснивач је Буњевачке просветне матице (1927), била је чланица Кола српских сестара. Умрла је у Београду, 9. јула 1971. године.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (Мошорин, 1877 – Београд, 1958), најпознатија српска књижевница 20. века и прва жена академик. Писац модернистичке прозе, путописа, бројних есеја и једног романа. Школовала се у Земуну, Будимпешти, радила као наставница у Шапцу, Панчеву и Београду. Након пензионисања сасвим се посветила писању. Збирке приповедака: *Сапутници*, 1912; *Из прошлости*, 1919; *Кроника паланачког гробља*, 1939; *Записи о моме народу,* 1948). Од бројних дела којима је задужила српску културу споменућемо најважнија: *Писма из Норвешке* (1914), роман *Ђакон Богородичине цркве* (1919), *Аналитички тренуци и теме 1–3* (1941-1943), *Његошу књига дубоке оданости* (1951).

ФРИДА ФИЛИПОВИЋ (Сарајево, 1913 – Београд, 2002). Рођена у угледној јеврејској породици. Женску гимназију завршила у Сарајеву, а студије романистике уписала 1934. у Београду, када је започела и књижевни рад причама у Политици. Током окупације, да би избегла прогон Јевреја, удајом је прешла у православље. Учесник НОП-а од 1942-1944. На основу необјављеног романа *Горке траве*, о страдању сопствене породице у холокаусту, написала је сценарио за истоимени филм, у режији Жика Митровић, са Иреном Папас у главној улози. Преводила је стручне књиге из филозофије, антропологије и теорије књижевности француских аутора. Преминула је у Београду, 2002. године. Збирке приповедака: *Приче о Жени*, Геца Кон, Београд, 1937. *До данас*, Просвета, Београд, 1956. *Разилажења,* Просвета, Београд, 1973.

ЈЕЛЕНА БИЛБИЈА (Црни Луг код Босанског Грахова, 1902 – Београд, 1964). Студирала је на Филозофском факултету у Загребу и упоредо на Државној глумачкој школи, где је дипломирала 1928. године. На конкурсу Радио-Београда, примљена је за првог спикера, 1929. године. Припадала је напредном омладинском покрету и сарађивала у „Жени данас“. Прву књигу *Приче о селу и граду* објавила је код Геце Кона 1934. године. Огласила се као прва спикерка и по ослобођењу Београда, 20. октобра 1944. Са радија прешла у „Филмске новости“, а потом је постала прва уредница дечијег листа „Полетарац“. У послератном периоду објавила је више књига за децу. Умрла је 1964. године у Београду. Збирке приповедака: *Приче за децу*, 1932.*Приче о селу и граду*, 1934, *Деца у селу и граду*, 1935.*Брики и друге приче*, 1946. *Јесењи путници*, 1961.

МИЛКА ЖИЦИНА (Првча код Н. Градишке, 1902 – Београд, 1984). Основну школу и четири разреда више пучке школе завршила је у Новој Градишкој. У пролеће 1919. прелази у Београд, где је учила за дактилографкињу, а одавде се отиснула – у свет. Радила је као служавка у Бечу, радница у Хамбургу (1923/4) и Паризу. У Београду се укључује у круг интелектуалаца-левичара око „Нолита“ Павла Бихалија. Највећу књижевну славу постигла је романом *Кајин пут* (1934). Окупацију је провела са мужем у Банату. По ослобођењу је репротер листа „Рад“. Након резолуције ИБ-а је ухапшена 1951 и спроведена у женски логор у Столац, где је провела четири године (1951-1955). Након изласка из затвора, готово не објављује, али стално пише - тад настају њени највреднији рукописи о страдању у ИБ-логору. Објављени романи: *Кајин пут (1934), Девојка за све (1940), Репортаже (1950), Друго имање (1961), Село моје (1983).* Постхумно: *Све, све, све (2002), Сама (2009).* Збирка приповедака*: Нека то буде све, прир. Р. Гикић (2014).*

БЕЛЕШКА О АУТОРКИ

Славица Гароња рођена је 1957. у Београду. Бави се усменом књижевношћу (фолклористиком), женским студијама, књижевном критиком и белетристиком.

Из родних студија: *Жена у српској књижевности* (2010), *Жене говоре* (2013), *Жена и идеологија* (2017), из којих је проистекла и ова *Антологија женске приповетке.*

Белетристика: романи - *Под Месечевим луком* (1992); *Повратак у Аркадију* (2014, награда „Печат времена“); збирке приповедака, *Девета кућа* (1994); *Изидина копча* (2013, најужи избор за Андрићеву награду); поезија: *Исповедање тишине* (1996); *Мој предак је дрво* (2007).

Живи у Београду.